

De Nederlandse economie
2001

Verantwoording

Met *De Nederlandse economie* beoogt het Centraal Bureau voor de Statistiek op een prettig leesbare wijze een actueel, breed en samenhangend overzicht te geven van recente sociaal-economische ontwikkelingen in Nederland.

De rode draad in deze publicatie wordt gevormd door de uitkomsten van de nationale rekeningen. Dit stelsel geeft een consistent beeld van de ontwikkelingen op het gebied van bestedingen, productie en financiering. Rond dit centrale thema wordt aandacht besteed aan gerelateerde onderwerpen als ondernemerschap, bevolking, arbeid, wonen en milieu. Hierbij staan vooral de niet in geld uit te drukken aspecten van de economische ontwikkelingen centraal. Zo ontstaat een totaalbeeld van de Nederlandse economie.

In deze editie wordt net als vorig jaar aandacht geschonken aan vergelijkingen tussen Nederland en andere EU-landen, de Verenigde Staten en Japan. Verder bevat deze editie een hoofdstuk over modules bij de nationale rekeningen. Deze beschrijven enkele niet-direct economische verschijnselen op een manier die aansluit bij de nationale rekeningen.

De Directeur-Generaal van de Statistiek,

Ir. Drs. R.B.J.C. van Noort

Voorburg/Heerlen, september 2002

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair Bedrijf

Omslag-ontwerp

WAT ontwerpers Utrecht

Inlichtingen

Tel. (045) 570 70 70
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2002.
Bronvermelding is verplicht.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik toegestaan.

Prijzen zijn excl. administratie- en verzendkosten.
Prijs: € 13,90
Kengetal: P-19
ISSN 1386-1042
ISBN 903573105 0

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2001–2002	= 2001 tot en met 2002
2001/2002	= het gemiddelde over de jaren 2001 tot en met 2002
2001/'02	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enzovoort, beginnend in 2001 en eindigend in 2002

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen	9
Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2001	10
1. Macro-economisch overzicht	15
2. Bestedingen	29
2.1 Consumptie	32
2.2 Investerings	45
2.3 Buitenlandse handel	49
2.4 Bestedingen internationaal	58
2.5 De Nederlandse handel met de kandidaat EU-lidstaten	67
2.6 Prijsanalyse	71
3. Productie	79
3.1 Landbouw, bosbouw en visserij	82
3.2 Delfstoffenwinning	89
3.3 Industrie	92
3.4 Energie- en waterleidingbedrijven	100
3.5 Bouwnijverheid	102
3.6 Handel, horeca en reparatie	105
3.7 Vervoer, opslag en communicatie	107
3.8 Financiële en zakelijke dienstverlening	109
3.9 Overheid	116
3.10 Zorg en overige dienstverlening	120
3.11 Arbeidsinkomensquote	123
3.12 Bedrijfstakkenstructuur internationaal vergeleken	125
4. Productiefactoren	129
4.1 Arbeid	129
4.2 Ondernemerschap	146
4.3 Kapitaal en kennis	151
4.4 De arbeidsmarkt internationaal	156

5. Ondernemingen, overheid en huishoudens	163
5.1 Niet-financiële vennootschappen	169
5.2 Financiële instellingen	179
5.3 Overheid	184
5.4 Huishoudens	194
5.5 De positie van Nederland ten opzichte van het buitenland	202
5.6 Aandelenbezit en aandelschuld in Nederland	210
5.7 Koopkracht	217
5.8 Overheid internationaal	221
 6. Bevolking, wonen, ruimte & economie en regionale ontwikkelingen	225
6.1 Bevolking	226
6.2 Economie en ruimte	237
6.3 Wonen	245
6.4 Regionale economische ontwikkelingen	250
 7. Modulen van de Nationale rekeningen	253
7.1 Welvaart en de Nationale rekeningen	253
7.2 Milieu: de NAMEA	260
7.3 De Social Accounting Matrix (SAM)	268
7.4 De tijdbestedingsmodule: betaalde en onbetaalde arbeid	282
7.5 De zorgmodule	287
 Statistische bijlage	297
 Lijst van gebruikte begrippen	313
 Trefwoordenregister	327
 Enkele verwante publicaties	333

Lijst van gebruikte afkortingen

ABP	: Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
AEX	: Amsterdam Exchanges
AIQ	: arbeidsinkomensquote
AOW	: algemene ouderdomswet
AWBZ	: algemene wet bijzondere ziektekosten
BBP	: bruto binnenlands product
BNP	: bruto nationaal product
BP	: basisprijzen
BTW	: belasting op de toegevoegde waarde
CAO	: collectieve arbeidsovereenkomst
CIF	: <i>cost, insurance, freight</i>
CPI	: consumentenprijsindex
CPIMU	: consumentenprijsindex Monetaire Unie
ECB	: Europese Centrale Bank
EMU	: Economische en Monetaire Unie
ESR 1995	: Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen 1995
EU	: Europese Unie
FOB	: <i>free on board</i>
GWW	: grond-, water- en wegenbouw
HICP	: geharmoniseerde index van consumentenprijzen
HSL	: Hoge Snelheidslijn
I/a-ratio	: inactieven/actieven-ratio
ICT	: informatie- en communicatietechnologie
IHS	: individuele huursubsidie
ILO	: International Labour Organisation
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
IZWh's	: instellingen zonder winst oogmerk ten behoeve van huishoudens
MP	: marktprijzen
NAMEA	: National Accounting Matrix including Environmental Accounts
OESO	: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
R&D	: research and development
REB	: regulerende energiebelasting
RIVM	: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
SAM	: Social Accounting Matrix
SBI	: standaard-bedrijfsindeling
SER	: Sociaal-Economische Raad
SNA 1993	: System of National Accounts 1993
SPV	: Special Purpose Vehicles
UMTS	: universal mobile telecommunications system
VUT	: vervroegde uittreding
WAO	: wet op de arbeidsongeschiktheid
WHO	: World Health Organisation
WW	: werkloosheidswet
ZFW	: Ziekenfondswet
ZZP's	: zelfstandigen zonder personeel

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2001

Invoering nieuw Belastingstelsel van de 21^e eeuw. De nadruk komt meer te liggen op het belasten van consumptie ten gunste van inkomen. Per saldo betalen huishoudens minder belasting.

De tarieven van de loonheffing zijn verlaagd. De toptarieven van 60 en 50% zijn verlaagd naar 52 en 42%. De arbeidskortingen zijn verhoogd. Voor een deel wordt deze tariefsverlaging gefinancierd door een verhoging van het BTW-tarief van 17,5 naar 19% en het schrappen van aftrekposten.

De belasting op kapitaalinkomen is ingrijpend veranderd. Voortaan wordt het vermogen in box 3 belast op basis van een verondersteld rendement van 4%. Dit forfaitaire rendement wordt belast tegen een tarief van 30%, de nieuwe vermogensrendementsheffing. De vermogensbelasting is per 1 januari afgeschaft.

Per 1 januari 2001 is de Wet Bevordering Eigenwoningbezit ingevoerd. Mensen die een woning kopen van een woningbouwvereniging kunnen een koopsubsidie krijgen tot 20% van het aankoopbedrag. Personen die de woning reeds huurden kunnen deze ook kopen tegen een korting van maximaal 30%. Al met al is 2001 een jaar waarin een tekort aan koopwoningen wordt ervaren.

Op 20 februari wordt op een boerderij in het Engelse graafschap Essex mond- en klauwzeer (MKZ) vastgesteld. Ondanks uitgebreide preventieve maatregelen breidt de ziekte zich uit naar Nederland. Op 21 maart breekt de ziekte uit op een boerderij in het Overijsselse Olst. Deze besmetting is de eerste van in totaal 26 gevallen. De gevolgen van de epidemie zijn groot, in totaal worden 270 duizend dieren afgemaakt.

Voorjaar 2001 wordt het verdrag van Nice goedgekeurd door de Eerste en Tweede Kamer. Dit verdrag regelt de institutionele aanpassingen die nodig zijn voor de uitbreiding van de Europese Unie. Het betreft onder andere veranderingen op het gebied van besluitvorming, veiligheids- en defensiebeleid, internationale samenwerking en justitie.

Op 11 september wordt de wereld opgeschrikt door één van de grootste terroristische aanslagen uit de geschiedenis. Leden van het al-Qaeda netwerk van Osama Bin Laden kapen vier vliegtuigen. Twee vliegen er in het World Trade Center en één in het Pentagon. Een vliegtuig dat op weg is naar het Witte Huis mist zijn doel en stort neer. Bij deze aanslagen komen ongeveer 2 800 mensen om het leven.

Na een aantal zeer goede jaren verslechtert in 2001 het beleggingsklimaat. De CBS-herbeleggingsindex daalt gedurende het jaar met bijna 20 %. Deze omslag is het gevolg van de snelle, wereldwijde economische afkoeling die in de loop van 2001 zichtbaar wordt. Dit wordt (in eerste instantie) versterkt door de aanslagen van 11 september. Op het dieptepunt noteert de index zelfs bijna 37% lager. Vooral de verzekeringsbranche, luchtvaartmaatschappijen en de toeristische sector krijgen flinke klappen.

In de laatste kwartalen van 2001 komt de economische groei in de meeste westerse landen rond het nulpunt uit. Hiermee is er sprake van economische vertraging, maar niet van een recessie.

In de loop van november komt er een grote fraude in de bouwwereld aan het licht. Een kartel van Nederlands grootste bouwbedrijven zou Rijkswaterstaat, de NS en Schiphol voor honderden miljoenen euro's hebben benadeeld. Er wordt besloten tot het instellen van een parlementaire enquête naar deze zaak. Na de zomer zal worden gestart met de openbare verhoren.

Twee jaar na de 'millenniumbug' wacht automatiseringsbedrijven een nieuwe klus, de euro-conversie. Door de komst van de nieuwe eenheidsmunt moeten veel bestaande computersystemen worden aangepast. Mede door een intensieve campagne van de overheid is de euro-conversie op tijd afgerond en treden er geen grote problemen op.

Het jaar 2001 is een moeilijk jaar voor de telecom-sector. Als gevolg van de extreem hoge bedragen die voor de UMTS-frequenties zijn betaald, komen veel telecom-bedrijven in de problemen. Daarnaast is het nog maar de vraag of de hoge investeringen ooit kunnen worden terugverdiend.

De prijs van ruwe aardolie is gedurende een groot deel van 2001 redelijk stabiel. In de eerste 9 maanden van het jaar schommelt de prijs van een barrel North Sea Brent tussen de \$25 en \$28,5. Na de terroristische aanslagen in de VS komt de olieprijs onder druk te staan door de verslechterende economische vooruitzichten. De gemiddelde jaarprijs van een barrel North Sea Brent komt in 2001 uit op \$24,97, tegen \$28,53 in 2000, een daling van 12,5%.

De korte rente is in de loop van 2001, vooral in de Verenigde Staten, spectaculair gedaald. In een poging de economie een nieuwe impuls te geven, verlaagt het stelsel van centrale banken in de Verenigde Staten (FED) het belangrijkste rentetarief in elf afzonderlijke stappen van 6,5% naar 1,75%. Dit is de laagste rentestand sinds juli 1961. Ook de Europese Centrale Bank (ECB) verlaagt in 2001 de rente, zij het aanzienlijk minder fors. Het belangrijkste rentetarief daalt in drie stappen van 4,75% naar 3,25%.

In 2001 komen antiglobalisten verschillende keren in het nieuws. Bijeenkomsten van de acht rijke industrielanden (de zogenaamde G8) worden gebruikt om te protesteren tegen de globalisering van de wereldeconomie. In Göteborg (Zweden) komt het tot ernstige ongeregeldeheden. In Genua (Italië) valt zelfs een dode.

De inflatie houdt de gemoederen volop bezig. In de eerste maanden van 2001 loopt de geldontwaarding in Nederland fors op. Over het gehele jaar komt de inflatie uit op 4,5%, met het hoogste punt in april en mei (4,9%). Nederland heeft hiermee het hoogste inflatiepercentage van de Europese Unie. Het inflatiepercentage in Nederland ligt over 2001 ruim twee keer zo hoog als het gemiddelde van de hele EU. De stijging van de inflatie wordt, naast een aantal incidentele factoren, vooral veroorzaakt door de verhoging van het hoge BTW-tarief per 1 januari en de stijging van de gasprijzen, die met vertraging reageren op de hogere olieprijs in 2000.

Als voorbereiding op de komst van de euro kunnen vanaf 14 december de eerste eurokits afgehaald worden. De belangstelling voor de gratis setjes is groot en al snel zijn ze 'uitverkocht'. Per 1 januari 2002 maakt de gulden, na zeventien honderd jaar, plaats voor de euro.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	1998	1999	2000*	2001*
Macro-economische kerncijfers					
Bruto binnenlands product (volumemutatie)	%	4,3	4,0	3,3	1,3
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (reële mutatie)	%	0,5	4,6	3,5	-1,8
Consumentenprijs (mutatie)	%	2,0	2,2	2,6	4,5
Werkloze beroepsbevolking	% <i>beroepsbevolking</i>	5,0	4,1	3,8	3,4
Saldo lopende transacties met het buitenland	% <i>BBP</i>	3,0	4,0	5,3	3,4
Inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens	<i>Gini-coëfficiënt</i>	0,318	0,320	0,325	.
Druk op het milieu					
Verandering emissies die bijdragen aan:					
broeikaseffect	%	0	-1	1	2
verzuring	%	-7	-2	-6	-2
vermesting	%	1	-4	-13	3
gestort afval	%	0	3	1	.
Sociale aspecten					
Gemiddelde leeftijd bij overlijden	<i>jaren</i>	75,0	75,1	75,2	75,2
Bevolking met (zeer) goede gezondheid	% <i>totale bevolking</i>	81,1	80,0	80,4	.
Personen met hbo/wo als hoogste onderwijsniveau (<65 jaar)	% <i>bevolking 15-64 jr</i>	21,3	22,0	22,0	22,1
Aantal geweldsdelicten	<i>per 100 v.d. bevolking >14 jr</i>	7,6	7,9	7,1	8,3
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	<i>x 1000</i>	15 703	15 809	15 922	16 043
Migratie-overschot	% <i>totale bevolking</i>	0,27	0,28	0,34	0,32
Gemiddelde huishoudensgrootte	<i>personen</i>	2,32	2,30	2,29	2,29
Demografie bedrijven					
Oprichtingen		29 800	30 500	38 500	41 200
Faillissementen		4 015	3 238 ²⁾	3 579	4 329
Arbeid					
Totaal arbeidsvolume (mutatie)	%	2,9	2,3	1,9	1,8
Arbeidsinkomensquote (AIQ) marktsector ¹⁾	%	81,0	82,0	82,1	83,9
Betaalde uren per gemiddelde baan per jaar		1 363	1 355	1 352	1 352
Loonkosten per eenheid produkt marktsector ¹⁾		2,4	1,9	2,9	5,8
Arbeidsvolume	% <i>totale bevolking</i>	39,3	40,0	40,4	40,8
Werkzame beroepsbevolking	% <i>bevolking 15-64 jr</i>	62,3	63,8	64,5	65,4
Productie					
Bezettingsgraad industrie	%	85,0	84,3	84,6	84,1
Arbeidsproductiviteit marktsector ¹⁾	%	2,3	2,6	2,3	-0,3
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Netto beschikbaar inkomen van huishoudens (reële mutatie)	%	3,4	1,1	2,0	4,9
Consumptieve bestedingen (volumemutatie)	%	4,4	4,0	3,1	1,8
Investerings in vaste activa (volumemutatie)	%	4,2	7,8	3,5	-0,8
Netto nationale besparingen	% <i>netto beschikbaar inkomen</i>	12,4	13,6	14,6	11,9
Overheid					
Vorderingensaldo overheid	% <i>BBP</i>	-0,8	0,7	2,2	0,1
Belasting- en premiedruk	% <i>BBP</i>	40,1	41,3	41,3	39,8
Overheidsschuld, EMU-definitie (ultimo)	% <i>BBP</i>	66,8	63,1	55,8	52,8
Wereldhandel en rentestand					
Groei wereldhandel ³⁾	%	7,5	4,8	10,3	1,8
Lange rente	%	4,4	4,3	5,3	4,7

¹⁾ Exclusief delfstoffenwinning, verhuur en handel in onroerend goed, overheid, gezondheids- en welzijnszorg.

²⁾ Op 1 december 1998 is de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen ingevoerd.

³⁾ CPB, Centraal Economisch Plan 2002.

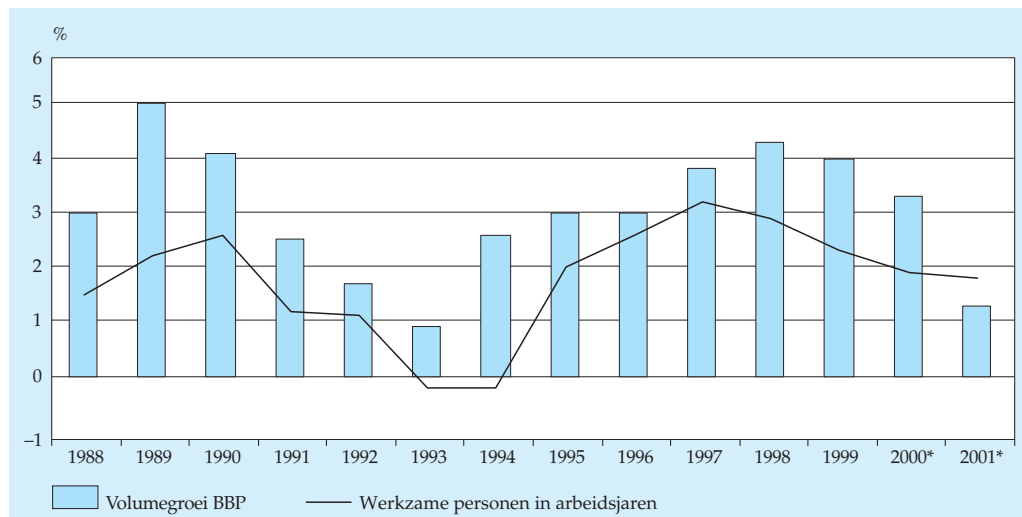
Bron: CBS.

1. Macro-economisch overzicht

De economische groei in Nederland is in 2001 sterk teruggefallen. De volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP) lag met 1,3% ruim beneden het langjarig gemiddelde van 2,7% sinds 1970. Nog groter was het verschil met de groeicijfers van de voorgaande vijf jaar, waarin de economie met 3,7% per jaar groeide. In de loop van het jaar 2001 kwam de economische groei vrijwel tot staan. De wereldwijde, onverwacht snelle verslechtering van de conjunctuur ging ons land niet ongemerkt voorbij.

1.1 Procentuele volumegroei BBP en werkgelegenheid in arbeidsjaren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Anders dan in de tweede helft van de jaren negentig bleef Nederland in 2001 achter bij het EU-gemiddelde. In de Europese Unie viel de groei terug van 3,4% in 2000 naar 1,7% in 2001. Nederland bleef opnieuw nog iets boven onze traditioneel grootste handelspartner Duitsland.

De terugval in de Verenigde Staten, de grootste economie van de wereld, was sterker en eerder dan in Europa. In 2001 is daar nog geen herstel ingetreden. Het vertrouwen in de economie is alom gedaald. De koerscorrectie op de aandelenmarkten is substantieel.

Onder invloed van de verzwakkende conjunctuur en de lagere energieprijzen stegen de prijzen van de uitvoer en invoer nog nauwelijks. In het binnenland daarentegen bereikte de prijsstijging van het BBP met 5,3% het hoogste niveau sinds 1982. Dit gold ook voor consumptie van huishoudens. De prijsstijging van het BBP is een maatstaf voor de prijsontwikkeling in de gehele Nederlandse economie.

1.2 Aanbod en gebruik van goederen en diensten, 2001*

Aanbod	Volume- mutatie	Waarde	Gebruik	Volume- mutatie	Waarde
	%	mld euro		%	mld euro
Productie (basisprijzen)	1,2	800	Intermediair verbruik	1,0	406
Saldo productgebonden belastingen en subsidies ¹⁾	1,7	50			
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	5,9	14	<i>Bruto binnenlands product</i>	1,3	429
Invoer	1,9	257	Uitvoer	1,7	280
			Consumptieve bestedingen huishoudens	1,2	213
			Consumptieve bestedingen overheid	3,1	99
			Investerings in vaste activa	-0,8	94
			Veranderingen in voorraden	0	0
Totaal aanbod	1,4	1 093	Totaal gebruik	1,4	1 093

¹⁾ Inclusief verschil toegerekende en afgedragen BTW.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Exportmotor hapert

De export was in 2000 nog de motor van de economische groei met een stijging van 11%. In 2001 bleef de groei steken bij 1,7%. Aan het eind van het jaar lag de export zelfs beneden het niveau van een jaar eerder. Ook in andere EU-landen liep de exportgroei sterk terug onder invloed van de snelle verslechtering van de internationale economie. Voedingsmiddelen, chemische producten en aardgas leveren de grootste bijdrage aan de hogere export. Machines, transportmiddelen en elektronica lieten het echter afweten: daarvan werd minder geëxporteerd. Ook de invoer steeg met 1,9% slechts bescheiden.

De afgelopen tien jaar is de wederuitvoer een steeds groter deel van de export gaan uitmaken. Het betreft goederen die in Nederland worden ingevoerd, slechts een geringe bewerking ondergaan en dan weer worden uitgevoerd. Hieruit blijkt de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsplaats voor internationale distributie. De wederuitvoer bestaat voor een groot deel uit elektrotechnische producten als kantoormachines, computers, telecommunicatieapparatuur en onderdelen daarvan. In 2001 nam de wederuitvoer echter slechts fractioneel meer toe dan de in- en uitvoer. Juist op de markt waar het aandeel wederuitvoer groot is, de elektronica, is internationaal de groeivertraging het grootst.

1.3 Samenstelling van de economische groei ¹⁾

	1999	2000*	2001*
<i>% BBP volumemutatie</i>			
Consumptieve bestedingen	2,0	0,9	0,9
Huishoudens	1,5	0,7	0,3
Overheid	0,5	0,2	0,6
Investerings in vaste activa	1,0	0,3	-0,1
Verandering in voorraden	-0,3	-0,1	0,1
Uitvoer	1,3	2,2	0,4
Bruto binnenlands product	4,0	3,3	1,3

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Opvallend zijn de verschuivingen tussen de verschillende bestedingscategorieën in de bijdrage aan de economische groei. De consumptieve bestedingen van huishoudens waren met hun uitbundige toename de motor van de groei aan het eind van de jaren negentig. De export nam die rol in 2000 over, maar verliest die in 2001 aan de overheidsbestedingen. De bijdragen aan de groei zijn berekend met behulp van input-outputanalyse. Daarbij is rekening gehouden met de directe en indirecte effecten van de invoer op de afzetcategorieën.

Consumptie van huishoudens groeit zeer bescheiden

De consumptieve bestedingen van huishoudens namen in 2001 met 1,2% veel minder toe dan de gemiddeld 4% in de voorgaande vijf jaar. De terugval was het grootst bij de duurzame consumptiegoederen. Na groeicijfers tussen vijf en tien procent in voorgaande jaren was nu sprake van een kleine daling van 0,7%. Deze goederen vertonen traditioneel de grootste fluctuaties. De consument kan zijn beslissing tot aanschaf gemakkelijk uitstellen, afhankelijk van de beschikbaarheid van middelen of zijn kijk op de algemeen economische of financiële situatie. Het vertrouwen van de consument liep in de loop van 2001 sterk terug. Zo werden minder personenauto's gekocht. Aan snelle groeiers zoals mobiele telefoons en personal computers met internettoegang werd minder meer uitgegeven. Dit gold ook voor woninginrichting, huishoudelijke apparatuur en kleding. De penetratiegraad van pc's met internettoegang is overigens verder opgelopen.

Aan voeding en genotmiddelen werd niet meer uitgegeven dan een jaar eerder. Per hoofd van de bevolking was sprake van een geringe daling van de consumptie van voeding en genotmiddelen. In voorgaande jaren was de stijging per hoofd van de bevolking licht positief. De consumptiegroei van diensten halveerde. Vooral aan bank- en verzekeringsdiensten en horeca werd minder uitgegeven.

Investerings krimpen voor het eerst sinds 1993

De snelle vertraging van de economische groei werd al zichtbaar in een daling van de investeringen. De investeringen daalden in 2001 weliswaar bescheiden met 0,8%, maar dit was wel de eerste daling sinds 1993. Dat was het laatste jaar waarin de economische groei lager was dan in 2001. Er werd minder geïnvesteerd in machines en installaties, computers, vrachtauto's en vliegtuigen. Ook de investeringen in woningen lieten een lichte daling zien, omdat minder woningen in aanbouw werden genomen. De daling van de investeringen is geheel te wijten aan bedrijven en huishoudens. Het volume van de overheidsinvesteringen nam met meer dan 9% toe. Vooral de investeringen in infrastructurele werken als de Hoge Snelheidslijn (HSL) en de Betuwelijn dragen hieraan bij.

Overheidsbestedingen zorgen voor de helft van de economische groei

In contrast met de afvlakkende groei bij de meeste andere bestedingscategorieën stond de versnelde groei van de overheidsconsumptie. Vooral naar de gezondheids- en welzijnszorg ging meer geld, maar ook naar onderwijs en openbaar bestuur. Ten opzichte van het beleidsmatige meerjarenuitsgavenkader vonden intensivering plaats. De overheidsbestedingen, consumptie en investeringen, zorgden daarmee voor de helft van de economische groei: een typisch anticyclische uitwerking van het overheidsbeleid.

Hoge prijsstijging in het binnenland

De binnenlandse prijsstijging versnelde in 2001 tot cijfers die sinds 1982 niet meer werden opgetekend. De consumptieprijs voor huishoudens steeg met 4,6%. Een belangrijk deel van de impuls komt uit het binnenland vanwege de versnelde loonkostenstijging, de vertraagde doorberekening van de eerder gestegen energieprijzen in de binnenlandse aardgasprijzen en de verhoging van de BTW en de energiebelasting. Tegenvallende oogsten voor een aantal agrarische producten hebben ook tot hogere prijzen voor voedingsmiddelen geleid. Nederland had de hoogste inflatie van de Europese Unie, vooral dankzij de eerder genoemde specifiek Nederlandse factoren. De prijsstijging van de investeringen was nauwelijks minder dan die van de consumptie. De prijzen voor bouwinvesteringen stegen zelfs sneller, zowel door krapte op de arbeidsmarkt als door hogere winstmarges. Zeer bescheiden daarentegen stegen de prijzen van uitvoer en invoer. Belangrijkste oorzaak zijn de dalingen van de energieprijzen op de wereldmarkt. Doordat de uitvoerprijs iets meer toenam dan de importprijs zorgde deze ruilvoetverbetering ervoor dat de prijsstijging van het BBP aanzienlijk versnelde tot boven de 5%.

Kader 1.a

Welvaart en BBP

Indicatoren voor het meten van de welvaart

Het bruto binnenlands product (BBP) is een goede maatstaf voor het meten van de economische prestaties van een land, voor zover het gaat om activiteiten die in geld uitgedrukt worden. De berekeningswijze van het BBP is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productiegroei geeft echter een onvolledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor de welvaart zijn bijvoorbeeld ook vrije tijd, milieu, werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid en inkomensverdeling van belang. Daarom wordt het BBP in de praktijk bijna altijd gebruikt in combinatie met andere indicatoren. Een overzicht van economische en sociale kernindicatoren is opgenomen in de kerntabel, die ook als uitklapbaar blad is opgenomen achter in deze publicatie. Daarnaast zijn dit jaar in hoofdstuk 7 veel van deze maatschappelijk belangrijke verschijnselen beschreven in relatie met de nationale rekeningen.

1.4 Economische kernindicatoren per land, 2001*

	Bruto binnen- lands product	Inflatie (HICP)	Werkloos- heid gestandaard- iseerd	Vorde- ringen- saldo overheid	Bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, koopkracht- pariteiten
	<i>volume- mutatie in %</i>	<i>%</i>	<i>% beroeps- bevolking</i>	<i>% BBP</i>	<i>index EU-15 = 100</i>
Nederland	1,3	5,1	2,4	0,1	115
Duitsland	0,6	2,4	7,9	-2,7	104
Frankrijk	2,0	1,8	8,6	-1,4	100
Italië	1,8	2,3	9,5	-1,5	103
Verenigd Koninkrijk	2,2	2,1	5,0	0,9	102
België	1,1	2,4	6,6	0,2	106
Denemarken	0,9	2,4	4,3	2,8	121
Finland	0,7	2,7	9,1	4,9	102
Griekenland	4,1	3,7	10,3	0,1	68
Ierland	6,6	4,0	3,8	1,4	122
Luxemburg	5,1	2,4	2,4	5,0	192
Oostenrijk	1,0	2,3	3,6	-0,1	110
Portugal	1,9	4,4	4,1	-2,5	74
Spanje	2,8	3,2	13,0	0,0	84
Zweden	1,2	2,6	5,1	4,8	101
Eurogebied (12)	1,6	2,5	8,3	-1,3	99
Europese Unie (15)	1,7	2,3	7,6	-0,8	100
Verenigde Staten	1,2	2,8 ¹⁾	4,8	0,5	142
Japan	-0,4	-0,7 ¹⁾	5,0	-7,1	105

¹⁾ Niet-geharmoniseerde index van consumentenprijzen.

Bron: OESO, Employment Outlook en Economic Outlook; Europese Commissie, EC Economic Data Pocket Book; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Nederland handhaaft vierde plaats binnen Europese Unie

Op de ranglijst naar BBP per hoofd van de bevolking staat Nederland in 2001 op de vierde plaats binnen de Europese Unie. Volgens deze ranglijst (waarbij is gecorrigeerd voor koopkrachtverschillen tussen landen) ligt de welvaart in Nederland 15% boven het EU-gemiddelde en 11% boven onze oosterburen. Nederland bezet daarmee evenals in 2000 de vierde positie. Nederland zat in de tweede helft van de jaren tachtig nog maar nauwelijks boven het gemiddelde van de Europese Unie en circa 10% beneden Duitsland. In de tweede helft van de jaren negentig klom Nederland enkele plaatsen door een hogere economische groei dan het Europees gemiddelde. Luxemburg en Denemarken hebben traditioneel al een hogere welvaart dan ons land. Ierland is ons land echter recent via hoge groeicijfers voorbijgestreefd.

Groeivertraging het grootst in de industrie

De fors lagere groei van de Nederlandse economie in 2001 is ook terug te vinden in lagere groeicijfers voor de meeste bedrijfstakken. De grootste groeivertraging deed zich voor in de industrie: van 5% in 2000 naar 0,2% in 2001. Dit hangt voor een belangrijk deel samen met de verslechtering van de exportgroei. Veruit de meeste industriële productie wordt immers direct afgezet in het buitenland. Boven het gemiddelde van de totale industrie zitten vooral de chemie en de aardolie. In de metaal- en elektrotechnische industrie is de productie gedaald.

De commerciële dienstverlening liet in de voorgaande periode doorgaans de hoogste groei zien, maar in 2001 presteerde deze sector niet boven het gemiddelde. De groei liep terug van 4,3% in 2000 naar 1,2% in 2001. Onder dit gemiddelde zitten de handel, de banken en verzekeraars, horeca en vervoer. In de laatste sector speelde de teruggang in de luchtvaart na de aanslagen van 11 september een belangrijke rol. De telecommunicatie groeide weliswaar opnieuw meer dan het gemiddelde, maar veel minder dan in het recente verleden. In de landbouw daalde de productie met meer dan 3%. Dit was overigens slechts voor een klein deel een gevolg van de MKZ-perikelen in de veehouderij. De bouwproductie bleef groeien ondanks afkalvende investeringen in woningen, want er werd wel meer geïnvesteerd in gebouwen en vooral in grote infrastructurele werken. Een opmerkelijke omslag van jarenlange daling naar forse groei beleefde de delfstoffenwinning dankzij een fors hogere uitvoer van aardgas. Dit maakte de voortgaande invoerpenetratie op de binnenlandse markt meer dan goed. Meer dan het gemiddelde van bedrijven steeg in 2001 de productie in de niet-commerciële bedrijfstakken overheid en zorg.

Groei werkgelegenheid vrijwel gelijk aan 2000

De werkgelegenheid van werknemers en zelfstandigen is in 2001 met 116 duizend arbeidsjaren toegenomen, ofwel met 1,8%. Deze stijging wijkt nauwelijks af van die in 2000. Naar bedrijfstakken loopt de ontwikkeling van de werkgelegenheid wel uiteen. De commerciële dienstverlening, met inmiddels een

aandeel van 46% in de totale werkgelegenheid, laat met 2,0% opnieuw een bovengemiddelde toename van de werkgelegenheid zien. Deze toename is echter minder uitbundig dan in voorgaande jaren. Binnen de commerciële dienstverlening zijn de koplopers toch telecommunicatie, computerservicebureaus, juridische en economische dienstverlening en detailhandel. Opvallend is de daling van de werkgelegenheid via uitzendbureaus. Dit is vrijwel de enige branche waarin direct de verslechterde conjunctuur zichtbaar wordt. Een ander voorbeeld zijn de reclamebureaus. De werkgelegenheid in de industrie is vrijwel onveranderd. In de landbouw is de werkgelegenheid versneld teruggelopen, omdat meer boeren hun bedrijf beëindigden. In de bouwnijverheid groeide de werkgelegenheid onverminderd door. In de afgelopen jaren van goede conjunctuur zijn nogal wat werknemers in de bouw voor zichzelf begonnen. De zorg en de overheid namen in 2001 bijna de helft van de werkgelegenheidsgroei voor hun rekening, in 2000 was dat minder dan een kwart. Over de hele periode 1995–2001 nam de werkgelegenheid in de gezondheidszorg met 134 duizend voltijdbanen, ofwel 24%, toe. In het onderwijs kwamen er 37 duizend voltijdbanen bij (14%). Naar beide beleidsterreinen zijn de afgelopen jaren veel extra middelen gegaan.

Evenals in de direct voorafgaande jaren kwam ook in 2001 de werkgelegenheidsgroei vooral ten goede van vrouwen. Het aantal deeltijdbanen nam sneller toe dan het aantal voltijdbanen.

Arbeidsproductiviteit gedaald in 2001

De hapering in de economische groei is nog niet zichtbaar in de werkgelegenheidsgroei in 2001, want de werkgelegenheid groeide in 2001 nog ongeveer even sterk als in 2000. De werkgelegenheidsgroei is hoger dan de productie-groei waardoor de arbeidsproductiviteit in de gehele economie in 2001 is gedaald met 0,4%. Na de oorlog heeft een daling van de arbeidsproductiviteit zich alleen in 1958 en 1987 voorgedaan. De daling in de marktsector is in hoofdzaak conjunctureel te duiden. De ondernemers hadden in de voorgaande jaren van krapte op de arbeidsmarkt moeite om hun vacatures te vervullen. Het aantal openstaande vacatures liep op tot meer dan 200 duizend. Ondanks de snelle afkoeling van de economie zijn ze toch doorgegaan de vacatures te vervullen.

Door het vervullen van openstaande vacatures en doordat er minder nieuwe vacatures zijn ontstaan is het aantal openstaande vacatures in de tweede helft van 2001 gaan dalen. De werkloosheid is in 2001 aanvankelijk ook verder gedaald, maar stabiliseerde in de tweede helft van het jaar op een historisch laag niveau. Sindsdien stijgt de werkloosheid.

De arbeidsproductiviteitsgroei in de zorg en bij de overheid is structureel laag. Door meetproblemen is het niet goed mogelijk om in de volumeontwikkeling alle beoogde kwaliteitsverbeteringen goed mee te nemen. Deze komen voor een deel in de prijs terecht.

Internationaal gezien is de Nederlandse werkloosheid laag en de arbeidsdeelname hoog.

Oplopende loonstijging

Op een nog steeds gunstige arbeidsmarkt zijn de lonen met 5% gestegen. Dit is iets meer dan in 2000. De spreiding naar bedrijfstakken is relatief beperkt: de stijging loopt uiteen van bijna 4% in de zorg tot iets meer dan 6% in de bouw. Ook in voorgaande jaren lopen de onderscheiden bedrijfstakken met elkaar in de pas.

Historisch hoge koopkrachtstijging vooral voor werkenden

De loonstijging is in 2001 niet veel hoger dan de inflatie. De uitkeringen volgden in grote lijn de loonontwikkeling. Vanwege de aanzienlijke verlaging van de druk van de loonheffing in het nieuwe in 2001 ingevoerde belastingstelsel is de koopkracht in Nederland met 4,4% verbeterd. Een dergelijke stijging heeft zich niet eerder voorgedaan in één jaar. De spreiding in koopkrachtstijging is aanzienlijk groter dan in voorgaande jaren. Loontrekkers gingen er doorgaans meer dan 5% op vooruit, uitkeringsontvangers zitten op de helft daarvan. Mensen met een pensioen gingen er circa 1,7% op vooruit.

Consumptiegroei blijft ver achter bij inkomensgroei huishoudens

In 2001 is het beschikbaar inkomen van huishoudens met liefst 9,5% toegenomen door de voortgaande groei van de werkgelegenheid, de oplopende loonstijging en vooral het nieuwe belastingplan. De koopkrachtstijging van ruim 4% ging echter ver uit boven de bescheiden volumegroei van 1,2% van de consumptie van huishoudens. De vrije besparingen van huishoudens kwamen daarmee in 2001 weer in de plus. In 2000 waren de besparingen negatief en werd met geleend geld geconsumeerd. De huishoudens hebben dus flink gespaard in 2001. Ook bij de keuze van hun besparingen gingen de huishoudens voorzichtig te werk. Zij verkochten per saldo aandelen en zetten vooral hun geld op risicoloze spaarrekeningen. De spaartegoeden stegen in 2001 liefst 17 miljard euro ofwel 13%.

Winstgevendheid onder druk

De winstgevendheid van de marktsector verminderde in 2001. De combinatie van een iets hogere loonstijging met een dalende arbeidsproductiviteit leidde tot een verdubbeling van de loonkostenstijging per eenheid product tot bijna 6%. Ook al stegen de binnenlandse afzetprijzen sneller dan in 2000, toch kon niet voorkomen worden dat de arbeidsinkomensquote van de marktsector opliep van 82 naar 84. De winstgevendheid verminderde vooral in de metaal- en elektrotechnische industrie, handel, vervoer en communicatie. Beter verging het de aannemers in de bouw en opvallend ook de ondernemers in de landbouw. Inclusief overheidssubsidies voor de MKZ-schade verbeterde de winstgevendheid in de landbouw. Buiten de marktsector zijn de aardgasbaten opgelopen door hogere productie en prijzen.

De lagere winstgevendheid van bedrijven was een factor bij het lagere niveau van investeringen. Een ander teken van verminderde winstgevendheid is de toename van faillissementen.

Kader 1.b

Van gulden naar euro

Invoering van de euro voltooid

Op 1 januari 2002 zijn de nationale munten van 12 Europese landen vervangen door eurobankbiljetten en -munten. Dit is het sluitstuk van een proces dat tien jaar eerder van start ging met de conferentie van Maastricht. In 1991 heeft de Europese Raad daar een verdrag opgesteld, waarin afspraken zijn gemaakt om de onderlinge economische verschillen tussen de deelnemende landen te verkleinen en te komen tot één Europese munt. Om deel te kunnen nemen aan de Europese Monetaire Unie (EMU) moesten lidstaten voldoen aan convergentiecriteria op het gebied van overheidsfinanciën, wisselkoersstabiliteit, rente en inflatie. Begin mei 1998 traden de volgende landen toe tot de EMU: Nederland, België, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Oostenrijk, Portugal en Finland. Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en Zweden gaven er de voorkeur aan om vooralsnog buiten de EMU te blijven. Vanaf 2001 maakt ook Griekenland deel uit van de EMU.

In 1999 ging de EMU van start en werd een begin gemaakt met de invoering van de euro als gemeenschappelijke munt. Op 31 december 1998 werd de waarde van de euro voor de 11 deelnemende landen vastgesteld. Voor Nederland komt de waarde van 1 euro overeen met 2,20371 gulden. Deze waardebepaling vormde het begin van de stapsgewijze introductie van de euro als gemeenschappelijk betaalmiddel van de EMU-landen. Op 1 januari 1999 is de girale euro ingevoerd. Ook zijn vanaf dat moment alle aandelenbeurzen overgegaan op de euro. De grensoverschrijdende financiële stromen zijn sindsdien sterk toegenomen. De Europese Centrale Bank (ECB) in Frankfurt is nu de monetaire autoriteit waarbij onder andere het rentebeleid berust. Convergentie van rentes heeft al plaatsgevonden. De éne munt stuwt ook andere terreinen van economisch beleid in de richting van convergentie. De introductie van de chartale euro leidde eind 2001 tot een grootscheepse omwisseling bij de banken. Zo'n 7 miljard euro aan chartale guldens werd niet langer als kas aangehouden, maar op een bankrekening gezet. Bedrijven prijsden hun producten dubbel, daarna alleen in euro's. Voor de consument zijn er nu geen transactiekosten meer bij aankopen in het buitenland. Ook is prijsvergelijking van dezelfde producten in verschillende landen nu eenvoudiger. Hiervan is een tendens naar gelijktrekking te verwachten.

In de publicatie nationale rekeningen zijn alle tijdreeksen van de afgelopen eeuw naar euro's omgerekend door de guldensbedragen te delen door de vaste factor 2,20371. Deze aanpak wordt in principe ook door andere eurolanden gevolgd. Toch kunnen de uitkomsten daarna niet zonder meer worden vergeleken of opgeteld omdat in het verleden andere wisselkoersen golden dan bij de vaststelling van de waarde van de euro eind 1998.

Verliesgevende activiteiten in het buitenland zorgen voor daling nationaal inkomen

De groei van het netto nationaal inkomen, het totale inkomen van Nederlandse ingezetenen, bleef in 2001 ver achter bij de groei van het bruto binnenlands product. Dit kwam vooral doordat de buitenlandse activiteiten van Nederlandse bedrijven minder winstgevend waren. In een aantal gevallen leverden ze zelfs zwaar verlies op. Dit laatste gold vooral voor aan de zogeheten nieuwe economie gerelateerde activiteiten in het buitenland. Nederland is hoofdzetel van grote concerns die veel activiteiten in het buitenland hebben. Omgekeerd zijn de gezamenlijke belangen van buitenlandse concerns in Nederland veel kleiner. Daarom is het nationaal inkomen in Nederland relatief kwetsbaar bij tegenwind. Gecorrigeerd voor prijsstijgingen is het nationaal inkomen in 2001 zelfs gedaald.

Overschot overheid verdampt

Na twee jaren met hoge overschotten is het vorderingenoverschot van de overheid in 2001 scherp gedaald naar nog maar 0,1% van het BBP. In 2000 was er nog een recordoverschot van 2,2% van het BBP. Dit werd toen vooral veroorzaakt door hoge overschotten bij de sociale verzekeringen en de opbrengst van de UMTS-veiling. In 2001 zijn de overschotten bij de sociale verzekeringen vrijwel verdwenen. De invoering van het nieuwe belastingstelsel betekende een forse belastingvermindering voor de burgers, maar uiteraard ook een inkomstenderving voor de schatkist. De burgers werden weliswaar geconfronteerd met hogere tarieven van de BTW en de energiebelasting, maar dit werd ruimschoots goedgemaakt door een lagere druk van de loonheffing. De belastingdruk daalde met 1,5 procentpunt van 41,3% van het BBP naar 39,8%. De staat kreeg hogere inkomsten binnen via aardgasbaten en dividend van De Nederlandsche Bank. De uitgaven van de overheid groeiden echter sneller dan de inkomsten. Niet alleen aan directe overheidsbestedingen als onderwijs, veiligheid en infrastructuur, maar ook aan de collectief gefinancierde gezondheidszorg werd meer geld besteed. De rente-uitgaven daalden gestaag: niet alleen door de overschotten van de afgelopen jaren maar ook bij aflossing van hoogrentende leningen die vervangen werden door leningen tegen een lagere rente.

Ook internationaal kwam een einde aan een decennium van verbeterende overheidstekorten. Enkele landen koersen weer in de richting van een tekort van 3% van het BBP. Dit percentage wordt in het stabiliteitspact als bovengrens voor het begrotingstekort aangehouden, ook bij niet-extreme conjunctuurele tegenwind. De EMU-schuldquote daalt nog wel alom in Europa.

Daling aandelenkoersen tast vermogens verzekeraars en pensioenfondsen aan

De aandelenkoersen daalden in 2001 met ongeveer 20%. De daling zette in de loop van 2000 al in en was het meest ingrijpend voor ICT-bedrijven en andere nieuwe economie gerelateerde bedrijven. Daar waren koersen gebaseerd op de verwachting van toekomstige winsten, niet op de actuele verliezen. Toen deze winstverwachtingen niet uitkwamen en de bedrijven de financieringslasten van nog niet rendabele investeringen als een loden last voelden, kelderden de koersen. Verzekeraars, pensioenfondsen en huishoudens hadden in de periode van oplopende koersen een steeds groter deel van hun vermogen in aandelen belegd. In 2001 werden grote koersverliezen geleden. Verzekeraars en pensioenfondsen verloren 41 miljard euro. In tegenstelling tot huishoudens bleven zij echter aandelen kopen. De dekkingsgraad voor toekomstige pensioenverplichtingen is in 2001 verder afgenomen, maar nog steeds is het vermogen voldoende om aan de bestaande verplichtingen te voldoen. Wel zijn premieverhogingen te verwachten en ook al aangekondigd. De pensioenpremies stegen sneller dan in voorgaande jaren, vooral door het wegvallen van premiekortingen op pensioenen die zijn ondergebracht bij levensverzekeraars.

Kader 1.c

Gevolgen 11 september

Wat zien we in de Nederlandse cijfers?

De terroristische aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten hebben wereldwijd grote indruk gemaakt. Wat zijn nu de aanwijsbare gevolgen geweest voor de Nederlandse economie in 2001?

Door een onmiddellijke schrikreactie zijn de aandelenkoersen en het consumentenvertrouwen scherp gedaald. Deze indicatoren herstelden echter kort nadien naar de niveaus van vóór 11 september. Een negatief effect op de kwartaalcijfers van de bestedingen van consumenten is niet aan te wijzen. 11 september was voor de bovengenoemde indicatoren een forse tijdelijke dip bij een al eerder ingezette dalende ontwikkeling. De luchtvaart en de horeca ondervonden duidelijk negatieve effecten. Na 11 september werd minder vaak en minder ver gevlogen, zowel zakelijk als privé. Het aantal overnachtingen van niet-Europeanen in de grote Nederlandse hotels nam sterk af. In de Verenigde Staten zijn er extra uitgaven voor verzekeraars. Bovendien geeft de overheid meer geld uit aan veiligheid. In Nederland is dit in 2001 niet terug te vinden.

Uitstoot broeikasgassen groeit sneller dan economie

De uitstoot van broeikasgassen is in 2001 met circa 2% gestegen. Het belangrijkste broeikasgas is CO₂. De emissie van broeikasgassen groeide sneller dan de economie. Belangrijkste oorzaak was de hogere binnenlandse energieproductie. Ook de emissie door het verkeer nam toe. Volgens de overeenkomst van Kyoto zou de uitstoot juist moeten verminderen. In 2001 ligt de uitstoot in Nederland hoger dan het ijkpunt 1990. Na een sterke daling in eerdere jaren is de vermisting in 2001 weer toegenomen. Dit ondanks de lagere landbouwproductie. De ophoping van fosfaat in de Nederlandse landbouwgronden neemt daarmee toe. De penetratie van groene energie vordert langzaam, maar gestaag.

Beperkte groeiverschillen tussen regio's in 2001

Groningen is in 2001 de provincie met de hoogste economische groei. Ook zonder de opgevoerde gasproductie scoort dit gebied relatief goed. De verschillen in economische groei tussen de provincies zijn in 2001 beperkt. Noord-Brabant zit het laagst, vooral door de achterblijvende metaal- en elektrotechnische industrie. De toppers in de voorgaande vijf jaar, Flevoland en Utrecht, zitten nu in de middenmoot wegens de groeivertraging bij de commerciële diensten. De groei was negatief in de Noordoostpolder en de Haarlemmermeer vanwege het gewicht van de landbouw respectievelijk luchtvaart in die regio's.

Hoog aandeel immigratie in bevolkingsgroei

Het aantal inwoners van Nederland is in 2001 met 0,7% toegenomen en passeerde de 16 miljoen. De groei komt voor ruim de helft uit het geboorteoverschot, maar bestaat ook voor een groot deel uit immigratie. De immigratie bleef op het hoge niveau van 2000 en hangt mede samen met de lage werkloosheid in 2001. Ook vervolgmigratie van eerdere immigranten speelt een belangrijke rol. De demografische trend blijft afnemende bevolkingsgroei en vergrijzing. De groei van de potentiële beroepsbevolking zwakt steeds verder af. De vraag naar zorgvoorzieningen neemt toe.

Uitbreiding Nationale rekeningen met modules

Nationale rekeningen geven een volledige en consistente beschrijving van de economie. Een aantal andere niet-direct economische verschijnselen kunnen in samenhang met de Nationale rekeningen beschreven worden. De analyse-mogelijkheden verbeteren door daarbij aan te sluiten op randtotalen van de nationale rekeningen. Internationaal neemt de belangstelling hiervoor toe. Een aantal zogeheten modules zijn inmiddels beschikbaar. Zo is hierboven de belasting van het milieu beschreven binnen het raamwerk van de nationale

rekeningen. Operationeel is ook een Social Accounting Matrix (SAM). Hierin worden arbeid en inkomen in onderlinge samenhang verdeeld naar opleiding, huishoudenscategorie en geslacht. Relatief en absoluut is het aandeel van vrouwen, hoger opgeleiden en eenpersoonshuishoudens aanzienlijk gestegen.

In de tijdbestedingsmodule wordt de onbetaalde arbeid in relatie met de betaalde arbeid in beeld gebracht. Het aandeel onbetaalde productieve arbeid van vrouwen is afgenomen ten gunste van betaalde productieve activiteiten, vooral in de verzorging.

In ontwikkeling is een gezondheidsmodule waarbij het doel is te komen tot een verdere uitsplitsing van nationale rekeningen gegevens in matrixvorm van onderdelen van de gezondheidszorg, een uitsplitsing naar producten als cure en care, alsmede naar financieringswijze. Hiermee kan ook deze sector op relevante aspecten consistent met de rest van de economie worden beschreven.

Consistente tijdreeksen nu beschikbaar voor de periode 1987–2001

Voor tijdreeksanalyse en econometrische modellenbouw zijn lange tijdreeksen nodig. De revisie van de nationale rekeningen in 1999 betekende een verbeterde beschrijving van de economie en een betere internationale vergelijkbaarheid. De revisie is toen uitgevoerd voor het jaar 1995. Sindsdien is een korte tijdreeks na revisie ontstaan. Nu is de revisie vrijwel integraal teruggerekend naar 1987. Een nieuwe tijdreeks van 14 jaar is daardoor ontstaan, die nu in alle papieren en elektronische publicaties is opgenomen.

2. Bestedingen

Het bruto binnenlands product (BBP) bedroeg in 2001 ruim 429 miljard euro. Daarmee is het BBP bijna 6,6% groter dan in 2000. De prijscomponent bedroeg 5,3% en de stijging van het volume was 1,3%. Vanuit de bestedingenkant van de economie bezien is het BBP de optelsom van de consumptie, de investeringen (waaronder de voorraadveranderingen zijn begrepen) en het saldo van in- en uitvoer van goederen en diensten. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op deze afzonderlijke variabelen. Daarbij springen de bescheiden groei van de consumptie van huishoudens, het toegenomen handelsoverschot, de stijging van de BBP-deflator en de rol van de overheidsuitgaven als aanjager van de bestedingen het meest in het oog.

2.1 Bruto binnenlands produkt vanuit de bestedingenkant

	2000*	2001*	2001*		
			waarde	prijs	volume
	mld euro		% mutatie t.o.v. 2000		
Consumptieve bestedingen	292,3	312,4	6,9	5,0	1,8
Investerings in vaste activa	90,7	94,1	3,7	4,5	-0,8
Veranderingen in voorraden ¹⁾	-0,8	-0,1	.	.	.
Nationale finale bestedingen	382,2	406,3	6,3	4,9	1,4
Uitvoer van goederen en diensten	271,0	280,2	3,4	1,6	1,7
Invoer van goederen en diensten (-)	250,6	257,4	2,7	0,8	1,9
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	402,6	429,2	6,6	5,3	1,3

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In 2001 was de volumegroei van de consumptieve bestedingen minder groot dan in voorgaande jaren, ondanks een grote toename van de koopkracht. De prijsstijging was daarentegen juist hoger dan in de tweede helft van de jaren negentig. De waarde van de totale consumptieve bestedingen kwam daarmee uit op 312 miljard euro. De volumegroei van de investeringen was in 2001 voor het eerst sinds jaren negatief. Mede hierdoor groeide de waarde van de investeringen minder dan het BBP en daalde het aandeel van de investeringen in het BBP. Deze investeringsquote liep terug van 22,5% in 2000 naar 21,9% in 2001.

De waarde van de uitvoer van goederen en diensten liep in 2001 op tot een bedrag van 280 miljard euro. De waardestijging, die begin 2001 nog in dubbele cijfers geschreven werd, liep echter in de loop van 2001 scherp terug en sloeg

eind 2001 zelfs om in een forse waardedaling. Per saldo resteert op jaarbasis een stijging van 3,4%. Bij de invoer van goederen en diensten was het beeld in 2001 vergelijkbaar met de uitvoer. Zodoende kwam de invoer met een waardestijging van 2,7% uit op een bedrag van 257 miljard euro. Doordat de uitvoer in waarde iets sneller groeide dan de invoer liep het overschot op de goederen- en dienstenbalans weer verder op, namelijk van 20,4 miljard euro naar 22,8 miljard euro, ofwel 5,3% van het BBP.

2001: Forse prijsstijgingen in het binnenland

De prijsstijging van de nationale finale bestedingen (consumptie plus investeringen) bedroeg in 2001 4,9%. Hierbij was de prijsstijging bij de consumptie (5,0%) wat groter dan de prijsstijging bij de investeringen (4,5%). Deze prijsstijgingen zijn daarmee aanmerkelijk groter dan in voorgaande jaren. Ook was de prijsstijging aan de uitvoerkant wat groter dan aan de invoerkant. Doordat uitgevoerde goederen en diensten in 2001 ongeveer 1,6% duurder waren dan in 2000 en we voor de invoer slechts 0,8% méér moesten betalen, verbeterde de ruilvoet. Deze lichte ruilvoetverbetering had ook een positieve bijdrage van 0,4 procentpunt aan de eerder genoemde prijsstijging van het BBP van 5,3%.

Overheidsbestedingen overtreffen particuliere bestedingen

De volumegroei van de nationale finale bestedingen in 2001 bedroeg 1,4%. Met de eerder genoemde prijsstijging (4,9%) kwam deze in 2001 voor het eerst boven de 400 miljard euro uit (406,3 miljard euro). Voor zowel de consumptie als de investeringen geldt dat het vooral de overheid was, die de groei er nog enigszins in hield. Zowel bij de consumptie als bij de investeringen overtrof de volumegroei van de overheidsbestedingen die van de particuliere bestedingen. De volumegroei van de overheidsbestedingen in 2001 bedroeg 4,1% (3,1% voor de overheidsconsumptie en 9,3% voor de investeringen door de overheid).

2.2 Samenstelling nationale finale bestedingen

	1997	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	% volumemutaties					mld euro
Consumptieve bestedingen	3,1	4,4	4,0	3,1	1,8	312,4
Overheid	3,2	3,6	2,5	1,9	3,1	99,5
Huishoudens incl. IZWh	3,0	4,8	4,7	3,6	1,2	212,9
Investerings in vaste activa (bruto)	6,6	4,2	7,8	3,5	-0,8	94,1
Vennootschappen en huishoudens incl. IZWh	8,3	4,1	8,2	2,5	-2,5	79,6
Overheid	-3,0	5,3	5,5	9,7	9,3	14,5
Veranderingen in voorraden	.	.	.	.	.	-0,1
Nationale finale bestedingen	3,9	4,8	4,3	2,8	1,4	406,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Wereldwijde groeivertraging van de economie in 2001

In 2001 is het groeitempo van de economie wereldwijd sterk afgenomen. In alle onderzochte landen kwam in 2001 de volumestijging van het Bruto Binnenlands Produkt (BBP) lager uit dan een jaar eerder (zie tabel 2.3). In Nederland bedroeg de economische groei in 2001 1,3%. Dit percentage is aanzienlijk lager dan de jaren ervoor, toen de economie jaarlijks met méér dan 3% groeide. Met name in 1998 en 1999 lag de groei in Nederland significant boven het EU-gemiddelde. In 2001 is dit beeld veranderd en ligt het groeipcentage van Nederland lager dan het EU-gemiddelde. Voor de EU als geheel geldt overigens dat de economische groei in 2001 ten opzichte van 2000 is gehalveerd. Wanneer wordt gekeken naar de individuele landen, valt op dat vooral Duitsland en België in 2001 last hadden van de economische tegenwind. In Duitsland nam de BBP-groei af van 3% in 2000 tot 0,6% vorig jaar, in België van 4% naar 1,1%. Positieve uitschieter binnen de EU was het Verenigd Koninkrijk. Ook hier was weliswaar sprake van een afname van de BBP-groei, maar deze was aanzienlijk kleiner dan in de andere onderzochte landen.

In de Verenigde Staten en Japan is er een soortgelijke ontwikkeling waar te nemen. De BBP-groei van de VS kwam in 2001 uit op 1,2%. Dit is aanzienlijk lager dan de voorgaande jaren, waarin de economische groei boven de 4% lag. In 2001 ligt de economische groei in de Verenigde Staten voor het eerst in tien jaar onder het EU-gemiddelde, terwijl er in de voorgaande jaren juist sprake was van een significant hoger groeitempo. In Japan was in 2001 zelfs sprake van een negatieve BBP-groei. Het bruto binnenlands produkt van Japan is in 2001 met 0,4% afgenomen. Wanneer wordt gekeken naar de ontwikkeling van het BBP vanaf 1998, valt op dat de economie van Japan al langere tijd erg stroef draait. Van de laatste vier jaar was alleen in 2000 sprake van een significante economische groei (2,4%), de andere jaren lag de BBP-groei dicht bij nul of was zelfs negatief.

2.3 Bruto binnenlands product (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
% volumemutaties				
Nederland	4,3	4,0	3,3	1,3
België	2,2	3,0	4,0	1,1
Frankrijk	3,5	3,0	3,6	2,0
Italië	1,8	1,6	2,9	1,8
Verenigd Koninkrijk	3,0	2,1	3,0	2,2
Duitsland	2,0	1,8	3,0	0,6
EU-15	2,9	2,6	3,4	1,7
Verenigde Staten	4,3	4,1	4,1	1,2
Japan	-1,1	0,7	2,4	-0,4

Bron: OESO, Economic outlook, No. 71, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

2.1 Consumptie

Vertraging consumptiegroei zet door

De vertraging die zich na 1998 aftekent bij de consumptiegroei zet in 2001 door. Hoewel de waarde nog met 6,9% toeneemt, blijft de volumetoename in 2001 beperkt tot 1,8%. Dit laatste is beduidend minder hoog dan in eerdere jaren. Een zeer sterke volumegroei deed zich voor in het topjaar 1998 (4,4%). Ook in de twee jaar daarna was de toename robuust, al zwakte de groei in 1999 en 2000 al wat af. Ondanks de afnemende volumegroei versnelde de waardeontwikkeling van de totale consumptie na 1998. Dit hangt samen met forse prijsstijgingen in deze periode. De deflator van de consumptie was in 1998 gematigd, namelijk 1,7%. In 2001 kwam de deflator daarentegen uit op 5,0%. Door deze prijsontwikkeling steeg de totale waarde van de consumptie van huishoudens en overheid samen met ongeveer 7% in 2000 en 2001.

Het totaal van de consumptieve bestedingen door de huishoudens en de overheid bedroeg in 2001 ruim 312 miljard euro. Twee derde van deze uitgaven namen de huishoudens voor hun rekening, de rest is overheidsconsumptie. De bestedingen van de huishoudens en die van de overheid lieten in 2001 een uiteenlopend beeld zien. Het meest opmerkelijk was de scherpe terugval in de groei van de consumptie door huishoudens. Met een bescheiden stijging van 1,2% bleef de volumegroei ver achter bij de stevige toename in eerdere jaren. In 2000 bedroeg de stijging nog 3,6% en de twee jaren daarvoor zelfs bijna 5%. De groei van de overheidsconsumptie was in 2001 juist relatief hoog (3,1%). Na 1997 overtrof de jaarlijkse volumetoename van de consumptie door huishoudens telkens die van de overheidsconsumptie.

Kader 2.a

Consumptie onder de loep

De consumptiebegrippen nader bezien

De consumptie in de nationale rekeningen is gebaseerd op het Europese Systeem van Nationale en Regionale rekeningen (ESR 1995). Dit systeem heeft tot doel de definities van macro-economische begrippen binnen de Europese gemeenschap op elkaar af te stemmen, zodat internationale vergelijkbaarheid mogelijk wordt. Voor de consumptie houdt dat in, dat de verschillende goederen- en dienstentransacties duidelijk worden afgebakend.

De ontwikkeling van de consumptieve bestedingen wordt doorgaans vanuit twee invalshoeken geanalyseerd. De eerste benadering maakt onderscheid op grond van de *financiering* van de geconsumeerde goederen en diensten. Zijn het de huishoudens zelf die betalen of worden de betalingen verricht door de overheid?

De andere benadering beantwoordt de vraag of het 'profijt' van het geconsumeerde product toegerekend kan worden aan het *individu* of aan de *gehele gemeenschap*. Huishoudens beschikken immers voor consumptieve doeleinden óók over goederen en diensten die de overheid (deels) vergoedt.

Het totaal van de consumptieve bestedingen komt voor rekening van de huishoudens en de overheid. Bij de onderverdeling van dit totaal zijn de volgende begrippenparen relevant:

- a. consumptieve bestedingen door *huishoudens* (incl. IZWh's) versus consumptieve bestedingen door de *overheid*;
- b. *werkelijke individuele consumptie* als tegenhanger van *collectieve overheidsconsumptie*;
- c. *nationale consumptie* versus *binnenlandse consumptie*.

Consumptiebegrippen

	2000*	2001*	2001*		
			waarde	prijs	volume
	mld euro		% mutatie t.o.v. 2000		
1	Consumptieve bestedingen totaal (2+5)				
2	292,3	312,4	6,9	5,0	1,8
3	201,1	212,9	5,9	4,6	1,2
4	198,4	210,0	5,9	4,6	1,2
5	2,7	2,9	6,4	4,4	1,9
6	91,2	99,5	9,1	5,8	3,1
7	48,4	52,8	9,0	6,9	1,9
8	42,7	46,7	9,2	4,6	4,4
9	Werkelijke individuele consumptie door huishoudens (2+6)				
10	249,5	265,7	6,5	5,0	1,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

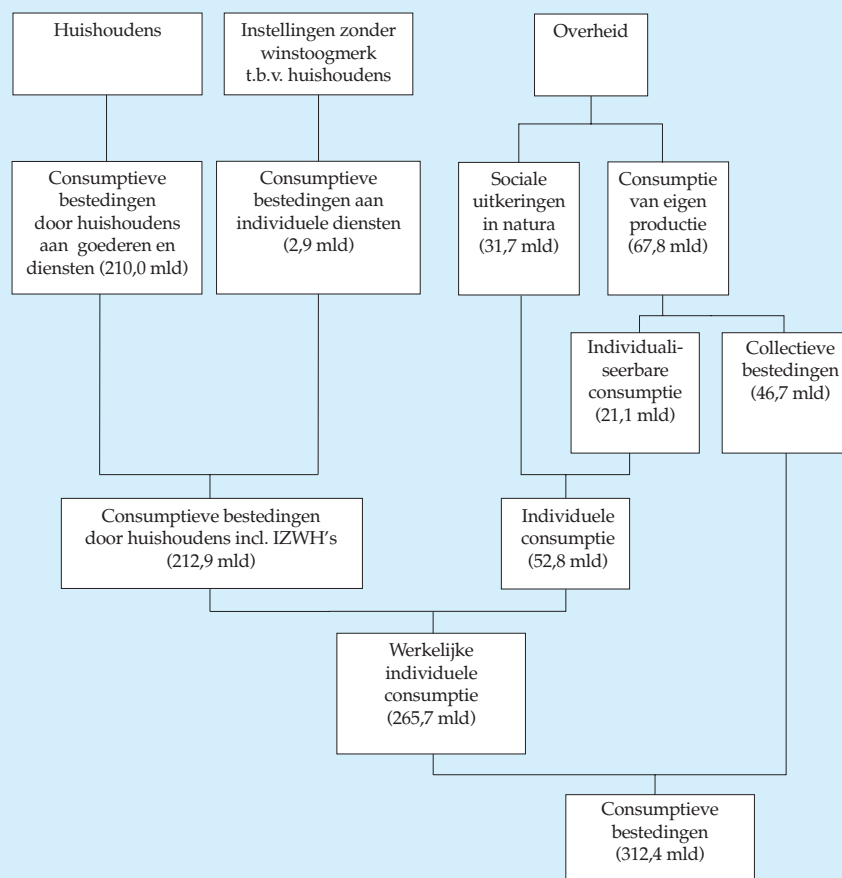
De *consumptie door huishoudens* (incl. IZWh's) omvat alle uitgaven aan goederen en diensten die de huishoudens zelf voor hun rekening nemen. Goederen als voeding, kleding en meubels worden meestal aangekocht via de detailhandel (zoals de supermarkt of op de markt) terwijl diensten als bijvoorbeeld horeca-, medische- en vervoersdiensten geproduceerd worden door bedrijven en (overheid)instellingen als hotels, ziekenhuizen en de spoorwegen. Bij het bedrag dat gezinnen zelf besteden wordt nog een doorgaans relatief klein bedrag opgeteld. Dat is de geldstroom die via de zogenaamde instellingen zonder winstoogmerk werkzaam ten behoeve van huishoudens (IZWh's) loopt. Hieronder vallen sportverenigingen, vakbonden en organisaties op religieuze grondslag. Zij financieren hun activiteiten uit contributies en donaties van leden en sympathisanten. De uitgaven van deze instellingen komen uiteindelijk ook weer ten goede aan de huishoudens.

Naast de *consumptieve bestedingen door huishoudens inclusief de IZWh's* staat de *consumptie door de overheid*. De consumptie door de overheid bestaat uit collectieve en individuele uitgaven. De collectieve overheidsconsumptie heeft uitsluitend betrekking op zaken van algemeen belang zoals uitgaven voor defensie, justitie en openbaar bestuur. Daarnaast verstrekt de overheid bijdragen aan personen die een beroep doen op goederen en diensten die geregeld worden via de sociale verzekeringen en voorzieningen. Deze bijdragen worden omschreven als sociale uitkeringen in natura. De belangrijkste uitkeringen komen voort uit regelingen van de ZFW (ziekenfondswet), AWBZ en de Wet op de bejaardenoorden.

Ook de individuele huursubsidies vallen hieronder. Ten slotte neemt de overheid naast de sociale uitkeringen in natura ook nog andere uitgaven voor haar rekening die het individu ten goede komen, de zogenaamde individualiseerbare overheidsuitgaven. Deze zijn voornamelijk bestemd voor onderwijs en welzijn.

Het totaal van de consumptie door huishoudens, de consumptie door IZW huishoudens en de individuele consumptie door de overheid vormt de post *werkelijke individuele consumptie*. Dit begrip beschrijft dus alle goederen en diensten die huishoudens verwerven voor consumptieve doeleinden, ongeacht de financieringswijze. De tegenhanger van dit begrip is de *collectieve bestedingen*.

Schematische voorstelling van de consumptieve bestedingen
(tussen haakjes de waarden van 2001 in miljarden euro)

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De consumptie door huishoudens inclusief IZWh's had in 2001 een omvang van 213 miljard euro. De individuele consumptie van de overheid kwam uit op 53 miljard euro, de collectieve overheidsconsumptie bedroeg 47 miljard euro. Het totaal van de consumptieve bestedingen kwam hiermee uit op 312 miljard euro.

Hieronder worden de ontwikkelingen beschreven van de consumptieve bestedingen door huishoudens inclusief IZWh's. Dat wil dus zeggen dat de individuele overheidsconsumptie hierin niet is begrepen. Daarnaast wordt onderscheid gemaakt in *binnenlandse* en *nationale* consumptie.

De nationale consumptie heeft betrekking op de bestedingen van Nederlandse ingezetenen, zowel in Nederland als daarbuiten. Deze wijkt af van de binnenlandse consumptie waarin de uitgaven van Nederlandse ingezetenen over de grens niet zijn meegenomen, maar wél de uitgaven van buitenlandse bezoekers in Nederland: hier gaat het dus om alle consumptieve bestedingen op Nederlands grondgebied.

Appeltje voor de dorst

Na een aantal jaren van hoge volumegroei viel de stijging van de consumptie door huishoudens terug naar 1,2%. Op het eerste gezicht kwam deze tegenvallende ontwikkeling als een verrassing. Lastenverlichting voor de burger was een speerpunt van het nieuwe belastingstelsel dat vorig jaar werd ingevoerd. Kostenverhogende maatregelen als de verhoging van het hoge BTW-tarief gingen gepaard met een grotere verlaging van de inkomstenbelasting. Toch heeft de ongekend hoge koopkrachtstijging zich niet vertaald in een aantrekkelijke volumegroei bij de consumptie door huishoudens. Ook de waardeontwikkeling bleef ondanks de financiële prikkel duidelijk achter bij die in eerdere jaren. De waarde van de consumptie door huishoudens nam in 2001 met 5,9% toe, het volume steeg met 1,2%. Bij de tegenvallende consumptieontwikkeling in 2001 speelde een aantal factoren een rol. In voorgaande jaren overtrof de consumptiegroei in waarde de stijging van de beschikbare inkomens van huishoudens. De consumptie werd deels gefinancierd door krediet op te nemen. Dit kon op het onderpand van stijgende huizenprijzen en aandelenkoersen. Dit laatste is volledig omgeslagen. In dit somberder klimaat zijn huishoudens voorzichtiger geworden en is de spaarzin groter.

De extra inkomsten van huishoudens zijn voor een deel omgezet in hogere spaartegoeden. Het spaartegoed van particulieren (inclusief het bedrijfssparen) was in 2001 uitzonderlijk groot: het groeide met 17 miljard euro tot een totaal van 151 miljard euro. Deze toename is aanzienlijk hoger dan in 2000, toen aan het spaartegoed een kleine 4 miljard euro werd toegevoegd. In 1999 bedroeg de groei van het spaartegoed iets meer dan 8 miljard euro. Naast de malaise op de aandelenmarkten maken ook wijzigingen in de fiscale wetgeving een verschuiving tussen het onzekere beleggen en het minder riskante sparen aannemelijk. De hoogte van het gespaarde bedrag in 2001 is echter zo groot, dat het er op lijkt dat de huishoudens in economisch mindere tijden een appeltje voor de dorst kweken. Dit beeld wordt bevestigd door het onderzoek naar het consumentenvertrouwen: huishoudens geven aan dat het een gunstige tijd is om te sparen.

Voedings- en genotmiddelen flink duurder

In 2001 kwam een eind aan de lage, maar stabiele volumegroei van de voedings- en genotmiddelen. De afgelopen jaren liet zowel de prijs- als de volumemutatie bij de voedings- en genotmiddelen een bescheiden groei zien. De volumegroei schommelde rond de 1%. In 2001 was echter sprake van een volumedaling van 0,1%. Een minieme daling bij de voedingsmiddelen (-0,3%) werd net niet gecompenseerd door een kleine stijging bij de genotmiddelen (0,2%). Bij aardappelen, groenten en fruit bleef de volumedaling beperkt tot 0,2%. Aan vlees, vis, zuivelprodukten en zoetwaren is in 2001, voor prijsverandering gecorrigeerd, 1 à 2% minder besteed.

In tegenstelling tot de volumemutaties was de prijsmutatie bij de voedings- en genotmiddelen in 2001 groot. Voedings- en genotmiddelen voor thuisgebruik werden vorig jaar 6,6% duurder. Ook de horeca kampte met hoge inkooprijzen. Voor horecadiensten betaalde de consument 6,9% meer dan een jaar eerder. Door de mond- en klauwzeercrisis (MKZ) stegen de prijzen voor vlees en zuivelprodukten fors. Ook zorgde de MKZ voor een opwaarts effect op de prijs van lederwaren. Verder waren vis, aardappelen, groenten en fruit in 2001 flink duurder dan een jaar eerder.

De krachtige volumegroei van de consumptie door huishoudens die zich na 1995 manifesteerde, kwam vooral voor rekening van bestedingen aan duurzame goederen en diensten als telecommunicatie. De toename van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen bleef ver achter bij de hoge gemiddelde consumptiegroei. Aan deze lage, maar stabiele groei kwam in 2001 een eind.

2.4 Consumptieve bestedingen door huishoudens (incl. IZWh)

	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	% volumemutaties				mld euro
Voedings- en genotmiddelen	0,9	1,0	1,3	-0,1	30,1
Duurzame consumptiegoederen	9,7	8,3	5,8	-0,7	46,0
Overige goederen	1,7	2,6	1,2	1,8	29,8
Goederen	4,8	4,6	3,3	0,1	105,9
Diensten	4,7	4,8	3,9	2,0	103,7
Binnenlandse consumptie huishoudens	4,7	4,7	3,6	1,0	209,6
Consumptie niet-ingezetenen in Nederland (-)	7,1	3,0	4,3	-7,1	5,6
Consumptie Nederlanders in het buitenland (+)	8,8	4,8	4,7	0,2	8,8
Nationale consumptie huishoudens	4,8	4,7	3,6	1,2	212,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Stagnatie bij duurzame goederen in 2001

In 2001 kwam aan de uitbundige volumegroei van de uitgaven aan duurzame goederen een abrupt einde. Het volume was vorig jaar 0,7% kleiner dan een jaar eerder. De daling hing vooral samen met de negatieve ontwikkeling van de uitgaven aan vervoermiddelen (zoals personenauto's, motoren, scooters en fietsen). De daling van de uitgaven aan duurzame goederen kwam na een aantal jaren van zeer hoge groeipercenages.

In de jaren 1997 tot en met 2000 had de consument een groot vertrouwen in de economie. In 2000 bereikte het consumentenvertrouwen zelfs het hoogste punt ooit. Zowel over het algemeen economisch klimaat als over de eigen financiële positie oordeelden de huishoudens erg positief. De koopbereidheid was dan ook groot. Met name voor de aankoop van duurzame goederen vond men de tijd gunstig. Dit optimisme onder consumenten ging gepaard met een sterke volumegroei van de uitgaven aan duurzame goederen in deze periode. De toename schommelde tussen de 5 en 10%. In 2001 vertraagde de economische groei. Een slecht beursjaar zorgde voor een negatief rendement op aandelen. Er volgde een omslag in het sentiment onder de huishoudens. Vooral de economische situatie in het algemeen stemde nu pessimistisch. Ook de koopbereidheid van de consument liep terug, maar in mindere mate. Van alle consumptiecategorieën reageert de ontwikkeling van de bestedingen aan duurzame goederen het sterkst op schommelingen in de conjunctuur. In mindere tijden worden deze uitgaven vaak nog even uitgesteld.

Overigens kan een deel van de volumedaling bij de duurzame goederen worden verklaard door anticipatie-aankopen. Consumenten beslisten in de laatste maanden van 2000 om de aankoopplannen voor bijvoorbeeld een nieuwe auto versneld uit te voeren. Hiermee ontliet men de BTW-verhoging die per 1 januari 2001, als onderdeel van een nieuw belastingstelsel, van kracht werd. Dit had zijn weerslag op de bestedingen in de eerste maanden van 2001. Bij de uitgaven aan vervoermiddelen was het volume in 2001 ruim 8% kleiner dan in het voorafgaande jaar. Bij andere duurzame goederen is de groei minder hoog dan in eerdere jaren. De grootste volumetoename deed zich in 2001 voor bij de aankoop van huishoudelijke apparaten (2,9%) en van textiel en kleding (2,6%). De volumetoename bij woninginrichting, schoenen en lederwaren was in 2001 minder dan 1%.

Grillige ontwikkeling autoverkoop beeldbepalend

Binnen de bestedingen aan duurzame goederen nemen de vervoermiddelen een prominente plaats in (zie kader 2b). Circa een vijfde deel van de totale waarde heeft betrekking op vervoermiddelen. Het grillige verloop van met name de autoverkoop heeft daarom grote invloed op de volumegroei bij de categorie duurzame consumptiegoederen als geheel. In 1998 bereikte de consumptiegroei een top. Vooral de volumetoename van de bestedingen aan duurzame goederen kwam dat jaar uitzonderlijk hoog uit (9,7%). Ook in 1999 groeide de consumptie door huishoudens nog stevig en bleef de volumegroei

bij de duurzame goederen hoog: 8,3%. Met name in 1998 en 1999 floreerde de aankoop van personenauto's. In de jaren daarna viel, in het spoor van tegenvallende auto-aankopen, ook de consumptie van duurzame goederen flink terug. Over 2000 staat nog een groei van 5,8% in de boeken, maar in 2001 keerde het tij. Voor prijsverandering geschoond is toen 0,7% minder aan duurzame goederen besteed.

Kader 2.b

Aantal autoverkopen gedaald

Omzet van nieuwe personenauto's 6% lager dan in 2000

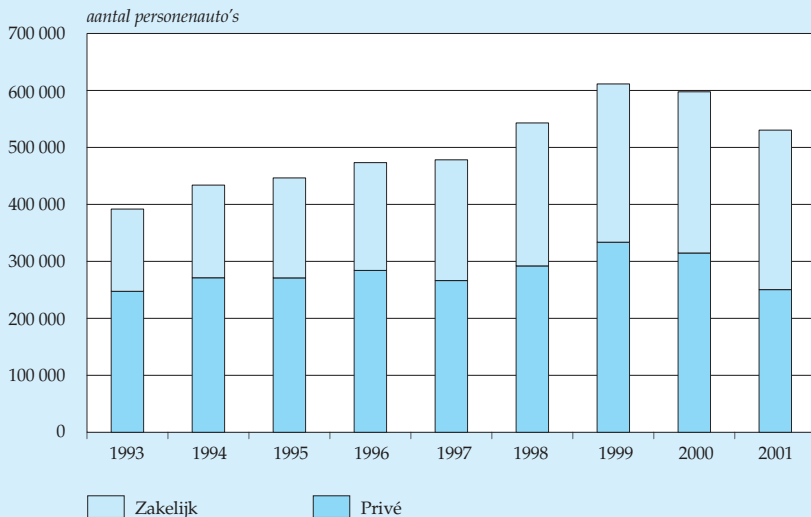
In 2001 zijn er in totaal 530 duizend nieuwe personenauto's verkocht. Dit is 11% minder dan in 2000, toen 598 duizend nieuwe auto's de showroom uitgingen. In 2001 daalden de autoverkopen voor het tweede achtereenvolgende jaar. In het recordjaar 1999 werden 611 duizend auto's verkocht. Het totale aantal personenauto's in Nederland is vorig jaar gestegen tot 6 643 duizend, een toename van 1,6%.

De omzet van nieuwe personenauto's kwam in 2001 uit op 10,9 miljard euro, 6% lager dan in 2000. De gemiddelde prijs in 2001 voor een nieuwe auto kwam uit op 20 600 euro (ongeveer 45 300 gulden). In 2000 was die gemiddelde prijs nog 42 700 gulden. In 2001 was de gemiddelde uitgave bij aanschaf van een nieuwe auto ruim 6% hoger dan in 2000. Deze stijging is niet hetzelfde als de prijsstijging, omdat in de genoemde uitgavenstijging van ruim 6% ook een eventuele kwaliteitsverandering begrepen is. De prijsstijging van de categorie 'aankoop nieuwe personenauto's' in de Consumenten Prijs Index (de CPI) bedraagt ongeveer 2%. Uit vergelijking van deze cijfers blijkt dat in 2001 een 4% 'luxere' (waarbij 'luxer' uiteraard ook kan zijn 'groter' of 'meer c.q. betere accessoires') auto is gekocht dan in 2000.

De omzetzakelijke daling in 2001 is beïnvloed door de BTW-verhoging per 1 januari 2001. Juist bij personenauto's speelt het effect van de anticipatie-aankopen, waardoor het cijfer over 2000 relatief hoog en het 2001 cijfer relatief laag was. Zo lag de omzet in het eerste kwartaal van 2001 ruim 14% lager dan in hetzelfde kwartaal van 2000.

Achter dit totaalbeeld van de autoverkopen zitten uiteenlopende ontwikkelingen tussen particuliere en zakelijke verkopen. In 2001 komt de omzetzakelijke daling volledig voor rekening van de particuliere markt (bijna -17%), terwijl de omzet in de zakelijke markt nog licht steeg (+3,5%). Dit zien we terug in het aantal verkochte auto's. Terwijl het aantal particulier verkochte auto's daalde met ruim 20%, bleef het aantal zakelijke auto's nog redelijk op peil (-1%). Werden er in 2000 nog méér particuliere auto's verkocht dan zakelijke, in 2001 was dit omgekeerd. Uiteraard zorgt deze ontwikkeling er voor dat het aandeel van bedrijfsmatig aangeschafte personenauto's in het totale wagenpark toeneemt.

Verkoop nieuwe auto's

Bron: RAI.

Het toenemende aandeel van de zakelijke autoverkoop is een belangrijke reden voor de hierboven berekende uitgavenstijging van ruim 6% per auto. De uitgaven voor een zakelijke auto liggen over het algemeen aanmerkelijk hoger dan de uitgaven per particuliere auto. De gemiddelde prijs van een zakelijke auto was in 2001 23 230 euro; die van een particuliere auto lag met 17 560 euro aanzienlijk lager. Bij een vergelijking met gegevens uit 1995 ontstaat een beeld van de ontwikkeling over langere termijn. De particulier is bijna 12% méér voor een auto gaan betalen. Hiervan is ongeveer 3% prijseffect. De overige 9% is besteed aan kwaliteitsverbetering, zoals grotere auto's, meer accessoires en dergelijke.

Volume andere duurzame goederen in 2001 wèl positief (1,5%)

Als de vervoermiddelen buiten beschouwing gelaten worden, dan is het beeld van de volumeontwikkeling bij de duurzame goederen duidelijk minder heftig. De toppen zijn minder hoog en de dalen minder diep. Bij de uitgaven aan andere duurzame goederen, waaronder kleding, schoenen, meubels, doe-het-zelf-artikelen en elektronica was het volume in 1998 8,5% groter dan een jaar eerder. Dat is 1,2 procentpunt minder dan de stijging van de categorie duurzame goederen in zijn totaliteit. Ook in 1999 bleef de volumestijging van de uitgaven aan duurzame goederen exclusief vervoermiddelen (7,2%) achter bij die van de consumptie categorie duurzame goederen als geheel. Daarentegen heeft de minder florissante ontwikkeling van met name de auto-aankopen juist een remmend effect gehad op de groei van de bestedingen aan duurzame goederen in 2000. Zonder de uitgaven aan vervoermiddelen is er in 2000 sprake van een toename met 7,0%. Voor 2001 was er sprake van een vergelijkbare ontwikkeling. De vervoermiddelen niet meegerekend ligt het volume van de duurzame goederen 1,5% boven het niveau van 2000.

Groeitempo bestedingen aan diensten valt verder terug

De volumetoename van de bestedingen door huishoudens aan diensten is teruggeslagen van 3,9% in 2000 tot 2,0% in 2001. In zowel 1998 als 1999 liep de gemiddelde volumegroei bij deze consumptiecategorie nog tegen de 5%. Vooral de bestedingen aan communicatiediensten maakten in deze jaren een sterke groei door. Ook in 2001 doet de grootste volumetoename zich weer voor bij de communicatie. In navolging van de zakelijke markt maakten de huishoudens een inhaalslag met betrekking tot het bezit van mobiele telefoon en internetfaciliteiten.

Kader 2.c

PC-bezit, internettoegang en elektronisch winkelen

Meerderheid huishoudens heeft nu toegang tot het internet

In 2001 beschikte 74% van de Nederlandse bevolking, ofwel 12 miljoen mensen, thuis over één of meer PC's. In 1998 was dit percentage nog 59%. Het aantal personen dat toegang tot internet heeft, groeit sterk. In 2001 beschikt 57% van de bevolking thuis over een internetaansluiting. In 1998 was dit nog maar 16%.

Het aantal personen dat wel eens wat via internet koopt, is in de periode 1998–2001 gestegen van 2% tot 11%. De waarde van de door huishoudens via internet aangeschafte goederen en diensten (e-commerce) is in 2000 verdubbeld in vergelijking met 1999. Uitgedrukt als percentage van de totale consumptieve bestedingen van huishoudens (0,2%) of als percentage van de omzet van de detailhandel (0,6%) is de omzet van e-commerce nog steeds marginaal. Internationaal gezien behoren de Nederlandse huishoudens qua internettoegang en elektronisch winkelen tot de subtop. Wanneer de consument iets elektronisch koopt of bestelt, gaat het bijna altijd om een boek of een cd.

Het gemiddelde bedrag per aankoop gedurende de periode 2000–2001 is gestegen van 78 naar 95 euro (dure hardware en vakanties trekken dit bedrag omhoog). Internetgebruikers tussen de 25 en 34 jaar met een hoog huishoudinkomen geven gemiddeld het meest uit.

De meest genoemde belemmeringen door personen die wel over een internetaansluiting beschikken, maar nog niet iets via internet (willen) kopen, liggen nog steeds in de sfeer van vertrouwen en veiligheid. Er is echter ook een groot aantal internetgebruikers dat aangeeft het gewoonweg leuker te vinden dingen in de winkel te kopen. Redenen om wel via internet goederen en diensten te bestellen zijn 'het gemak van het plaatsen van een bestelling', 'lagere prijzen' en 'grotere keuze aan producten'.

Internet en aankopen kunnen een wisselwerking op elkaar hebben. Men kan iets via internet bestellen of betalen; dit noemen we online shoppen. Men kan daarentegen ook een product via internet zien, maar ervoor kiezen 'gewoon' naar de winkel te gaan; dit noemen we offline shoppen. Internet speelt dan geen rol bij een directe internettransactie, maar leidt wel tot een economische transactie. In Nederland heeft bij 36% van de internetgebruikers internet een rol gespeeld bij de aanschaf van goederen en diensten. In 2000 gold dit voor 26% van de internetgebruikers, waarbij de verhouding tussen online en offline shoppers ongeveer gelijk was.

De analoge telefoonlijn is de meest voorkomende internetverbinding van huishoudens (59%). De kabel staat op de tweede plaats (24%). ISDN stagneert op 17%. ADSL en internetten via een mobieltje zijn sterk in opmars, maar waren in 2001 nog onbeduidend. Wel had in 2001 ruim drie kwart van de bevolking een mobiele telefoon.

Type internetaansluiting huishoudens, 2000-2001

	2000	2001
	%	
Telefoonlijn	60	59
ISDN-lijn	17	17
Kabel	17	24
ADSL	.	3
Fixed line	4	1
Via netwerk bedrijf	2	3
Mobiele telefoon connectie	1	2
Anders	1	1

Bron: CBS, De digitale economie 2002.

Niet alle bestedingen van Nederlandse huishoudens via internet behoeven terecht te komen bij Nederlandse bedrijven. Eén van de extra dimensies van internet is dat het gemakkelijker wordt bij buitenlandse aanbieders goederen of diensten te bestellen. Van de privé-aankopen werd door de Nederlandse internetgebruikers in 2001 16% op niet-Nederlandse sites besteld, een jaar eerder was dit nog 30%.

Met uitzondering van de horecadiensten was het volume van de bestedingen van huishoudens aan diensten in 2001 over de hele linie groter dan een jaar eerder. Bij de horeca zag de consument zich geconfronteerd met een prijsverhoging van bijna 7%. Bij de voedings- en genotmiddelen voor thuisgebruik lag de prijsstijging eveneens in deze orde van grootte. In 1998, 1999 en 2000 overtrof de volumegroei van de horecabestedingen telkens die van de uitgaven aan voedings- en genotmiddelen bestemd voor thuisgebruik. In 2001 kwam hieraan een einde. Het volume van de horeca-uitgaven (-1,6%) neemt af, terwijl dat bij de voedings- en genotmiddelen vrijwel gelijk blijft (-0,1%). Bij de huisvesting (met name werkelijk betaalde huur door huurders plus toegerekende huur eigenaar bewoners) is de volumetoename van 1,6% in 2001 de laagste na 1995. Belangrijkste oorzaak is de daling van het aantal opgeleverde woningen in vergelijking met de jaren negentig. Hier vlakt de prijsstijging in 2001 verder af, tot 2,8%. In 1998 was huisvesting nog 3,7% duurder dan het jaar daarvoor. De gemiddelde jaarlijkse huurverhoging was in 2001 voor het eerst sinds lange tijd lager dan de inflatie.

Forse stijging consumentenprijzen

De inflatie, zoals gemeten door de consumentenprijsindex (CPI), was in 2001 met 4,5% historisch hoog. Hiermee was de inflatie vorig jaar aanzienlijk hoger dan de voorgaande jaren, toen de geldontwaarding tussen de 2 en 2,5% lag. Voor deze stijging is een aantal oorzaken te geven. Allereerst zorgde de stijging van het BTW-tarief per januari 2001 voor een opwaarts effect op de consumentenprijsindex. Ook de verhoging van de ecotaks zorgde voor een stijging van de prijsindex. Tenslotte stegen in 2001 de energieprijzen vrij fors.

Over het algemeen volgen de binnenlandse aardgasprijzen de aardolieprijs met een aantal maanden vertraging. Hierdoor werkte de forse prijsstijging van aardolie in 2000 door in de energieprijzen van 2001.

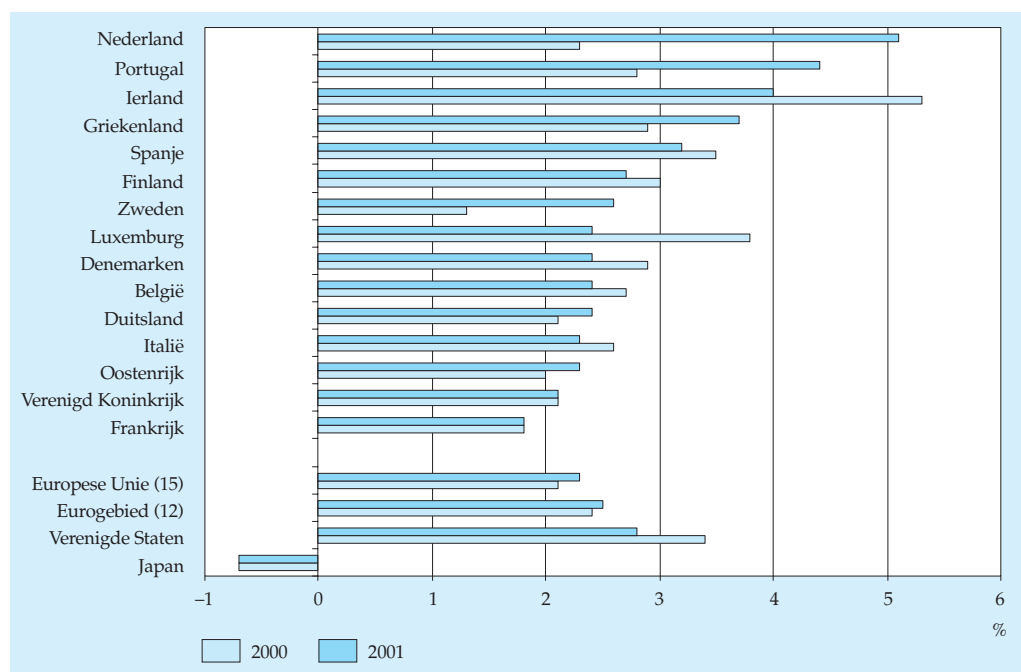
Inflatie in Europa licht gestegen

In Nederland is de meest gebruikte maatstaf van inflatie de CPI. Voor internationale vergelijking is binnen Europa in 1997 een speciale prijsindex geïntroduceerd, de 'geharmoniseerde index van consumentenprijzen' (HICP). Deze index dient om de ontwikkeling van de consumentenprijzen in de lidstaten te kunnen vergelijken. De consumentenprijsindex van de monetaire unie (CPIMU) geeft de gemiddelde prijsontwikkeling weer in de landen die meedoen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU). De CPIMU vormt een officieel richtsnoer voor het monetaire beleid van de Europese Centrale Bank (ECB). Een doelstelling van de ECB is om prijsstabiliteit te waarborgen. Voor dit doel is het van belang om de inflatie (mutatie van de CPIMU) op jaarbasis onder de 2% te houden.

De hierboven gestelde doelstelling voor de inflatie is de afgelopen twee jaar niet gehaald. De inflatie bedroeg over 2000 gemiddeld 2,1% en vorig jaar 2,3%. Voor het overschrijden van de inflatiedoelstelling is een aantal oorzaken te noemen. Ten eerste was er in 2000 (en in mindere mate 2001) sprake van een forse stijging van de energieprijzen op de wereldmarkt. Dit had in de hele EU een opwaarts effect op de consumentenprijzen. Ook de forse prijsstijgingen van voedingsmiddelen in de laatste twee jaar wakkerden de inflatie aan. Tenslotte was ook de sterke dollar (en daarmee de zwakke euro) van invloed op de geldontwaarding. Door de hoge koers van de dollar stegen de invoerprijzen uit dollarlanden fors, waardoor de inflatie verder omhoog werd gestuwd.

Wanneer wordt gekeken naar de afzonderlijke EMU-landen valt een aantal dingen op. Ten eerste is de variatie tussen de verschillende landen groot. De inflatie was het laagst in Frankrijk met 1,8%. Nederland had in 2001 de hoogste inflatie van de Eurozone met 5,1%. Ook Portugal, Ierland en Griekenland hadden vorig jaar te maken met een forse geldontwaarding. Wanneer de cijfers van vorig jaar worden vergeleken met 2000 zijn er een aantal interessante verschuivingen waar te nemen. In Luxemburg en Ierland is de inflatie in 2001 ten opzichte van een jaar eerder flink gedaald, met respectievelijk 1,4 en 1,3 procentpunt. In Nederland en Portugal nam de inflatie juist fors toe. In Nederland steeg de geldontwaarding van 2,3% in 2000 tot 5,1% in 2001, een toename van bijna 3 procentpunt. In Portugal was de toename van de inflatie met 1,6 procentpunt iets minder fors.

2.5 Inflatie, volgens HICP

Bron: EUROSTAT, New Cronos database.

Wanneer de 2%-bovengrens van de EU ten behoeve van prijsstabiliteit wordt toegepast op de individuele lidstaten blijkt dat alleen Frankrijk met 1,8% eronder blijft. De rest van de lidstaten overschrijden in meerdere of mindere mate de grens van 2% inflatie.

In Japan is er al enkele jaren sprake van deflatie. In 2001 daalden de consumentenprijzen in Japan met 0,7%, exact hetzelfde percentage als in 2000. De voortdurende daling van de inflatie wordt veroorzaakt door de aanhoudende economische malaise in Japan. In de Verenigde Staten ligt het niveau van de geldontwaarding al enkele jaren boven het EU-gemiddelde. In 2001 daalde de inflatie in de VS overigens licht, van 3,4% in 2000 naar 2,8% vorig jaar. Het dient overigens te worden vermeld dat de berekening van de inflatie voor de Verenigde Staten en Japan afwijkt van de Europese aanpak, waardoor de uitkomsten niet helemaal vergelijkbaar zijn.

Overheidsconsumptie heeft groot aandeel in groei BBP

De volumeontwikkeling van de totale overheidsconsumptie kwam in 2001 uit op 3,1%. De groei was daarmee een stuk hoger dan in 2000, toen het volume met 1,9% toenam. De groei van de overheidsconsumptie overtrof ook die van de consumptieve bestedingen door huishoudens. De overheidsconsumptie had daardoor een veel groter aandeel in de groei van het BBP dan in voor-

gaande jaren. De overheid bestaat grofweg uit de volgende vier onderdelen: algemeen bestuur, onderwijs, gezondheidszorg en defensie. Vooral de eerste drie onderdelen zijn verantwoordelijk voor de groei van de overheidsconsumptie in 2001.

Bij alle onderdelen van de overheidsconsumptie was de prijscomponent van de waardeontwikkeling in 2001 relatief hoog. De sociale uitkeringen in natura kenden een deflator van 6,6%. Dit kwam vooral door de prijsstijging van 8,5% bij de gezondheidszorg. Bij de individualiseerbare overheidsconsumptie had de prijsontwikkeling van het onderwijs een grote invloed op de prijsmutatie van 7,5%. Bij de collectieve overheidsconsumptie stegen de prijzen het minst met 4,6%.

De waardeontwikkeling was voor alle drie de onderdelen van de overheidsconsumptie hoog. Gemiddeld kwam de toename uit op 9,1%. De overheidsconsumptie liep hiermee op tot bijna 100 miljard euro. Vooral de uitkeringen in natura stegen sterk. De verstrekkingen op grond van de ZFW liepen met 10,2% op en die op grond van de AWBZ zelfs met 11,5%. De uitgaven in het kader van de Ziekenfondswet hadden voor 50% betrekking op ziekenhuisverpleging, voor 20% op farmaceutische hulp en voor 30% op overige medische verstrekkingen. Bij huisartsenzorg, verloskundige zorg en kraamzorg deden zich bovengemiddelde kostenstijgingen voor die veroorzaakt werden door tariefsverhogingen. Ook bij de ziekenhuisverpleging werden extra middelen aangewend voor de structurele aanpak van de wachtlijstproblematiek. De verstrekkingen in het kader van de AWBZ waren voor 55% bestemd voor verpleeg- en verzorgingshuizen en thuiszorg. Ook de geestelijke gezondheidszorg en gehandicaptenzorg hadden met ieder ongeveer 20% een groot aandeel hierin. De sterke uitgavenstijging in 2001 stond vooral in het teken van de bestrijding van wachtlijsten, vooral bij de thuiszorg. Ook de uitgaven voor persoonsgebonden budgetten (PGB) stegen sterk.

Van de overheidsproductie wordt slechts een gering deel daadwerkelijk verkocht. Het leeuwendeel wordt door de overheid zelf geconsumeerd. In 2001 bedroeg deze consumptie van eigen productie circa 68 miljard euro, wat overeen kwam met 85% van de overheidsproductie. Hiervan was ongeveer 47 miljard euro niet toe te wijzen aan specifieke groepen in de samenleving. Dit wordt de collectieve overheidsconsumptie genoemd en bestaat voor een groot deel uit kosten voor defensie en openbare orde. Het overige deel is de individualiseerbare overheidsconsumptie. Deze bedroeg in 2001 ruim 21 miljard euro en had voor meer dan 75% betrekking op uitgaven voor het gesubsidieerd onderwijs. Naast de consumptie uit eigen productie bestaat de totale overheidsconsumptie ook uit de sociale uitkeringen in natura. Hier ging het om bijna 32 miljard euro, waarvan 87% werd verstrekt op grond van de Ziekenfondswet (ZFW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ).

2.2 Investeringsen

De investeringen in vaste activa daalden in 2001 met 0,8% in volume. Dit is de eerste daling sinds jaren. Investeringsen reageren relatief sterk op tempowisselingen in de economische groei. Het laatste jaar met een daling van de investeringen was 1993, het jaar met de laagste groei van het afgelopen decennium. In de jaren 1997, 1998 en 1999 was de volumegroei van de investeringen in vaste activa nog ruim 6%, waarna in 2000 de investeringsgroei al terugliep tot 3,5%. De daling van de investeringen in 2001 kwam voor rekening van bedrijven en huishoudens. De groei van de investeringen van de particuliere sector viel terug van +2,5% in 2000 tot -2,5% vorig jaar. De groei van de investeringen door de overheid bleef onveranderd hoog met stijgingen van ruim 9% in zowel 2000 als 2001.

In woningen is qua volume 1,2% minder geïnvesteerd. De grootste investeerders in woningen zijn huishoudens en woningbouwcorporaties. De rest van het bedrijfsleven en de overheid investeren veel minder in woningen. Wanneer de investeringen in woningen (overigens in 2001 ruim een kwart van de totale investeringen) buiten beschouwing worden gelaten, krompen in 2001 de investeringen voor bedrijven en overheid samen met 0,7%.

2.6 Investeringsen in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	% volumemutaties				mld euro
Woningen	1,4	4,2	-0,4	-1,2	25,4
Bedrijfsgebouwen	7,9	8,9	7,4	4,3	16,2
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	3,3	7,7	7,9	6,2	10,9
Vervoermiddelen	12,9	10,5	6,3	-2,9	10,2
Machines en installaties	-5,0	8,5	2,7	-5,2	16,1
Computers	11,4	15,4	4,6	-4,9	4,1
Overige materiële vaste activa	13,0	7,2	3,2	-0,2	5,2
Immateriële vaste activa	23,8	7,5	7,0	3,2	7,0
Overdrachtskosten op grond	-3,4	3,4	-1,5	-1,2	1,4
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	19,9	6,7	14,2	16,0	2,8
Investeringsen in vaste activa (bruto)	4,2	7,8	3,5	-0,8	94,1
Particuliere sector (bedr. en huishoudens)	4,1	8,2	2,5	-2,5	79,6
Overheid	5,3	5,5	9,7	9,3	14,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De totale investeringen bestaan uit een drietal categorieën. In de eerste plaats gaat het hier om de investeringen in vaste activa. Onder vaste activa worden de geproduceerde materiële en immateriële activa verstaan die langer dan een jaar in het productieproces worden verbruikt. Ten tweede behoren de veranderingen in voorraden tot de investeringen. Het betreft hier alle grondstoffen, halffabrikaten, onderhanden werk en eindproducten, die op een bepaald moment bij producenten of handelaren aanwezig zijn. Ten derde wordt ook het saldo van de aan- en verkopen van kostbaarheden tot de investeringen gerekend. In de nationale rekeningen worden deze transacties echter gecombineerd met de voorraadvorming (investeringen in vlottende activa).

Naast de uitsplitsing van de investeringen naar type van activa wordt ook een uitsplitsing gemaakt naar de particuliere sector (bedrijven en huishoudens) en de sector overheid. Zie hiervoor ook tabel 2.6.

Investeringen: eerste daling sinds 1993

Voor het eerst sinds 1993 zijn in 2001 de investeringen in vaste activa gedaald. Vorig jaar is minder geïnvesteerd in woningen, wegvervoermiddelen, vliegtuigen, computers en machines en installaties. Investeringsprojecten in machines en installaties lieten de sterkste daling zien, meer dan 5%. Deze daling werd veroorzaakt door teruglopende investeringsuitgaven van de industrie. Hierbij speelde een belangrijke rol dat grote investeringsprojecten, met name in de chemische industrie, zijn doorgeschoven naar 2002. In 2001 zijn er dan ook veel minder grote investeringsprojecten in gebruik genomen dan in 2000 (kader 2.d). Verder droegen de investeringen in woningen bij aan de daling van de investeringen. Het aantal nieuwe woningen waarvoor een bouwvergunning werd verleend was veel lager dan in 2000.

Ook de investeringen in vervoermiddelen daalden in 2001, terwijl er in 2000 nog sprake was van een stijging. De investeringen in bestelauto's, vrachtauto's en trekauto's, autobussen en speciale auto's daalden in 2001 met 8,4%, terwijl het voorgaand jaar nog uitkwam op een groei van 1,9%. Deze investeringen reageren snel op omslagen in de productiegroei. Dit geldt ook voor computers. Aan jaren van forse stijgingen kwam in 2001 voorlopig een einde. In vliegtuigen is vorig jaar voor ongeveer 400 miljoen euro minder geïnvesteerd dan in 2000.

De investeringen in producten van de burgerlijke en utiliteitsbouw stegen met bijna 1%. Deze stijging kwam in zijn geheel voor rekening van de bedrijfsgebouwen (+4,3%), terwijl de woningbouw een daling van 1,2% te zien gaf. Het groeicijfer van de investeringen in woningen wordt overigens sterk beïnvloed door de overdrachtsbelastingen, die tot de investeringen in woningen gerekend worden. Overdrachtsbelastingen, die geïnd worden bij transacties van al bestaande ('oudbouw') woningen, zorgen voor grote fluctuaties in het groeicijfer van investeringen in woningen. Investeringsprojecten in bedrijfsgebouwen stegen met 4,3%, wat vrijwel een halvering is ten opzichte van de 7 á 8% groei van de afgelopen jaren. Producten van de burgerlijke en utiliteitsbouw stegen

in 2001 sterk in prijs. Deze prijsstijgingen zijn deels veroorzaakt door een stijging van kosten van materialen en lonen, voor een ander deel door verbetering van de marges.

Kader 2.d

Uit voorraad leverbaar

Het begrip 'veranderingen in voorraden'

Samen met de investeringen in vaste activa vormen de voorraadveranderingen (inclusief het saldo van de aan- en verkopen van kostbaarheden) de totale investeringen. In de Nationale rekeningen wordt de economische groei beïnvloed door de toename van de productie en niet door die van de omzet. Goederen die in het desbetreffende jaar (gedeeltelijk) zijn geproduceerd maar nog niet verkocht, tellen mee in het BBP van dat jaar. Ze worden gezien als investeringen in voorraden, zoals voorraden van grond- en hulpstoffen, goederen die nog in bewerking zijn, halffabrikaten, eindproducten en handelswaar. Op het moment dat er iets uit de voorraden geleverd wordt, wordt dat niet meegeteld in het BBP van het desbetreffende jaar.

Een bijzondere categorie voorraden betreft langlopende investeringsprojecten. Gedurende de looptijd van deze projecten worden geleverde goederen en diensten (met uitzondering van de bouwactiviteiten) gezien als investeringen in onderhanden werk, die per definitie deel uitmaken van de voorraden. Op het moment van oplevering worden de voorraden verlaagd met de tot dan toe gecumuleerde waarde van het project, terwijl de investeringen in vaste activa verhoogd worden met de totale waarde van het project. Op deze wijze telt dus alleen de jaarlijkse productie mee in het BBP, terwijl de investeringen in vaste activa toch het gereedkomen van nieuwe productiecapaciteit precies weergeven.

De waarde van de investeringen in 2000 bedroeg 90,7 miljard euro. De stijging van deze waarde in 2001 was 3,7% tot een totaal van 94,1 miljard euro (zie ook staat 2.6). De hierbovengenoemde langlopende investeringsprojecten hebben meestal een relatief grote invloed op de waardeveranderingen van de totale investeringen. Zou men het investeringscijfer 'schonen' voor de invloed van deze projecten, dan komt de waardeverandering hoger uit, omdat in 2000 voor zo'n 800 miljoen euro méér aan grote projecten is opgeleverd dan in 2001. De 'geschoonde' waardeverandering bedraagt 4,7%.

De investeringen in grond-, water- en wegenbouw kenden in 2001 een volumegroei van 6,2% en bleven hiermee iets achter bij de groei van 7,9% in 2000. Er wordt al een aantal jaren fors geïnvesteerd in de infrastructuur. De laatste jaren wordt gewerkt aan een aantal grote projecten. Zo werd er in de jaren 1998 en 1999 gewerkt aan dijkverzwaringen, de Westerscheldetunnel en metrolijnen. Voor 2000, 2001 en de komende jaren wordt onder andere gewerkt aan de megaprojecten Betuwelijn en de Hoge Snelheids Lijn (HSL).

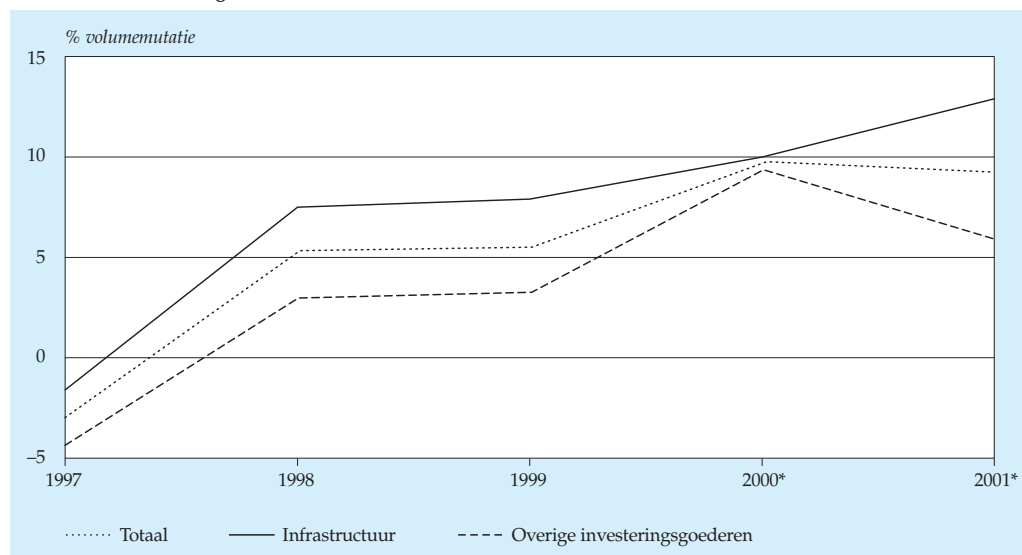
Overheidsinvesteringen stijgen fors door uitvoering grote infrastructurele werken

Hoewel er in 2001 sprake was van een volumedaling van de totale investeringen, gold dat niet voor de overheidsinvesteringen. Mede door de uitvoering van een aantal grote infrastructurele werken (Betuwelijn, HSL) groeide het volume van de totale investeringen van de overheid met 9,3%. Dit groei-

percentage is daarmee vrijwel gelijk aan de groei in 2000. Het aandeel van de overheid in de investeringen liep in 2001 op naar 15%. De investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken (GWW) vormen meer dan de helft van de totale investeringen van de overheid. Deze investeringen gingen in 2001 met 12,7% omhoog, voornamelijk door de uitgaven voor de HSL en de Betuwelijn. Daarnaast vertoonden ook de investeringen in computers met 13,5% een bovengemiddelde toename.

Binnen de sector overheid nam het algemeen bestuur (voornamelijk gemeenten en het Rijk) bijna 72% van de investeringen voor haar rekening. De aandelen van defensie en het gesubsidieerd onderwijs bedroegen respectievelijk 4% en 6%. De overige onderdelen van de sector overheid (waaronder NS Rail-infrabeheer) omvatten de resterende 18% van de investeringen van de overheid. Met name de laatstgenoemde onderdelen van de sector overheid kenden in 2001 met meer dan 20% de hoogste volumestijging binnen de overheid. De investeringsuitgaven van defensie vertoonden voor het eerst sinds 1995 weer groei (4,5%), voornamelijk door de investeringen in gebouwen. Militaire uitgaven aan wapens, tanks, onderzeeërs, vliegtuigen en dergelijke worden overigens niet tot de investeringen gerekend, maar tot het intermediair verbruik. Bij het gesubsidieerde onderwijs en het algemeen bestuur groeiden de investeringsuitgaven met respectievelijk 5,6% (vooral computers) en 6,7% (zowel GWW als computers).

2.7 Overheidsinvesteringen

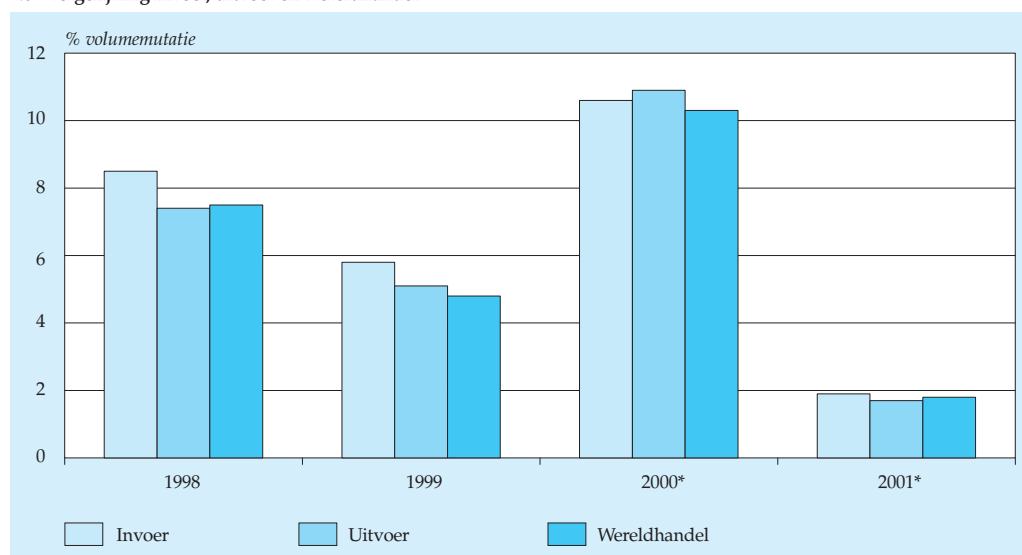

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

2.3 Buitenlandse handel

In 2001 trad er een forse groeivertraging van de buitenlandse handel in goederen en diensten op. Het groeitempo van het invoervolume nam af van 10,6% in 2000 naar 1,9% in 2001. Ook de uitvoergroei nam sterk af van 10,9% in 2000 tot 1,7% vorig jaar. De vertraging hing samen met de snelle verslechtering van de mondiale economische conjunctuur. In 2000 zorgden de gunstige economische ontwikkelingen over de gehele wereld er nog voor dat de Nederlandse exporteur een uitstekende periode kende. In het jaar 2001 kwam hier een einde aan.

2.8 Vergelijking invoer, uitvoer en wereldhandel

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001; CPB, Centraal Economisch Plan 2002.

In het jaar 2001 overtrof de groei van de invoer die van de uitvoer. Dat het saldo van goederen en diensten toch toenam, komt vooral door een positieve ontwikkeling van de prijzen van goederen en diensten. In 2000 was het overschot 20,4 miljard euro. In het jaar 2001 liep dit verder op naar 22,8 miljard euro.

2.9 Volume- en prijsmutaties van de in- en uitvoer

	1999	2000*	2001*	1999	2000*	2001*
	volumemutaties in %			prijsmutaties in %		
Uitvoer goederen uit Nederlands produkt	2,6	9,6	1,2	-1,0	11,7	1,6
Weder-uitvoer goederen	7,3	14,2	2,9	-1,0	6,5	0,3
Uitvoer goederen	4,4	11,5	1,9	-1,0	9,6	1,1
Uitvoer diensten	8,5	8,3	0,9	0,8	3,3	4,2
Totaal uitvoer goederen en diensten	5,1	10,9	1,7	-0,7	8,5	1,6
Invoer goederen	5,5	10,3	1,4	0,5	9,5	0,1
Invoer diensten	6,9	11,9	4,3	0,6	3,4	3,7
Totaal invoer goederen en diensten	5,8	10,6	1,9	0,5	8,4	0,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

De groeivertraging van de in- en uitvoer was terug te zien bij nagenoeg alle producten en diensten. Producten waarvan de invoergroei nog relatief hoog was, zijn landbouwproducten, voedingsmiddelen en aardolie. Goederen met een relatief hoge groei bij de uitvoer waren aardolie, machines en elektrotechnische producten. De vertraging in de groei van de uitvoer gold voor zowel de uitvoer uit Nederlands produkt als voor de wederuitvoer.

Verbetering ruilvoet

In 2001 is er een verbetering geweest van de ruilvoet. De prijzen van de uitvoer zijn met 1,6% gestegen ten opzichte van 2000, terwijl de prijzen van de invoer met 0,8% stegen. Daardoor verbeterde de ruilvoet met 0,8%.

De ontwikkeling van de verhouding tussen uitvoerprijzen en invoerprijzen noemt men de ruilvoet. Als de uitvoerprijzen sterker stijgen dan de invoerprijzen dan verbetert de ruilvoet, omgekeerd geeft sterkere stijging van de invoerprijzen een verslechtering van deze index aan. Al in 2000 was de verslechtering van het jaar 1999 omgeslagen in een lichte verbetering van de ruilvoet. De ruilvoetverbetering in 2001 werd voornamelijk veroorzaakt door de gedaalde aardolieprijzen. Deze hebben een aanzienlijk gewicht in het bepalen van de invoerprijs. Uitvoerprijzen die afhankelijk zijn van de import van aardolie passen zich pas met vertraging aan. Te denken valt aan de gekoppelde aardgasprijs, de prijzen van aardolie-producten en de prijzen van chemische producten. Mede door deze vertraagde doorwerking was er sprake van een verbetering van de ruilvoet. Bij stijgende aardolieprijzen kan het tegenstelde effect optreden met een verslechtering van de ruilvoet als gevolg. Ook elektronische producten beïnvloeden de ruilvoet in gunstige zin.

Groeivertraging export Nederlandse goederen

De totale uitvoer bestaat uit de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen en de uitvoer van in het buitenland geproduceerde goederen (de wederuitvoer). De volumegroei van in Nederland geproduceerde goederen nam af van 9,6% in 2000 tot 1,2% in 2001. De zwaargewichten in het Nederlandse exportpakket zijn de voedings- en genotmiddelen en de chemische producten met een aandeel van 20% respectievelijk 21% in de totale uitvoer. De volumegroei van de voedings- en genotmiddelen was 2,4%. Deze groep heeft door de jaren heen een vrij constant groeicijfer. De export van chemische producten groeide in volume met 3,1% in 2001. In de voorafgaande jaren was het groeipercentage nog flink hoger: 5,7% in 1999 en 12,9% in 2000.

Opmerkelijk was verder de omslag in de uitvoer van de in Nederland geproduceerde elektrotechnische producten. In 2000 was er sprake van een stijging van 26,2%, terwijl in 2001 een daling van 8,5% optrad. Binnen deze groep waren vooral de optische artikelen en de elektrische componenten verantwoordelijk voor de daling. Door de economische afkoeling in 2001 daalde de vraag naar deze producten sterk.

Kader 2.e

Wederuitvoer

Van wederuitvoer is er sprake als goederen Nederland ingevoerd worden om daarna, met soms een kleine bewerking, uitgevoerd te worden naar andere landen. Een voorwaarde voor de classificatie als wederuitvoer is dat de goederen Nederlands eigendom worden. Als de goederen geen Nederlands eigendom worden, spreekt men van doorvoer. Doorvoer wordt niet gezien als een onderdeel van de Nederlandse uitvoer en er wordt door Nederland alleen aan de transportkosten verdiend.

De wederuitvoer bestaat uit goederen die in Nederland worden ingevoerd om daarna weer te worden uitgevoerd naar andere landen. Dit zijn voornamelijk elektrotechnische goederen. De volumegroei van de wederuitvoer kwam in het jaar 2001 uit op 2,9%. Dit is aanzienlijk minder dan in jaar 2000, toen de volumegroei nog 14,2% bedroeg.

Het aandeel van de wederuitvoer in de totale goederenhandel is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Er heeft een verdubbeling plaatsgevonden van 46,4 miljard in 1995 naar 92,3 miljard euro in 2001. Ten opzichte van het jaar 2000 is in het jaar 2001 het aandeel van de wederuitvoer echter niet verder gegroeid. Het aandeel van de wederuitvoer in de totale uitvoer bedroeg ongeveer 40%.

De positie van Nederland als distributieland blijft sterk. Voor buitenlandse ondernemingen is Nederland aantrekkelijk als distributiecentrum voor de rest van Europa en Noord Afrika. Elektrotechnische producten maken bijna de helft uit van het goederenpakket van de wederuitvoer. Vooral in de laatste jaren nam de handel in ICT-goederen flink toe.

2.10 Samenstelling van de invoer en uitvoer van goederen naar soort, 2001*

	Uitvoer				Invoer			
	waarde	waarde	prijs	volume	waarde	waarde	prijs	volume
	mld euro	% mutatie t.o.v. 2000			mld euro	% mutatie t.o.v. 2000		
Landbouw- en visserijproducten	14,8	4,3	5,2	-0,9	10,3	4,6	3,6	0,9
Aardolie, aardgas en overige delfstoffen	7,9	36,0	18,5	14,8	17,1	1,3	-4,0	5,5
Voedings- en genotmiddelen	30,1	5,8	3,8	1,9	14,7	7,1	2,6	4,4
Textiel, kleding en leder	7,6	4,2	2,5	1,6	11,4	6,2	2,8	3,3
Hout en bouwmaterialen	2,9	-3,5	2,6	-5,9	5,1	-0,5	0,4	-0,9
Papier, papierwaren en uitgeverij	5,9	-1,8	0,8	-2,6	6,8	-0,1	1,5	-1,5
Aardolieproducten	13,9	-5,1	-6,5	1,5	5,2	-13,0	-6,5	-7,0
Chemie, rubber, kunststofproducten	41,2	1,8	0,1	1,6	30,6	3,3	1,2	2,1
Metaalproducten	13,0	-0,8	-1,7	0,9	14,2	-0,9	-0,7	-0,2
Machines	13,9	6,6	2,1	4,4	14,1	3,9	1,6	2,2
Elektrotechnische producten	56,1	2,5	-0,5	3,0	54,8	2,7	-1,2	3,9
Transportmiddelen	14,7	-1,4	0,6	-1,9	19,9	-3,0	1,1	-4,0
Overige goederen	9,8	5,1	2,4	2,7	11,8	-2,6	2,4	-4,8
Cif/fob correctie en herclassificatie					-8,1	4,9	3,5	1,4
Totaal	231,7	3,0	1,1	1,9	207,8	1,5	0,1	1,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Penetratiegraad invoer stabiel

De afgelopen jaren is het belang van ingevoerde goederen op de binnenlandse markt geleidelijk toegenomen. Het aandeel van de invoer in de totale binnenlandse aankopen van goederen, de penetratiegraad van de invoer, steeg tussen 1995 en 2000 van 51,9% tot 56,9%. In 2001 bedroeg de invoerpenetratie 57,0%. Hiermee komt een einde aan de stijging van de laatste jaren. Dit geldt overigens niet voor alle goederen: met name bij landbouwproducten en voedingsmiddelen, die van oudsher een vrij lage penetratiegraad hebben, zet de ontwikkeling verder door. Dit geldt ook voor energieproducten als aardgas en elektriciteit, waarbij als gevolg van de internationalisering van de energiemarkt de invoerpenetratie in 2001 verder is gestegen.

Overigens is er bij de volumeontwikkeling van de binnenlandse aankopen in 2001 nog wel een verschuiving in de richting van invoer te zien. Zo steeg het volume van de goedereninvoer bestemd voor de binnenlandse markt met ruim 1% in 2001, terwijl het volume van het binnenlands geproduceerde deel met 2,7% daalde. Daar de invoerpenetratie nauwelijks wijzigde betekent dit dus dat de ingevoerde producten aanzienlijk minder in prijs stegen dan de producten van vaderlandse bodem. Dit beeld is al sinds 1999 zichtbaar. Mogelijk vindt er onder invloed van de relatief duurder wordende Nederlandse producten een zekere mate van substitutie ten gunste van geïmporteerde goederen plaats. Met name bij massagoederen (ruwe grondstoffen en dergelijke) is dit waarschijnlijk.

Handelsoverschot blijft toenemen.

Het verschil tussen de waarde van de totale in- en uitvoer van goederen en diensten noemt men het handelssaldo. Over het jaar 2001 is het handelssaldo verder gegroeid. De uitvoer van goederen groeide iets sterker dan de invoer. De toename van de export van goederen bedroeg in waarde 6,8 miljard euro, een toename van 3,0%. De invoer van goederen steeg met 1,5% naar zo'n 207,8 miljard euro. Het handelsoverschot voor goederen kwam uit op 23,9 miljard euro in 2001. Dit is een toename van 19% ten opzichte van 2000. Bij de diensten was er echter sprake van een omslag. Tussen 1995 en 2000 was er een overschot op de dienstenbalans, in 2001 sloeg dit om in een tekort.

In 2001 zijn de uitvoerprijzen van goederen iets meer gestegen dan de invoerprijzen (1,1% respectievelijk 0,1%). De geringere prijsstijgingen van de invoer zijn vooral te verklaren door dalingen in de prijzen van de aardolie en elektro-technische producten. De stijging in de prijzen van de uitvoer zijn met name te verklaren door de prijsontwikkelingen in voedings- en genotmiddelen.

Het exportvolume van goederen nam in 2001 met 1,9% toe. De toename van het importvolume was lager en bedroeg vorig jaar 1,4%. Bij de diensten was het omgekeerde het geval. De uitvoer groeide met 0,9%, terwijl de invoer groeide met 4,3%.

Naijleffect van gestegen of gedaalde prijzen van de grondstoffen uit invoer

De exportprijzen van goederen ontwikkelden zich in 2001 gunstiger dan de importprijzen. Dit was vooral het geval met landbouwproducten, aardolie, aardgas, overige delfstoffen en in de voedings- en genotmiddelen industrie waar de prijzen zich stabiliseerden of stegen.

In 2000 was er bij de in- en uitvoer van goederen sprake van relatief grote prijsstijgingen (9,5% voor de totale invoer en 11,7% voor de uitvoer). Weinig productgroepen konden zich onttrekken aan flinke prijsstijgingen. Daarentegen laat het jaar 2001 over de hele linie (behoudens de aardolie, aardgas en delfstoffen) een wat meer stabiel beeld zien met prijsdalingen bij de metaalproducten en elektrotechnische producten.

Als de invoerprijzen stijgen in een bepaald jaar ziet men in dezelfde periode niet altijd een zelfde stijging bij de prijzen van de export. Waar goederen uit invoer bestemd zijn voor verwerking in de Nederlandse industrie zal men de prijsstijgingen van de invoer pas na enige tijd terug vinden in het gereed product bij de uitvoer. Dit effect is met name te merken bij aardolie en bij producten afkomstig van aardolie of, zoals bij aardgas het geval is, van producten waar de prijzen afhankelijk zijn van de ontwikkeling van de aardolieprijs.

Ter illustratie, bij de invoer van aardolie, aardgas en overige delfstoffen was de prijsstijging in 2000 van de invoer 64,3%. In 2001 was er een daling van 4%. De uitvoerprijsstijgingen van deze goederen waren voor 2000 en 2001 respectievelijk 48,1% en 18,5%. Het is hier evident dat de grote prijsstijging in 2000 van aardolie niet geheel tot uitdrukking kwam in de uitvoerprijzen van 2000 en nog naijld in de uitvoerprijzen van 2001. In 2001 is er bij de uitvoer gemiddeld nog sprake van een flinke prijsstijging terwijl de invoer alweer een prijsdaling laat zien.

Over de hele linie waren de prijsstijgingen bij de invoer gering en in sommige gevallen was de prijsbeweging zelfs negatief. Voor een deel komt dit door dalende olieprijsen, de prijs van een barrel North Sea Brent daalde van \$28,53 in 2000 naar \$24,97 vorig jaar. Daarnaast is de dollarkoers mede bepalend voor de aardolieprijzen. De schommelingen van de euro ten opzichte van de dollar bleven in 2001 echter beperkt, een euro kostte gemiddeld \$0,92 in 2000 tegen \$0,90 in 2001.

Belang van West-Europa in buitenlandse handel neemt af

Het handelsoverschot per geografisch gebied is divers. Bij de traditionele handelspartners van Nederland, zoals landen in Europa, Noord-Amerika en Azië, nam het handelsoverschot van Nederland in 2001 toe. Het handelssaldo met Afrika, Midden- en Zuid Amerika, en Oceanië nam af.

2.11 Invoer en uitvoer van goederen naar land

	Uitvoer				Invoer			
	1990	1995	2000*	2001*	1990	1995	2000*	2001*
	<i>aandelen in % van het totaal</i>				<i>aandelen in % van het totaal</i>			
Europese Unie (15)	80,4	79,4	77,2	77,7	67,7	64,0	54,9	54,7
w.v.								
Frankrijk	11,2	11,1	10,6	10,3	7,7	7,0	5,7	5,7
België en Luxemburg	14,6	12,9	12,1	12,2	14,0	11,2	9,5	9,5
Duitsland	27,7	28,6	25,7	25,6	25,6	22,2	17,8	18,5
Italië	6,6	5,5	5,9	6,2	3,7	3,4	2,8	2,8
Verenigd Koninkrijk	10,2	9,7	10,8	11,1	8,2	9,6	9,6	8,9
Overige landen EU	10,1	11,6	12,1	12,2	8,5	9,7	9,6	9,2
Overig West-Europa	4,1	3,5	3,8	3,5	3,3	3,8	4,1	4,0
Oost-Europa	1,0	2,8	3,6	3,9	2,3	2,7	3,7	4,0
Afrika	2,3	1,7	1,6	1,6	2,8	2,2	2,0	2,6
Noord-Amerika	4,5	3,7	5,1	4,8	8,6	9,3	10,6	10,2
Midden- en Zuid-Amerika	1,0	1,4	1,3	1,3	2,6	3,0	2,6	3,0
Azië	5,5	6,6	6,7	6,5	12,3	15,6	21,5	21,1
Australië en overige landen	1,2	0,9	0,8	0,8	0,4	0,3	0,4	0,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Jaarstatistiek internationale handel.

West-Europa, en dan met name de Europese Unie, is verreweg het belangrijkste afzetgebied voor de Nederlandse exporteurs. Ondanks de verdergaande Europese integratie loopt het belang van West-Europa in de Nederlandse handel langzaam terug. Wel kan worden geconstateerd dat de export naar en import vanuit de oorspronkelijke 6 lidstaten van de Europese Unie procentueel gestaag afneemt, terwijl het aandeel van de overige leden van de Europese Unie gestaag toeneemt. De handel in goederen met Oost-Europa (aspirant leden van de Europese Unie) neemt eveneens in belang toe.

Twee andere belangrijke gebieden voor Nederlandse importeurs en exporteurs zijn Noord-Amerika en Azië. De uitvoer van goederen naar deze regio's blijft in de laatste 10 jaar vrij stabiel. De invoer, met name vanuit Azië, laat een flinke toename zien. Deze toename had tot 2000 vooral te maken met prijsstijgingen. In 2001 werd deze trend doorbroken door een flinke prijsdaling van aardolie. De stijging van de invoer uit Azië is in 2001 vooral te danken aan een onveranderde hoge vraag naar elektronische producten. Het vermelden waard is de toenemende invoer vanuit China, Taiwan en Maleisië. De invoerstijging vanuit China betreft overigens een breed scala van producten en is dus niet beperkt tot elektronische producten.

2.12 Uitvoer van goederen naar de Europese Unie

	Uitvoer				Procentuele verdeling			
	1995	1997	2000*	2001*	1995	1997	2000*	2001*
	<i>mld euro</i>				<i>aandelen in % van het totaal</i>			
Landbouw- en visserijproducten	9,7	9,9	12,1	10,1	6,7	5,8	5,4	4,4
Aardolie, aardgas en ov delfstoffen	3,5	4,3	5,6	7,8	2,4	2,5	2,5	3,4
Voedings- en genotmiddelen	19,3	20,4	22,4	19,8	13,3	11,9	9,9	8,6
Textiel, kleding en leder	5,0	5,5	6,2	6,5	3,4	3,2	2,8	2,8
Hout en bouwmaterialen	2,2	2,3	2,6	2,6	1,5	1,3	1,2	1,1
Papier, papierwaren en uitgeverij	4,4	4,2	4,9	4,9	3,1	2,4	2,2	2,1
Aardolieproducten	4,7	6,9	12,5	12,1	3,2	4,0	5,6	5,2
Chemie, rubber, kunststofproducten	23,2	24,8	31,0	31,1	16,0	14,4	13,8	13,4
Metaalproducten	8,1	8,7	10,7	10,3	5,6	5,1	4,7	4,5
Machines	6,0	6,6	8,4	8,8	4,2	3,9	3,7	3,8
Electrotechnische producten	17,4	25,0	41,0	43,2	12,0	14,5	18,2	18,7
Transportmiddelen	6,6	8,3	10,9	10,7	4,5	4,8	4,8	4,6
Overige goederen	4,6	5,0	5,8	6,6	3,2	2,9	2,6	2,9
Totaal naar EU	114,7	130,1	174,1	174,6	79,4	76,9	77,2	77,7
Totaal naar rest van wereld	30,0	39,1	50,8	57,1	20,6	23,1	22,8	22,3
Totaal uitvoer goederen	144,7	169,2	224,9	231,7	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Jaarstatistiek internationale handel.

Uitvoer naar de Europese Unie van groot belang

Ondanks de relatieve afname van de uitvoer naar de Europese Unie is deze van groot belang voor exporterend Nederland. Traditionele sterke exportsectoren zijn de landbouw, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemische industrie. In deze sectoren heeft Nederland een comparatief voordeel (zie kader 2.f). Bij de meeste goederensoorten is er sprake van een procentuele afname van de uitvoer naar EU-lidstaten. Alleen bij elektronische producten neemt het aandeel toe.

De producten waarmee Nederland traditioneel een comparatief voordeel heeft, zijn weliswaar qua aandeel de laatste jaren gedaald, maar zijn qua waarde en hoeveelheid op een redelijke niveau gebleven. Aangezien dit hoofdzakelijk uitvoer uit Nederlands productie is, wordt hiermee een niet onbelangrijk deel aan toegevoegde waarde verdiend.

De spectaculaire toename van de uitvoer van elektronische producten naar de EU is wellicht te danken aan de voordelen die Nederland biedt als distributieland. Deze uitvoerstijging is namelijk niet afkomstig uit productie in Nederland maar veeleer uit productie van Noord-Amerika en Azië. Hier verdient Nederland hoofdzakelijk aan de vervoersdiensten, waar meestal per eenheid product naar verhouding minder toegevoegde waarde overblijft.

Kader 2.f

Comparatieve handelsvoordelen

Om te achterhalen of Nederland het met haar exportpakket relatief beter doet dan andere landen, kan de export van dat product vergeleken worden met de export van hetzelfde product in andere landen. Nederland heeft een comparatief handelsvoordeel als het aandeel van dit product in de totale uitvoer van Nederland groter is dan in de referentielanden.

De comparatieve handelsvoordelen geven dus een indicatie van de sterke exportproducten van een land. Voor een analyse hiervan is gebruik gemaakt van Eurostat-jaarcijfers voor de internationale handel. De jaarcijfers zijn gegeven voor 97 goederensoorten en zijn onderverdeeld in uitvoer naar EU landen (Intra-EU) en uitvoer naar niet EU landen (Extra-EU). Het betreft hier 15 landen en een Europees totaal. In dit onderzoek zijn alleen Intra-EU handelscijfers gebruikt. Een probleem bij de gevolgde methode is dat sommige landen een erg breed exportpakket hebben (Duitsland en Verenigd Koninkrijk). Daardoor is vaak geen product te vinden met een groot aandeel in de totale uitvoer van dat land. Er wordt daarom ook gekeken naar het aandeel van een bepaald product in de totale Intra-EU export¹⁾ van dat product.

¹⁾ Van de 15 landen: Oostenrijk, België, Luxemburg, Zweden, Finland, Denemarken, Ierland, Nederland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk, Italië, Spanje, Griekenland, Portugal.

Nederland heeft een relatief goede handelspositie voor dierlijke producten (levend vee, vlees, vis, melk). Denemarken scoort voor deze producten nog iets beter dan Nederland. Door de jaren heen heeft Denemarken zich op deze markt versterkt. Plantaardige producten (bloemen, groenten, fruit, granen) en de producten van de voedingsmiddelenindustrie zijn ook vrij goed vertegenwoordigd in het Nederlandse exportpakket. Andere landen die op deze markt ook een belangrijke rol spelen zijn België (koffie, thee, fruit, cacao), Spanje (fruit) en Frankrijk (granen). Nederland heeft een vrij sterke positie in de minerale producten. Deze producten bestaan voornamelijk uit minerale brandstoffen, destillatieproducten en aardolieproducten. De laatste jaren verbeteren België en Griekenland hun posities op deze exportmarkten. In de chemische industrie is België koploper. Verder neemt Nederland samen met Duitsland een stevige positie in op de exportmarkt van de intra-handel in optische instrumenten en apparaten.

Andere landen binnen de EU zijn marktleider voor de volgende producten: leerproducten (Italië), hout en houtwaren (Finland), textielstoffen en textielwaren (Portugal en Italië), automobiellindustrie (Duitsland, Frankrijk, Spanje en België), (alcoholische) dranken en (Frankrijk en Portugal), tapijten (België), metaal en metaalproducten (Duitsland).

In- en uitvoer van diensten nemen verder toe

Zowel het volume van de ingevoerde diensten (+4,3%) als de prijs daarvan (+3,7%) nam in 2001 relatief flink toe. Met name de invoer van telecommunicatiediensten groeide fors. Ook de invoer van de zakelijke dienstverlening, zoals intraconcernleveringen, reclame, computer services en bankdiensten liet een stevige groei zien. Dit zijn veel sterkere groeipercentages dan voor de invoer van goederen. Het aandeel van de invoer van diensten in de totale invoer (16%) is dan ook nagenoeg een vol procentpunt hoger dan in 2000.

De volumegroei van de export van diensten bleef achter bij die van de invoer in 2001. De prijsontwikkeling van de dienstenuitvoer toont met een groei van 4,2% eenzelfde beeld als de invoer.

Verdiensten uit licenties en royalty's daalden stevig in waarde, terwijl ook de vervoerssector iets inkromp. De uitvoerdiensten die betrekking hadden op intra-concernleveringen en telecommunicatiediensten, lieten daarentegen sterke stijgingen zien. Het aandeel van de diensten in de totale uitvoer in 2001 was 17,4%, een stijging van 0,3 procentpunt ten opzichte van het jaar daarvoor.

2.4 *Bestedingen internationaal*

De economische tegenwind was in 2001 in alle onderzochte landen te voelen. Overall was de BBP-groei lager dan in het jaar 2000. In Japan was zelfs sprake van een negatieve economische groei. In 2000 groeide de Japanse economie nog met 2,4%. Het Verenigd Koninkrijk kende de hoogste BBP-groei met 2,2%. In Duitsland daalde de BBP-groei tot 0,6%, dit is 1% lager dan het EU-gemiddelde.

Relatief klein aandeel gezinsconsumptie in Nederland

In Nederland is het aandeel van de gezinsconsumptie in het BBP relatief laag. Het gemiddelde van de EU-landen ligt bijna 10% hoger. Van de onderzochte landen is Nederland de enige waar het aandeel van de gezinsconsumptie minder dan de helft van het BBP bedraagt. Bij de meeste landen ligt dit percentage rond de 60, met als uitschieter de Verenigde Staten met een aandeel van 69,2% 2001. De export is van groot belang voor Nederland. Het aandeel van de totale export bedroeg in 2001 65% van het BBP. Het aandeel van de import was iets kleiner, in 2001 ongeveer 60%. De relatieve betekenis van de buitenlandse handel is het grootst voor kleine open economieën zoals Nederland en België.

De grotere landen van de Europese Unie zijn veel minder afhankelijk van de internationale handel. In landen als Frankrijk, Italië en Duitsland ligt het aandeel van de import en export rond de 30%. In Japan en de Verenigde Staten ligt dit percentage zelfs niet hoger dan 10%. Grote economieën zijn in grotere mate zelfvoorzienend dan kleine economieën. Hier is de binnenlandse consumptie de motor van de economie. In de VS is de BBP-groei zelfs voor bijna 70% toe te schrijven aan de consumptiegroei van huishoudens.

De grotere landen van de EU kennen weinig onderlinge verschillen tussen de aandelen van de bestedingscategorieën. De gezinsconsumptie is van groter belang dan in Nederland, de import en export zijn relatief minder belangrijk. De EU is netto exporteur, de uitvoer naar de rest van de wereld is licht groter dan de invoer. De overheidsconsumptie is in de EU gemiddeld hoger dan in Japan en de VS, maar lager dan in Nederland. Ook qua investeringen in vaste activa ligt Nederland licht boven het EU-gemiddelde. Investeringen zijn in Japan na de gezinsconsumptie de belangrijkste bestedingscategorie.

2.13 Samenstelling bruto binnenlands product (internationaal) vanuit bestedingenkant, 2001*

	Consumptieve bestedingen, huishoudens	Consumptieve bestedingen, overheid	Investe- ringen in vaste activa	Verande- ringen in voorraden	Uitvoer van goederen en diensten	Invoer van goederen en diensten
% BBP, lopende prijzen						
Nederland	49,6	23,2	21,9	-0,2	65,3	60,0
België	54,4	21,6	20,8	-0,4	84,6	81,0
Frankrijk	55,1	23,3	20,2	-0,2	27,9	26,3
Italië	60,2	18,5	19,8	-0,2	28,3	26,7
Verenigd Koninkrijk	65,8	19,2	17,0	0,2	27,1	29,3
Duitsland	59,0	19,1	20,3	-0,3	34,5	33,1
EU-15	58,5	20,0	20,5	0,0	35,7	34,6
Verenigde Staten	69,2	14,7	19,9	-0,6	10,3	13,5
Japan	56,3	17,5	25,8	-0,3	10,4	9,8

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Kader 2.g

Opbouw BBP

De nationale rekeningen zijn gebaseerd op de volgende gelijkheid:

$$P + M = C + I + IV + E$$

waarbij:

P = productie

M = invoer

C = consumptie (door zowel huishoudens als overheid)

I = investeringen (hieronder vallen ook de veranderingen in voorraden)

IV = intermediair verbruik

E = export

Dit betekent dus dat datgene wat in een jaar geproduceerd of ingevoerd wordt (linkerlid) in een sector op een of andere manier een bestemming krijgt (rechterlid). Er zijn geen andere manieren om nieuw 'geproduceerde' of ingevoerde middelen aan te wenden dan door consumptie, investeringen, intermediair verbruik en uitvoer. De gelijkheid kan als volgt herschreven worden:

$$P - IV = C + I + E - M$$

$$BBP = (P - IV) = (C + I + E - M)$$

Het linkerlid is het verschil tussen de productie en het intermediair verbruik, ofwel datgene dat een land aan waarde toevoegt in het economisch proces. Dit is de *toegevoegde waarde* van dit land. Dit staat bekend als het *binnenlands product* van dat land. Het *bruto binnenlands product* (BBP) is het binnenlands product inclusief afschrijvingen. De onderdelen van het rechterlid staan bekend als bestedingscategorieën. In onderstaande tekst worden de bestedingscategorieën uitgedrukt als percentage van het BBP. Deze moeten dus optellen tot 100% (uiteraard met een minteken voor de

invoer). Omdat het BBP wordt gezien als maat voor de economische groei kan zo dus de afhankelijkheid van een land van de verschillende bestedingscategorieën vergeleken worden.

Zoals het BBP is opgebouwd uit verschillende componenten is de BBP-groei opgebouwd uit de groei van de componenten:

$$\Delta \text{BBP} = \Delta (C + I + E - M) = (\Delta C + \Delta I + \Delta E - \Delta M)$$

De formule is in absolute termen uitgedrukt. Door het geheel door het BBP te delen krijgen we de procentuele BBP-groei:

$$\begin{aligned}\Delta \text{BBP} / \text{BBP} &= \Delta (C + I + E - M) / \text{BBP} \\ &= (\Delta C / \text{BBP} + \Delta I / \text{BBP} + \Delta E / \text{BBP} - \Delta M / \text{BBP}) \\ &= (\Delta C / C * C / \text{BBP} + \Delta I / I * I / \text{BBP} + \Delta E / E * E / \text{BBP} - \Delta M / M * M / \text{BBP})\end{aligned}$$

We zien dat de procentuele BBP-groei gelijk is aan het gewogen gemiddelde van de procentuele groei van de bestedingscategorieën. De wegingscoëfficiënten zijn de fracties van de bestedingscategorieën in het BBP zoals deze zijn weergegeven in tabel 2.13.

Sterke afname groei in- en uitvoer

De groei van in- en uitvoer is in 2001 sterk gedaald ten opzichte van een jaar eerder. In 2000 werden veelal nog groeicijfers boven de 10% gehaald, een jaar later was in veel landen de groei nihil. In Nederland is de in- en uitvoergroei teruggelopen tot onder de 2%. In België was er zelfs sprake van een lichte afname van de buitenlandse handel ten opzichte van 2000. Omdat Nederland en België exportlanden zijn, heeft dit een grote invloed op de BBP-groei. Ook in de VS en Japan waren de gevolgen van de economische afkoeling duidelijk te zien. In beide landen is sprake van een volumedaling bij zowel invoer als uitvoer. In 2000 was de uitvoergroei in Japan nog groter dan het EU-gemiddelde, hetzelfde geldt voor de invoergroei van de VS.

2.14 Ontwikkeling bruto binnenlands product vanuit de bestedingenkant (internationaal), 2001*

	Bruto binnenlands product, marktprijzen	Consumptieve bestedingen, huishoudens	Consumptieve bestedingen, overheid	Investe- ringen in vaste activa	Uitvoer van goederen en diensten	Invoer van goederen en diensten
% volumemutaties						
Nederland	1,3	1,2	3,1	-0,8	1,7	1,9
België	1,1	1,7	2,1	0,3	-0,4	-1,3
Frankrijk	2,0	2,9	2,1	2,8	1,1	-0,2
Italië	1,8	1,1	2,3	2,4	0,8	0,2
Verenigd Koninkrijk	2,2	3,9	2,7	0,1	1,0	2,8
Duitsland	0,6	1,1	1,7	-4,8	4,7	0,1
EU-15	1,7	2,0	2,2	0,1	2,4	1,5
Verenigde Staten	1,2	3,1	3,1	-0,7	-4,5	-2,7
Japan	-0,4	0,4	3,2	-1,7	-6,6	-0,5

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2002; OESO, Quarterly National accounts, No.1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Ook bij de investeringen in vaste activa is de groei in 2001 nagenoeg verdwenen. In de EU lagen de investeringen in 2001 op hetzelfde peil als een jaar eerder. In Frankrijk was de investeringsgroei het hoogst met 2,8%, maar ook dit was een daling ten opzichte van het voorgaande jaar. De Duitse investeringsgroei was zwaar negatief (-4,8%) en ook in Nederland daalden de investeringen, met bijna 1%. De investeringen in vaste activa dragen in de meeste EU-landen voor ongeveer een vijfde bij aan het BBP. In Japan is dat een kwart. Daar zijn de investeringen met bijna 2% gedaald hetgeen resulteert in 0,4% BBP-daling. Ook in de VS zijn de investeringen gedaald ten opzichte van het jaar 2000 en wel met 0,7%.

In de gezinsconsumptie zijn de ontwikkelingen minder in het oog springend dan bij de buitenlandse handel en de investeringen. De gezinsconsumptie is ook minder gevoelig voor de economische conjunctuur. Niettemin was de groei lager dan vorig jaar. Uitzondering is het Verenigd Koninkrijk waar het groeitempo iets toenam tot 3,9%. De gemiddelde groei in de EU bedroeg 2,0%. Nederland bleef daarbij achter met 1,2%. De groei in Nederland is daarmee een van de laagste binnen de EU. De Verenigde Staten, het traditionele 'consumptieland', liet een groei van de huishoudensconsumptie zien van 3,1%. Dit betekent dat de huishoudensconsumptie verantwoordelijk is voor een BBP-groeivermindering van zo'n 1,5% t.o.v. vorig jaar. De groei van de overheidsconsumptie laat internationaal een geringe spreiding zien. Nederland scoort in dit opzicht hoog met 3,1%. Het EU-gemiddelde ligt hier op 2,2%.

De investeringen zijn onder te verdelen in een publiek en een privaat gedeelte. In de meeste landen is het percentage overheidsinvesteringen in het BBP minder dan 4% en ligt het percentage voor bedrijven en huishoudens tussen de 15% en 20%. Dat is ook in Nederland het geval. De private investeringen maken 18,6% uit van het BBP. Vergeleken met andere Europese landen is dat vrij hoog. Dit geldt ook voor de overheidsinvesteringen, die 3,3% van het BBP

vormen. In Japan liggen zowel het percentage voor private (21,4%) en publieke investeringen (6,8%) erg hoog. Dat laatste percentage lag de afgelopen jaren zelfs nog hoger. Er moet overigens worden opgemerkt dat in Japan de overheidsondernemingen zijn meegeteld in dit percentage. Dat is in de andere landen niet het geval.

2.15 Investerings in vaste activa (bruto) naar sectoren (internationaal), aandeel 2001*

	Overheid	Bedrijven en huishoudens	Totaal
<i>% BBP, lopende prijzen</i>			
Nederland	3,3	18,6	21,9
België	.	.	20,9
Frankrijk	3,4	16,9	20,2
Italië	.	.	19,8
Verenigd Koninkrijk	1,4	15,6	17,0
Duitsland	1,9	18,5	20,3
Verenigde Staten	3,4	16,6	19,9
Japan ¹⁾	6,8	21,4	28,6

¹⁾ Inclusief overheidsondernemingen.

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No.1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

In de meeste landen (behalve Japan) beslaan de investeringen ongeveer 20% van het totale BBP. De helft hiervan betreft investeringen in machines, transportmiddelen en dergelijke. De andere helft is ongeveer gelijk verdeeld over investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen. Nederland wijkt niet zoveel af van het algemene beeld. Investerings in machines, transportmiddelen beslaan een kleine 10% van het BBP. Investerings in woningen en infrastructuur hadden een aandeel van respectievelijk 5,9 en 6,3%.

2.16 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa, aandeel 2001*

	Woningen	Bedrijfsgebouwen, grond-, weg- en waterbouwkundige werken	Machines, installaties, vervoermiddelen en overige vaste activa	Totaal
<i>% BBP, lopende prijzen</i>				
Nederland	5,9	6,3	9,7	21,9
België	4,5 ¹⁾	3,9 ¹⁾	12,2 ¹⁾	20,7 ¹⁾
Frankrijk	3,5	5,5	11,2	20,2
Italië	4,5	3,8	11,5	19,8
Verenigd Koninkrijk	3,0	5,8	8,2	17,0
Duitsland	7,0 ¹⁾	4,9 ¹⁾	9,8 ¹⁾	21,6 ¹⁾
VS	4,3	3,2	9,1	19,9
Japan	3,7		26,3 ²⁾	

¹⁾ Cijfers over 2000

²⁾ Het is de opstelsom van twee categorieën: 'bedrijfsgebouwen, grond-, weg- en waterbouwkundige werken' en 'machine, installaties, vervoermiddelen en overige vaste activa'.

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No.1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Scherpe daling exportgroei door economische afkoeling

Na een grote stijging van het exportvolume in 2000 is de groei in 2001 aanzienlijk lager uitgekomen. Het groeitempo van de uitvoer daalde sterk als gevolg van de wereldwijde economische afkoeling. Opvallend is het verschil tussen de EU-landen en de VS en Japan. In de meeste EU-landen was er, ondanks de economische tegenwind, nog sprake van een bescheiden exportgroei. In de Verenigde Staten en Japan daarentegen daalde de export aanzienlijk. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de export van deze landen voor een relatief groot gedeelte bestaat uit conjunctuurgevoelige producten, zoals electronica en auto's. In Nederland groeide de export in 2001 met 1,7%. Dit percentage ligt wat onder het gemiddelde voor het gehele EU-gebied.

Wanneer wordt gekeken naar de groeicijfers van de laatste jaren vallen een paar dingen op. Met name in 1998 en 2000 was er sprake van een zeer sterke stijging van het exportvolume. Frankrijk en Duitsland profiteerden hiervan het meest. In landen als Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk lag de exportgroei over het algemeen wat lager. Deze groei is echter nog aanzienlijk hoger dan in de Verenigde Staten en Japan. Met uitzondering van 2000 bedroeg de exportgroei in deze landen de laatste jaren slechts enkele procenten en was deze, met name in het geval van Japan, gedurende sommige jaren zelfs negatief.

2.17 Ontwikkeling van de uitvoer van goederen en diensten (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	7,4	5,1	10,9	1,7
België	5,8	5,0	9,7	-0,4
Frankrijk	8,2	3,9	13,3	1,1
Italië	3,4	0,3	11,7	0,8
Verenigd Koninkrijk	3,0	5,4	10,3	1,0
Duitsland	6,8	5,6	13,2	4,7
EU-15	6,4	4,7	11,2	2,4
Verenigde Staten	2,1	3,2	9,5	-4,5
Japan	-2,3	1,4	12,4	-6,6

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2002; OESO, quarterly National Accounts, No. 1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Bij de import is er uiteraard ruwweg sprake van hetzelfde beeld. Na het topjaar 2000, waarin de internationale handel floreerde, was er in 2001 sprake van een scherpe afname van het groeitempo van de invoer. Evenals bij de uitvoer werd dit veroorzaakt door de snelle, wereldwijde economische afkoeling die zich in de loop van 2001 steeds duidelijker begon te manifesteren.

In de meeste EU-landen was de importgroei in 2001 nihil. Positieve uitschieter was het Verenigd Koninkrijk met een groei van 2,8%. In Nederland bedroeg de importgroei over 2001 gemiddeld nog 1,9%. In de Verenigde Staten en Japan is ook bij de import sprake van een daling van het volume in 2001. Deze volumedaling is echter minder sterk dan bij de export.

De bescheiden groei van de invoer in 2001 komt na een aantal jaren van zeer forse volumestijgingen. Met name in 1998 en 2000 groeide de import van de meeste landen met ongeveer 10% per jaar. Frankrijk kende in 2000 zelfs een stijging van ruim 15%. Opvallend is dat de hoge invoergroei van de Verenigde Staten in 2001 is omgeslagen in een flinke min. In de periode 1998–2000 was de volumegroei van de import nog aanzienlijk hoger dan het EU-gemiddelde. In de afgelopen jaren is de koers van de dollar ten opzichte van de euro sterk gestegen. Als gevolg hiervan kampen de Verenigde Staten sinds enige tijd met een snel oplopend invoeroverschot. In de EU is de afgelopen jaren sprake van een ongeveer gelijke volumegroei voor zowel import als export.

2.18 Ontwikkeling van de invoer van goederen en diensten (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	8,5	5,8	10,6	1,9
België	7,5	4,1	9,7	-1,3
Frankrijk	11,9	4,2	15,4	-0,2
Italië	8,9	5,1	9,4	0,2
Verenigd Koninkrijk	9,6	8,9	10,9	2,8
Duitsland	8,9	8,5	10,0	0,1
EU-15	9,7	6,9	10,4	1,5
Verenigde Staten	11,8	10,5	13,4	-2,7
Japan	-6,8	3,0	9,6	-0,5

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2001; OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Terugvallende groei gezinsconsumptie vooral in Nederland

De groei van de consumptieve bestedingen door Nederlandse huishoudens is in 2001 uitgekomen op 1,2%. Dit is fors minder dan een jaar eerder toen de groei nog 3,6% bedroeg. Deze ontwikkeling is opvallend omdat als gevolg van de belastingherziening per 1 januari juist een sterkere stijging van de consumptieve bestedingen werd verwacht. In de rest van de EU zijn de consumptieve bestedingen in 2001 veel minder gedaald. Voor de gehele EU kwam de consumptiegroei in 2001 uit op 2,0%, tegen 2,9% een jaar eerder.

In de periode 1998–2000 groeide de particuliere consumptie in de Verenigde Staten met zo'n 5% per jaar. In 2001 vlakke de consumptiegroei in de VS wat af en kwam uit op 3,1%. In Japan groeide de particuliere consumptie de afgelopen jaren nauwelijks en ook 2001 past uitstekend in dit rijtje met een groei-percentage van 0,4%.

2.19 Ontwikkeling van de consumptieve bestedingen door huishoudens (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	4,8	4,7	3,6	1,2
België	2,9	2,1	3,8	1,7
Frankrijk	3,6	3,2	2,9	2,9
Italië	3,2	2,4	2,7	1,1
Verenigd Koninkrijk	3,8	4,2	4,1	3,9
Duitsland	1,8	3,1	1,4	1,1
EU-15	3,3	3,4	2,9	2,0
Verenigde Staten	4,8	5,0	4,8	3,1
Japan	0,1	1,2	0,6	0,4

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

In 2001 is de consumptie van de overheid in Nederland met 3,1% gegroeid. Dit groeipercentage ligt bijna 1% hoger dan het EU-gemiddelde. Ook de Verenigde Staten kende in 2001 een groei van de overheidsconsumptie van rond de 3%. Deze groei vertoont al enkele jaren een stijgende tendens (van 1,4% in 1998 tot 3,1% in 2001). De laatste jaren had Japan de hoogste groeicijfers van de consumptieve bestedingen door de overheid. De Japanse regering probeert met extra uitgaven de stagnerende economie uit het slop te halen. In 2001 vlakke deze groei echter wat af en kwam uit op 3,2%.

2.20 Ontwikkeling van de consumptieve bestedingen door de overheid (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	3,6	2,5	1,9	3,1
België	1,5	3,2	2,5	2,1
Frankrijk	-0,1	2,0	2,3	2,1
Italië	0,2	1,3	1,7	2,3
Verenigd Koninkrijk	1,5	2,8	3,3	2,7
Duitsland	1,2	1,6	1,2	1,7
EU-15	1,4	2,2	2,1	2,2
Verenigde Staten	1,4	2,2	2,9	3,1
Japan	1,9	4,5	4,6	3,2

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Negatieve investeringsgroei in 2001

De groei van de investeringen hangt doorgaans nauw samen met de economische situatie. In tijden van sterke economische groei nemen de investeringen fors toe, omdat voor extra groei relatief veel investeringen nodig zijn. In de periode van 1998-2000 leidde de gunstige economische ontwikkeling in de EU en de Verenigde Staten tot een forse stijging van de investeringen in vaste activa. In 2001 verslechterde het economisch klimaat wereldwijd in snel tempo. Als gevolg daarvan viel de investeringsgroei ver terug. In een aantal landen, waaronder Nederland, daalden de investeringen in vaste activa in 2001 zelfs.

Tussen 1998 en 2000 groeiden de investeringen in Nederland jaarlijks met gemiddeld 5%. In 2001 kwam aan deze ontwikkeling abrupt een einde en was er sprake van een daling van de investeringen met 0,8%. Bij de Verenigde Staten is er sprake van eenzelfde beeld. De investeringen lieten in 2001 een daling zien van 0,7%, na drie jaren met groeipercentages van tussen de 7% en 10%. Ook Duitsland en Japan kregen te maken met een daling van de investeringen in 2001, maar deze landen kampten al langer met relatief lage groeicijfers. In het geval van Japan is de afgelopen jaren sprake van een gestage daling van de investeringen in vaste activa. Alleen in 2000 was er een korte opleving met een groei van 3,2%. De aanhoudende lage investeringsgroei in Japan wordt

met name veroorzaakt door achterblijvende investeringen van de particuliere sector.

2.21 Ontwikkeling van investeringen in vaste activa (internationaal)

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	4,2	7,8	3,5	-0,8
België	4,3	3,3	2,6	0,3
Frankrijk	7,2	6,2	6,2	2,8
Italië	4,0	5,7	6,5	2,4
Verenigd Koninkrijk	13,2	0,9	3,9	0,1
Duitsland	3,0	4,2	2,3	-4,8
EU-15	6,8	5,0	4,7	0,1
Verenigde Staten	10,3	7,9	6,7	-0,7
Japan	-4,0	-0,8	3,2	-1,7

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 71, 2002; CBS, Nationale rekeningen 2001.

2.5 De Nederlandse handel met de kandidaat EU-lidstaten

Tien nieuwe EU-partners in 2004

De Europese Unie zal waarschijnlijk in 2004 met de volgende tien landen worden uitgebreid: Malta, Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Cyprus. Met de overige kandidaat-lidstaten Roemenië, Bulgarije en Turkije is nog geen jaar van toetreding afgesproken. De nieuwe toetreders zijn voor het overgrote deel landen die tot het vroegere Oostblok behoorden. Na de val van de muur zijn zij overgeschakeld op een markteconomie en zijn veel handelsbelemmeringen opgeruimd.

2.22 In- en uitvoer met kandidaat-lidstaten EU, 1995 en 2000

	Invoer		Uitvoer		Handelssaldo	
	1995	2000	1995	2000	1995	2000
<i>mln euro</i>						
Polen	702	1 349	1 029	2 506	327	1 157
Hongarije	297	1 326	375	1 162	78	-164
Tsjechië	267	690	451	1 039	184	349
Slowakije	106	200	124	281	18	81
Letland	230	336	94	140	-136	-196
Slovenië	90	132	160	322	70	190
Estland	99	324	51	112	-48	-212
Litouwen	124	136	73	148	-51	12
Cyprus	13	19	66	132	53	113
Malta	10	22	64	95	54	73
Totaal	1 938	4 534	2 487	5 937	549	1 403

Bron: CBS, Statistiek buitenlandse handel.

De Nederlandse goederenhandel met de tien potentiële toetreders is relatief beperkt, maar is in de afgelopen jaren wel fors gestegen. De in- en uitvoer met deze landen is tussen 1995 en 2000 met meer dan 130% toegenomen. Ter vergelijking, de totale Nederlandse goederenuitvoer steeg in deze periode met 55%, de invoer met 6%. Nederland heeft met de tien nieuwe toetreders gezamenlijk een overschot op de handelsbalans. Werd in 1995 naar deze landen voor ruim 0,5 miljard euro méér uitgevoerd dan ingevoerd, in 2000 was het overschot op de handelsbalans verder gestegen tot een niveau van 1,4 miljard euro. Dit handelsoverschot komt hoofdzakelijk door de handel met Polen. Nederland heeft met Polen een handelsoverschot van 1,2 miljard euro.

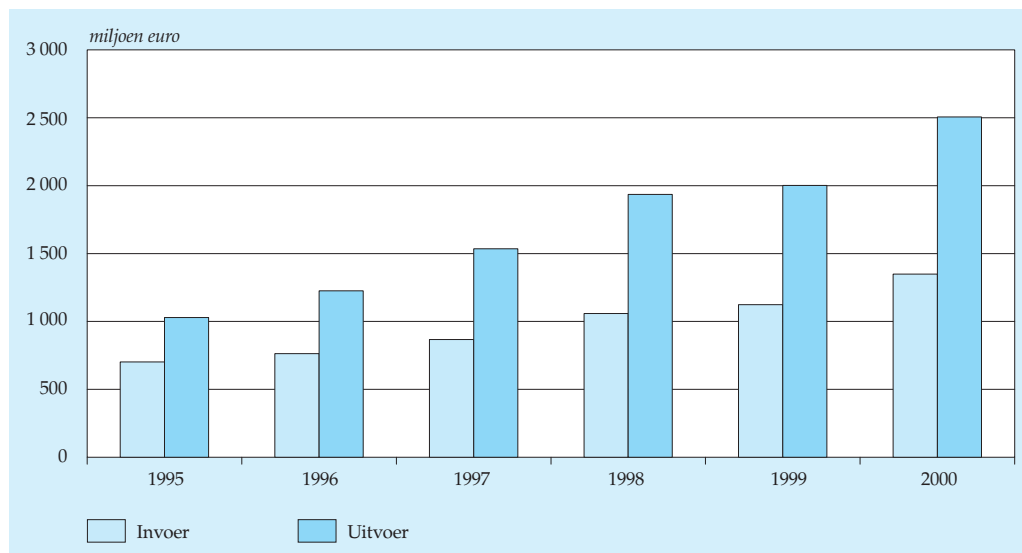
In de handel met de tien kandidaat-lidstaten zijn Polen, Hongarije en Tsjechië veruit onze belangrijkste handelspartners. Deze drie landen nemen driekwart van de totale invoer uit de kandidaat-lidstaten voor hun rekening. Bij de export ligt dit percentage met bijna 80% zelfs nog hoger.

Polen: invoer bijna verdubbeld

De Nederlandse goederenhandel met Polen is sinds 1995 enorm gestegen. De invoer is in 2000, in vergelijking met het jaar 1995, bijna verdubbeld en bedroeg 1,3 miljard euro. De uitvoer naar Polen steeg van ruim 1 miljard euro in 1995 naar 2,5 miljard euro in 2000 (+144%). Het overschot op de handelsbalans met Polen steeg derhalve van 0,3 miljard euro in 1995 naar 1,2 miljard euro in 2000. Ruim een derde van de invoer uit Polen bestaat uit machines. Hier moet men denken aan televisies, elektrische apparaten en auto's. Het belangrijkste importproduct is kleding, met name dames- en meisjeskleding. 7% van de Nederlandse invoer uit Polen heeft betrekking op dames- en meisjeskleding, terwijl het totale aandeel van de ingevoerde kleding 13% bedraagt. Er werd in 2000 voor bijna 100 miljoen euro aan dames- en meisjeskleding uit Polen ingevoerd. Dit ligt nagenoeg op hetzelfde niveau als in 1995.

De export naar Polen bestaat in 2000 voor 40% uit machines met een waarde van ruim 1 miljard euro. Computers (inclusief onderdelen) met een waarde van 0,3 miljard euro zijn het belangrijkste exportproduct naar Polen en maken bijna eenderde deel uit van de categorie machines. De exportwaarde van computers is ten opzichte van 1995 meer dan tien keer zo groot geworden. Hierbij moet wel de aantekening worden gemaakt dat Nederland vooral als distributeur en niet als producent van computers optreedt. Een vijfde deel van de Nederlandse uitvoer naar Polen bestaat uit chemische producten. Deze vertegenwoordigen een waarde van 0,5 miljard euro. Een kwart van de uitvoer van chemische producten heeft betrekking op geneesmiddelen. Verder worden kunststof, kleurstoffen en organische chemische producten naar Polen uitgevoerd.

2.23 Handel met Polen

Bron: CBS, Statistiek buitenlandse handel.

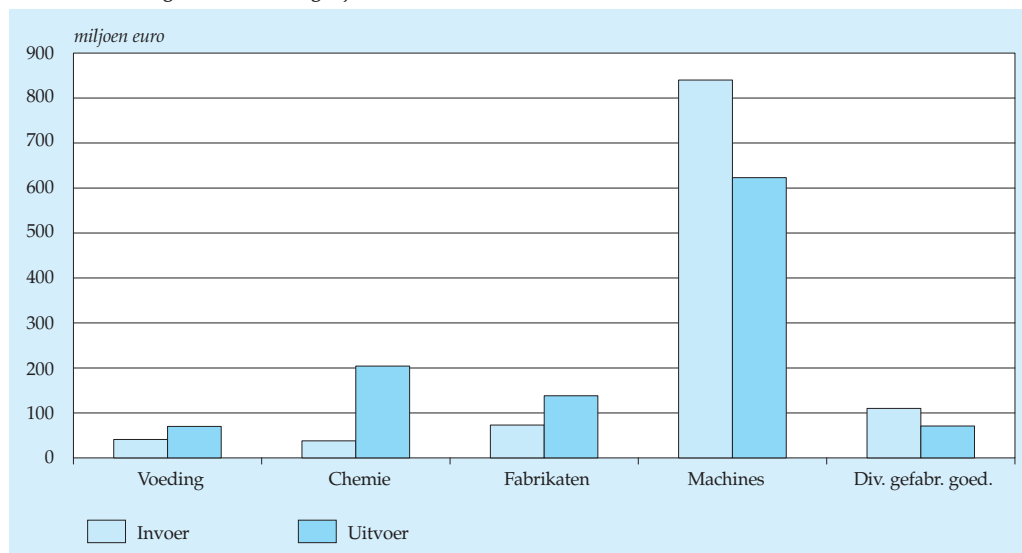
Hongarije: vooral handel in machines

Hongarije is van de toekomstige EU-lidstaten de tweede belangrijkste handelspartner voor Nederland. Na een licht handelsoverschot van 78 miljoen euro in 1995 is er in 2000 een handelstekort van 164 miljoen euro ontstaan. In 2000 werd voor 1,3 miljard euro aan goederen uit Hongarije ingevoerd, een stijging van 346% ten opzichte van 1995. Uitgevoerd werd er voor 1,2 miljard euro (+210%). De invoer uit Hongarije bestaat voornamelijk uit machines. Ruim driekwart van de invoer in 2000 (ruim 1 miljard euro) heeft betrekking op deze categorie. Computers zijn het belangrijkste importproduct. In 2000 werd voor 0,5 miljard euro aan computers ingevoerd. Dit is bijna 40% van de totale Nederlandse invoer uit Hongarije. Ter vergelijking: in 1995 bedroeg dit

aandeel slechts 3%. Video's, radio's, televisies en telecommunicatietoestellen vormen een kwart van de totale invoer. In 1995 was dit aandeel nog 8%. Ook hier treedt Nederland vooral als distributeur van deze goederen op.

De uitvoer naar Hongarije bestaat voornamelijk uit machines (aandeel 55%), chemische producten (aandeel 14%) en fabrikaten (aandeel 11%). Ruim 20% van de Nederlandse export naar Hongarije bestaat uit elektronenbuizen, transistors en dergelijke halfgeleiderelementen. Ook computers (inclusief onderdelen) maken met een aandeel van 11% een behoorlijk deel uit van de uitvoer. In 1995 bestond nog slechts 3% van de Nederlandse uitvoer naar Hongarije uit computers. Voor wat betreft de chemische producten zijn het voornamelijk organische chemische producten, geneesmiddelen en kunststof die uitgevoerd worden. Bijna de helft van de export van fabrikaten bestaat uit garens en weefsels.

2.24 Samenstelling handel met Hongarije, 2000

Bron: CBS, Statistiek buitenlandse handel.

Tsjechië: overschot op de handelsbalans

Tsjechië is één van de zeven kandidaat-lidstaten waarmee Nederland een positief saldo op de handelsbalans heeft. In 2000 bedroeg het positief saldo op de handelsbalans ruim 0,3 miljard euro, een stijging van 0,2 miljard euro ten opzichte van 1995. Vooral de handel in machines en chemische producten draagt in grote mate bij aan dit overschot.

Met een aandeel van 8% in de Nederlandse invoer uit Tsjechië zijn meubelen het belangrijkste importproduct. Auto's met een aandeel van 7% en metaalwaren met 6% staan op de plaatsen twee en drie. Nederland voerde in 2000 voor 0,7 miljard euro in uit Tsjechië, 0,4 miljard euro meer dan in 1995. Ruim 80% van de import bestaat uit fabrikaten, machines en diverse gefabriceerde goederen.

Nederland exporteerde in 2000 voor ruim 1 miljard euro naar Tsjechië, 0,6 miljard euro meer dan in 1995. Computers (inclusief onderdelen) maken, met een aandeel van 17%, een belangrijk onderdeel uit van de export. Ook hier geldt dat Nederland niet als producent maar vooral als distributeur van deze goederen optreedt. De uitvoer naar Tsjechië is grotendeels gebaseerd op machines, chemische producten, fabrikaten en diverse gefabriceerde goederen. Samen maken zij bijna 90% uit van het totaal.

Overige toetreders: vooral uitvoer van machines, chemische producten en voeding

De invoer uit de overige kandidaat-lidstaten bestaat voor een belangrijk deel uit aardolieproducten. De import van deze producten is vrijwel geheel afkomstig uit de drie Baltische staten: Estland, Letland en Litouwen. De invoer vanuit Slowakije en Slovenië bestaat vooral uit machines, fabrikaten en diverse gefabriceerde goederen. Vanuit Malta en Cyprus vindt vrijwel geen import plaats.

De export van Nederland naar Slowakije, Slovenië, Cyprus, Malta, Estland, Letland en Litouwen bestaat voor het overgrote deel uit machines, chemische producten en voeding.

2.6 Prijsanalyse

Inleiding

Het prijsverloop van de consumptie van gezinnen, de investeringen en de uitvoer loopt behoorlijk uiteen. In 2001 is de prijs van de consumptieve bestedingen met 4,6% toegenomen. Dit is de grootste stijging sinds 1982. De prijsstijging van de uitvoer was daarentegen slechts 1,6%. In 2000 lagen de verhoudingen juist andersom: de uitvoerprijzen namen toen met gemiddeld 8,4% toe, terwijl de prijsstijging bij de consumptie daar met 3,5% beduidend onder lag. Ook in de tijd gezien lopen de prijsstijgingen behoorlijk uiteen. Het meest turbulent is het prijsverloop bij de uitvoer, waar in 1998 en 1999 sprake was van prijsdaling, gevolgd door een toename met 8,4% in 2000.

2.25 Prijsontwikkeling finale bestedingen

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% prijsverandering</i>				
Consumptie gezinnen	1,7	1,8	3,5	4,6
Investerings in vaste activa	2,0	2,5	4,2	4,5
Uitvoer	-1,4	-0,7	8,4	1,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Het verschil in prijsverloop van de bestedingscategorieën kent een groot aantal oorzaken. Zo is de verhoging van het hoge BTW-tarief van 17,5% naar 19% één van de achterliggende factoren van de forse prijsstijging van de consumptie in 2001. De krapte op de arbeidsmarkt heeft geleid tot een versnelling van de loonstijging die weer doorwerkt in de prijzen van de finale producten. Veel hangt ook af van de snelheid waarmee op de (inter)nationale markten gereageerd wordt op prijsveranderingen en van de mate waarin prijsveranderingen kunnen worden doorberekend aan de klanten.

In deze paragraaf wordt het prijsverloop verklaard uit de onderliggende prijsveranderingen van de primaire kosten, te weten:

- invoer van goederen en diensten
- beloning van werknemers (inclusief sociale lasten)
- belastingen en subsidies op productie (waaronder BTW)
- exploitatieoverschot van bedrijven

Met behulp van input-outputanalyse (zie kader 2.h) worden de prijsveranderingen van deze primaire kostencategorieën toegerekend aan de finale bestedingen. Allereerst zal worden stilgestaan bij de prijsontwikkeling van de primaire kostencategorieën. Uit tabel 2.26 blijkt dat deze zowel in de tijd als over de verschillende kostencategorieën behoorlijk uiteen lopen.

2.26 Prijsontwikkeling primaire kosten

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% prijsverandering</i>				
Invoer	-1,5	0,5	8,3	0,7
BTW	1,7	1,9	3,7	11,2
Belastingen en subsidies	5,2	7,3	9,2	7,2
Beloning werknemers	2,9	3,5	3,8	4,9
Exploitatieoverschot	0,2	-1,0	4,8	4,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De prijsverandering van de invoer wordt in belangrijke mate bepaald door de ontwikkeling van de energieprijzen. In 1998 liet de ruwe aardolie een prijsdaling zien van zo'n 20 à 30%, waarna in de twee daaropvolgende jaren stijgingen in de orde van 50% en 80% waren te noteren. In 2001 is er sprake van een relatieve rust met een daling van 10%. Ook markten van afgeleide producten, zoals motorbrandstoffen en grondstoffen voor de chemie, vertonen turbulente prijsontwikkelingen in deze periode.

In de beloning van de werknemers kwam de toenemende spanning op de arbeidsmarkt in de afgelopen jaren tot uitdrukking. Het prijsverloop van arbeid (inclusief sociale lasten) liet een versnelling zien van circa 3% in 1998 naar bijna 5% in 2001. Bij de belastingen en subsidies trok de BTW in 2001 de aandacht. De verhoging van het hoge BTW-tarief is debet aan de forse prijsstijging van de BTW in dit jaar. Normaal gesproken loopt de prijsmutatie van de BTW in de pas met het prijsverloop van de totale consumptie. Dat verklaart ook de stijging in 2000 ten opzichte van 1999. De aanzienlijke prijsstijging van de overige belastingen werd voornamelijk veroorzaakt door de introductie van regulerende energiebelasting (REB). Ook de stijging van de huizenprijzen droeg via de overdrachtsbelasting bij aan de prijscomponent van de belastingen.

Het bruto exploitatieoverschot van bedrijven is volgens de definities van de nationale rekeningen het bedrag dat van de opbrengst van de productie overblijft na aftrek van alle productiekosten, te weten: van anderen aangekochte goederen en diensten (inclusief invoer), arbeidskosten en het saldo van niet-productgebonden belastingen en subsidies. De prijsindex van het exploitatieoverschot is de resultante van de gemiddelde prijsontwikkeling van de productie en de gemiddelde prijsontwikkeling van de genoemde productiekosten. Als de prijsontwikkeling van de productie hoger is dan die van de kosten resulteert een prijsontwikkeling van het exploitatieoverschot die de prijsindex van de productie overtreft. Als de prijsontwikkeling van de productie lager is dan die van de kosten resulteert daarentegen een prijsindex van het exploitatieoverschot die lager is dan de prijsindex van de productie. Opgemerkt zij dat een negatieve prijsontwikkeling van het exploitatieoverschot niet per definitie betekent dat er sprake is van een verkrapping van winstmarges. Als een bedrijf opereert in een markt waar zowel de prijzen van grondstoffen als van eindproducten dalen kan het exploitatieoverschot relatief toenemen, terwijl de prijsontwikkeling negatief is. Omgekeerd hoeft een positief prijsverloop niet noodzakelijk gepaard te gaan met een toename van het exploitatieoverschot.

Naast marktfactoren spelen prijsveranderingen van primaire kosten een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de prijzen van eindproducten. Afgezien daarvan speelt echter ook de mate van efficiëntie waarmee primaire kostenfactoren worden ingezet bij de productie een rol. Stijgt de efficiëntie dan is de noodzaak om prijsstijgingen door te berekenen in de prijzen van eindproducten minder groot. Een en ander speelt vooral bij de arbeid. Stijgt de arbeids-

productiviteit (dat wil zeggen dat bij een zelfde productieomvang minder arbeid behoeft te worden ingezet dan voorheen) dan behoeft niet de volledige stijging van de prijs van arbeid te worden doorberekend in de prijzen van de producten. Dit uit zich in een lagere bijdrage van het exploitatieoverschot tot de prijsverandering van producten. Bij een daling van de arbeidsproductiviteit doet zich het omgekeerde voor. In de tabellen is de bijdrage van het exploitatieoverschot tot de prijsontwikkeling gesplitst in het effect van arbeidsproductiviteitsverandering en het effect van overige oorzaken zoals marktontwikkelingen.

Consumptie

In 2001 leveren de lonen en het exploitatieoverschot de grootste bijdrage aan de prijsstijging van de consumptie van gezinnen. De spanning op de arbeidsmarkt vertaalt zich in hogere loonstijgingen, die op hun beurt leiden tot een hogere prijsstijging van de consumptie. De bijdrage van de beloning van werknemers loopt op van 0,8 procentpunt in 1998 tot 1,3 procentpunt in 2001. De bijdrage van het exploitatieoverschot bedraagt in de jaren 1998 tot en met 2001 respectievelijk 0,9; 0,4; 0,7 en 1,6 procentpunt. Daarbij speelt de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit een niet geringe rol. Deze steeg in de jaren 1998 tot en met 2000 gemiddeld bij de bedrijfsklassen die consumptiegoederen en diensten produceren. Dit drukte de prijsverandering van de consumptie. In 2001 daalde de arbeidsproductiviteit en was er juist een inflatieversterkend effect. De bijdrage van het exploitatieoverschot door andere oorzaken dan de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit varieert van 0,9 tot 1,3 procentpunt. Het exploitatieoverschot van de bedrijfstak handel, horeca en reparatie neemt in 2001 hiervan ruim 0,2 procentpunt voor haar rekening. In 2000 was deze bijdrage nog negatief. Dit was mede het gevolg van de prijsoorlog tussen de supermarkten. In 2001 wordt een deel van het margeverlies dat in 2000 geleden is weer teruggehaald. Ook de financiële en zakelijke dienstverlening leveren in 2001 een bijdrage van 0,2 procentpunt aan de prijsontwikkeling van de consumptie. In de sfeer van de voedingsmiddelen lagen in 2001 de prijsstijgingen op de binnenlandse markt boven de prijsstijgingen van de export. Dit heeft een positieve bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de consumptieprijzen. Er zijn ook bedrijfstakken die een temperende werking hebben op de prijsontwikkeling. Een voorbeeld zijn de communicatiebedrijven waar de prijzen voor de mobiele telefonie over de gehele periode dalen, terwijl de consumptie ervan groeit.

2.27 Bijdrage aan de prijsmutatie per finale bestedingscategorie

	1998	1999	2000*	2001*
<i>bijdrage in procentpunten</i>				
<i>Consumptie gezinnen inclusief IZWh</i>				
BTW	0,1	0,2	0,3	1,0
Belastingen en subsidies	0,2	0,2	0,3	0,3
Invoer	-0,2	0,3	1,5	0,6
Loonsom	0,8	0,9	1,0	1,3
Exploitatie-overschot	0,9	0,4	0,7	1,6
Effect arbeidsproductiviteit (AP)	-0,4	-0,5	-0,3	0,3
Exploitatie-overschot (excl. AP)	1,3	0,9	1,0	1,3
w.v.				
marktsector	0,9	0,4	0,2	0,9
niet-marktsector	0,4	0,5	0,8	0,4
Totaal toegewezen	1,8	2,0	3,8	4,8
Rest	-0,1	-0,2	-0,3	-0,2
Totaal	1,7	1,8	3,5	4,6
<i>Investerings</i>				
BTW	0,1	0,1	0,3	0,8
Belastingen en subsidies	0,3	0,5	0,6	0,4
Invoer	-0,2	0,1	1,5	0,2
Loonsom	1,0	1,1	1,0	1,6
Exploitatie-overschot	0,3	0,4	0,9	1,0
Effect arbeidsproductiviteit (AP)	-0,6	-0,5	-0,5	0,1
Exploitatie-overschot (excl. AP)	0,9	0,9	1,4	0,9
w.v.				
marktsector	0,8	0,8	1,1	0,7
niet-marktsector	0,1	0,1	0,3	0,2
Totaal toegewezen	1,5	2,2	4,3	4,0
Rest	0,5	0,3	-0,1	0,5
Totaal	2,0	2,5	4,2	4,5
<i>Uitvoer</i>				
BTW	0,0	0,0	0,0	0,0
Belastingen en subsidies	0,1	0,1	0,1	0,1
Invoer	-1,4	0,3	5,8	0,2
Loonsom	0,7	0,8	0,9	1,0
Exploitatie-overschot	-0,9	-1,8	1,5	0,3
Effect arbeidsproductiviteit (AP)	-0,6	-0,6	-0,6	0,1
Exploitatie-overschot (excl. AP)	-0,3	-1,2	2,1	0,2
w.v.				
marktsector	-0,0	-0,9	1,1	-0,2
niet-marktsector	-0,3	-0,3	1,0	0,4
Totaal toegewezen	-1,5	-0,6	8,3	1,6
Rest	0,1	-0,1	0,1	0,0
Totaal	-1,4	-0,7	8,4	1,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De bijdrage van de niet-marktsector is in 2001 met 0,4 procentpunt bescheiden. Deze bijdrage bestaat voor een aanzienlijk deel uit de bedrijfstak exploitatie van woningen. Weliswaar is de prijsstijging hier gematigd, maar het gewicht binnen de consumptie is groot. Immers, niet alleen de exploitatie van huurwoningen wordt in de nationale rekeningen hieronder geboekt, maar ook de toegerekende huur en het daarmee samenhangende exploitatieoverschot voor woningen in eigendom van de bewoners. De bijdrage aan de prijsstijging van de consumptie van de bedrijfstak exploitatie van onroerend goed is in de afgelopen jaren teruggelopen van 0,5 procentpunt in 1998 tot 0,2 in 2001, vooral onder invloed van de afnemende huurverhogingen. In de nationale rekeningen wordt de aardolie- en aardgaswinning gerekend tot de niet-marktsector. Veranderingen in de olieprijsen worden met vertraging doorgevoerd in de aardgasprijsen. Daarom heeft ook de delfstoffenwinning, ondanks de dalende olieprijsen in 2001, nog een significante bijdrage aan de prijsstijging geleverd.

Uitzonderlijk hoog is de bijdrage van de BTW aan de prijsstijgingen in 2001. Dit is uiteraard te verklaren uit de verhoging van het hoge BTW-tarief van 17,5% naar 19%. De rol van de invoer bij de prijsstijgingen in 2001 is beperkt, in tegenstelling tot het jaar 2000, toen de invoer de dominante factor was. De prijsontwikkelingen op de oliemarkt zijn hier de belangrijkste factor.

Investerings

De prijsstijging van de investeringen kwam in 2001 voor 1,6 procentpunt voor rekening van de lonen. Met name de ontwikkeling van de lonen in de bouw speelde hier een belangrijke rol. Deze stegen in 2001 met 5,5% in prijs. Ook de verhoging van het hoge BTW-tarief heeft een duidelijke invloed op de prijzen van de investeringsgoederen. Het gaat daarbij met name om woningen en infrastructurele werken van de overheid. De bijdrage van het exploitatieoverschot tot de prijsstijging van investeringsgoederen kwam voor een belangrijk deel op naam van de bouw en de zakelijke dienstverlening. De bijdrage werd in de jaren 1998 tot en met 2000 vrij sterk getemperd door de verhoging van de arbeidsproductiviteit. In 2001 komt hieraan een einde. Minder opvallend maar wel duidelijk waarneembaar was het effect van de stijging van de prijzen van bestaande woningen. Via de overdrachtsbelasting werkten deze door in het prijsverloop van de investeringen.

Uitvoer

In tegenstelling tot het jaar 2000 was de prijsstijging van de uitvoer in 2001 zeer gematigd. In 2000 waren de prijsstijgingen van de ingevoerde olie een belangrijke oorzaak voor de toename van de uitvoerprijs. De gematigde ontwikkelingen op dit terrein bleken zowel uit een getemperde uitvoerprijs als uit een geringe bijdrage van de invoer.

De grootste bijdrage aan de prijsstijging van de uitvoer in 2001 werd geleverd door de lonen. Ook hier liet de krapte op de arbeidsmarkt zich voelen. De bijdrage van het exploitatieoverschot tot de prijsindex van de uitvoer was in 2001 beperkt. Voor 1998 en 1999 is de bijdrage sterk negatief (respectievelijk -0,9 en -1,8 procentpunt); voor 2000 juist sterk positief (1,5 procentpunt). De onderliggende details laten de nodige variatie zien. In de periode 1998-2000 steeg de arbeidsproductiviteit met als gevolg een drukkend effect op de bijdrage van het exploitatieoverschot. Dit effect is groter dan bij de consumptie van de gezinnen. Dit is niet onverwacht aangezien productiviteitschommelingen bij de exporterende industrie groter zijn dan elders. In 2001 was de invloed van de arbeidsproductiviteit marginaal.

De bijdrage van het exploitatieoverschot door andere oorzaken dan de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wordt bij de marktsector met name bepaald door de ontwikkeling op de markt voor ruwe olie, olieproducten (inclusief chemische producten) en basismetalaalproducten. Tegenover een negatieve bijdrage van de marktsector in 2001 stond een positieve bijdrage van de niet-marktsector. Door de vertraagde doorwerking van de olieprijsdaling in de aardgasprijzen had de delfstoffenwinning een positieve bijdrage in de prijsontwikkeling van ruim 0,3 procentpunt. In het algemeen valt uit de tijdreeks af te lezen dat de ontwikkeling van de invoerprijs in belangrijke mate het prijsverloop van de uitvoer bepaalt.

Vergelijking van de bestedingscategorieën

Uit de tabellen blijkt dat de internationale markt veel heftiger reageert op prijschommelingen in de energiesfeer dan de binnenlandse markt. De uitvoer volgt veel meer en directer de prijsontwikkeling van de invoer dan de consumptie en/of de investeringen. Voor de lonen geldt een dergelijke variatie niet. In alle gevallen wordt als het ware een bodem gelegd in de prijsontwikkeling. De krapte op de arbeidsmarkt weerspiegelt zich op gelijke wijze in de prijsontwikkeling van de finale bestedingscategorieën. De bijdrage van het exploitatieoverschot van de bedrijven hangt bij de uitvoer sterk af van de marktontwikkelingen. Op de internationale markt is het bedrijfsleven blijkbaar goed in staat om de prijsstijging van de primaire kostenfactoren door te berekenen in de eindproducten. In 1999 lukte dit weliswaar niet, maar dat is in 2000 geheel goed gemaakt. Bij de afzet binnenland geldt dit in veel mindere mate. Sterke stijgingen en dalingen worden in beperkte mate doorgegeven.

De stijging van de arbeidsproductiviteit in de jaren 1998-2000 had een drukkend effect op de inflatie. Dit effect was bij de in- en uitvoer groter dan bij de consumptie.

BTW en belastingen en subsidies zijn specifiek binnenlandse aangelegenheden die op de uitvoerprijs weinig invloed hebben. De BTW is bij de consumptie een belangrijke factor en in mindere mate bij de investeringen (woningen, infrastructuur overheid). Bij de investeringen speelt de overdrachtsbelasting op de verkoop van woningen nog een rol. Door de toegenomen huizenprijzen kent ook deze belasting een forse prijscomponent.

Kader 2.h

Input-outputanalyse

Toerekenen van primaire kosten aan finale bestedingen

Input-outputanalyse maakt het mogelijk om een verband te leggen tussen de primaire kosten van bedrijven en de finale producten waartoe deze primaire kosten uiteindelijk leiden. Omgekeerd kan elke finale bestedingscategorie volledig worden opgedeeld in de primaire kosten die zijn gemaakt om de gebruikte goederen en diensten te vervaardigen. Daarbij gaat het niet alleen om de primaire kosten bij de directe productie, maar ook om de primaire kosten in alle voorafgaande fasen in de productieketen.

De primaire kosten zijn:

- invoer van goederen en diensten
- beloning van werknemers (inclusief sociale lasten)
- belastingen en subsidies op productie (waaronder BTW)
- exploitatieoverschot van bedrijven

Deze analysevorm biedt de mogelijkheid om een gedetailleerd verband te leggen tussen de prijsontwikkeling van de primaire kosten en de prijsontwikkeling van de finale bestedingen. Bij de analyse worden de primaire kosten niet alleen gedetailleerd naar kostensoort, maar daarbinnen ook naar productgroepen en bedrijfsklassen.

Bij input-outputanalyse worden noodgedwongen enkele vereenvoudigende veronderstellingen gemaakt. In de standaardanalyse geldt de veronderstelling van vaste technische verhoudingen in de productieprocessen van de verschillen bedrijfstakken. Met het oog op prijsanalyse is de veronderstelling dat de gemiddelde prijsverandering van de productie van een bedrijfsgroep geldt voor alle afnemers, van belang. Dit betekent dat aangenomen wordt dat het prijsverloop op de binnenlandse markt gelijk is aan het prijsverloop op de buitenlandse markt. In de praktijk blijkt er echter vaak sprake te zijn van prijsdifferentiatie. Omdat in Nederland input-outputtabellen zowel in lopende als in prijzen van het voorafgaande jaar beschikbaar zijn, is het mogelijk een deel van de gevolgen van de veronderstelling van een uniform prijsverloop teniet te doen. De effecten van prijsdifferentiatie zijn in het geval van de finale bestedingen te kwantificeren en toe te rekenen aan primaire kostencategorieën. Bij prijsdifferentiatie op invoer goederen en diensten kan het effect toegerekend worden aan de invoer. Bij prijsdifferentiatie op binnenlands geproduceerde goederen en diensten kan het effect worden toegerekend aan het exploitatieoverschot.

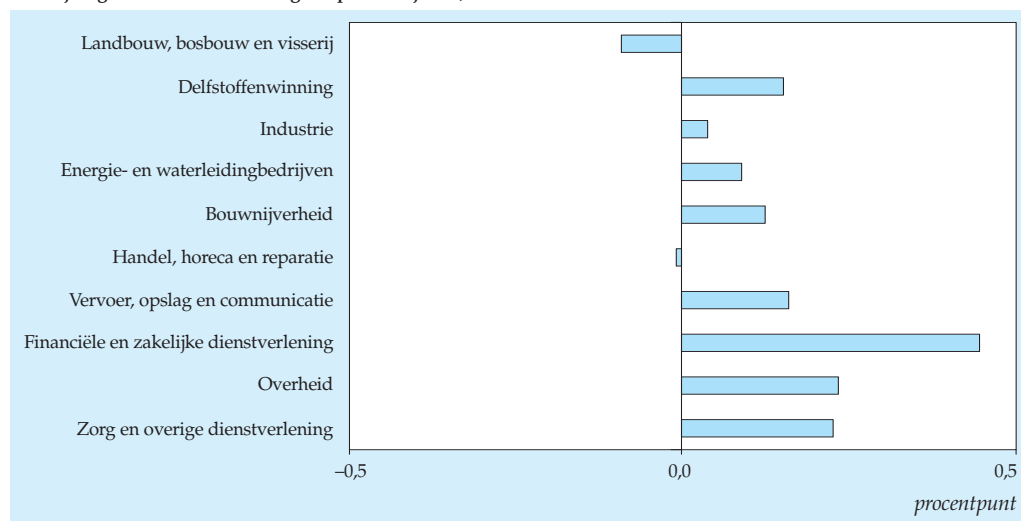
De berekeningswijze laat niet toe om te corrigeren voor prijsdifferentiatie bij het intermediair verbruik. Dit heeft tot gevolg dat er geen volledige toewijzing van het prijsverloop van de finale bestedingscategorieën gegeven kan worden. De verschillen worden in de tabellen verantwoord onder de term 'rest'.

Voor de prijsanalyse is uitgegaan van de indexformule van Paasche. Dit houdt in dat de gedetailleerde prijsontwikkelingen worden samengewogen met de waarden van de transacties in het lopende jaar.

3. Productie

De volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP) tegen marktprijzen (de economische groei) nam in 2001 met 1,3% toe. De volumegroei van het bruto binnenlands product tegen basisprijzen (zie kader 3a) lag met 1,4% iets hoger. Zowel tegen marktprijzen als tegen basisprijzen daalde de groei ten opzichte van 2000.

3.1 Bijdrage aan de economische groei per bedrijfstak, 2001*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Net als in het jaar 2000 leverde de bedrijfstak financiële en zakelijke dienstverlening de grootste bijdrage aan de economische groei. Van de 1,4% groei was bijna 0,5 procentpunt toe te schrijven aan deze bedrijfstak. In 2000 was de bijdrage aan de BBP-groei tegen basisprijzen nog 1,0 procentpunt. Ook de overheid en de zorg en overige dienstverlening hadden elk met bijna 0,25 procentpunt een vrij groot aandeel in de BBP-groei. Voor de overige bedrijfstakken was dit percentage geringer en voor de landbouw, bosbouw en visserij en handel, horeca en reparatie zelfs negatief. Ten opzichte van vorig jaar daalde de BBP-bijdrage van bijna alle bedrijfstakken. De enige uitzonderingen waren delfstoffenwinning (omslag van negatief naar positief), energie- en waterleidingbedrijven (een vrij forse stijging), de overheid (bijna een verdubbeling) en zorg en overige dienstverlening (gelijk gebleven).

De volumegroei was het grootst in de bedrijfstak energie- en waterleidingbedrijven (6,0%), op de voet gevolgd door de delfstoffenwinning (5,8%). De groei van de industrie bedroeg slechts 0,2%. Met name in de textiel en de rub-

ber- en kunststofindustrie waren grote volumedalingen van de toegevoegde waarde te zien. De aardolie- en chemische basisproductenindustrie daarentegen groeiden het sterkst met respectievelijk 7,7% en 4,7%. Ook binnen de bedrijfstak financiële en zakelijke dienstverlening waren de verschillen groot: de toegevoegde waarde van de financiële instellingen kromp met 0,9%, terwijl de zakelijke dienstverlening bijna 4% groeide in volume. De groei van de toegevoegde waarde was voor de overige bedrijfstakken ongeveer 2%. In de meeste gevallen betekende dat een forse daling ten opzichte van het jaar 2000.

3.2 Bedrijfstakkenoverzicht, 2001*

	Productie			Verbruik			Toegevoegde waarde		
	waarde	prijs	volume	waarde	prijs	volume	waarde	prijs	volume
% mutatie t.o.v. 2000									
Landbouw, bosbouw en visserij	4,7	7,1	-2,3	4,3	5,7	-1,3	5,1	8,8	-3,4
Delfstoffenwinning	17,8	11,7	5,5	10,0	5,5	4,3	19,9	13,3	5,8
Industrie	0,5	1,5	-1,0	0,0	1,5	-1,5	1,7	1,4	0,2
Energie- en waterleidingbedrijven	13,7	9,2	4,1	15,7	12,0	3,3	9,0	2,9	6,0
Bouwnijverheid	7,5	4,9	2,5	6,8	4,0	2,7	8,9	6,6	2,2
Handel, horeca en reparatie	4,6	4,1	0,4	5,1	3,9	1,1	4,2	4,2	-0,1
Vervoer, opslag en communicatie	5,4	2,6	2,7	5,4	2,3	3,1	5,3	3,0	2,3
Financiële en zakelijke dienstverlening	7,2	5,2	1,9	6,9	4,6	2,2	7,3	5,5	1,7
Overheid	9,5	5,3	4,0	13,3	4,7	8,1	7,8	5,6	2,1
Zorg en overige dienstverlening	8,6	6,3	2,2	7,4	4,8	2,5	9,3	7,1	2,0
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	5,4	4,2	1,2	4,5	3,4	1,0	6,4	5,0	1,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Het algemene beeld is dat de afzetprijzen sterker zijn gestegen dan de inkoop-prijzen. Dit geldt voor bijna alle bedrijfstakken. Gemiddeld stegen de afzet-prijzen zo'n 0,8% sneller dan de verbruiksprijzen. Het gemiddelde prijsniveau van de toegevoegde waarde steeg met 5,0%. De grootste inkooprijstijging was te zien bij de energie- en waterleidingbedrijven. Ook de afzetprijs steeg, maar in mindere mate. De aardolieprijzen zijn in 2001 na een lichte stijging in de eerste maanden geleidelijk gedaald. Dit had een dempend effect op veel verbruiksprijzen. In het jaar 2000 stegen de aardolieprijzen sterk. Mede daar-door stegen de verbruiksprijzen toen met 7,6%.

Kader 3.a

Marktprijzen versus basisprijzen

De waarderingsgrondslagen van het BBP

Als maatstaf voor economische groei wordt de volumemutatie van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen gebruikt. Dit cijfer wordt samengesteld volgens internationale richtlijnen om de economische ontwikkeling van verschillende landen met elkaar te vergelijken.

Het BBP is gelijk aan de som van de toegevoegde waarden van alle bedrijfsklassen. De toegevoegde waarde kan uitgedrukt worden in zowel basis- als marktprijzen. Wanneer bedrijfstakken en -klassen met elkaar vergeleken worden, is de toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen de meest zinvolle indicator. Het BBP tegen marktprijzen is namelijk niet uit te splitsen naar bedrijfsklassen, aangezien de door banken geproduceerde, toegerekende bankdiensten niet verdeeld worden. Per conventie is bepaald dat het verbruik van de toegerekende bankdiensten op het niveau van de totale economie in mindering wordt gebracht op het BBP. Dit geldt eveneens voor het verschil tussen de toegerekende en afgedragen BTW.

Bruto binnenlands product vanuit de productie kant

	2000*	2001*	% mutatie 2001 t.o.v. 2000		
	mld euro		waarde	prijs	volume
Productie (basisprijzen) (+)	759,7	799,8	5,3	4,1	1,2
Intermediair verbruik (basisprijzen) (-) ¹⁾	388,7	406,0	4,5	3,4	1,0
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) = BBP (bp)	371,0	393,8	6,2	4,8	1,4
Productgebonden belastingen (+)	48,1	53,2	10,6	.	.
Productgebonden subsidies (-)	3,8	3,5	-7,9	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,0	0,1	-	.	.
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	12,7	14,4	13,4	.	.
Toegevoegde waarde (bruto, marktprijzen) = BBP (mp)	402,6	429,2	6,6	5,3	1,3

¹⁾ Exclusief aftrekbare BTW en toegerekende bankdiensten.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De toegevoegde waarde tegen basisprijzen is per bedrijfsklasse het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het intermediair verbruik (in aankooprijzen). Hierbij blijven de productgebonden belastingen en productgebonden subsidies, zoals accijnzen en (aftrekbare) BTW, buiten beschouwing.

3.1 Landbouw, bosbouw en visserij

Daling van het productievolume

De productiewaarde van de bedrijfstak landbouw, bosbouw en visserij is in 2001 met 4,7% gestegen in vergelijking met het jaar ervoor. Deze stijging was het saldo van een toename van de afzetprijzen met gemiddeld 7,1% en een daling van het productievolume met 2,3%. Ook steeg het verbruik per eenheid product. Hierdoor stond het volume van de toegevoegde waarde nog verder onder druk. Dit daalde in 2001 dan ook met 3,4%. Hiermee bleef de groei in de landbouw bijna 5 procentpunt achter bij de economie als geheel. In het jaar 2000 bleef de volumegroei van de landbouw duidelijk minder achter bij de BBP-groei. De laatste twee jaren staan in schril contrast met de jaren ervoor. Toen presteerde de landbouw veel beter dan de economie in zijn totaliteit.

Landbouw, bosbouw en visserij

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
2,7%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	3,9	-3,7	3,6	5,1	10,5
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	9,3	6,4	0,4	-3,4	
50,4%	Exploitatie-overschot (netto); waarde	-12,9	-10,9	-2,0	6,1	5,0
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	-1,8	0,0	-0,8	-3,4	228 000

Inkomen in landbouw hoger ondanks mond- en klauwzeer crisis

Het jaar 2001 was voor de landbouw een moeilijk jaar als gevolg van de uitbraken van MKZ in het tweede kwartaal en de nog doorlopende gevolgen van de BSE-crisis. Daarnaast verliep de oogst van gewassen in een aantal gebieden niet vlekkeloos door minder gunstige groeiomstandigheden. Zo was er veel neerslag in de tweede helft van augustus en in september.

3.3 Toegevoegde waardeontwikkeling landbouw, 2001*

	Waarde	Prijs	Volume	Toegevoegde Waarde
	% mutatie			mln euro
Akkerbouw	52,5	60,3	-4,8	912
Tuinbouw	-3,2	0,8	-3,9	4 199
Veehouderij	1,2	9,3	-7,4	3 260
Overige Landbouw	74,2	94,9	-10,6	230
Hoveniers en agrarische dienstverlening	13,4	4,0	9,0	1 551
Bosbouw en jacht	0,0	9,1	-8,3	36
Visserij	4,8	7,6	-2,6	284
Totaal	5,1	8,8	-3,4	10 472

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Ondanks de BSE- en MKZ-perikelen lieten de afzetprijzen van landbouwproducten een gemiddelde stijging van 7,1% zien. Wel waren er grote verschillen tussen prijsmutaties van landbouwproducten. De prijsstijging werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door toename van de afzetprijzen van fruit, akkerbouw- en sierteeltproducten. Akkerbouwproducten waren 26% duurder dan in 2000 toen de afzetprijzen relatief laag waren door de uitstekende oogst. In 2001 was de oogst geringer van omvang. Daarnaast stegen de prijzen van onder andere pluimvee en rauwe melk fors door de grote vraag naar deze producten. Door de negatieve publiciteit, die een groot deel van de veehouderij trof als gevolg van de MKZ bij evenhoevige dieren, kozen consumenten vervangende producten voor rund-, varkens- en schapenvlees. Hierdoor daalde de prijs van runderen met maar liefst 9,5%. De prijzen van groenten en eieren lieten eveneens een negatieve ontwikkeling zien.

3.4 Gemeenten waar mond- en klauwzeer is geconstateerd

Het exploitatieoverschot van de landbouw is een goede indicator voor het inkomen van boeren. De hoogte hiervan wordt naast de nominale ontwikkeling van de toegevoegde waarde onder meer door subsidies beïnvloed. In 2001 hadden de subsidies een positief effect van 1,4 procentpunt. De boeren ontvingen in 2001 ongeveer 137 miljoen euro meer aan subsidies dan in 2000. Het ging hierbij met name om in 2001 uitgekeerde subsidies als compensatie voor de geruimde dieren als gevolg van de MKZ-epidemie. Daartegenover staat dat de beloning van werknemers sterk steeg, waardoor per saldo voor het exploitatieoverschot een stijging van 6% resteerde.

Het arbeidsvolume daalde met 3,4% tot 228 duizend arbeidsjaren. De belangrijkste oorzaak hiervan is de grote daling van het arbeidsvolume van zelfstandigen met 7%. Veel boeren met vooral kleine bedrijven besloten te stoppen omdat ze onvoldoende inkomen uit hun bedrijf konden halen. Ook waren er boeren die hun bedrijf voortzetten in het buitenland omdat in Nederland onvoldoende mogelijkheden zijn tot schaalvergroting. Daarnaast besloten boeren hun bedrijf te beëindigen omdat geen bedrijfsopvolger gevonden kon worden. Tenslotte bood de opkoopregeling van het ministerie van Landbouw en Visserij een additioneel motief om met het boeren te stoppen. De arbeidsproductiviteit in 2001 bleef op hetzelfde peil als in 2000 doordat het volume van de bruto toegevoegde waarde met 3,4% evenveel daalde als het arbeidsvolume.

Minder productie en hogere prijzen in de akkerbouw

Bij de akkerbouw steeg de productiewaarde van aardappelen en uien het meest en wel met ongeveer de helft. Dit werd volledig veroorzaakt door fors hogere afzetprijzen als gevolg van de teleurstellende oogsten in 2001. Bovendien waren de afzetprijzen in 2000 relatief laag door juist de meevallende oogst-opbrengst in 2000. Mede oorzaak van de prijsstijging van aardappelen was de daling van de Europese aardappelproductie met circa 7%, deels door de inkrimping van het areaal met 3%. De prijzen van zetmeelaardappelen stonden onder druk door een reductie van het zetmeelquotum (het door de EU vastgestelde plafond voor de productie van aardappelzetmeel) met 3%. De graan- en suikerbietenprijzen stegen met respectievelijk 3% en 22%. Het productievolume daalde door de lagere productie van aardappelen, uien en suikerbieten. Door de fors hogere afzetprijzen bereikte het exploitatieoverschot voor de akkerbouw een relatief zeer hoog niveau.

Groei export van bloemen en planten

In de tuinbouw bleef de productiewaarde op hetzelfde niveau als in 2000. Dit werd mede veroorzaakt door de daling van de afzetprijs van groenten met gemiddeld 8%. Alle belangrijke gewassen, uitgezonderd groene paprika en aubergine, lieten een prijsdaling zien. De prijzen van tomaten en komkommers daalden zelfs met respectievelijk 33% en 10%. De lage prijzen waren het gevolg van een te groot aanbod van groenten op de Europese markt. In Spanje,

Italië en de Canarische Eilanden was de productie aanzienlijk hoger dan in 2000. Daarnaast gingen meer Spaanse tomatentelers langer door met produceren, waardoor de concurrentieperiode met de Nederlandse tomatenaanvoer langer duurde.

In tegenstelling tot de groenteprijzen stegen de fruitprijzen met maar liefst 48%. De prijzen van peren stegen het hardst door een gering aanbod op de markt. Evenals in andere Europese landen was er sprake van een slechte perenoogst. De producenten van bloemen en planten profiteerden van hogere exportprijzen. Hierdoor steeg de exportwaarde van sierteeltproducten met 3%. Duitsland, Engeland en Frankrijk zijn de belangrijkste afnemers.

Het prijsherstel in de gehele tuinbouw kwam neer op 3,7%. Het productievolume van de gehele tuinbouw daalde daarentegen met 3,3%. Het inkomen van de tuinders stond mede door de veel hogere energiekosten onder zware druk en daalde met 3%.

Veestapel fors kleiner

Evenals in 2000 nam bij de veehouderij de omvang van de veestapel over de gehele linie af. Ultimo 2001 waren er in ons land 3,7 miljoen runderen (-4,1%), 11,5 miljoen varkens (-10,2%), 124,7 miljoen stuks pluimvee (-0,1%) en 1,2 miljoen overige dieren (-6,7%). De daling van de veestapel werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door de afname van het aantal agrarische bedrijven. De invloed van de MKZ op de veestapel is uiterst gering omdat het aandeel van de 270 duizend dieren die tijdens de MKZ-crisis werden vernietigd klein is ten opzichte van de totale veestapel.

Het productievolume van vee, dat voornamelijk wordt bepaald door de afzet van slachtvee, daalde over de gehele linie wel significant door de invloed van de MKZ-crisis. Door de uitbraken van de dierziekte in het voorjaar van 2001 waren er op grote schaal geen afzetmogelijkheden door vervoersverboden en verliezen van de veestapel. Het productievolume van rundvee liep zelfs met 15% terug. Alleen dat van rauwe melk en kaas steeg met 2%. Per saldo daalde het productievolume van de totale veehouderij met 3,6%. De productiewaarde van de veehouderij liet desondanks een stijging zien van 2,9% door hogere afzetprijzen. De prijs van rauwe melk steeg met 7% en bereikte het hoogste niveau sinds 1995.

De varkenshouders konden in eerste instantie profiteren van de krapte op de Europese markt. Dit werd later tenietgedaan door de vernietiging van dieren en de vervoersverboden in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De afzetprijzen van runderen daalden echter fors met 9,5% doordat de vraag naar rundvlees afnam. Het negatieve beeld van de rundveesector door de MKZ deed de consumenten er toe overgaan geen rundvlees op het menu te plaatsen.

De prijs van eieren daalde met 6,7%. Na de dioxinecrisis van 1999 bereikte de prijs van eieren een bijzonder hoog niveau in 2000. Hierdoor besloten de pluimveehouders meer eieren te produceren in het eerste deel van 2001. Het grotere aanbod van eieren resulteerde in lagere prijzen.

Het inkomen van de veehouderij stond ook onder druk door de veevoederprijzen die met 6% stegen. Toch groeide het inkomen nog met 4,7%, mede door de compensatie die boeren uit Brussel ontvingen voor de vernietigde dieren. Voor de veehouderij als geheel heeft de MKZ-crisis weinig gevolgen gehad. Voor de individuele boer, daarentegen, kan de situatie heel anders hebben uitgepakt.

De productiewaarde van de agrarische dienstverlening en hoveniersbedrijven steeg in 2001 met 12,7%. Voor de bestrijding van de MKZ deed de Rijksdienst voor Keuring van Vee en Vlees een beroep op de agrarische dienstverlening. Mede hierdoor stegen de afzetprijzen en kon het productievolume met 8,2% groeien. Het aandeel van de agrarische dienstverlening en hoveniers in de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak landbouw, bosbouw en visserij is 15%.

Minder vis aangevoerd

De productiewaarde van de visserij steeg in 2001 met 1,2%. Deze groei werd veroorzaakt door het aantrekken van de prijzen met 2,6%. Het productievolume liet een daling zien van 1,4%. Deze daling werd voornamelijk veroorzaakt door een daling van de haringvangst. In 2001 werd 142,2 ton haring aangevoerd in de Nederlandse havens. Dat is 5% minder dan in 2000. De aanvoer van de andere belangrijke vissoorten zoals wijting, makreel en schol liet over de hele linie een stijging zien.

Kader 3.b

MKZ kost Den Haag en Brussel 260 miljoen euro

Macro-economische gevolgen van de mond- en klauwzeer

Op 20 februari werd in het Verenigd Koninkrijk in het graafschap Essex mond- en klauwzeer ontdekt. Vervolgens liet het uitbreken van deze dierziekte in Nederland niet lang op zich wachten.

MKZ is een zeer besmettelijke ziekte die alleen voorkomt bij de zogenaamde evenhoevige dieren, zoals koeien, varkens, schapen en geiten. De symptomen van deze ziekte zijn blaren in de bek, op de tong, uiers en poten. Ook eten de dieren niet meer en nemen daardoor af in gewicht. Daarnaast geven de dieren minder melk. De verspreiding van het virus vindt plaats door het inademen van vochtdeeltjes afkomstig van zieke dieren.

In Nederland werd op 21 maart voor het eerst MKZ geconstateerd op een bedrijf in Oene. De verspreiding van deze ziekte in met name de provincies Gelderland en Overijssel in daarop volgende maanden zette de veehouderij in deze gebieden volledig op haar kop. Besmette bedrijven en hun directe burens werden geïsoleerd van de rest van Nederland. Om verspreiding van de ziekte te voorkomen, werden alle dieren binnen een bepaalde straal rond een ziektehaard geruimd. Binnen deze gebieden werd een algeheel vervoersverbod opgelegd.

In eerste instantie steeg hierdoor de behoefte aan diervoeders door overvolle stallen. Naarmate de vernietiging van de dieren vorderde en leegstand ontstond, daalde het verbruik van veevoer alsnog. Van een aantal besmette en verdachte bedrijven werden de stallen volledig geruimd. Daarnaast werden ook duizenden gezonde dieren, die door het vervoersverbod niet op de markt gebracht konden worden, door de overheid opgekocht en gedood. Uiteindelijk kwamen in totaal 270 duizend dieren om het leven: 90 duizend runderen, 135 duizend varkens, 35 duizend schapen, 10 duizend geiten en 400 andere dieren werden verwerkt tot onbruikbaar diermeel.

Vrijwel direct na het uitbreken van de MKZ in het Verenigd Koninkrijk werd de import van dieren uit dat land verboden. Hierdoor zagen vooral de varkenshouders in het eerste kwartaal de afzetprijzen fors stijgen omdat de vraag naar slachtdieren op de Europese markt veel groter was dan het aanbod. Nadat de dierziekte ook in Nederland had toegeslagen en een exportverbod was uitgevaardigd, daalden de slachtprijzen in een rap tempo. De pluimveehouderij kon profiteren van de malaise in het door MKZ geteisterde deel van de veehouderij. Door het negatieve beeld van de rundvee-, varkens- en schapenhouderij nam de vraag naar pluimveevlees toe, met een sterke stijging van de prijzen als gevolg.

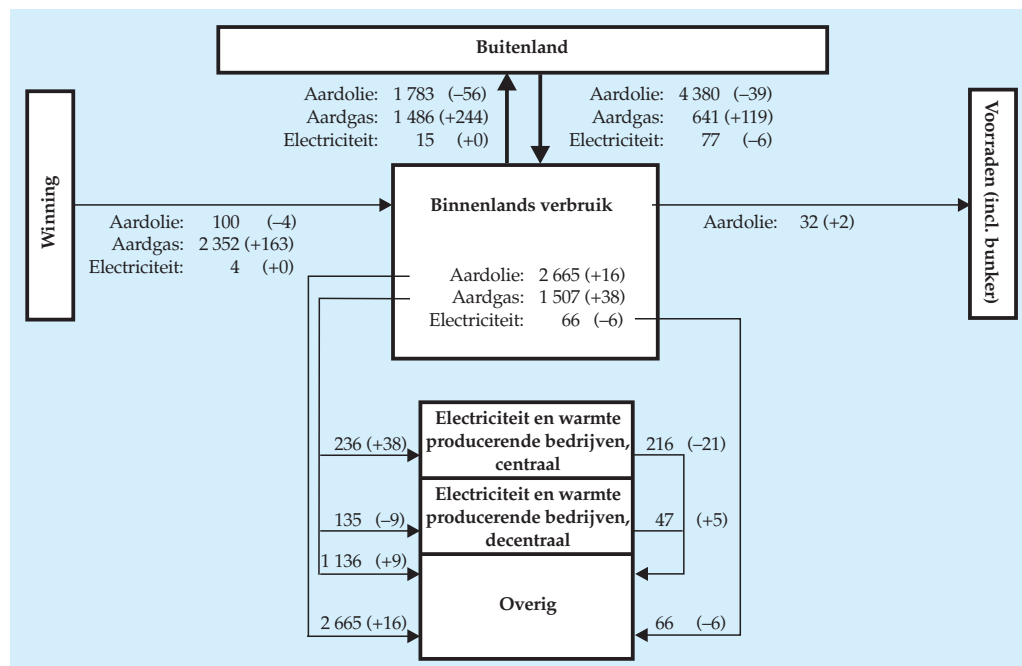
De bedrijven in met name de besmette gebieden zagen hun toegevoegde waarde en ook hun inkomen stevig teruglopen. De productieschade door het ruimen van vee wordt in het systeem van de Nationale rekeningen geboekt als een verlies in het productievolume bij de veehouderij. Het komt zodoende tot uitdrukking in de groeicijfers op basis van een waardering in marktprijzen en basisprijzen. Op deze wijze is er een direct neerwaarts effect van de MKZ op de groei van het bruto binnenlandse product in basisprijzen. In procentpunten is deze invloed echter verwaarloosbaar klein. Het productieverlies wordt volledig gecompenseerd door niet-productgebonden subsidies (91 miljoen euro) aan veehouders, zodat het inkomen van boeren op peil blijft. Dit bedrag, dat gekoppeld is aan de vrije marktprijs van slachtdieren, is volledig door de Nederlandse overheid uit het Diergezondheidsfonds betaald, maar wordt deels door Brussel gecompenseerd. Daarnaast zijn kosten gemaakt die samenhangen met de uitvoering van de bestrijding van de MKZ: veterinaire diensten, vervoer, destructie, opslag, politie, leger en dergelijke. Deze bedroegen ongeveer 169 miljoen euro en komen geheel ten laste van de Nederlandse overheid.

Overigens is de werkelijke schade voor de economie groter, omdat in bovenstaand bedrag de uitstralingseffecten naar andere branches (slachterijen, transporteurs en veevoederproducenten) niet zijn inbegrepen. Ook de vervolgschade door structureel omzetverlies als gevolg van beleidsmaatregelen, zoals leegstand en productiebeperking, is niet in het hierboven aangegeven primaire effect meegenomen. Daar staat tegenover dat de hogere opbrengsten van bedrijven in branches die juist hebben geprofiteerd van de MKZ een dempend effect op deze schade hebben gehad. Dergelijke indirecte effecten zijn moeilijk te kwantificeren.

Op 26 juni kwam een einde aan de Europese exportbeperking. Hiermee was de MKZ-crisis die Nederland het tweede kwartaal in zijn greep hield voorbij.

3.5 Energiebalans aardolie, aardgas en elektriciteit (10^{15} Joule), 2001 ¹⁾

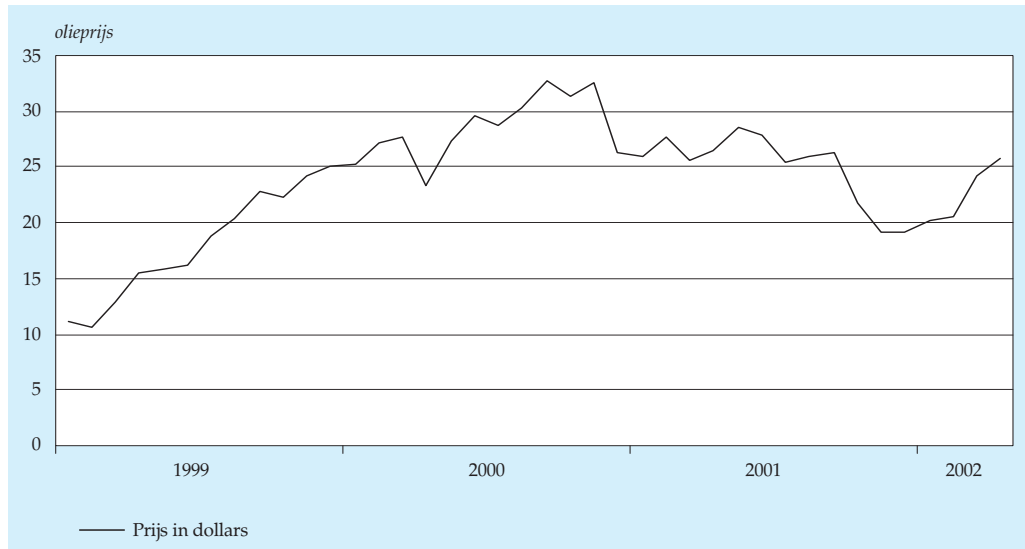

¹⁾ Tussen haakjes de mutaties ten opzichte van 2000.

Bron: CBS, detailgegevens.

Het grootste deel van de delfstoffenwinning in Nederland betreft de winning van aardgas. In tegenstelling tot aardolie, waarvan de gemiddelde prijs in 2001 is gedaald, is de gemiddelde producentenprijs van aardgas in 2001 gestegen. Dit komt doordat de prijs van aardgas op de prijs van aardolie reageert, maar met een vertraging van ongeveer drie maanden. Bovendien is in een aantal contracten met grootgebruikers (de glastuinbouw) de clause opgenomen dat bij de driemaandelijke herberekening van de gasprijs de gemiddelde stookolieprijs van de afgelopen twaalf maanden wordt gehanteerd. Deze laatste koppeling heeft tot doel al te grote prijschommelingen te dempen. Door deze koppelingen werkte de forse prijsstijging van aardolie in 2000 nog door in de prijs van aardgas in 2001 en de daling van de aardolieprijs in 2001 nog niet helemaal.

3.6 Prijs van North Sea Brent (per vat van 159 liter)

Het productievolume van de aardgaswinning is in Nederland met ruim 6,5% toegenomen. Dit kwam door de sterke toename van de export met 7,6 miljard m³ en de toegenomen binnenlandse vraag. Het invoervolume van aardgas nam met 3,8 miljard m³ toe. In totaal werd in 2001 in Nederland 74 miljard m³ aardgas gewonnen.

Marktaandeel teruggewonnen

Door de gedeeltelijke liberalisering van de energiemarkt werd in 2000 relatief veel aardgas in het buitenland aangekocht. Het marktaandeel van buitenlandse aanbieders in de binnenlandse gasafzet aan industriële afnemers en elektriciteitsbedrijven bedroeg in 2000 ongeveer 37%. In 2001 kon een deel van deze binnenlandse markt teruggewonnen worden en is het buitenlandse marktaandeel gedaald naar 29%.

De levering van aardgas aan binnenlandse verbruikers loopt voor een belangrijk deel via de energiedistributiebedrijven. De levering van aardgas aan deze distributiebedrijven steeg met 3,2% in 2001. Deze toename werd voor een belangrijk deel veroorzaakt doordat het gemiddeld ongeveer 0,5°C kouder was dan 2000. De directe leveringen aan de industrie bleven in 2001 met een daling van 4,1% duidelijk achter bij die van het vorig jaar. De aardgasleveringen aan de grootschalige elektriciteitsproducenten stegen fors met 12,9%. Een deel van de toegenomen vraag naar deze elektriciteit kwam van bedrijven die het jaar daarvoor zelf hun elektriciteit opwekten. Door het dalen van de grootverbruikersprijs van elektriciteit is het zelf opwekken minder profijtelijk geworden en namen deze bedrijven meer elektriciteit van de grote centrales af. De directe aardgasleveringen aan de grote industrieën kwam hierdoor onder druk te

staan. Hier stond tegenover dat het aardgas nu rechtstreeks bij de elektriciteitsproductiebedrijven werd geleverd, wat tot een kleine marktgroei in dit marktsegment leidde.

3.3 Industrie

Moeilijk jaar

2001 was een moeilijk jaar voor de industrie. De nominale productiewaarde steeg met slechts 0,5%. Zowel de afzetprijzen als de verbruiksprijzen stegen met 1,5%. De volumegroei van de toegevoegde waarde van de industrie bedroeg slechts 0,2%. Dit is veel lager dan in de afgelopen jaren. In 2000 bedroeg de volumegroei van de industrie zelfs nog 5%. In vrijwel alle individuele takken van industrie lag de volumegroei van de toegevoegde waarde lager dan in 2000. In enkele gevallen was het verschil zeer groot. Zo groeiden de machine-industrie en de elektrotechnische industrie in 2000 nog met meer dan 10%. In 2001 krompen deze takken van industrie zelfs. In meer dan de helft van de industriële bedrijfspgroepen was een volumedaling zichtbaar. Alleen in de chemische eindproductenindustrie en de voedingsindustrie was de groei hoger dan een jaar eerder. De aardolie-industrie groeide nog het meest: 7,7%. In de textielindustrie was de volumedaling het grootst met 6,3%. Opvallend was dat voor de industrie als geheel de groeivertraging niet of nauwelijks leidde tot een daling van het arbeidsvolume.

3.7 Toegevoegde waarde-ontwikkeling industrie

	1998	1999	2000*	2001*
% volumemutatie				
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0,1	1,6	1,5	1,8
Textiel- en lederindustrie	4,1	0,9	2,9	-6,3
Papierindustrie	1,6	2,7	2,2	-1,4
Uitgeverijen en drukkerijen	7,1	0,9	2,3	-1,5
Aardolie-industrie	0,7	-3,5	14,9	7,7
Chemische basisproductenindustrie	-0,2	6,5	10,6	4,7
Chemische eindproductenindustrie	-0,6	4,9	2,5	3,3
Rubber- en kunststofindustrie	7,1	3,2	2,6	-3,1
Basismetalaalindustrie	2,0	0,3	2,2	-2,0
Metaalproductenindustrie	5,2	1,0	3,2	0,3
Machine-industrie	2,5	-0,4	12,5	-1,2
Elektrotechnische industrie	1,2	3,6	15,6	-2,6
Transportmiddelenindustrie	11,4	2,0	-0,9	-2,4
Overige industrie	4,8	4,5	2,7	-0,3
Totaal	3,0	2,4	5,0	0,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Industrie

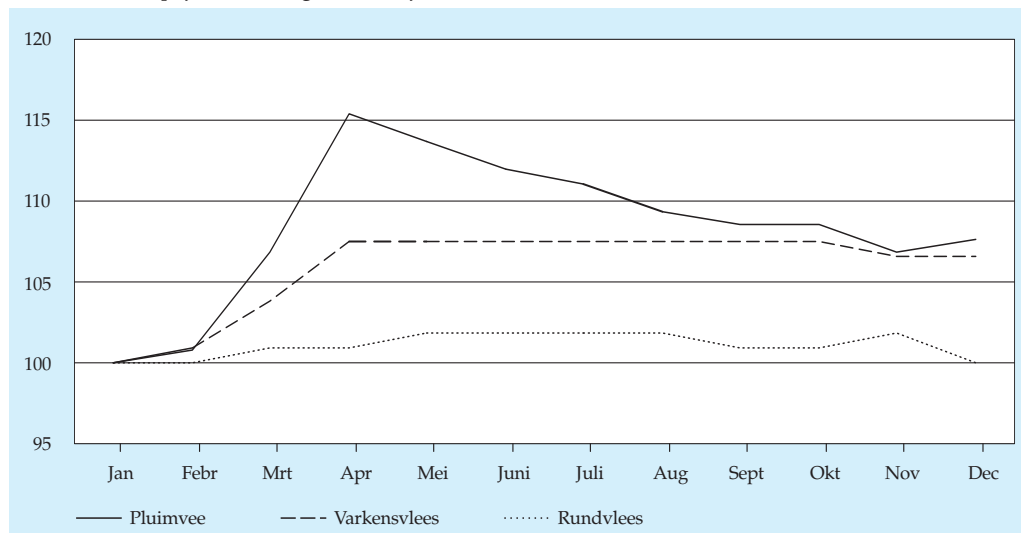
Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
15,6%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,6	2,0	8,2	1,7	61,5
57,1%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	3,0	2,4	5,0	0,2	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	6,0	-3,0	17,3	-6,5	16,1
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	0,9	0,0	0,0	-0,1	970 900

Productiewaarde voedings- en genotmiddelenindustrie groeit

De productiewaarde van de voedings- en genotmiddelenindustrie groeide in 2001 met 3,9%. Over vrijwel de gehele linie is groei gemeten. Alleen in de vleesverwerkende en de koffie- en thee-industrie daalde de productiewaarde. De verkoop van koffie liep terug.

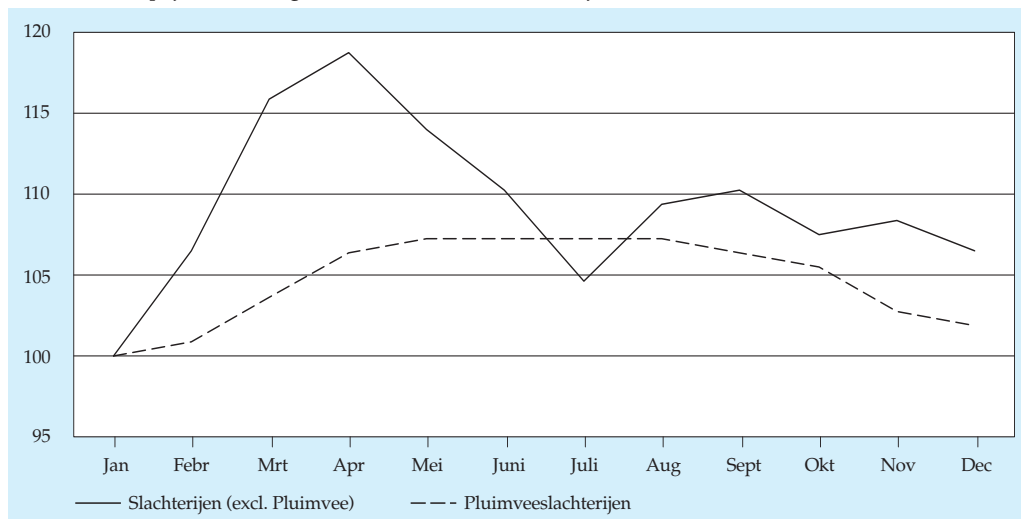
De daling in de vleesverwerkende industrie, met name de slachterijen, hing deels samen met de MKZ-crisis. In het tweede kwartaal heeft de productie vrijwel stil gelegen. Dit productieverlies is in de tweede helft van het jaar niet geheel goed gemaakt. De afzetprijzen van slachterijen zijn in maart en april aanzienlijk gestegen. Na april zijn de prijzen weer gedaald maar deze lagen eind 2001 toch nog 7 à 8% hoger dan in januari van dat jaar. Ook de consument werd na maart geconfronteerd met aanzienlijk hogere prijzen voor vlees en vleesproducten, vooral voor varkensvlees en pluimveevlees. Na april daalden de producentenprijzen van varkensvlees snel. Voor de consumentenprijs daarentegen was dit in veel mindere mate het geval, hetgeen betekent dat de marges in die periode ruimer waren. Bij de pluimveeslachterijen werd de hogere producentenprijs niet doorberekend in de consumentenprijs. Gemiddeld stegen de prijzen in de voedings- en genotmiddelenindustrie met 4,8%.

3.8 Consumentenprijsontwikkeling vlees 2001 (januari 2001 = 100)

Bron: CBS, Maandstatistiek prijzen.

3.9 Producentenprijsontwikkeling vleesverwerkende industrie 2001 (januari 2001 = 100)

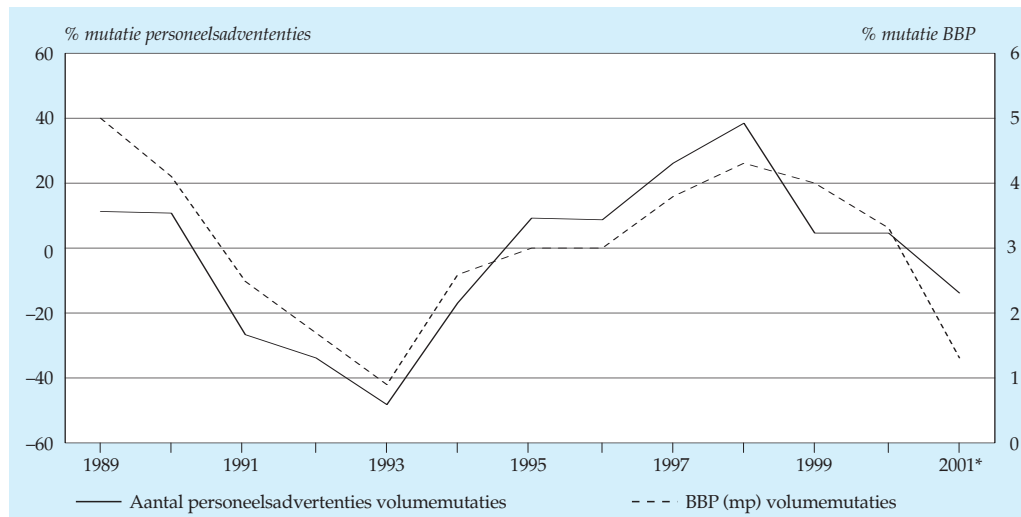
Bron: CBS, Maandstatistiek prijzen.

In vrijwel de gehele voedings- en genotmiddelenindustrie steeg het volume van de toegevoegde waarde. Uitzonderingen hierop zijn de al eerder genoemde vleesverwerkende industrie, visverwerkende industrie en koffie- en thee-industrie. Een uitzonderlijk hoge volumestijging werd gerealiseerd in de drankenindustrie (7,2%), met name bij de frisdrank. In de bedrijfstak als geheel lag het volume van de toegevoegde waarde gemiddeld 1,8% hoger dan het jaar ervoor. Dit heeft grotendeels te maken met productvernieuwing en -differentiatie op de drankenmarkt. Voorbeelden hiervan zijn zomerbieren en de populaire Breezers.

Advertentievolume gedaald wegens slechte economische vooruitzichten

Uitgeverijen en drukkerijen presteerden teleurstellend in 2001. Na een aantal jaren van soms uitbundige groei daalde het advertentievolume met 6%. Deze daling is voor een belangrijk deel het gevolg van de fors lagere economische groei en de snel verslechterde economische vooruitzichten. Vooral het aantal personeelsadvertenties vertoont een sterk verband met de economische groei. De grootste volumedaling volgens de Nederlandse Dagbladpers betrof merken- en dienstenadvertenties (9,3%).

3.10 Volumemutaties BBP en aantal personeelsadvertenties

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001; Nederlandse Dagbladpers.

De oplage van dagbladen liep terug met 1,5%. Ook de productie van drukwerk vertoonde een lichte daling, omdat de uitgeverijen minder drukwerk inkochten bij de drukkerijen. Dagbladuitgeverijen zagen hun oplage afnemen en de kranten werden bovendien dunner, onder meer wegens het teruglopen van advertenties.

De productie van CD's en andere geluidsdragers staat al een aantal jaren onder druk. In 2001 zakten de productie en de toegevoegde waarde bij de Nederlandse producenten zo'n 4% verder weg. Een bedreiging voor een mogelijk herstel vormen het illegaal kopiëren van CD's en het 'downloaden' van muziek van internet. Hierdoor lopen de uitgeverijen van beeld- en muziekdragers veel omzet mis. Volgens de Nederlandse Vereniging van Producenten en Importeurs van beeld- en geluidsdragers (NVPI) is de laatste drie jaar de verkoop van blanco CD's gestegen van 20 miljoen naar 70 miljoen stuks. Ter vergelijking: in 2001 hebben de Nederlandse muzikliefhebbers zo'n 32 miljoen bespeelde CD's gekocht. Dat is 5,5% minder dan in 2000.

Dankzij een prijsstijging van gemiddeld 4% steeg de totale productiewaarde van de uitgeverijen en drukkerijen in 2001 desondanks met ruim 2%. Het verbruik werd 5% duurder, vooral als gevolg van het duurder worden van het ingekochte grafische papier. Omdat ook de loonsom met bijna 5% steeg, daalde het exploitatieoverschot met 4,5%. Het volume van de toegevoegde waarde nam met 1,5% af.

Sterke winststijging in de papierindustrie

Mede als gevolg van de slechte ontwikkelingen bij uitgeverijen en drukkerijen nam de binnenlandse vraag naar grafisch papier af. Ook het volume van de export van papier (exclusief wederuitvoer) liep met 5% sterk terug. Deze ontwikkelingen hebben tot een teruggang geleid van het productievolume van de papierindustrie met 5,6%.

Wat betreft de afzetprijs van papier vond in 2001 een inhaalslag plaats. In 2000 waren de prijzen van de belangrijkste grondstoffen (pulp en oud papier) fors gestegen. Als gevolg daarvan lag de verbruiksprijs in 2000 ongeveer 22% hoger dan in 1999. Deze kostenprijsstijging kon toen slechts voor een deel (+16%) worden doorberekend in de afzetprijs. In 2001 daarentegen kon ondanks een daling van de verbruiksprijs met 5,2%, een prijsverhoging van de afzet worden gerealiseerd van gemiddeld 1,4%. Drukkers moesten voor het door hen ingekochte grafische papier zelfs 7,4% meer betalen. Dankzij deze gunstige prijsontwikkelingen nam het exploitatieoverschot met 25% toe.

De papierwarenindustrie kende in 2001 een zeer rustig verloop. Vooral dankzij hogere prijzen steeg de productiewaarde met 4%. Omdat de prijs van het ingekochte verpakkingspapier nauwelijks steeg, nam de verbruikswaarde maar met 2% toe. Het exploitatieoverschot liet daardoor met een stijging van bijna 12% een gunstige ontwikkeling zien.

Lagere prijzen in de aardolie-industrie

De productiewaarde van de aardolie-industrie daalde in 2001 met 2,7%. Met name de dalende prijzen voor aardolieproducten zijn hier debet aan. Gemiddeld lagen de afzetprijzen ruim 6% lager dan in 2000. Deze daling is echter gering vergeleken bij de forse prijsstijging in 2000 toen de prijzen onder invloed van sterk gestegen olieprijsen met ruim 70% waren toegenomen. De daling van de olieprijsen in 2001 heeft een veel geringer effect gehad op de afzetprijzen.

De gemiddelde prijs van de verbruikte grond- en hulpstoffen (ruim 80% van het verbruik bestond uit ruwe aardolie) daalde zelfs met 10,3%. Het exploitatieoverschot nam daardoor toe met bijna 50%. In termen van volumes ziet het beeld er iets anders uit. Het productievolume steeg met 3,6%. Het verbruik van grond- en hulpstoffen nam met 3,0% iets minder toe. Er werd met name meer benzine, gasolie, lichte oliën en nafta's geproduceerd, terwijl de produc-

tie van stookolie, autogas, overige gassen, smeermiddelen, bitumen en aromaten afnam. Het volume van de toegevoegde waarde nam toe met 7,7%.

In de chemische basisproductenindustrie bleef de teruggang van het productievolume in 2001 beperkt tot gemiddeld 0,9%. De daling wordt vooral veroorzaakt door een afname van de productie van de kunstmest- en stikstofindustrie. Voor deze branche waren de prijzen van grond- en hulpstoffen (waaronder aardgas) sterk gestegen. Hierdoor gingen ook de afzetprijzen in deze branche fors omhoog (ruim 13%). De productie zakte qua volume in met bijna 20%. In de petrochemie, voornamelijk koolwaterstoffen (ethyleen, benzeen, toluen en xyleen) bleef de productie op peil (+0,9%). Tegenover de licht negatieve ontwikkeling van het productievolume in de chemische basisproductenindustrie staat een afname van 2,5% van het verbruik. Door deze verbetering van de efficiency steeg het volume van de toegevoegde waarde met ruim 4,1%.

Het productievolume van de chemische eindproductenindustrie lag in 2001 circa 2,5% hoger dan in 2000. Dit gold echter niet voor alle onderdelen. De verfindustrie presteerde zeer matig met een volumedaling van 1%. De producenten van zeep-, was-, reinigings- en onderhoudsmiddelen, parfums en cosmetica daarentegen haalden een volumestijging van 5%. Evenals voorgaande jaren kenden de producenten van farmaceutische producten (geneesmiddelen) ook een stijging. Het productievolume steeg met bijna 6%.

De binnenlandse consumptie van farmaceutische producten door gezinnen steeg ook in 2001 zeer sterk, onder meer als gevolg van de vergrijzing van de bevolking en de introductie van nieuwe medicijnen. De laatste zes jaar is het volume van de binnenlandse consumptie van geneesmiddelen met gemiddeld 8,8% gestegen. Dit is veel meer dan de gemiddelde bevolkingstoename (0,6% per jaar). Ook de invoer en de uitvoer van farmaceutische producten nam spectaculair toe. De wederuitvoer nam in waarde toe met maar liefst 31%. Omdat het verbruik en de loonsom in de chemische eindproductenindustrie sterker stegen dan de productie, daalde het exploitatieoverschot met bijna 5%.

De rubber- en kunststofindustrie heeft een teleurstellend jaar achter de rug. De productie daalde in 2001 zowel in waarde (met 0,5%) als in volume (met 2,7%). Alle productgroepen deelden in de malaise. Een belangrijke oorzaak van de sterke volumedaling van 9% in de rubberindustrie was de daling van de verkoop van nieuwe personenauto's. De kunststofindustrie daalde in volume met 2%. Met name de verminderde export van kunststof platen was hieraan debet.

De nominale toegevoegde waarde van de rubber- en kunststofindustrie daalde in 2001 licht met 0,7%. Omdat de loonkosten echter met ruim 3% stegen, daalde het exploitatieoverschot aanzienlijk met 8%.

Metaalnijverheid in mineur

Na het wisselende beeld in 2000 presteerde de metaalnijverheid als geheel in 2001 ronduit slecht. Zowel nominaal als reëel is er sprake van een daling van productie en toegevoegde waarde. Binnen deze bedrijfstak bleven alleen de metaalproductenindustrie en de machine-industrie op het niveau van 2000. De basismetaal- en de automobielinindustrie zagen daarentegen hun productie met maar liefst 6% in waarde dalen. De prijzen van de totale productie stegen licht met 1,1% en die van het verbruik met 2,3%. De uitvoer, jaren lang de motor achter de groei van de metaalnijverheid, bleef steken op het niveau van 2000.

Voor de basismetaalindustrie was 2001 een matig jaar. De uitvoer nam in waarde af met 3%. Ook was het minder goed mogelijk de kosten van het verbruik door te berekenen in de afzetprijzen. Na de explosieve stijging in 2000 van de afzetprijzen met 16% daalden deze in 2001 met ruim 8%, dit onder invloed van de sterk gedaalde wereldprijzen voor ferroproducten, als gevolg van een wereldwijde forse overcapaciteit in deze branche.

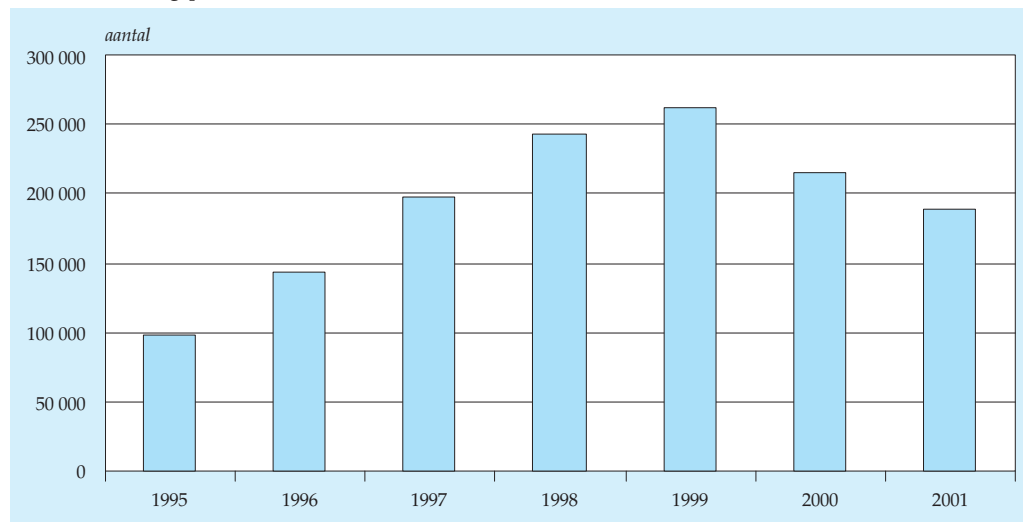
Door lage afzetprijzen van ijzer- en staalproducten en hoge invoerprijzen van delfstoffen daalde de toegevoegde waarde van de basismetaalindustrie met ruim 25%. In volume bleef de daling beperkt tot 2%. Door deze slechte resultaten en de stijging van de loonkosten daalde het exploitatieoverschot met bijna 70%.

In de metaalproductenindustrie bleven de ontwikkelingen van productie en toegevoegde waarde op het niveau van 2000. De bedrijfsgroep profiteerde in 2001 vooral van de lage prijzen van primaire ijzer- en staalproducten (bewerkte en onbewerkte platen van ijzer en staal). De productie en toegevoegde waarde groeiden nominaal respectievelijk met 1% en 3,6%. Ondanks deze lichte groei daalde het exploitatieoverschot, mede door gestegen loonkosten, met ruim 5%.

De productiewaarde van de machine-industrie steeg met 0,6%. Deze geringe stijging is het resultaat van een hogere afzetprijs (2%) en een lager productievolume (-1,4%), onder meer als gevolg van de afgenomen vraag naar investeringsgoederen van de machine-industrie. Vooral de afzet van machines voor het produceren van geheugenchips lag op een laag niveau. Het volume van de toegevoegde waarde daalde met ruim 1%. Dit is een aanzienlijk slechter resultaat dan het jaar ervoor, toen een stijging van 12,5% werd gerealiseerd.

De transportmiddelenindustrie heeft een mager jaar achter de rug. De productiewaarde daalde met 3,5%. De toegevoegde waarde nominaal zelfs met 7,1% en reëel met 2,4%. Vooral voor de automobielenbouw was het een slecht jaar. De productie van personenauto's daalde met ruim 12% tot een aantal van 189 duizend, de productie van bedrijfsauto's daalde met 3%.

3.11 In Nederland geproduceerde auto's

Bron: RAI.

Ondanks afschaffing van Europese subsidiesteun per 31 december 2000 zorgde een dreigende herinvoering van subsidiesteun voor zeescheepsbouwers in andere Europese landen ervoor dat het voor de Nederlandse scheepsbouw onzekere tijden bleven. De scheepsbouw kende ook in 2001 geen groei van de productie.

De elektrotechnische industrie liet in 2001 een heel ander beeld zien dan in 2000. De nominale productie daalde met 0,8%. Prijzen van zowel afzet als verbruik stegen met meer dan 2%. Realiseerde deze bedrijfsklasse in 2000 nog de hoogste reële groei van de toegevoegde waarde binnen de industrie (15,6%), dit jaar eindigde zij in de achterhoede met een daling van 2,6%. Dit had tot gevolg dat de winstgevendheid van de elektrotechnische industrie sterk is gedaald.

Scherpe daling van de productie van kleding

De productie van de textiel-, kleding- en leerindustrie daalde in nominale termen met bijna 4%. Na een opleving in 2000 ondervond deze tak van industrie in 2001 weer een terugslag. Dit ondanks het feit dat de gemiddelde prijzen stegen met ruim 2%. Vooral de kledingindustrie moest met een daling van meer dan 15% veel inleveren. Deze bedrijfsgroep gaat het trouwens al jaren slecht. Sinds 1995 zijn zowel de productie als de toegevoegde waarde met een derde gekrompen. In de textiel- en schoenenindustrie gaat het wat beter. Toch namen ook hier in 2001 de productie en de toegevoegde waarde af. Het gemiddelde voor de totale bedrijfstak kwam uit op -6%. Omdat de loonsom ongeveer constant bleef, stond het bruto bedrijfsresultaat extra onder druk. De waarde hiervan liep meer dan 10% terug.

De meubelindustrie is na een aantal jaren van sterke groei in rustiger vaarwater gekomen. Door de conjuncturele omslag is in 2001 de vraag naar meubels gestagneerd. De investeringsvraag naar bedrijfsmeubelen daalde, terwijl de consumptieve vraag door huishoudens nog licht steeg. Het productievolume van de Nederlandse meubelindustrie kromp als gevolg hiervan enigszins. Door de relatief lage verbruiksprijzen, met name van hout en meubeldelen, waren de resultaten nog wel positief. De nominale toegevoegde waarde steeg 4%. Na correctie voor het prijseffect resulteert echter een volumedaling van 1%. Het bruto bedrijfsresultaat nam 3% in waarde toe.

In de hout- en bouwmaterialenindustrie was in 2001 sprake van een lichte daling van het productievolume. Deze daling is deels het gevolg van de stagnatie in de burgerlijke en utiliteitsbouw. Daarentegen zijn de prijzen van de productie en in mindere mate die van het verbruik gestegen. Hierdoor bleek het mogelijk nominaal een relatief goed resultaat neer te zetten.

3.4 Energie- en waterleidingbedrijven

Afname van decentraal opgewekte elektriciteit

De productiewaarde van de energie- en waterleidingbedrijven nam in 2001 toe met 13,7%. Dit is het resultaat van een stijging van het productievolume met 4,1% en een stijging van de afzetprijs met 9,2%. Het volume van de toegevoegde waarde steeg in 2001 met 6%.

Energie- en waterleidingbedrijven

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
1,5%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,0	2,7	-3,4	9,0	6,0
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	0,3	-1,9	1,5	6,0	
1,8%	Exploitatie-overschot (netto); waarde	6,8	4,2	-14,5	23,5	2,0
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	-1,3	-3,5	-4,2	-2,6	33 500

De totale netto productie van elektriciteit nam in 2001 met 5,2% toe. Deze toename komt geheel voor rekening van elektriciteitscentrales, die netto 10,3% meer elektriciteit opwekten dan in het jaar daarvoor. De decentrale productie van elektriciteit daarentegen daalde met 3,7%. Deze daling volgde op een aantal jaren van toename. De afname van de decentraal opgewekte elektriciteit komt doordat de prijzen voor grootverbruikers van elektriciteit als gevolg van

de liberalisering van de energiemarkt zijn gedaald. Daarmee is het zelf opwekken minder profijtelijk geworden en het aankopen van elektriciteit aantrekkelijker.

Het totale binnenlandse verbruik van elektriciteit nam in 2001 toe met 2,7%. Dit is een iets lagere toename dan in 2000. Na de zeer sterke toename van de invoer van elektriciteit in 1999 en de stabilisering van het hoge invoervolume in 2000 is de invoer van elektriciteit, met name vanuit Duitsland en Frankrijk, in 2001 gedaald met bijna 7%. De afhankelijkheid van het buitenland werd hierdoor iets kleiner. In 2001 was Nederland voor 27% van zijn elektriciteit afhankelijk van het buitenland. Dit is circa 3 procentpunt minder dan in 2000.

Kader 3.c

Groene energie

Groene energie is energie die op een duurzame manier is opgewekt. Andere benamingen voor groene energie zijn eco-stroom, natuurstroom en duurzame elektriciteit. Het opwekken van deze energie gebeurt door gebruik te maken van natuurlijke energiebronnen zoals wind, water en zon. Deze manier van energie produceren is duurder dan het opwekken van gewone ('grijze') energie. Gewone energie wordt gegenereerd met behulp van gas, steenkool en olie.

De Nederlandse overheid stimuleert het gebruik van groene energie door lagere belastingen. Vanaf 1 juli 2001 kan iedere consument groene stroom geleverd krijgen door de aanbieder van zijn keuze. De producenten die groene energie leveren, zijn aangemeld bij een door de overheid ingesteld controlesysteem. Ook worden de productinstallaties van de energieleveranciers gecontroleerd. Bij goedkeuring ontvangt de producent een zogenaamde groenverklaring en mag hij groene energie produceren en verhandelen. De hoeveelheid verhandelde groene energie wordt vastgelegd in een groencertificaat. Zo'n certificaat is dus een bewijs dat de energie daadwerkelijk op een duurzame manier is opgewekt. Energiebedrijven kunnen deze certificaten (en daarmee dus een hoeveelheid groene energie) kopen en doorverkopen aan klanten.

Nederland is zeker niet het enige land waar groene energie in opkomst is. Wereldwijd worden elektriciteitsmarkten geliberaliseerd. In Europa is het zogenaamde Renewable Energy Certificates System (RECS) opgericht. Dit platform moet internationale handel in groene energie mogelijk te maken. Op deze manier kan deze energie daar worden opgewekt waar de kosten het laagst zijn en toch overal verhandeld worden.

Halverwege 2002 was 14,5% van de Nederlandse huishoudens afnemer van groene energie. Dit percentage is nog groeiend. Ook de bouw van duurzame energieprojecten, zoals windmolens en biomassa centrales, neemt toe.

Het productievolume van de aardgasdistributie lag in 2001 circa 5,7% hoger dan in 2000. De gemiddelde prijs per m³ aardgas voor kleinverbruikers (exclusief belastingen en toeslagen) lag in 2001 ruim 15% hoger dan het jaar ervoor. Dit was het gevolg van de sterk gestegen prijzen in 1999 en 2000 voor ruwe aardolie, die met een vertraging van circa drie maanden doorwerken in de gasprijs. Het productievolume van de waterleidingbedrijven nam licht toe met 0,8%. De producentenprijs van water steeg verder met 3,4%.

3.5 Bouwnijverheid

Aantal zelfstandigen zonder personeel explosief gestegen

Het productievolume van de totale bouwnijverheid vertoonde voor 2001 een stijging van 2,5%. Binnen de bouwnijverheid waren de ontwikkelingen echter zeer verschillend. De burgerlijke en utiliteitsbouw stagneerde, de grond-, water- en wegenbouw groeide sterk en de overige bouwnijverheid vertoonde een lichte groei. Dankzij de prijsstijging van bijna 5% (exclusief de BTW-verhoging) steeg de productiewaarde met 7,5%. De waardestijging van het verbruik bleef hierbij achter, zodat de nominale toegevoegde waarde met bijna 9% toenam. Het exploitatieoverschot ging met 10,4% omhoog. Hierin zit ook het 'inkomen' van zelfstandigen.

Bouwnijverheid

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*
5,9%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>
	6,5	10,4	9,5	8,9	23,1
	3,2	5,4	3,5	2,2	
1,4%	4,5	20,9	16,4	10,4	6,4
Uitvoer- quote					<i>arbeidsjaren</i>
Arbeidsvolume	1,6	3,3	2,4	2,4	489 500

De bouwnijverheid kende net als in het jaar 2000 een heel gespannen arbeidsmarkt. Halverwege 2001 waren er 46 vacatures op de duizend banen. Het aantal zelfstandigen zonder personeel is in 2001 fors gestegen van ongeveer 31 duizend naar 35 duizend. Veel bouwvakkers besloten als zelfstandige zonder personeel aan de slag te gaan. De vrijheid van het eigen baas zijn en de verwachte financiële voordelen deden hen daartoe besluiten. De sterke stijging, een verdubbeling sedert 1995, werd mogelijk omdat de overheid de vestigingseisen verminderde. Het totale arbeidsvolume van werknemers en zelfstandigen ging in 2001 met 2,4% omhoog.

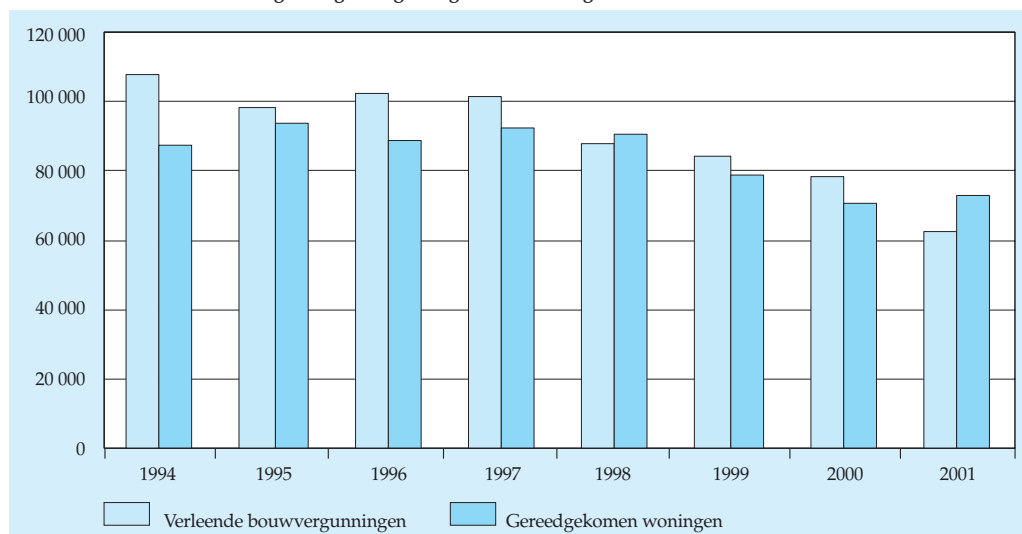
Tabel 3.13 geeft een overzicht van de samenstelling van de bruto produktie van de bouwnijverheid. Belangrijkste produkt blijven de investeringen in woningen.

Aantal verleende woningbouwvergunningen blijft dalen

De genoemde stagnatie in de burgerlijke- en utiliteitsbouw is geheel te wijten aan de nieuwbouw van woningen. In 2001 kwamen nog wel meer nieuwbouwwoningen gereed dan het jaar daarvoor, 72 958 tegen 70 650. Het aantal

huurwoningen hiervan daalde, 14 089 in 2001 tegen 15 209 in 2000. Toch daalde het productievolume van de nieuwbouw van woningen met 3,7%, omdat minder woningen in productie genomen konden worden. Deze afname werd veroorzaakt door de sterke daling van het aantal afgegeven bouwvergunningen voor woningen in 2001. In 2000 werden er 78 563 vergunningen verleend, een jaar later nog maar 62 326. Het aantal verleende bouwvergunningen kwam hiermee op een zeer laag niveau. Er is een 'taskforce woningbouwproductie' in het leven geroepen door voormalig staatssecretaris Remkes (VROM) om de problemen in de woningbouw te analyseren. Er worden door de diverse partijen vele factoren genoemd zoals ingewikkelde regelgeving, tijdrovende procedures, methodiek van grondquota, capaciteitsproblemen bij zowel bouwbedrijven als gemeenten en voor verbetering vatbare samenwerking tussen de betrokken partijen.

3.12 Aantal verleende bouwvergunningen en gereedgekomen woningen

Bron: CBS, Maandstatistiek bouwnijverheid.

De nieuwbouw van bedrijfsgebouwen bleef ook in 2001 in volume stijgen, maar aanzienlijk minder dan de voorgaande jaren. De investeringen van bedrijven in nieuwe bedrijfsgebouwen zijn zeer conjunctuurgevoelig. Dat de nieuwbouw van bedrijfsgebouwen in 2001 toch nog met 3% steeg ondanks de aarzelende economie, had te maken met de uitbundige economische groei van de voorgaande jaren. Er zijn toen veel investeringsplannen ontwikkeld die ook nog in 2001 in uitvoering waren. Met name de zakelijke dienstverlening investeerde veel in nieuwbouw van kantoren. Ook stegen de investeringen in gebouwen bij de zorg en het onderwijs. Het plegen van onderhoud aan bedrijfsgebouwen steeg in volume met ruim 2,5%.

3.13 Bruto productie (exclusief BTW) bouwnijverheid- en bouwinstallatiebedrijven

	1995	1999	2000*	2001*
<i>mln euro</i>				
Woningen	11 682	14 069	14 923	15 357
Gebouwen	7 465	10 053	11 166	12 162
Grond-, water- en wegenbouw (GWW)	5 001	6 132	6 878	7 618
Subtotaal investeringen B en U en GWW	24 147	30 254	32 967	35 137
Klein onderhoud en overige activiteiten	8 094	10 508	11 406	12 352
Onderaanneming	9 274	12 292	13 587	14 836
Handelsmarge en overige	399	1 044	1 138	1 213
Productie binnenland	41 914	54 098	59 098	63 538
Saldo uitvoer diensten	490	875	843	923
Productie totaal	42 404	54 973	59 941	64 461

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

De totale productiewaarde van de burgerlijke- en utiliteitsbouw steeg met 5%, dankzij een prijsstijging van 5%. Het volume bleef nagenoeg constant op een zeer hoog niveau. Als we uitgaan van de netto productie, dat wil zeggen de productie van bouwactiviteiten minus de inkoop van bouwactiviteiten in verband met onderaanneming, dan daalde het volume zelfs met 1%. Door de sterke ontwikkeling van de loonsom bleef het exploitatieoverschot vrijwel gelijk.

Aanleg Betuwelijn en Hogesnelheidslijn geeft grond-, water- en wegenbouw enorme impuls

Ook het jaar 2001 was voor de grond-, water- en wegenbouw een zeer succesvol jaar. De productiewaarde ging met 13,4% fors omhoog. De ontwikkeling van de loonsom bleef hierbij achter, waardoor het exploitatieoverschot met 24% spectaculair toenam.

De stijging van het productievolume met 8,5% is vooral het gevolg van de uitvoering van grote infrastructurele werken. De aanleg van de Betuwelijn en de Hogesnelheidslijn met bijbehorende tunnels, bruggen en viaducten was een enorme stimulans voor de productie. De bedrijven die zich bezighouden met het leggen van kabels en buizen hadden een moeilijk jaar omdat telefoonconcerns vanwege zware schulden de hand op de knip hielden.

De productiestijging in de overige bouwnijverheid liep parallel aan de stijging van de totale bouwnijverheid. De overige bouwnijverheid bestaat uit bouwinstallatiebedrijven en afwerkbedrijven zoals schilders, timmerlieden en stukadoors. Vooral de afwerkbedrijven hebben het in 2001 goed gedaan, zowel in

de nieuwbouw als in het onderhoud. Deze veelal kleine bedrijven (vaak zelfstandigen zonder personeel) werken vaak als onderaannemer. Een hoofdaannemer, meestal een bedrijf in de burgerlijke- en utiliteitsbouw, koopt hun dienst in. De trend van de laatste jaren is dat in de bouw steeds vaker, vanwege de schaarste aan personeel, onderaannemers ingeschakeld worden in het productieproces. Ook wordt meer gebruik gemaakt van detacherings- en uitzendbureaus.

De productiewaarde van de overige bouwnijverheid steeg in 2001 met 7,7%. Aangezien de stijging van de verbruikswaarde hierbij achterbleef, nam het exploitatieoverschot met bijna 15% toe. Hierin is begrepen de arbeidsbeloning voor het groeiende aantal zelfstandigen.

3.6 *Handel, horeca en reparatie*

Kleine stijging afzetvolume detailhandel

De productiewaarde van de detailhandel nam met 4,9% toe in 2001. Deze toename is vrijwel geheel het gevolg van de stijging van de afzetprijzen met 4,2% en slechts voor 0,7% het gevolg van een groter afzetvolume. Het verbruik steeg zowel in prijs als in volume. Het volume van de toegevoegde waarde nam daardoor af met circa 0,4%. De productie van de detailhandel bestaat voor het grootste deel uit handelsdiensten, waarvoor zij beloond wordt in de vorm van handelsmarges. Dit is het verschil tussen de verkoop- en inkoop-prijs van de verkochte goederen. Bij de non-foodsector ligt dit verschil 11% hoger dan bij de foodsector.

In tegenstelling tot voorgaande jaren steeg de omzet van de foodsector met 6,7% sneller dan die van de non-foodsector (5,8%). Dit was echter volledig het gevolg van de relatief hoge prijsstijgingen. Deze waren in de foodsector hoger dan in de non-foodsector. Gecorrigeerd voor prijsstijgingen is er in eerstgenoemde sprake van een nulgroei, terwijl er circa 1,5% meer duurzame en overige consumptiegoederen zijn verkocht. Parfumerieën verkochten in volume aanmerkelijk meer dan in 2000; groentewinkels, slagers en viswinkels aanmerkelijk minder.

Handel, horeca en reparatie

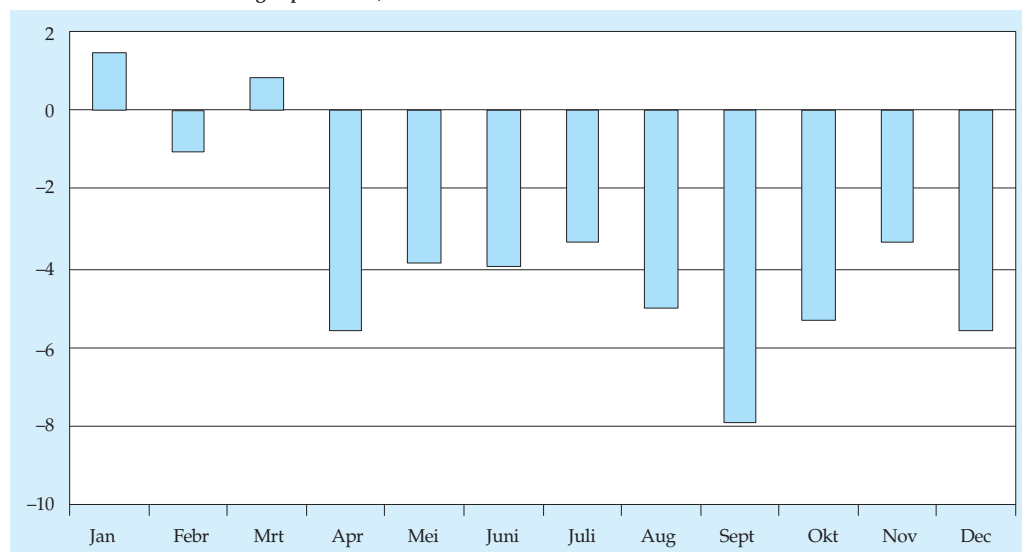
Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
14,9%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	8,5	7,7	5,9	4,2	58,7
4,7%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	6,7	6,2	4,4	-0,1	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	14,3	7,4	2,0	-1,8	17,9
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	2,4	3,4	2,5	2,2	1 265 000

Omzetgroei horeca stagneert

De groei van de omzet in de horeca is in 2001 verder vertraagd naar 4,5%. Deze bescheiden groei wordt volledig veroorzaakt door de forse stijging van de afzetprijzen. Gemiddeld stegen de horecaprijzen met 5,8%. Het omzetvolume daalde licht met 1,2%.

Hoewel ook de kosten van de horeca door de hoge inflatie sterk stegen, namen de verbruiksprijzen met 5,2% minder toe dan de afzetprijzen. Deze ruilvoetverbetering zorgde ervoor dat de toegevoegde waarde toch nog uitkwam op 5,2%. Door de loonstijgingen in 2001 kwam hiervan een relatief groot deel terecht bij de beloning van werknemers (5,8%). Het exploitatieoverschot nam toe met 4,4%. In volume nam de toegevoegde waarde af met circa 1,6%. In grote lijnen geldt het hierboven geschetste beeld voor alle afzonderlijke onderdelen van de horeca, zij het niet in gelijke mate. In de hotelbranche was de afname van de groei het sterkst. Het volume daalde hier met 4 procent. In vorige jaren was dit steeds één van de sterkst groeiende bedrijfspgroepen van de horeca. Zowel de MKZ-crisis in het tweede kwartaal als de aanslagen in de Verenigde Staten in september hebben een sterk negatieve invloed op de hotelbranche gehad. Zo nam het aantal hotelovernachtingen in april 2001 fors af met meer dan 5% ten opzichte van de overeenkomstige maand het jaar ervoor. Met name het aantal overnachtingen door gasten vanuit Europa is sterk gedaald. De maanden daarna werd een circa 4% lagere bezetting gerealiseerd. In september lag de bezettingsgraad zelfs bijna 8% onder dat van het jaar ervoor. Deze dip is veroorzaakt door een sterke tijdelijke daling van het aantal Amerikaanse en Aziatische bezoekers.

3.14 Aantal hotelovernachtingen per maand, 2001 (%-mutaties t.o.v. 12 maanden ervoor)

Bron: CBS, Continu vakantie onderzoek.

Evenals in 2000 doen de cateraars het ook in 2001 relatief het best. Ook hier geldt echter dat de groei beduidend minder is dan in het jaar ervoor. De omzetstijging bedroeg hier 8,1%. Deze stijging is net als in andere horeca vrijwel volledig het gevolg van prijsstijgingen. Het volume van de productie steeg met slechts 1,6%.

3.7 Vervoer, opslag en communicatie

Minder groei bij telecom

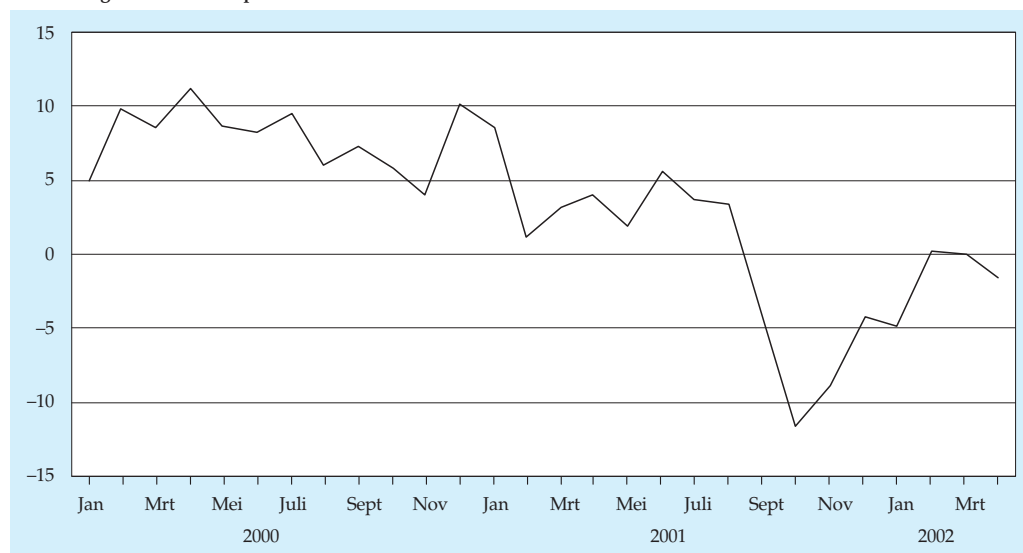
De vervoer-, opslag- en communicatiebedrijven presteerden in 2001 over de hele linie minder dan in 2000. De nominale productiewaarde steeg nog wel met 5,4%. Een deel hiervan kwam voor rekening van de gestegen afzetprijzen (+2,6%). Met gemiddeld 2,3% was de volumegroei van de toegevoegde waarde aanzienlijk lager dan in de jaren ervoor, toen groeicijfers van meer dan 6% werden gerealiseerd.

De groei van deze bedrijfstak komt voor een belangrijk deel door de nog steeds forse groei van de telecommunicatiebedrijven. Met name de mobiele telefonie heeft de laatste jaren een grote vlucht genomen. De productiewaarde van de telecommunicatiebedrijven steeg gemiddeld met ruim 15% (tegen ruim 26% in 2000). Omdat de prijzen hier nog steeds dalen, gemiddeld met 1,4%, is sprake van een volumegroei van bijna 17%. Zowel de prijzen als het volume van het verbruik stegen sneller zodat per saldo een stijging van het volume van de toegevoegde waarde resteerde van ruim 12%, tegen meer dan 27% in 2000.

Vervoer, opslag en communicatie

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
7,0%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	7,6	1,7	5,5	5,3	27,8
30,7%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	9,4	6,8	7,7	2,3	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	8,8	-14,9	-9,2	-10,5	4,4
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	2,5	3,6	4,4	2,4	413 100

3.15 Passagiersvervoer Schiphol (%-mutatie t.o.v. 12 maanden ervoor)

Bron: CBS, Maandstatistiek verkeer en vervoer.

Het passagiersvervoer via Schiphol zakt in na 11 september

De productie van de luchtvaart daalde in euro's met 3,4% en in reële termen met 5,6%. De toegevoegde waarde daalde in volume met 3,1%. Dit is de eerste volumedaling sinds zeer lange tijd. De luchtvaart heeft dan ook niet alleen te lijden gehad van de lagere groei van de wereldeconomie, maar ook van de gevolgen van de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september. Met name het passagiersvervoer is sindsdien sterk teruggelopen. In september werden via Schiphol 4,5% minder passagiers vervoerd dan een jaar eerder. In oktober bedroeg dit verlies meer dan 11,5%. Ook de rest van het jaar was sprake van

een aanzienlijke daling. Desondanks kan niet in alle opzichten gesproken worden van een slecht jaar voor de luchtvaart. Zo is bijvoorbeeld het exploitatieoverschot in 2001 in waarde met ruim 12% toegenomen en kwam daarmee boven het niveau van 1999. Ook steeg Schiphol van de tiende naar de negende plaats op de luchthavenranglijst van het wereldwijde passagiersvervoer.

3.8 Financiële en zakelijke dienstverlening

Lagere groei

De productiewaarde van de financiële en zakelijke dienstverlening nam 7,2% toe in nominale waarde. De afzetprijzen stegen met 5,2% iets sneller dan de verbruiksprijzen. Na vijf jaren waarin het volume van de toegevoegde waarde van de financiële en zakelijke dienstverlening met 3% of meer toenam, werd in 2001 een aanzienlijk lagere groei gerealiseerd (1,7%). Hiermee presteerde deze bedrijfstak enkele tienden van procenten beter dan de Nederlandse economie als geheel. Trekker binnen deze bedrijfstak was de zakelijke dienstverlening met een volumegroei van de toegevoegde waarde van 3,9%.

Financiële en zakelijke dienstverlening

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
26,4%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	8,1	9,4	8,3	6,3	104,0
8,7%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	4,1	5,7	3,1	1,7	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	3,3	8,0	5,2	1,0	31,7
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	6,2	4,5	2,6	1,8	1 315 500

Ondanks kostenbesparing toch tegenvallende groei

Het volume van de toegevoegde waarde bij de financiële instellingen daalde in 2001 met 0,9%. De reële groei van deze bedrijfstak lag daarmee, net als in 2000, beduidend onder het landelijk gemiddelde. Terwijl de reële toegevoegde waarde van de banken nog met 1,2% groeide, daalde die van het verzekeringswezen met 3,4% en die van de financiële hulpbedrijven zelfs met 4%.

3.16 Toegevoegde waardeontwikkeling financiële en zakelijke dienstverlening

	1998	1999	2000*	2001*
<i>% volumemutatie</i>				
Financiële dienstverlening	1,8	6,7	-0,1	-0,9
Banken	-0,2	9,6	2,8	1,2
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	1,3	3,2	-6,9	-3,4
Financiële hulpactiviteiten	9,8	3,6	2,1	-4,0
Zakelijke dienstverlening	4,8	5,6	4,1	2,6
Verhuur en handel in onroerend goed	1,8	2,2	2,0	1,8
Verhuur van roerende goederen	11,8	18,0	9,7	9,8
Computerservicebureaus e.d.	18,3	14,0	9,5	3,5
Speur- en ontwikkelingswerk	-1,8	2,0	2,0	1,9
Juridische en economische dienstverlening	1,1	7,6	5,3	4,5
Architecten en ingenieurbureaus	2,5	5,3	3,4	2,6
Reclamebureaus	5,2	3,9	17,7	0,3
Uitzendbureaus e.d.	12,9	3,2	1,8	-0,5
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	1,1	7,4	3,2	1,7
Totaal	4,1	5,7	3,1	1,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Voor de financiële instellingen geldt dat de groei van de productiewaarde fors achterbleef bij het verbruik. Ze realiseerden een reële groei van de productiewaarde van 0,5%, terwijl het verbruik met 2,5% toenam. Toch hebben de financiële instellingen de kosten goed in de hand weten te houden. De groei van de uitgaven lag in 2001 beduidend lager dan in 2000. In dat jaar nam de reële groei van het intermediair verbruik nog toe met 8,2%. Vooral het bankwezen kampte toen met hoge kosten, die vooral samenhangen met uitgaven wegens de invoering van de euro en de nasleep van de millenniumproblematiek. Maar ook de financiële hulpbedrijven, zoals hypotheekbemiddeling en financiële adviesbureaus, hebben enorm in de kosten gesneden. Dit was ook wel nodig omdat de inkomsten door het zwakke beursklimaat drastisch terugliepen.

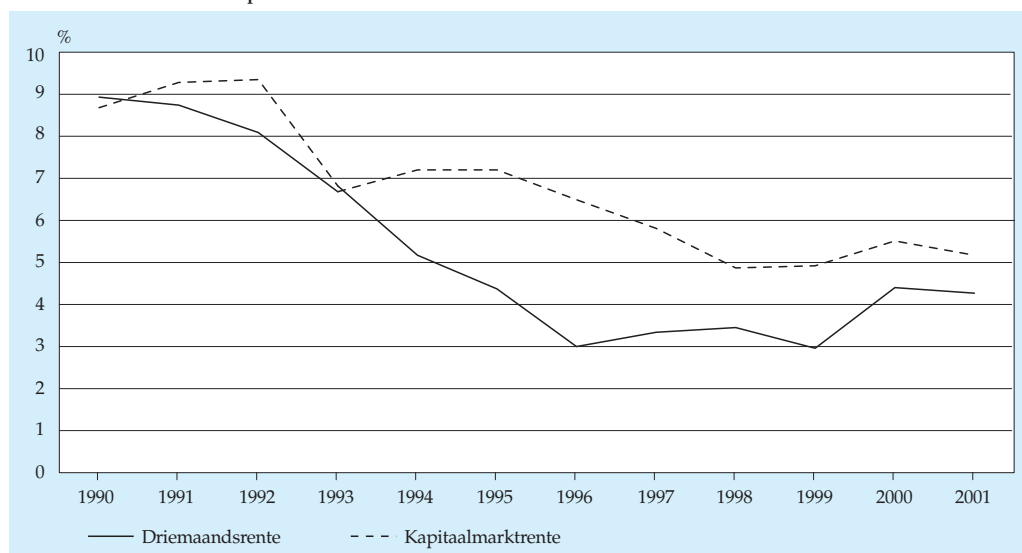
Zoals gezegd bleef de reële groei van de financiële instellingen de laatste twee jaar relatief achter. Door prijsverhoging hebben financiële instellingen in nominale termen echter toch nog een redelijke groei weten te realiseren. De prijsstijging van financiële diensten lag beduidend hoger dan de landelijke inflatie. In nominale termen behoren de financiële instellingen het afgelopen decennium tot de sterke groeiers in Nederland. Het aandeel van de financiële instellingen in het BBP groeide van 4,6% in 1990 tot 5,9% in 2000. In 2001 bleef dit aandeel in de totale economie constant.

Provisieopbrengsten fors gedaald, renteopbrengsten sterk toegenomen

De productiewaarde van het bankwezen wordt met name gevormd door provisie-inkomsten en rentemarge. Dit laatste is ruwweg het verschil tussen rente- en dividendinkomsten en rente-uitgaven. De rentemarge ontstaat doordat

banken op hun uitstaande leningen een hoger rentepercentage realiseren dan zij vergoeden op deposito's en spaarrekeningen. De waarde van de productie van het bankwezen groeide in 2001 nominaal met slechts 7,7%, veel minder dan in 2000 toen de groei 16,2% bedroeg. De provisie-inkomsten daalden met maar liefst 3,2%. Vooral de provisies uit effectenorders namen drastisch af, maar ook de provisies uit emissies, fusies en hypotheekleningen daalden. Daarentegen namen de inkomsten uit de rentemarge met ruim 13% toe. Deze toename is vooral toe te schrijven aan een stijging van de omvang van nieuwe kredieten. De rentestructuur voor het bankwezen is juist enigszins verslechterd. De korte rente is iets minder sterk gedaald dan de lange rente in 2001.

3.17 Driemaandsrente en kapitaalmarktrente

Bron: CBS, Financiële maandstatistiek.

Het bankwezen heeft de kostenstijgingen in 2001 fors weten in te perken. Het intermediair verbruik nam nominaal toe met 7,2%. In 2000 was nog sprake van een nominale kostengroei van bijna 15%. De nominale groei van de toegevoegde waarde kwam hierdoor uit op 8,0%. In reële termen ziet het beeld er voor het bankwezen minder gunstig uit. Het volume van de productiegroei bleef met 1,8% achter bij de volumegroei van het intermediair verbruik (3,1%). De reële groei van de toegevoegde waarde bedroeg daarom slechts 1,2%.

Kader 3.d

Opbouw productie bankwezen

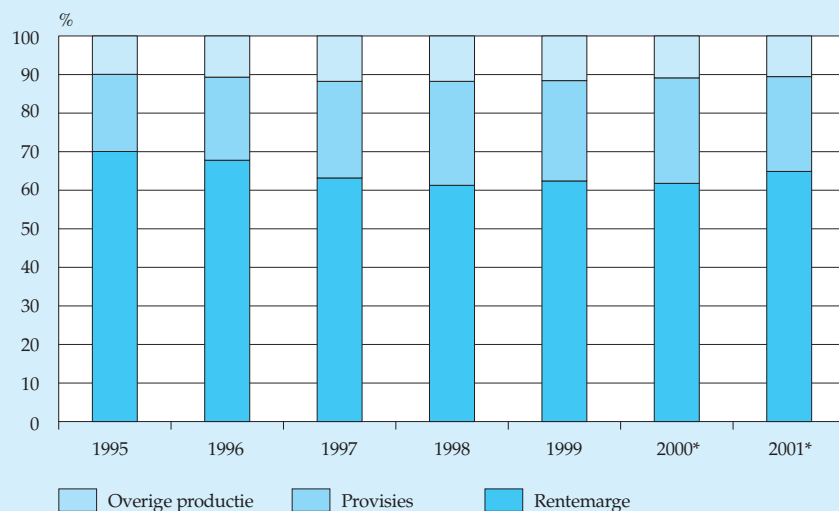
Provisiebaten relatief sterk gestegen

De provisiebaten van banken zijn de afgelopen jaren sterk gestegen. In de periode 1997 tot en met 2000 bedroeg de stijging gemiddeld meer dan 19% per jaar. Deze omvangrijke stijging kan worden toegeschreven aan het toegenomen aantal effectenorders, als gevolg van het goede beursklimaat. Provisies op effectenorders vormen ongeveer eenderde van alle provisiebaten. Met de sterke terugval van de beurskoersen en beursomzetten in 2001 is de groei van de provisie-inkomsten op effectenorders vorig jaar tot staan gekomen.

De provisiebaten van assurantiebemiddeling en de opbrengsten uit het betalings- en deviezenverkeer zijn de afgelopen jaren relatief sterk gedaald. Namen deze in 1995 nog meer dan 55% van de provisies voor hun rekening, in 2000 is het aandeel gedaald tot iets meer dan 33%.

In totaal is het aandeel van de provisies in de productie van het bankwezen gestegen van ongeveer 20% in 1995 naar 25% in 2001. Dit ging grotendeels ten koste van het aandeel van de rentemarge. Het aandeel van de rentemarge nam in de periode tot 1998 vrijwel niet toe. Daarna vertonen ook de rentemarges een sterke stijging. Dit valt grotendeels te verklaren door de stijging van de omvang van de kredietverlening. Per saldo is het aandeel van de rentemarge in de totale productie van banken gedaald van 70% in 1995 naar 65% in 2001, met een laagste stand van net iets meer dan 60% in 1998.

Productie van banken

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Het verzekeringswezen kent lage reële groei

De productie van het verzekeringswezen groeide in euro's met 6,5% in 2001, evenveel als in het voorgaande jaar. Het intermediair verbruik nam iets meer toe, met 7,3%. Daardoor resteerde een groei van de toegevoegde waarde van 5,4%. Net als bij het bankwezen laten de reële gegevens van het verzekeringswezen een minder rooskleurig beeld zien. De volumegroei van de productie is nagenoeg nihil. En omdat het intermediair verbruik wel blijft groeien, neemt de toegevoegde waarde in reële termen af met maar liefst 3,4%.

Hulpbedrijven van verzekeringsinstellingen vormen uitzondering

Na enkele jaren van uitbundige groei lieten de financiële hulpbedrijven in 2001 een daling van het volume van de productie zien van 3,3%. Nominaal groeide de productie nog licht met 0,6%. Als gevolg van inzakkende beurskoersen en dalende omzetten van aandelen kregen de financiële hulpbedrijven van banken te maken met dalende provisie-inkomsten. Dit leidde voor deze hulpbedrijven tot een afname van de productie in volume met meer dan 8%. De hulpbedrijven van verzekeringsinstellingen (voornamelijk assurantietussenpersonen) boekten nog een volumegroei van de productie van enkele tienden van procenten. Ook de hulpbedrijven sneden flink in de kosten. Het intermediair verbruik nam met 1,4% af. Als resultante van productie en verbruik daalde de reële toegevoegde waarde met 4%.

Kader 3.e

Nieuwe volumemeting output verzekeringsdiensten

Lagere volumegroei, minder stabiele prijzen

In het kader van de steeds verdergaande integratie van het economische en monetair beleid van de EU worden er ook steeds hogere eisen gesteld aan de nationale rekeningen in termen van kwaliteit en internationale vergelijkbaarheid. De afstemming van concepten en definities was in eerste instantie gericht op gegevens in lopende prijzen, zoals de niveaus van het BBP en het BNP. Dit hangt samen met het feit dat het bruto nationaal inkomen de basis vormt voor één van de afdrachten van lidstaten aan de EU. Met de komst van de euro en de afspraken in het kader van het Groei- en stabiliteitspact is er meer aandacht gekomen voor geharmoniseerde prijzen en volumegegevens. Een verordening hieromtrent is inmiddels bijna van kracht. Dit is niet zo verwonderlijk, want reële groeicijfers (volumeontwikkeling) geven de beleidsmakers een veel realistischer beeld van de ontwikkelingen van de economie dan nominale groeicijfers (waardeontwikkeling).

Anticiperend op deze Europese verordening over volumemeting in de nationale rekeningen, vindt momenteel onderzoek plaats naar verbetering van de ramingsmethoden voor een groot aantal bedrijfsklassen, met name dienstencategorieën. Voor de output van verzekeringsdiensten is recent op een nieuwe volumemethode overgegaan die voldoet aan de verordening.

In de nieuwe methode wordt het volume van de verzekeringsdiensten gemeten aan de hand van het activiteitsniveau ervan. Er worden verschillende verzekeringscategorieën onderscheiden, te weten schadeverzekeringen (ongevallen/ziekte, brand, motorrijtuigen, transport), levensverzekeringen (collectief en individueel) en pensioenfondsen (ondernemings-, bedrijfstakken- en overige pensioenfondsen). Voor elke categorie is een aantal handelingen bepaald die van invloed zijn op het activiteitsniveau, waaronder het afsluiten van nieuwe polissen, het beheren van bestaande polissen en het afhandelen van claims en uitkeringen. Vervolgens zijn voor elke activiteit volume-indicatoren vastgesteld zoals het aantal nieuwe en bestaande polissen. Naast deze volume-indicatoren is de waarde van de afgesloten polissen meegenomen in de berekening omdat deze eveneens van invloed is op het activiteitsniveau. De veronderstelling hierbij is dat het afsluiten van duurdere polissen in het algemeen wat meer tijd vergt. Dit is echter niet van dezelfde orde als het afsluiten van meer polissen; het afsluiten van twee polissen van 100 duizend euro kost veel meer tijd dan het afsluiten van één polis van 200 duizend euro.

Kwaliteitsverbeteringen zijn in het algemeen moeilijk te meten. Dit geldt zeer zeker voor diensten. Bij het verzekeringswezen spelen twee typen diensten een rol. In de eerste plaats zijn er diensten in de sfeer van het afsluiten van polissen, uitbetaling van claims en dit soort verzekeringsdiensten. Factoren zoals vereenvoudiging van procedures, snellere uitbetalingen en uitbreiding van verzekeringsproducten hebben doorgaans een positief effect op de kwaliteit van de diensten. In de tweede plaats speelt de inhoud van de polissen een rol: wat wordt gedekt en tot welke bedragen, wat is het eigen risico, enzovoort. Gezien de steeds verdergaande beperkingen in de dekking zal dit veelal tot kwaliteitsverlies leiden.

De kwaliteitsontwikkeling in beide typen verzekeringsdiensten is moeilijk te concretiseren en is daarom ook nog niet meegenomen in de nieuwe methode. Gegeven de tegengestelde kwaliteitsontwikkeling van de verschillende diensten, is echter het effect op het volume van de output naar verwachting marginaal.

Twee aspecten vallen op bij het beoordelen van de resultaten van de nieuwe berekeningsmethode. Ten eerste ligt de gemiddelde groei van de afgelopen 5 jaar duidelijk lager (iets minder dan 1 procentpunt per jaar) dan bij de oude methode die uitging van prijsdeflatie. Ten tweede geeft de nieuwe methode relatief stabiele uitkomsten voor de volumemutaties. De oude (input) methode gaf juist stabilere uitkomsten voor de prijsmutaties.

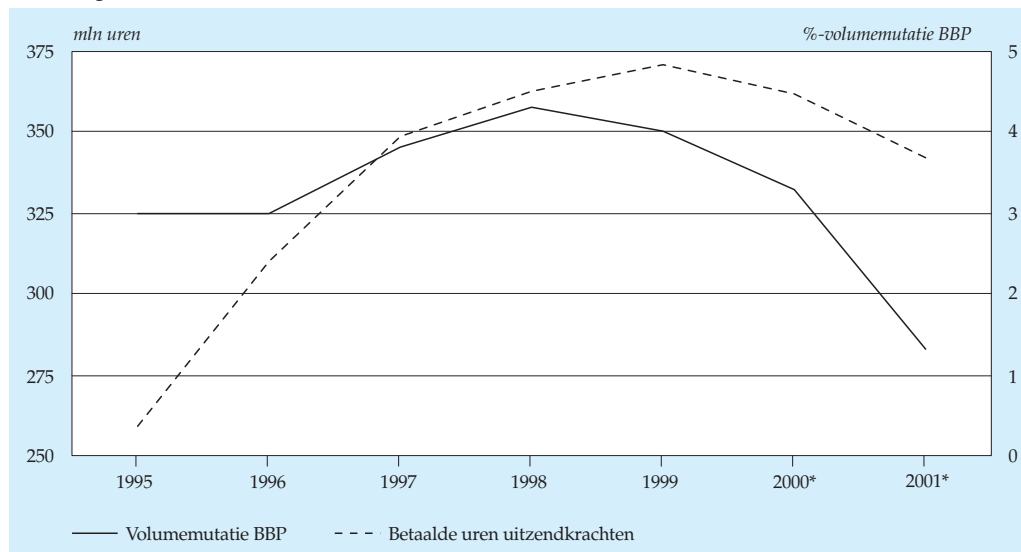
Afnemende groei in zakelijke dienstverlening

De reële groei van de toegevoegde waarde van de zakelijke dienstverlening is in 2001 verder afgenomen tot 2,5%. Hoewel ook in 2000 het groeitempo al lager was dan het jaar ervoor, bedroeg die toen nog 4,1%. Hiermee is de volumegroei overigens nog steeds groter dan die van de economie als geheel.

Een negatieve uitzondering binnen de zakelijke dienstverlening is de uitzendbranche. Deze vormt de enige bedrijfsgroep waar het volume van de toegevoegde waarde daadwerkelijk is afgenomen in 2001. Ook 1998–2000 was overigens al een moeizame periode. Dat werd veroorzaakt doordat het voor de uitzendbranche moeilijk was om aan geschikt uitzendpersoneel te komen. Daar kwam nog de introductie van de Flexwet bij in 1999. Deze wet verplicht

de uitzendbureaus om personeel dat regelmatig uitzendwerk verricht in vaste dienst te nemen. Met het teruglopen van de economische groei in 2001 nam ook de vraag naar conjunctuurgevoelig, veelal weinig opleiding vereisend, werk af. Overigens hield de krapte op de arbeidsmarkt voor gespecialiseerd personeel, met name in de gezondheidszorg en naar gespecialiseerd technisch personeel, ook in 2001 nog aan. De gespecialiseerde uitzenders hielden dus problemen met het aantrekken van personeel.

3.18 BBP groei en betaalde uren uitzendkrachten

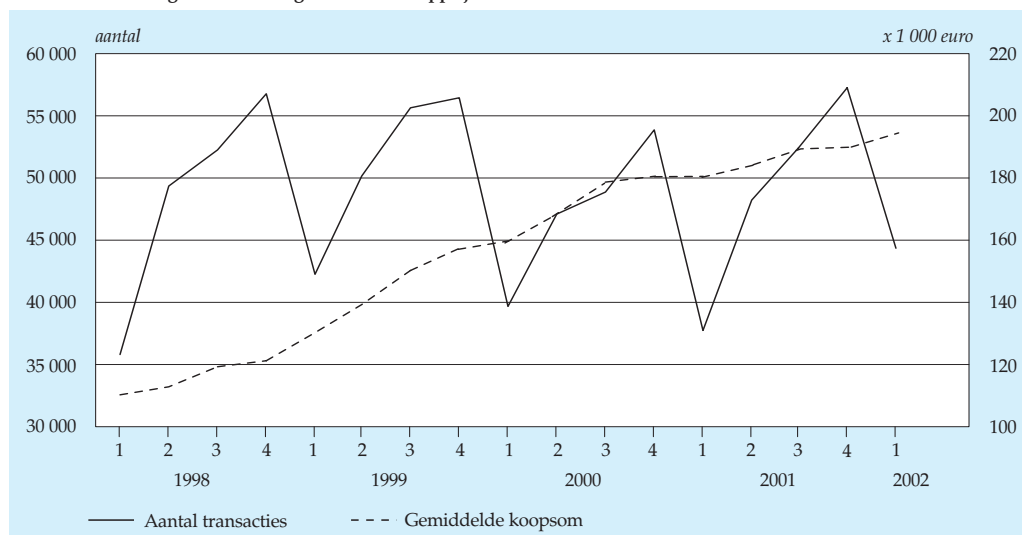

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Na een aantal jaren van onstuimige groei bij de computerservicebedrijven – in 1997 bedroeg de volumegroei van de toegevoegde waarde nog bijna 30% – nam de groei in 2001 af tot 3,5%. Ook in 2000 viel de groei al terug. Dit hing samen met het wegvallen van werkzaamheden in verband met de millennium-wisseling en het stilvallen van de tot dat moment enorme groei van het internet en aan internet gerelateerde bedrijven. De verminderde vraag naar ICT-diensten heeft bij verschillende dienstverleners dan ook tot ontslagen geleid in 2001. Niettemin groeide het arbeidsvolume nog met ruim 5%. Hoewel bovengemiddeld ten opzichte van de totale Nederlandse economie is dit fors minder dan enige jaren geleden.

De groei bij de reclamebureaus is in 2001 vrijwel volledig tot stilstand gekomen. In 2000 was de volumegroei overigens zeer fors. De internet- en mobiele telefoniehype hebben toen gezorgd voor zeer hoge reclame-uitgaven. Ondanks de verslechterde conjunctuur hebben de reclamebureaus, die hier zeer gevoelig voor zijn, het niveau van het topjaar 2000 kunnen vasthouden.

3.19 Aantal woningtransacties en gemiddelde koopprijs (x 1 000 euro)

Bron: Kadata BV.

Het volume van de omzet van makelaars was lager dan in voorgaande jaren. Het aantal woningverkoop steeg slechts met 3,4% en ligt hiermee onder het niveau van 1999. De prijs van de woningen liet met 9,5% nog wel een flinke stijging zien. De prijsstijgingen van 15% of meer per jaar horen echter tot het verleden. Ook de markt voor bedrijfsgebouwen koelt af. Het aantal vierkante meters van de verhuur op de vrije markt is met circa 16% verminderd ten opzichte van het topjaar 2000. De huurprijzen stegen vooral in het eerste halfjaar nog wel, maar aanzienlijk minder dan in 2000. De stijging bedroeg 4 tot 6%.

De volumegroei van de autoleasebedrijven nam in 2001 wederom iets af, maar was met 8,4% toch nog steeds aanzienlijk. Hoewel het aantal verkochte personenauto's in 2001 afnam, nam het aandeel van leaseauto's in de verkopen toe van 25 tot 30%.

3.9 Overheid

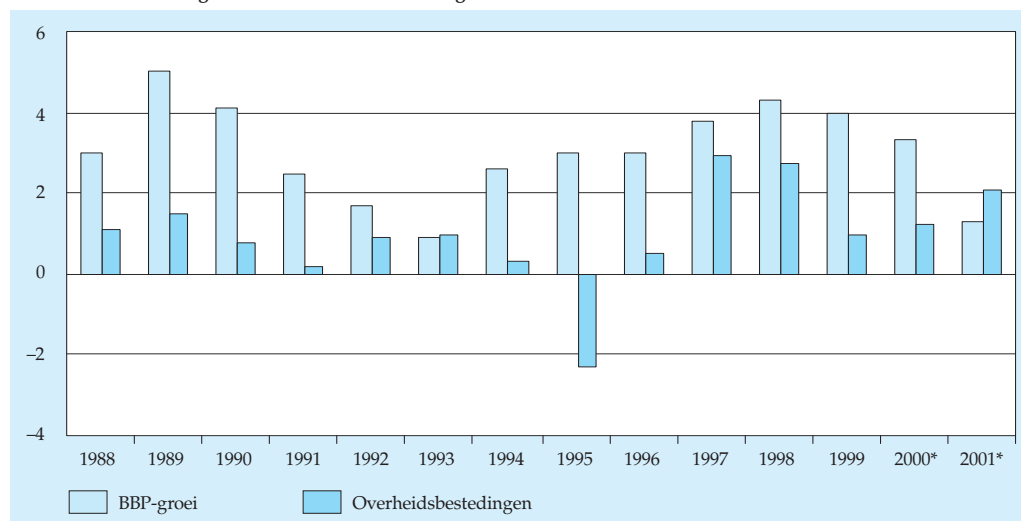
Groei van de overheid overtreft groei van het BBP

De overheid presteerde in 2001 beter dan de economie als geheel. De volumegroei van de toegevoegde waarde (voornamelijk loonsom en afschrijvingen) bij de bedrijfstak overheid bedroeg 2,1%. De groei was beduidend hoger dan de gemiddelde toename van 1,4% bij alle bedrijfstakken samen. De overheid heeft daarmee in een jaar met sterk afnemende economische groei niet alleen relatief, maar ook absoluut gezien meer bijgedragen aan de groei van het BBP dan in 1999 en 2000. De directe bestedingen van de overheid worden

in eerste instantie bepaald door het budgetmechanisme. In Nederland is daarbij het ontkoppelen van uitgaven en inkomsten een belangrijke norm. De inkomsten lopen via de belastinggrondslagen mee met de economische ontwikkeling, voor de uitgaven geldt een meerjarenkader van afgesproken groei. In 2001 namen de directe overheidsbestedingen versneld toe. Dit sloeg neer in een nominale productiegroei van de overheid van ruim 9,5% in 2001. Dit is fors hoger dan in de meeste andere bedrijfstakken. De toegevoegde waarde nam in nominale termen met 7,8% toe.

Dat de overheid beter presteerde dan de economie als geheel kwam voor het laatst voor in 1993, het jaar met de laagste groei van de jaren negentig. De groei van de bedrijfstak overheid vertoont veel minder grote extremen dan andere bedrijfstakken (uitzondering is het jaar 1995; dit heeft te maken met de afschaffing van de dienstplicht) en heeft daarmee in jaren met afnemende economische groei over het algemeen een dempend effect op de neergang.

3.20 Procentuele BBP-groei versus overheidsbestedingen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In 2001 was de aantrekkende werkgelegenheid de motor achter de mooie resultaten van de bedrijfstak. Het arbeidsvolume steeg in 2001 met 3,2%, terwijl dit in 2000 maar met 1,5% was toegenomen. Zowel het overheidsbestuur als het gesubsidieerd onderwijs waren belangrijk voor de werkgelegenheid met stijgingen van respectievelijk 4,4% en 2,9%. Bij defensie bleef de werkgelegenheid krimpen. In het begin van de jaren negentig nam de werkgelegenheid, in tegenstelling tot de huidige periode, niet toe. Dit was echter geheel toe te schrijven aan defensie. Als zogeheten vredesdividend werd de dienstplicht afgeschaft en ging Nederland net als vele andere landen over op een kleiner gespecialiseerder beroepsleger. De werkgelegenheidsstijging in het onderwijs leidt volgens de nieuwe vanaf 1999 ingevoerde methode van outputdeflering tot neerwaartse effecten op de arbeidsproductiviteit.

Overheid

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
11,4%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,1	5,5	5,7	7,8	45,1
0,6%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,7	1,0	1,2	2,1	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	–	–	–	–	–
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	1,9	1,2	1,3	2,8	751 500

Het intermediair verbruik nam met 8,1% veel sneller toe dan de productie. Bij het verbruik deden zich forse stijgingen voor in de uitgaven bij het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en het ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid. Deze uitgaven hingen samen met de bestrijding van de MKZ-crisis en de ontvlechting van de arbeidsvoorziening. Andere belangrijke verbruiksposten waren de aanschaf van nieuw defensiemateriaal, uitgaven van de rijksgebouwendienst en de kosten voor het onderhoud van rijkswegen.

Een kenmerk van de productie van de overheid is dat slechts een gering deel verkocht wordt. In 2001 bedroegen de verkopen ongeveer 15% van het totaal. De resterende 85% werd geleverd om niet en wordt beschouwd als overheidsconsumptie. De verkopen van defensie betreffen vrijwel uitsluitend de opbrengsten uit de verkoop van tweedehands militaire goederen. De verkopen bij het gesubsidieerd onderwijs bestaan voornamelijk uit schoolgelden. Bij het algemeen bestuur gaat het om verhuur van schoolgebouwen en sportaccommodaties, leges, entreegelden voor musea en zwembaden, en ook om parkeer- en marktgeld.

Kader 3.f

Nieuwe methode raming volumegroei onderwijs

Bij de raming van de productie van onderwijs in lopende prijzen wordt, conform de internationale richtlijnen, gebruik gemaakt van de zogenaamde 'inputmethode'. Hierbij is de waarde van de productie gelijk aan de som van de gemaakte kosten. Deze kosten bestaan, naast het intermediair verbruik en de afschrijvingen, voor driekwart uit de beloning van werknemers. Na aftrek van de verkopen, zoals bijvoorbeeld geïnde les- en collegegelden, resteert de finale consumptie van de eigen productie aan onderwijsdiensten.

Op dezelfde manier werd tot vorig jaar de productie van onderwijsdiensten in constante prijzen berekend. De prijs- en volumeontwikkeling van de onderwijsdiensten werden daarmee bepaald door prijs- en volumeontwikkelingen van de kostencomponenten. Vanwege nieuwe Europese verordeningen op het gebied van metingen van

prijzen en volumes van diensten is echter met ingang van het verslagjaar 1999 een nieuwe methode in gebruik genomen voor het defleren van onderwijsdiensten.

In deze nieuwe methode wordt de volumeontwikkeling van de onderwijsdiensten gedefinieerd als de groei van de hoeveelheid overgedragen kennis. Deze toename wordt gebaseerd op aantallen leerlingen in het primair en secundair onderwijs en het hoger beroepsonderwijs. De volumeontwikkeling van de onderwijsdiensten wordt daarmee in sterke mate bepaald door demografische ontwikkelingen. In het secundair onderwijs wordt daarnaast ook nog rekening gehouden met bevorderings- en slagingspercentages en in het hoger beroepsonderwijs met de studieduur. Dit is een kwaliteitscorrectie. Beter onderwijs leidt tot betere studieresultaten en dus een hogere volumegroei. Voor zowel de jaren 1999 als 2000 geeft de nieuwe deflator een volumeontwikkeling van 0,9%. In 2001 bedroeg de volumegroei 0,8%. De volumeontwikkeling van onderwijsdiensten in het wetenschappelijk onderwijs wordt voorts nog op de oude manier geschat.

Toepassing van de nieuwe deflatiemethode of de traditionele inputmethode leidt tot andere prijs- en volumeontwikkelingen van economische grootheden zoals de arbeidsproductiviteit en de consumptie. Deze verschillen zijn hoofdzakelijk te verklaren uit een andere behandeling van de ontwikkeling in het arbeidsvolume. In de inputmethode werkt een verandering van het arbeidsvolume volledig door in de volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde en productie. Bij de nieuwe methode wordt de volumegroei van de productie exogeen bepaald en daarmee indirect ook die van de toegevoegde waarde. In de onderstaande tabel is voor de jaren 1999–2001 een vergelijking gegeven van de waarde-, prijs- en volumegroei in percentages van een aantal economische variabelen in de bedrijfstak onderwijs.

Methode economische kernvariabelen bedrijfstak onderwijs

		1999			2000*			2001*		
		%								
		W	P	V	W	P	V	W	P	V
Nieuw	Toegevoegde waarde	6,8	6,1	0,6	6,1	5,2	0,8	8,4	7,7	0,6
	Arbeidsvolume	–	–	1,8	–	–	2,1	–	–	3,2
	Arbeidsproductiviteit	–	–	–1,2	–	–	–1,2	–	–	–2,5
	Consumptie	6,5	5,5	0,9	6,5	5,3	1,1	8,7	7,6	1,0
Input	Toegevoegde waarde	6,8	4,6	2,0	6,1	4,5	1,5	8,4	5,6	2,6
	Arbeidsvolume	–	–	1,8	–	–	2,1	–	–	3,2
	Arbeidsproductiviteit	–	–	0,2	–	–	–0,5	–	–	–0,5
	Consumptie	6,5	3,4	3,0	6,5	4,6	1,8	8,7	5,8	2,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In de getoonde jaren blijft de exogene volumegroei van de onderwijsdiensten achter bij die van het arbeidsvolume. Met andere woorden het aantal leerlingen per leraar neemt af, terwijl de gemeten toename in de kwaliteit van het onderwijs te laag is om deze daling te compenseren. Gevolg is dat door toepassing van de nieuwe methode de arbeidsproductiviteit lager uitvalt dan bij toepassing van de inputmethode het geval zou zijn geweest. Doordat de meting van de productie van onderwijsdiensten in lopende prijzen ongewijzigd is gebleven, heeft de lagere arbeidsproductiviteit in een hogere kostprijs van de productie geresulteerd. De kostprijsverhoging verklaart op haar beurt de hogere prijs van de consumptie van de bedrijfstak als totaal.

3.10 Zorg en overige dienstverlening

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling gezondheidszorg negatief

Nominaal steeg zowel de productie als de toegevoegde waarde van de overige dienstverlening fors met respectievelijk 8,6 en 9,3%. De prijsverhogingen droegen hier voor een groot deel aan bij. Zo stegen de afzetprijzen in deze bedrijfstak met gemiddeld 6,3%. In weinig bedrijfstakken waren de prijsverhogingen zo hoog. De reële groei van de toegevoegde waarde was 2%. De groei van de toegevoegde waarde van de gezondheids- en welzijnszorg toonde in 2001 een divers beeld. De toegevoegde waarde van de gezondheidszorg nam met 8,9% toe tot 15,7 miljard euro en de toegevoegde waarde van de welzijnszorg met 12,0% tot 13,9 miljard euro. Door hoge prijsontwikkelingen in beide onderdelen van de zorg kwam de groei in waarde fors hoger uit. Voor de gezondheidszorg daalde de volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde licht met 0,6%, terwijl in de welzijnszorg een volumegroei van 4,8% werd gemeten.

Zorg en overige dienstverlening

Aandeel in BBP	1998	1999	2000*	2001*	2001*	
11,6%	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	5,9	7,3	7,6	9,3	45,5
3,3%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,3	2,1	2,0	2,0	
	Exploitatie-overschot (netto); waarde	2,7	12,0	11,8	14,0	13,4
Uitvoer- quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	4,6	1,4	2,0	3,4	1 066 900

Stormachtige groei aantal dagopnamen in ziekenhuizen

Ziekenhuizen vormen een groot onderdeel van de gezondheidszorg. In 2001 kenmerkten ze zich door een forse stijging van de loonkosten, van de productie in lopende prijzen en van de prijzen van geproduceerde diensten. Toename van het arbeidsvolume en daling van het volume van de bruto toegevoegde waarde resulteerden in een afnemende arbeidsproductiviteit in de zorg. Het arbeidsvolume bij de ziekenhuizen nam in 2001 met 3,2% toe tot ruim 198 000 arbeidsjaren. In 2000 was deze volumestijging aanzienlijk kleiner, namelijk 0,6%.

De volumeontwikkeling van de productie van ziekenhuizen is opgebouwd uit een aantal onderdelen. Voorlopige gegevens voor diverse typen zorg zijn beschikbaar uit de voorjaarsbrief Zorg 2002 van de Zorgverzekeraars Nederland.

Hieruit blijkt dat het aantal opnamen en het aantal verpleegdagen in 2001 beide met ongeveer 4% zijn gedaald, terwijl het aantal dagopnamen met 18% fors is toegenomen. Het aantal eerste polikliniekbezoeken liet een lichte stijging zien. Overigens is de volumeontwikkeling van de productie van ziekenhuizen niet gelijk aan de ontwikkeling van het aantal behandelingen. Door de toename van het aantal dagbehandelingen en een dalende gemiddelde opnameduur zal het aantal behandelde mensen meer zijn toegenomen dan de volumeontwikkeling van de ziekenhuizen.

Kader 3.g

Productie ziekenhuizen

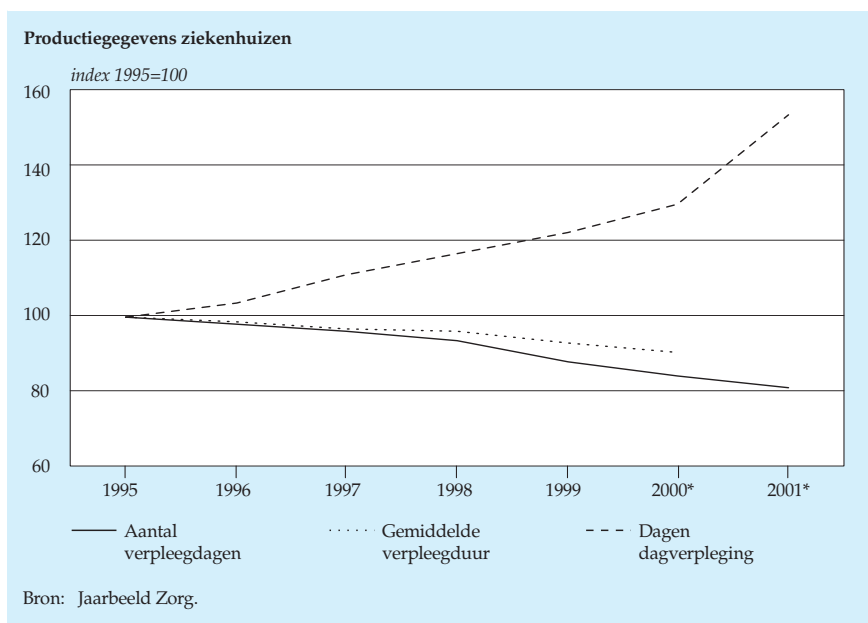
Ziekenhuizen: minder ligdagen per behandeling

De productie van ziekenhuizen valt grofweg uiteen in twee delen. Enerzijds krijgen de ziekenhuizen een vergoeding voor het aantal behandelingen dat wordt verricht, anderzijds komt een groot deel van het budget binnen via een vergoeding per verpleegdag. De prijsontwikkeling voor beide type vergoedingen wordt gebruikt om de productie van ziekenhuizen te defleren. In de prijsontwikkeling van de verpleegdagen zit echter een stukje kwaliteitsverbetering die eigenlijk toegerekend zou moeten worden aan de volumeontwikkeling.

Het volgende voorbeeld illustreert dit. Een patiënt die in 1990 voor een operatie naar het ziekenhuis moest, werd na gemiddeld 11,2 verpleegdagen weer uit het ziekenhuis ontslagen. In 2000 mocht een patiënt na gemiddeld 9,0 verpleegdagen het ziekenhuis verlaten. De aanname wordt gemaakt dat deze daling van de verpleegduren van 20% niet voortkomt uit een wijziging in het pakket van type operaties en dat de patiënt uit het ziekenhuis komt in dezelfde conditie als tien jaar geleden. Het ziekenhuis zal nu, bij een gelijkblijvende bezettingsgraad (het percentage aanwezige patiënten t.o.v. het maximum aantal patiënten) 20% meer operaties verrichten in vergelijking met tien jaar geleden.

In het bovenstaande voorbeeld is de productie van het ziekenhuis volgens het verpleegdagprincipe nu even productief als tien jaar geleden. Er zijn immers evenveel ligdagen geproduceerd. Als naar het aantal behandelde patiënten wordt gekeken dan heeft een toename van de productie met 20% plaats gevonden. De daling van de tijd in het ziekenhuis kan worden gezien als een kwaliteitsverbetering van de behandeling van een patiënt. In de huidige situatie komt die verbetering volledig in de prijs terecht, terwijl die eigenlijk in de volumecomponent terecht zou moeten komen.

Het CBS doet momenteel onderzoek naar een andere wijze van defleren van de productie van ziekenhuizen. Binnen niet al te lange tijd zal de productie volledig worden gedeïnfleerd met behulp van volume-ontwikkelingen waarbij het aantal behandelde patiënten als volume wordt gezien. In eerste instantie zal gekeken worden naar het aantal behandelingen volgens de ICD (Internationale classificatie van ziekten). Later is het de bedoeling gebruik te maken van cijfers over diagnosebehandelcombinaties. Deze nieuwe methode zal waarschijnlijk een opwaarts effect op de productiviteit van de ziekenhuizen hebben.

Naast de ziekenhuizen behoren ook de praktijken van vrije beroepsbeoefenaren (huisartsen, tandartsen, verloskundigen en medisch specialisten) tot de gezondheidszorg. Volgens de Zorgrekeningen werd door deze producenten voor 5,6 miljard euro geproduceerd, een toename van 7,6% ten opzichte van 2000.

Productie welzijninstellingen groeit sterk

In tegenstelling tot de gezondheidszorg kent de welzijnszorg in 2001 wel een volume-groei van de productie. Het extra geld voor het wegwerken van wachtlijsten is voor een belangrijk deel terecht gekomen bij instellingen in de welzijnszorg. Als wordt gekeken naar productiegegevens van de verschillende type instellingen binnen de welzijnszorg blijkt dat vrijwel overal een stijging is waar te nemen. Met name het succes van de persoonsgebonden budgetten kan worden genoemd. Dit zijn budgetten waarmee de zorgvrager verschillende soorten geïndiceerde zorg kan inkopen bij zorgaanbieders. Het aantal persoonsgebonden budgetten is in 2001 met meer dan 60% toegenomen tot 36 525.

Ook de kinderopvang is in 2001 sterk gestegen. In dat jaar nam het aantal plaatsen met 28 duizend toe, twee keer zoveel als in de jaren 1999 en 2000. Deze uitbreiding kon mede worden gerealiseerd doordat de overheid ongeveer 100 miljoen euro beschikbaar stelde.

Loterijen blijven populair

In 2001 nam, volgens het Jaarverslag 2001 van het College van toezicht op de kansspelen, de totale spelopbrengst van de Nederlandse loterijen (inclusief casino's) toe met 15% tot 1,3 miljard euro. Met name de casino's lieten een sterke toename zien (+19%). Het netto exploitatieoverschot van de loterijen komt vrijwel volledig ten goede aan de staat en aan maatschappelijke organisaties zoals sportverenigingen, 'goede doelen organisaties' en dergelijke. Dat deze inkomsten voor goede doelen organisaties een belangrijke inkomstenbron zijn, blijkt uit gegevens van het Centraal Bureau Fondsenwerving. Van de totale inkomsten van de bij het CBF aangesloten organisaties is ongeveer 15% afkomstig van de loterijen. In 2000 ging het om ongeveer 150 miljoen euro.

Aantal leden sportverenigingen opnieuw gestegen

De productiewaarde van amateursportverenigingen is in 2001 met 5,1% gestegen. Aangezien sportverenigingen hun product niet op de markt verkopen, wordt bij afspraak de productiewaarde bepaald als de som van de kosten. De volumeontwikkeling van de productie kwam in 2001 uit op 1,2%. Deze volumeontwikkeling houdt nauw verband met de ontwikkeling van het aantal leden van de verenigingen. Het aantal leden van sportverenigingen die zijn aangesloten bij het NOC-NSF is volgens de laatstgenoemde organisatie toegenomen tot 4,8 miljoen. De groei in 2001 was twee keer zo groot als de groei in 2000.

Het witte doek doet het goed

Voor de bioscopen was 2001 een goed jaar. Volgens voorlopige cijfers van de Nederlandse Federatie van Cinematografie bezochten ongeveer 23,5 miljoen mensen een bioscoop. Dit zou het hoogste aantal zijn sinds 1981.

3.11 Arbeidsinkomensquote

Arbeidsinkomensquote marktsector loopt op in 2001

Een belangrijke indicator voor de ontwikkeling van de winstgevendheid van bedrijven is de arbeidsinkomensquote. De arbeidsinkomensquote (aiq) is het gedeelte van de toegevoegde waarde in een economie of van een bedrijfstak dat opgaat aan de loonkosten voor werkgevers. Het geeft ook, in omgekeerde zin, weer hoeveel van de toegevoegde waarde naar de factor kapitaal gaat. Per bedrijfstak kan de aiq sterk verschillen door grote onderlinge verschillen in de verhouding tussen de inzet van arbeid en de inzet van kapitaal. Zo zijn bedrijfstakken in de industrie, de energie- en waterleiding bedrijven en de delfstoffenwinning kapitaalintensief, terwijl de productie van de meeste diensten vooral met arbeid gebeurt.

De vergoeding voor de inzet van arbeid bestaat uit de beloning van werknemers plus een zogeheten toegerekend loon van zelfstandigen. Het inkomen van zelfstandigen bestaat uit twee niet scheidbare onderdelen: beloning voor de inzet van arbeid en een winstinkomen. Daarom moet een schatting gemaakt worden voor de loonsom van zelfstandigen. Het toegerekend loon voor zelfstandigen wordt berekend als het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen van een bedrijfstak vermenigvuldigd met de gemiddelde beloning per werknemer in die bedrijfstak. Deze berekening gaat er dus vanuit dat de lonen van werknemers en zelfstandigen in een bedrijfstak gemiddeld op hetzelfde niveau liggen. Een stijging van de arbeidsinkomensquote duidt op een lagere winstgevendheid. Gebruikelijk is om in analyses over de winstgevendheid de marktsector centraal te stellen. Daarbij blijven bedrijfstakken buiten beschouwing die een bijzonder karakter hebben of waar de overheidsinvloed groot is. Dit zijn de delfstoffenwinning (vooral aardgas), verhuur van en handel in onroerend goed (vooral woningbouwverenigingen en eigenaar-bewoners), gezondheids- en welzijnszorg en uiteraard de overheid.

De arbeidsinkomensquote van de marktsector steeg in 2001 met bijna 2 procentpunt tot bijna 84%. Dit betekent een duidelijke verslechtering van de winstgevendheid. In de voorgaande vijf jaar met een economische groei van 3% of meer was de aiq betrekkelijk stabiel op 81 à 82%. In 2001 versnelde de loonkostenstijging per eenheid product in de marktsector van 2,9% in 2000 naar 5,8% in 2001. Debet hieraan is niet zozeer de lichte versnelling van de loonstijging, maar vooral de stagnerende arbeidsproductiviteit. In 2000 steeg de arbeidsproductiviteit in de marktsector nog met een gebruikelijke 2,3%, in 2001 was er een daling van 0,3%. De terugval in arbeidsproductiviteit is vooral conjunctureel. De snelle teruggang van de economische groei vertaalde zich beperkt en met vertraging in een afnemende werkgelegenheidsgroei.

De hogere aiq en daarmee de verslechtering van de winstgevendheid in de marktsector is vooral terug te vinden in de metaal- en elektrotechnische industrie, chemie, handel en vervoer en communicatie. Vooral in de laatste bedrijfstak zijn de gevolgen van het minder presteren van de ICT-sector zichtbaar. Beter ging het in de bouwnijverheid en voedingsmiddelenindustrie. Opvallend is ook de landbouw waar ondanks MKZ en productiedaling de winstgevendheid duidelijk verbeterde. Subsidies hebben de financiële gevolgen van MKZ voor de boeren verzacht.

Buiten de hier afgebakende marktsector daalt de aiq in de delfstoffenwinning door de hogere aardgasbaten. Deze bedrijfstak zorgt er mede voor dat de aiq voor het gehele bedrijfsleven minder oploopt dan voor de marktsector.

3.21 Arbeidsinkomensquote

	1997	1998	1999	2000*	2001*
	%				
Landbouw, bosbouw en visserij	70,9	79,7	87,2	90,6	86,3
Delfstoffenwinning	6,7	8,4	10,1	6,3	5,2
Voedings- en genotmiddelenindustrie	56,5	57,7	55,9	56,6	55,3
Aardolie-industrie	74,2	37,7	65,0	23,7	17,9
Chemische, rubber- en kunststofindustrie	56,1	59,3	61,3	56,3	62,2
Metaalindustrie ¹⁾	81,7	80,9	83,3	82,1	90,5
Overige industrie ²⁾	79,2	78,4	76,9	77,1	77,5
Energie- en waterleidingbedrijven	48,7	47,7	46,9	50,8	46,1
Bouwnijverheid	87,3	88,1	85,9	83,8	83,6
Verhuur van en handel in onroerend goed	13,4	13,8	13,9	14,6	15,9
Handel, horeca en reparatie	76,6	73,6	72,6	73,9	76,0
Vervoer, opslag en communicatie	71,8	71,2	76,1	79,7	82,9
Financiële en zakelijke dienstverlening (excl. onr. goed)	76,1	78,1	77,7	77,5	78,3
Zorg en overige dienstverlening	88,8	89,6	87,3	85,6	83,7
Totaal ³⁾	77,8	78,3	79,4	78,7	79,7
Marktsector ⁴⁾	81,0	81,0	82,0	82,1	83,9

¹⁾ Inclusief machine-, elektrotechnische en transportmiddelenindustrie

²⁾ Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

³⁾ Inclusief overheid en niet-afgedragen omzetbelasting en rentemarge banken

⁴⁾ Totaal exclusief overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheids- en welzijnszorg

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

3.12 Bedrijfstakkenstructuur internationaal vergeleken

Zakelijke dienstverlening grootste sector

In Nederland is de financiële en zakelijke dienstverlening de grootste sector. De nijverheid volgt op ruime afstand. Eerstgenoemde sector blijkt in veel landen de grootste te zijn. Van de hier vergeleken landen vormt alleen Japan een uitzondering. Daar draagt de nijverheid (hieronder valt onder andere de industrie) voor bijna een kwart bij aan het BBP. Ook Duitsland en Italië blijken zeer afhankelijk te zijn van de industrie met respectievelijk ruim 25% en 23%.

De bedrijfstakkenstructuur is in elk van de vergeleken welvarende landen in grote lijnen hetzelfde: de landbouw heeft een aandeel van enkele procenten overgehouden, nijverheid inclusief bouw zit vrijwel steeds tussen de 25 en 30%, het aandeel van de commerciële dienstverlening is opgelopen tot 45 à 50% en de niet-commerciële dienstverlening zit tussen 20 en 25%. Interessante verschillen in de bedrijfstakkenstructuur zijn te zien in het aandeel dat de landbouw vormt in het BBP. Dat aandeel is in Nederland met 2,6% vrij hoog. In Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en België is het percentage tussen 1,0 en 1,5.

In Frankrijk en Italië is het aandeel ongeveer even groot als in Nederland. De relatieve omvang van de landbouw is vooral een afspiegeling van de netto exportpositie van de sector. Nederland is een grote netto-exporteur. De bouwnijverheid maakt in de hier vergeleken Europese landen overal ongeveer 5% van het BBP uit. Opvallend is dat het BBP in Japan voor ruim 7% uit bouwnijverheid bestaat. Overigens zijn niet alle cijfers in de tabel even goed vergelijkbaar door nationale gewoonten bij afbakening. Zo slaat het percentage voor Frankrijk bijvoorbeeld alleen op handel; horeca is statistisch in de zakelijke dienstverlening ondergebracht. Ook met de term 'overheid' wordt internationaal niet altijd exact hetzelfde bedoeld. De verschillen tussen de landen wijzen deels op de omvang van de overheid maar vooral ook op een uiteenlopende grensafbakening met de zorg en overige dienstverlening.

3.22 Bedrijfstakkenstructuur, gemiddeld aandeel 2000*

	Landbouw, Nijverheid bosbouw en visserij	Bouwnij- verheid	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en commu- nicatie	Financiële en zakelijke dienstver- lening	Overheid	Zorg en overige dienstver- lening
<i>% BBP, lopende prijzen</i>							
Nederland	2,6	20,5	5,7	15,1	7,3	26,3	11,3
Duitsland	1,2	25,2	4,9	11,7	5,6	30,4	6,3
Frankrijk ¹⁾	3,2	21,7	4,3	10,5	4,5	31,2	8,4
Italië	2,8	23,2	4,8	16,7	7,2	26,1	5,4
Verenigd Koninkrijk	1,0	22,4	5,0	15,0	7,8	27,3	4,8
België	1,4	20,8	5,0	13,8	6,6	28,6	14,2
VS	1,4	19,2	4,6	15,7	5,9	19,4	12,2
Japan	1,4	23,5	7,3	13,9	6,4	18,2	8,6

¹⁾ Constante prijzen (1995).

Bron: Nationale Statistische Bureaus.

Aandeel zakelijke dienstverlening stijgt

In alle hier vergeleken landen is het aandeel van de landbouw de laatste jaren kleiner geworden. In Nederland was deze afname het grootst. Op Frankrijk na heeft ook de nijverheid in alle landen terrein prijsgegeven. Bij Frankrijk moet aangetekend worden dat de cijfers gebaseerd zijn op constante prijzen; dit betekent dat alleen de volumeontwikkeling is gemeten en de doorgaans achterblijvende prijsstijging van de industriële productie niet is meegewogen. Behalve in Japan is in alle landen het relatieve gewicht van de overheid minder geworden in het BBP. De verschuiving is vooral ten goede gekomen aan de financiële en zakelijke dienstverlening. Het belang van deze sector is in alle hier beschouwde landen toegenomen.

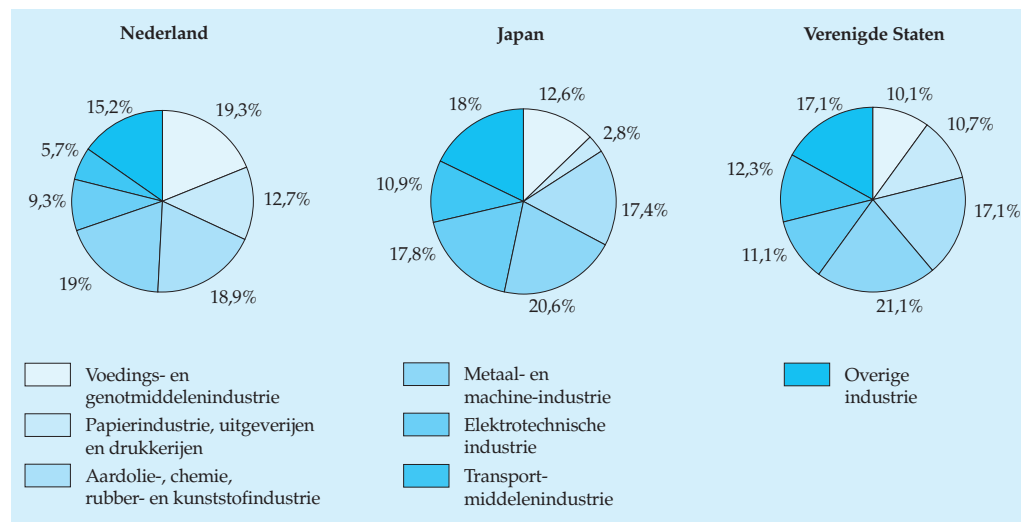
3.23 Volumeverschuiving in aandeel 2000 t.o.v. 1995*

	Landbouw, Nijverheid bosbouw en visserij	Bouwnij- verheid	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en commu- nicatie	Financiële en zakelijke dienstver- lening	Overheid	Zorg en overige dienstver- lening
% BBP, lopende prijzen							
Nederland	-0,5	-1,0	0,3	0,2	-0,1	1,5	0,1
Duitsland	-0,1	0,0	-1,1	-0,2	-0,1	1,7	-0,3
Frankrijk ¹⁾	-0,1	0,7	-0,3	-0,1	0,3	0,6	-0,5
Italië	-0,4	-1,2	-0,2	-0,1	0,0	2,0	0,2
Verenigd Koninkrijk	-0,4	-1,9	0,0	0,6	-0,2	2,1	0,4
België	-0,1	-1,9	0,2	0,1	-0,1	1,8	0,3
VS	-0,1	-1,5	0,5	0,0	-0,1	0,7	1,3
Japan	-0,3	-2,7	-2,2	2,2	0,2	0,6	1,5

¹⁾ Constante prijzen.

Bron: Nationale Statistische Bureaus.

3.24 Samenstelling industrie Nederland, Japan en Verenigde Staten

Bron: Nationale Statistische Bureaus.

De bedrijfstak industrie bestaat uit verschillende onderdelen. Voor Nederland, de Verenigde Staten en Japan verschillen de onderdelen onderling nogal in grootte. Laatstgenoemde twee landen maken deel uit van de zogenaamde G8, de acht grootste industriële landen ter wereld. Vooral Japan is, zoals we hebben gezien, grotendeels afhankelijk van de nijverheid.

Nederland is vooral sterk in de voedings- en genotmiddelenindustrie. Die maakt bijna een vijfde van de Nederlandse industrie uit. In Japan en de Verenigde Staten is dit aandeel veel kleiner. De chemie en de metaal- en machine-industrie zijn in Nederland ongeveer even groot als de voedingsindustrie. De aandelen van tegen de 20% zijn ongeveer even groot als in Japan en de Verenigde Staten. Japan springt er internationaal vooral uit door de elektrotechnische industrie. Deze bedrijfstak is hier de op één na grootste sector. Een groot deel van de productie in de elektrotechnische industrie wordt geëxporteerd. In zowel de Verenigde Staten als (in mindere mate) Japan is de transportmiddelenindustrie veel belangrijker dan in Nederland. In de Verenigde Staten worden vooral veel auto's en vliegtuigen gebouwd. In Nederland is de scheepsbouw relatief belangrijk. Japan produceert (en exporteert) vooral veel auto's. Het grote verschil in de sector papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen is statistisch van aard. In Japan betreft dit alleen de papierindustrie, over uitgeverijen en drukkerijen worden hier geen afzonderlijke cijfers gepubliceerd.

4. *Productiefactoren*

De economische groei van Nederland is voor een belangrijk deel afhankelijk van de productiefactoren die voorhanden zijn. In dit hoofdstuk worden de productiefactoren arbeid, kapitaal en kennis besproken. Eveneens van belang is de efficiëntie van deze productiefactoren. Deze wordt gemeten door onder andere de arbeidsproductiviteit en de kapitaalcoëfficiënt. Ook het ondernemerschap wordt in dit hoofdstuk belicht. De laatste paragraaf geeft een internationale vergelijking van de factor arbeid.

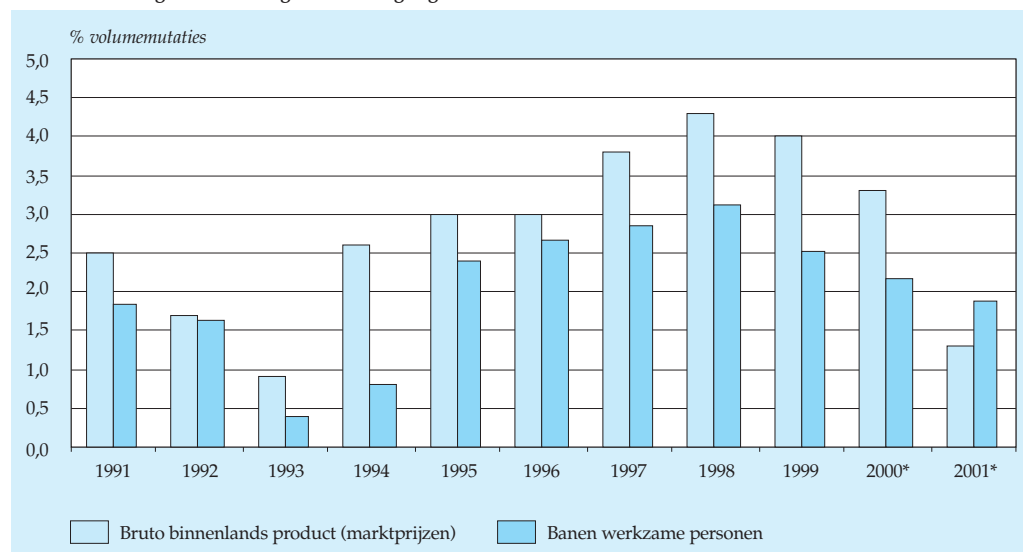
Hoewel het BBP minder hard groeide, bleef de werkgelegenheid in ongeveer hetzelfde tempo als de afgelopen jaren stijgen. Dit had tot gevolg dat, voor het eerst sinds zeer lange tijd, de arbeidsproductiviteit in de economie daalde. Ook de werkloosheid daalde scherp. Het aantal geregistreerde werklozen nam af tot 146 duizend. Hier staat wel tegenover dat het aantal vacatures voor het eerst sinds 1995 weer daalde. Dit is een eerste indicatie dat de spanning op de arbeidsmarkt aan het afnemen is. Internationaal gezien blijft de Nederlandse werkloosheid erg laag. Ook de participatiegraad is vrij hoog, met name die van vrouwen.

Het aantal ondernemingen neemt nog steeds toe. Achter deze netto toename zit een grote dynamiek van oprichtingen, opheffingen, fusies, overnames en splitsingen. Zo groeide het aantal faillissementen in 2001 fors, met zo'n 20%.

4.1 *Arbeid*

Het jaar 2001 kenmerkt zich door een lichte omslag op de arbeidsmarkt. De scherpe terugval van de economische groei leidde slechts tot een kleine afname van de werkgelegenheidsgroei. Het aantal werkzame personen (zelfstandigen en werknemers) nam met ongeveer 154 duizend toe. Het aantal banen en het arbeidsvolume namen met 1,9% toe. Alles bij elkaar genomen is er sprake van groei, maar wel met minder grote cijfers dan in de voorafgaande jaren. In 2000 steeg de werkgelegenheid nog met 2,2% en in 1999 met 2,6%. De werkloosheid bleef dalen en kwam daarmee op het laagste niveau sinds 1980. In 2001 werd een niveau van 146 duizend bereikt. Tegelijkertijd was er een ommekeer bij de vraag naar personeel. Voor het eerst in jaren is in 2001 het aantal openstaande vacatures gedaald.

4.1 Ontwikkeling economische groei en werkgelegenheid

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking; Nationale rekeningen 2001.

Per bedrijfstak vertoont de ontwikkeling van het aantal banen een verschillend beeld. Het niet-commerciële deel van de economie kende een groeiversnelling, terwijl de werkgelegenheid bij de commerciële bedrijven duidelijk minder toenam dan de jaren ervoor. De gezondheids- en welzijnszorg en de overheid tezamen namen in 2001 bijna de helft van de werkgelegenheidsgroei voor hun rekening. In de zorg versnelde de groei van 1,7% naar 2,8% in 2001, bij de overheid van 1,8% naar 2,8%. In 2001 zijn er 50 duizend banen bijgekomen in de zorg en 25 duizend bij de overheid.

Het teruglopen van de banengroei doet zich voor in de industrie en bouw-nijverheid en in de commerciële dienstverlening. De sterkste terugval deed zich voor in vervoer en communicatie, waar de groei vertraagde van 5,1% in 2000 naar 2,9% in 2001.

4.2 Arbeid

	1990	1995	1998	1999	2000*	2001*	Mutatie t.o.v.	
							2000	1995
<i>x 1 000</i>								
Gemiddelde bevolking	14 947	15 460	15 703	15 809	15 922	16 043	121	583
Potentiële beroepsbevolking	10 228	10 498	10 604	10 663	10 717	10 801	84	303
Werkzame personen	6 698	7 143	7 743	7 964	8 123	8 277	154	1 134
Banen van werkzame personen	7 017	7 525	8 194	8 400	8 582	8 744	162	1 219
Arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren	5 441	5 663	6 166	6 309	6 426	6 542	116	879
Vacatures, stand einde 4e kwartaal (excl. overheid)	98	62	124	168	189	148	-41	86
Geregistreerde werkloosheid	358	464	287	221	188	146	-42	-318
<i>%</i>								
Arbeidsdeelname	65,5	68,0	73,0	74,5	75,8	76,6	0,8	8,6
Geregistreerde werkloosheid	5,1	6,1	3,6	2,7	2,3	1,7	-0,5	-4,4

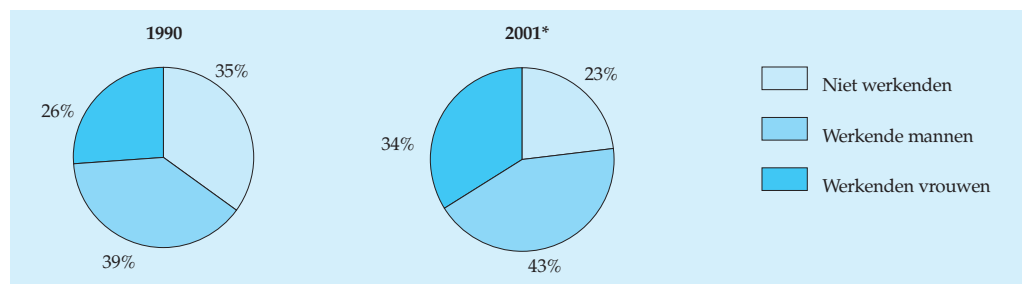
Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB) en Nationale rekeningen 2001.

Arbeidsdeelname neemt verder toe

In 2001 is de werkgelegenheid iets sneller gegroeid dan de potentiële beroepsbevolking, de bevolking in de leeftijd van 15 tot 65 jaar. Dat betekent een voortzetting van de trend van de afgelopen jaren dat vooral de stijging van de arbeidsdeelname de groei van de werkgelegenheid heeft bepaald. De arbeidsdeelname steeg in 2001 licht, naar bijna 77%. Van de 10,8 miljoen personen tellende potentiële beroepsbevolking waren er dus bijna 8,3 miljoen aan het werk. Het totaal aantal banen steeg in 2001 met 1,9% tot 8,7 miljoen. Daarvan werd 15% bezet door zelfstandig werkenden en 85% door werknemers in loondienst. Het aantal werknemers nam in 2001 met ruim 2,3% toe tot 7,1 miljoen. Die werknemers bezetten 7,4 miljoen banen. Dat is gemiddeld 1 046 banen op 1 000 werknemers.

De arbeidsdeelname van vrouwen is in 2001 verder toegenomen. Meer dan de helft van alle vrouwen van 15 tot 65 jaar had betaald werk voor twaalf uur of meer per week. Tien jaar geleden lag dit percentage nog op 41. De stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen is daarmee tweemaal zo hoog als die van mannen. Toch blijft de participatie van vrouwen nog steeds aanzienlijk lager dan die van mannen. De participatie van vrouwen is het hoogst onder 25-29-jarigen.

4.3 Arbeidsparticipatie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Deeltijdbanen groeien sneller

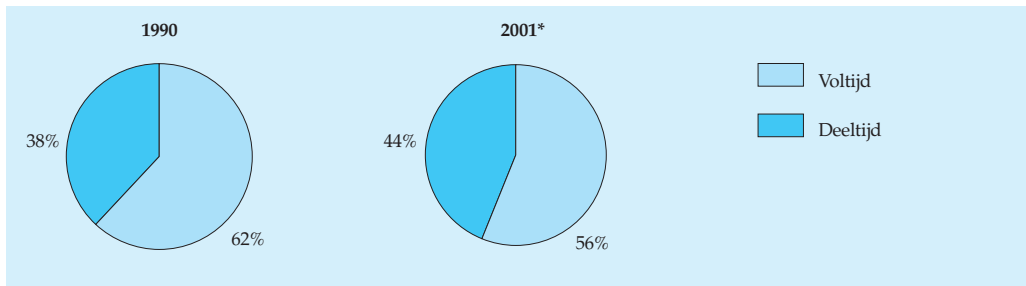
In 2001 groeide het aantal deeltijdbanen sneller dan het aantal voltijdbanen. Van alle werknemersbanen was 56% een voltijdbetrekking; in 1990 was dat nog 62%. Vooral vrouwen hebben deeltijdbanen. Van alle werknemersbanen wordt 44% bezet door een vrouw, maar bij de deeltijdbanen is dit 71%. Het aandeel van vrouwen in een voltijdbaan steeg in 2001 licht. Bijna de helft van de nieuwe voltijdbanen wordt door een vrouw vervuld. Bij de nieuwe deeltijdbanen in 2001 was de verhouding tussen vrouwen en mannen 81% tegen 19%. Net als in 2000 nam het aantal mensen met een vaste arbeidsrelatie toe. Na jarenlang te zijn gestegen, staat het aantal flexibele banen nu stabiel op iets meer dan driekwart miljoen.

4.4 Aantal banen van werknemers naar dienstverband en geslacht

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutatie t.o.v.	
						2000	1995
<i>x 1 000</i>							
Voltijd	3 648	3 783	4 094	4 134	4 207	73	424
man	.	2 965	3 169	3 190	3 229	39	264
vrouw	.	818	924	944	978	34	160
Deeltijd	2 250	2 505	3 019	3 150	3 243	93	738
man	.	688	887	928	946	18	258
vrouw	.	1 817	2 132	2 222	2 297	75	480
Totaal	5 898	6 288	7 112	7 284	7 450	166	1 162
man	3 703	3 653	4 056	4 118	4 175	57	522
vrouw	2 195	2 635	3 056	3 166	3 275	109	640

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

4.5 Verdeling banen van werknemers naar dienstverband

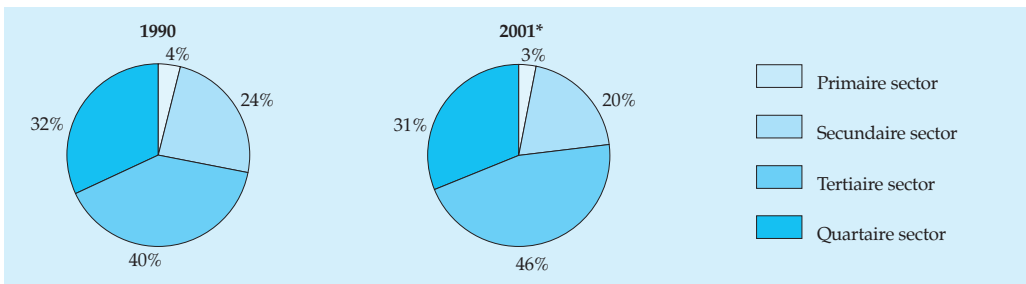

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Arbeidsvolume werknemers stijgt even snel als in 2000

Het arbeidsvolume van werknemers in de bedrijven, de werkgelegenheid omgerekend naar volledige arbeidsplaatsen, is in 2001 iets minder sterk gestegen dan het aantal banen. Dat heeft te maken met de groei van de deeltijdarbeid. Het arbeidsvolume steeg evenals in 2000 met 2,1%, terwijl het aantal banen van werknemers met 2,3% toenam. De commerciële dienstverlening laat opnieuw een meer dan gemiddelde toename van de werkgelegenheid zien (2,0%). Deze toename is minder groot dan in voorgaande jaren. Binnen de commerciële diensten steeg de werkgelegenheid vooral in de telecommunicatie, computerservicebureaus, juridische en economische dienstverlening en detailhandel. De werkgelegenheid in de industrie bleef evenals in 2000 vrijwel onveranderd.

4.6 Werkzame personen naar economische activiteit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Kader 4.a

Arbeidsvolume in uren gemeten: het verschil tussen betaalde en gewerkte uren

De hoeveelheid ingezette arbeid wordt meestal met behulp van het aantal personen, banen en arbeidsjaren beschreven. Vanwege het relatief grote aantal deeltijdbanen en de arbeidsduurverkortings is een beschrijving van de inzet van arbeid aan de hand van het verloop van het aantal werknemers of banen vooral in Nederland een minder goede indicator. Daarom wordt veelal gebruik gemaakt van arbeidsjaren of voltijdbanen.

Het arbeidsvolume in arbeidsjaren is het aantal banen in een jaar omgerekend naar voltijdequivalenten. De eenheid arbeidsjaar wordt berekend door alle banen in een jaar te herleiden naar voltijdequivalenten. Een voltijdequivalent van een baan in een bepaalde bedrijfstak wordt vastgesteld door de gemiddelde overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur van deze baan te delen door de overeengekomen of contractuele jaarlijkse arbeidsduur van een voltijdbaan. Zo leveren twee halve banen samen één arbeidsjaar op. Bij het arbeidsvolume in arbeidsjaren wordt dus alleen gekeken naar het aantal overeengekomen arbeidsuren. Hierbij worden de contractueel overeengekomen verlof-, feestdagen en de arbeidsduurverkortings niet meegeteld. Aangezien voor een voltijdbaan het aantal overeengekomen uren per bedrijfstak niet gelijk hoeft te zijn, kunnen arbeidsjaren tussen bedrijfstakken verschillen.

Het arbeidsvolume is ook te berekenen aan de hand van de betaalde uren of de feitelijk gewerkte uren. Betaalde uren worden berekend door bij het aantal overeengekomen uren het aantal betaalde overuren op te tellen. Overuren zijn uren die naast de voor de werknemer geldende contractuele arbeidsduur werkelijk zijn gewerkt en volledig zijn uitbetaald. Ook hier worden verlof-, feestdagen en arbeidsduurverkortings als niet-betaalde uren beschouwd. De betaling over deze dagen wordt toegerekend aan de overige dagen, terwijl alle verzuimuren, zoals ziekte, weerverlet, kort verzuim, zwangerschaps- en ouderschapsverlof, wel tot de betaalde uren behoren. Sinds kort maakt het CBS experimentele berekeningen van gewerkte uren. De berekening lijkt op die van de betaalde uren, alleen wordt hierbij rekening gehouden met de diverse niet-gewerkte verzuimuren: gewerkte uren in een jaar zijn het aantal overeengekomen uren verminderd met de niet-gewerkte uren als gevolg van alle vormen van verzuim. Bij het berekenen van de gewerkte uren wordt geen rekening gehouden met onbetaald overwerk (en ook niet met teruggegeven overuren, betaalde reisuren, wachturen e.d.), zodat de becijferde gewerkte uren een lichte onderschatting zijn van de feitelijk gewerkte tijd.

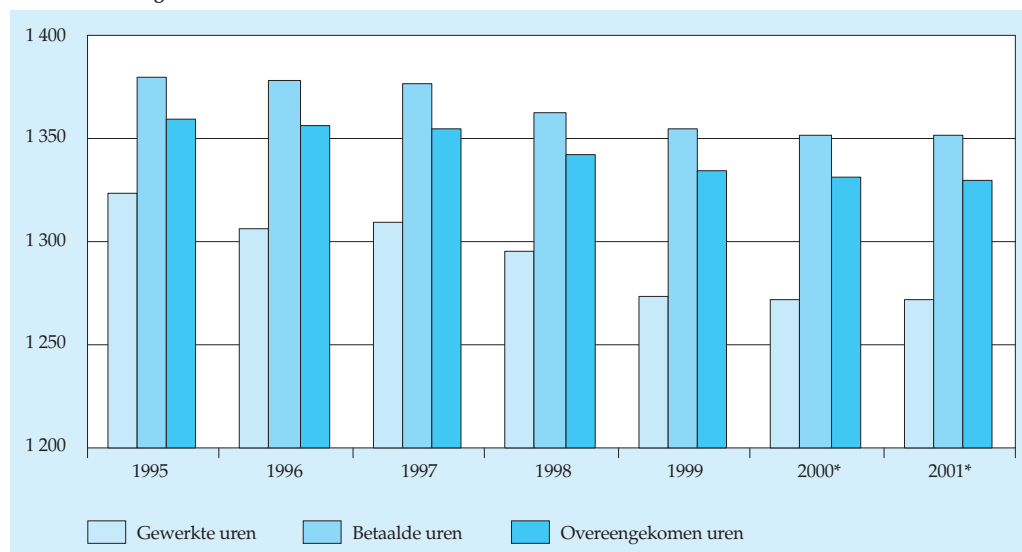
Het totaal aantal gewerkte uren per baan per jaar is lager dan het totaal aantal betaalde of overeengekomen uren op jaarbasis, omdat het aantal gewerkte uren verminderd wordt met alle verzuimuren.

Betaalde en gewerkte uren, gemiddeld per baan

	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*
<i>uren</i>						
Overeengekomen uren (voltijd)	1 739	1 733	1 721	1 717	1 717	1 717
Overeengekomen uren	1 357	1 355	1 342	1 334	1 331	1 330
Betaalde uren	1 378	1 376	1 363	1 355	1 352	1 352
Gewerkte uren	1 307	1 310	1 296	1 273	1 272	1 272

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

4.7 Ontwikkeling arbeidsduur

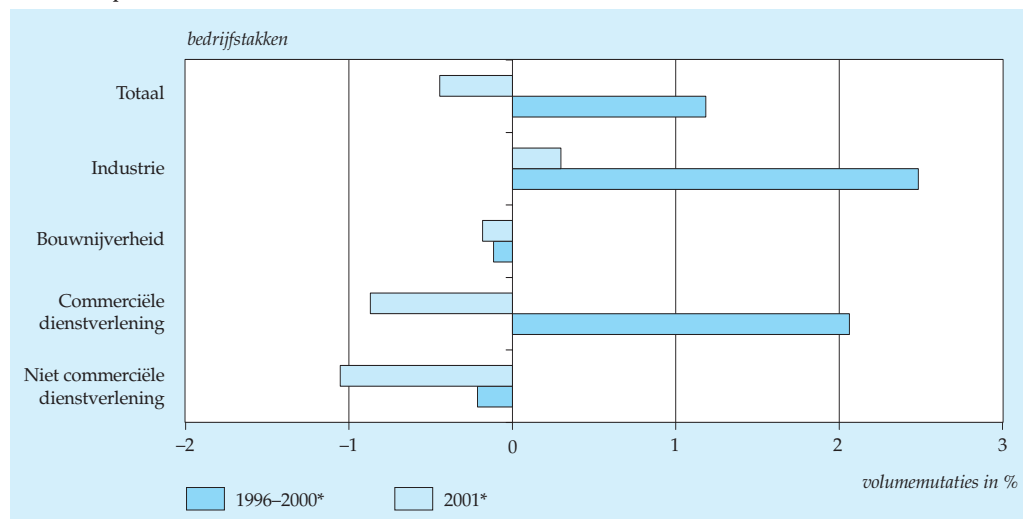
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Arbeidsproductiviteit daalt voor het eerst sinds jaren

De arbeidsproductiviteit, gedefinieerd als de toegevoegde waarde per arbeidsjaar, meet de doeltreffendheid van de inzet van arbeid in het productieproces. In 2001 is de arbeidsproductiviteit van de gehele Nederlandse economie met 0,4% afgenomen, omdat de werkgelegenheidsgroei (1,8%) hoger was dan de groei van de toegevoegde waarde (1,4%). Dat betekent voor het eerst sinds 1987 een daling van de arbeidsproductiviteit.

Bij de beoordeling van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wordt vaak naar de marktsector gekeken. Vanwege hun bijzondere kenmerken worden daarbij enkele bedrijfstakken buiten beschouwing gelaten. Dat betreft de delfstoffenwinning, de exploitatie van onroerend goed, de overheid en de gezondheids- en welzijnszorg. De arbeidsproductiviteit van de marktsector daalde in 2001, en wel met 0,3%. In de periode 1998 tot 2001 was er nog een stijging van meer dan twee procent. Het arbeidsvolume in de marktsector wijzigde in 2001 met 1,4%, terwijl de toegevoegde waarde met 1,0% daarbij achterbleef.

4.8 Arbeidsproductiviteit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

4.9 Arbeidsproductiviteit

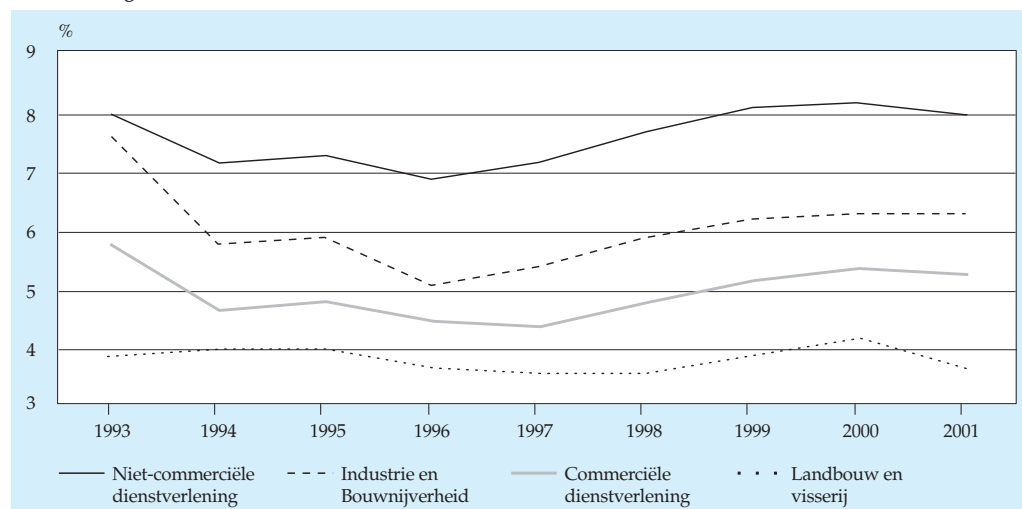
	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*	1996/ 2001*
<i>mutaties in %</i>							
Landbouw, bosbouw en visserij	-3,9	-5,5	11,3	6,4	1,2	0,0	1,6
Delfstoffenwinning	8,6	-0,9	-4,1	3,6	-0,2	9,7	2,8
Industrie	1,7	1,4	2,0	2,4	5,1	0,3	2,1
Energie- en waterleidingbedrijven	9,7	-3,9	1,7	1,7	5,9	8,8	4,0
Bouwnijverheid	-4,1	-1,2	1,6	2,0	1,0	-0,2	-0,1
Handel, horeca en reparatie	1,6	5,4	4,2	2,7	1,9	-2,2	2,3
Vervoer, opslag en communicatie	2,7	6,9	6,8	3,1	3,2	-0,2	3,7
Financiële en zakelijke dienstverlening	-3,1	-2,3	-2,0	1,1	0,5	-0,1	-1,0
Idem, exclusief verhuur en handel in onroerend goed	-1,7	-1,2	-0,9	2,4	0,9	0,0	-0,1
Overheid	1,4	2,5	0,9	-0,1	-0,1	-0,7	0,7
Zorg en overige dienstverlening	-1,6	-1,9	-2,1	0,7	0,0	-1,3	-1,0
Totaal	0,4	0,5	1,3	1,7	1,5	-0,4	0,8
Marktsector	0,0	1,2	2,3	2,6	2,3	-0,3	1,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Ziekteverzuim stabiliseert

In 2001 was het ziekteverzuim inclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof bij particuliere bedrijven gemiddeld 6,1% en exclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof 5,4%. Dit betekent dat per dag gemiddeld één op de zestien werknemers in het bedrijfsleven ziek thuis blijft. Ten opzichte van 2000 is het verzuim gelijk gebleven. Het ziekteverzuim lijkt zich dus te stabiliseren na drie opeenvolgende jaren van stijgingen.

4.10 Ziekteverzuim in particuliere bedrijven naar marktsector (jaargemiddelde inclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof), 1993–2001

Bron: Sociaal economische maandstatistiek.

In de periode 1994–1996 daalde het ziekteverzuim als gevolg van de invoering van enkele wijzigingen in de Ziektewet. De invoering van de Wet Terugdringing Ziekteverzuim in 1994 bepaalde onder meer dat de werkgever twee of zes weken, afhankelijk van de grootte van het bedrijf, zelf het loon van de zieke werknemer moest doorbetalen. Dat leidde ertoe dat veel bedrijven maatregelen namen om het ziekteverzuim terug te dringen. Het verzuim daalde in dat jaar fors tot 5,5%. In 1996 daalde het verzuim verder tot 5,1%. In dat jaar werd de Ziektewet zo gewijzigd, dat de werkgever geen ziekwetpremie meer betaalde. Hij bleef wel verplicht bij de zieke werknemer gedurende een heel jaar tenminste 70% van het loon door te betalen. Tegen dit risico konden zij zich eventueel verzekeren bij een particuliere verzekeringsmaatschappij. In 1998 kwam het ziekteverzuim weer op het niveau van vóór de wetwijziging in 1996.

Vanaf 1996 nam het ziekteverzuim in alle sectoren van het particuliere bedrijf weer iets toe. In de niet-commerciële dienstverlening en de landbouw en visserij ligt het ziekteverzuim zelfs hoger dan vóór de wetswijzigingen. Het ziekteverzuim in de niet-commerciële dienstverlening is in 2001 met 8,0% het hoogst. Dit komt voornamelijk door het hoge verzuim in de gezondheids- en welzijnszorg.

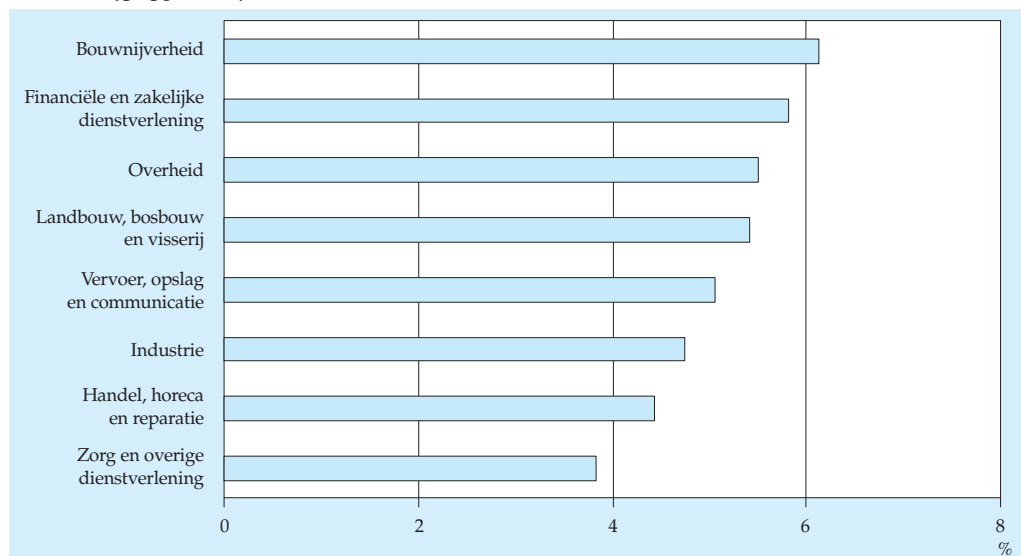
De landbouw is in 2001 met 3,7% opnieuw de bedrijfstak met het laagste ziekteverzuim. In deze bedrijfstak is het verzuim het afgelopen jaar ook nog eens fors gedaald. Gemiddeld blijft op een dag slechts één op de 27 medewerkers in de landbouw ziek thuis. In de gezondheids- en welzijnszorg is dit één op de 11 medewerkers.

De verschillen in het ziekteverzuim tussen de bedrijfstakken hebben onder andere te maken met de bedrijfsgrootte. In het algemeen geldt: hoe groter het bedrijf, hoe hoger het verzuim. Het verzuim bij grote bedrijven was in 2001 gemiddeld 8,0%, bij middelgrote bedrijven 5,2% en bij bedrijven met minder dan 10 werknemers 3,3%. Ook de samenstelling van het personeel kan een rol spelen bij de hoogte van het ziekteverzuim. Vrouwen, ouderen en mensen met een laag opleidingsniveau hebben een hoger verzuim dan mannen, jongeren en mensen met een hoog opleidingsniveau.

Oplopende loonstijging

Per arbeidsjaar zijn in 2001 de lonen in Nederland met 5% gestegen. Dit is iets meer dan de stijging met 4,6% in 2000. Zo'n stijging is voor het laatst voorgekomen in 1992. De loonstijgingen in de verschillende bedrijfstakken weken over het algemeen niet veel af van het gemiddelde. Uitschieters aan de bovenkant waren de bouwnijverheid (6,1%) en aan de onderkant de zorg en overige dienstverlening (3,8%). Hoewel de cao-loonstijging anders doet vermoeden, was er in de zorg en overige dienstverlening sprake van een relatief lage loonstijging per arbeidsjaar. Dit werd mede veroorzaakt door de instroom van nieuw/jong personeel met relatief lage lonen. De gemiddelde loonstijging per werknemer ligt normaal gesproken hoger dan de gemiddelde cao-loonstijging, omdat de loonstijging per werknemer uitgaat van feitelijk door werkgevers betaalde lonen. Effecten zoals mensen die van baan veranderen of promotie maken, worden in dit cijfer dus wel meegenomen.

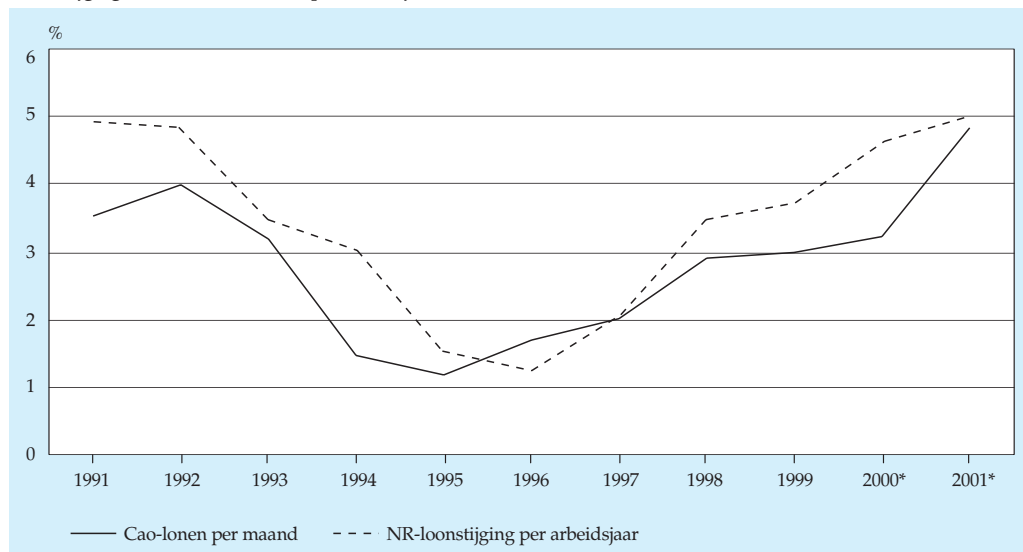
4.11 Loonstijging per bedrijfstak

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De cao-maandlonen (inclusief bijzondere beloningen) zijn het afgelopen jaar bijna 5% gestegen. Zo hoog is de toename sinds 1982 niet geweest. Sinds 1995 versnelt de cao-loonstijging. In 1994–1996 was de stijging duidelijk lager dan het langjarig gemiddelde. Opmerkelijk is het aandeel van de bijzondere beloningen in de loonstijging in 2001. Gemiddeld over alle sectoren was ruim 0,5% van de lonengroei aan de ontwikkeling in bijzondere beloningen te danken.

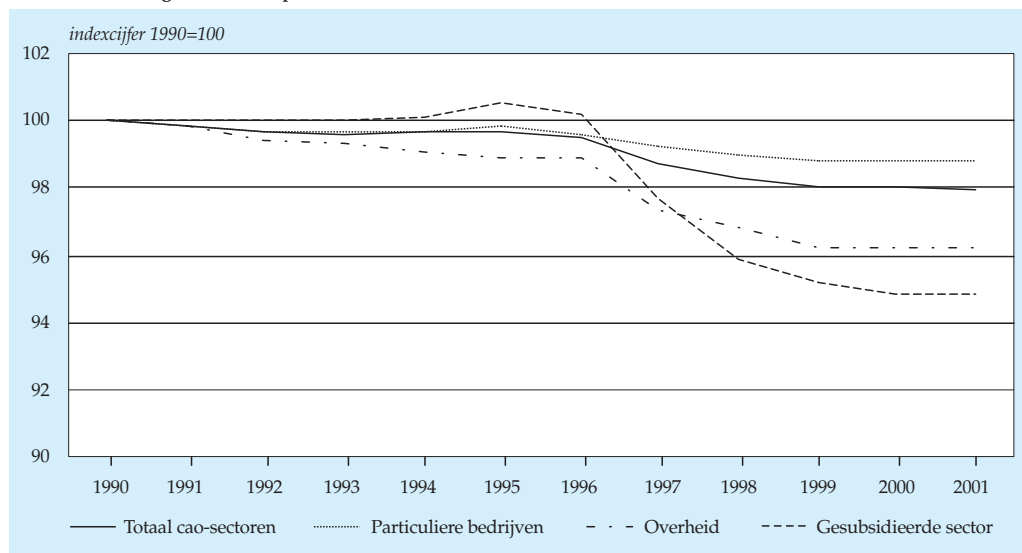
4.12 Stijging cao-lonen en loonsom per arbeidsjaar

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001 en Sociaal-economische maandstatistiek.

In 2001 is de cao-uurloonstijging het grootst in de gesubsidieerde sector. Hieronder vallen ondermeer de gezondheids- en welzijnszorg. De totale stijging was 5,3%. Een groot deel is toe te schrijven aan bijzondere beloningen. Zo zijn er afspraken gemaakt over het verhogen van de eindejaarsuitkering en de opbouw van een 13e maand. Ook bij de overheid is dit te zien, zij het in mindere mate. Bij de particuliere bedrijven stegen de cao-lonen gemiddeld 4,8%. Ook dit is vergeleken met de laatste jaren erg hoog. Een deel van deze stijging is veroorzaakt door een verandering in het salarissysteem van de uitzendkrachten. Zonder deze verandering zouden de lonen 4,4% hoger zijn geweest.

4.13 Ontwikkeling arbeidsduur per CAO-sector

Bron: Sociaal-economische maandstatistiek.

De gemiddelde consument zal echter meer geïnteresseerd zijn in de koopkrachtontwikkeling dan in de nominale loonontwikkeling. In dit opzicht is 2001 een recordjaar. De loonstijging overtrof weliswaar slechts bescheiden de inflatie van 4,5%, maar door de belastingverlaging steeg de koopkracht sterk.

De gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur van een voltijdbaan is de afgelopen tien jaar kleiner geworden. Ten opzichte van 1990 is de arbeidsduur met ruim 2% afgenomen. De afname was bij de overheid duidelijk groter (zo'n 4%) dan in de particuliere sector. In de gesubsidieerde sector heeft zich de afgelopen 5 jaar een nog scherpere daling voorgedaan, nadat er in de jaren er voor juist een lichte stijging was geweest. Overigens betreft het hier indexcijfers: het feit dat alle sectoren in 1990 op 100 staan wil uiteraard niet zeggen dat de gemiddelde arbeidsduur overal gelijk was.

Kader 4.b

Loonbegrippen

De totale arbeidskosten per werknemer bestaan voor een werkgever gemiddeld genomen uit de volgende onderdelen:

- Netto loon
- Sociale lasten voor de werknemer
- Sociale lasten voor de werkgever
- Overige arbeidskosten

De eerstgenoemde twee onderdelen vormen samen het brutoloon. De totale arbeidskosten bestaan voor ongeveer driekwart uit brutolonen. De sociale lasten voor de werknemer bestaan uit premies voor sociale verzekeringen en loonbelasting. Onder sociale lasten voor de werkgever vallen eveneens premies voor sociale verzekeringen. Dit zijn verzekeringen tegen bijvoorbeeld werkloosheid. Hiervan is op de salarisstroken van werknemers niets terug te vinden.

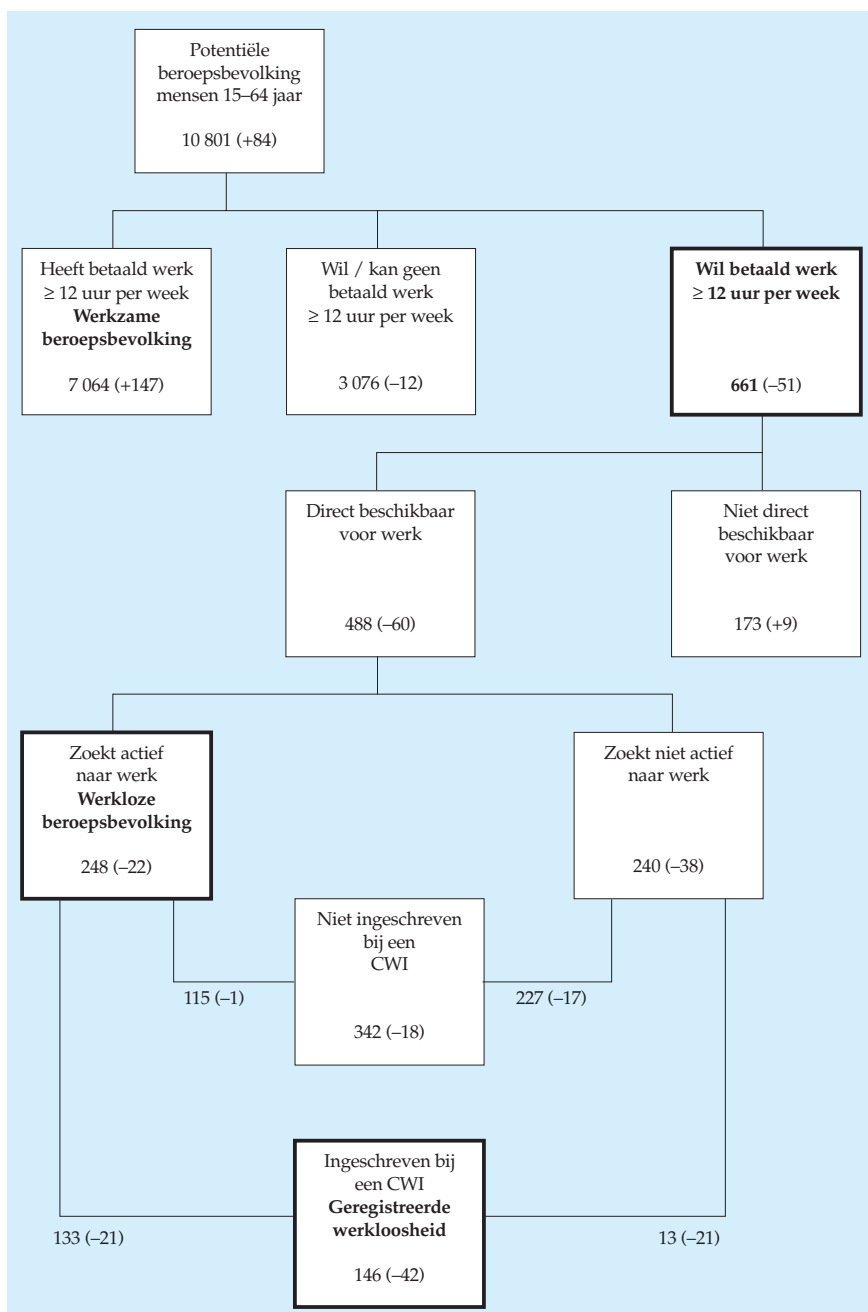
De ontwikkeling van de brutolonen in de tijd is op verschillende manieren te meten. Want wat is precies het brutoloon? Er zijn verschillende mogelijkheden:

- Lonen inclusief of exclusief bijzondere beloningen? In de collectieve arbeidsovereenkomst wordt voor een bepaalde periode afgesproken met hoeveel procent het bruto loon jaarlijks stijgt. In de cao staan ook afspraken over bijzondere beloningen. Deze bestaan uit 13^e maand uitkeringen, eindejaarsuitkeringen, bonussen en dergelijke.
- Lonen per jaar, per maand of per uur? De maandelijkse arbeidsduur is niet voor iedere werknemer even groot. Als voltijdbanen kleiner worden zal er dus per maand minder gewerkt worden. Dit resulteert in een kleinere stijging van de lonen per maand. Het heeft echter geen invloed op de lonen per uur. Het uurloon is dus meer geschikt om beloningsverhoudingen tussen werknemers te meten. Jaar- en maandlonen daarentegen zeggen meer over het inkomen.
- Gerealiseerde uren of afgesproken uren? Als de lonen per uur gemeten worden, moet dan de totale loonsom per werknemer door het afgesproken aantal te werken uren gedeeld worden of door het daadwerkelijk aantal gewerkte uren? Hier-tussen kunnen verschillen bestaan door bijvoorbeeld ziekte of overwerk.
- Cao-lonen of verdiende lonen? Over het eerste worden afspraken gemaakt, het tweede is wat er daadwerkelijk verdiend wordt. In deze publicatie wordt bij cao-lonen uitgegaan van cao-lonen inclusief bijzondere beloningen per uur. Voor de uren wordt daarbij uitgegaan van afgesproken uren.

Potentiële arbeidsreserve en werkloosheid zijn gedaald

Van de potentiële beroepsbevolking in 2001 heeft twee derde deel betaald werk van twaalf uur of meer per week en 28% wil of kan geen betaald werk van twaalf uur of meer per week doen. De resterende 6% wordt de potentiële arbeidsreserve genoemd. Zij werken niet of minder dan twaalf uur per week en zouden betaald werk voor twaalf uur of meer per week willen hebben. Deze potentiële arbeidsreserve is ten opzichte van 2000 met 51 duizend personen afgenomen.

4.14 Relatieve indicatoren onbenut arbeidsaanbod (in duizendtallen), 2001*
(Tussen haakjes staat de mutatie ten opzichte van 2000 vermeld)

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB) 2001.

Van die potentiële arbeidsreserve was driekwart direct beschikbaar voor werk van twaalf uur of meer per week. De helft zocht daar actief naar. Dat is de werkloze beroepsbevolking. Daarvan hebben 146 duizend personen zich ingeschreven bij een CWI (Centrum Werk en Inkomen, voorheen Arbeidsbureau). Zij worden geregistreerde werklozen genoemd. Alle indicatoren van het onbenutte arbeidsaanbod geven hetzelfde beeld: een meer dan vijf jaar durende continue en aanzienlijke daling. Bovendien is de feitelijke omvang van de potentiële arbeidsreserve minder groot dan het lijkt. Veel aanbieders van betaalde arbeid willen namelijk in deeltijd werken. Gemeten in arbeidsjaren is het aanbod kleiner dan gemeten in aantallen personen.

4.15 Indicatoren onbenut arbeidsaanbod

	1992	1997	1998	1999	2000*	2001*
	<i>x 1 000</i>					
Wil betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week	974	1 020	914	805	712	661
Werkloze beroepsbevolking	411	438	348	292	270	248
Geregistreerde werkloosheid	336	375	287	221	188	146

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB).

Spanning op de arbeidsmarkt daalt

Het aantal openstaande vacatures groeide tussen 1994 en 2000 ononderbroken. Aan het eind van het derde kwartaal van 2001 daalde het aantal openstaande vacatures voor het eerst sinds zeven jaar. Deze daling gaat samen met de teruglopende economische groei. Eind 2001 zijn de vacatures met ruim 40 duizend gedaald tot bijna 164 duizend; dat is een daling van bijna 20%. Het aantal vacatures bij de overheid wijzigt nauwelijks en staat al langere tijd rond de 15 duizend.

Stonden aan het eind van 2000 nog 28 vacatures op de duizend banen open, een jaar later was dit aantal gedaald tot 22. De spanning is het sterkst afgenomen in de vervoerssector en communicatie. De vacaturegraad is hier teruggelopen van 27 naar 15. In 2001 was de spanning het hoogst in de bouwnijverheid met 33 openstaande vacatures per duizend banen, gevolgd door de zakelijke dienstverlening met 28.

Minder vacatures in commerciële dienstverlening

Drie van de vier bedrijfsklassen bereikten hun hoogste aantal vacatures in 2000. In 2001 daalden deze aantallen weer licht. Het betreft landbouw en visserij, industrie en bouwnijverheid en commerciële dienstverlening. De lichte afname in 2001 is het gevolg van de teruggelopen economische groei. Bij de niet-commerciële dienstverlening is geen teruggang van de vacatures, omdat deze sector minder afhankelijk is van de conjunctuur. Deze sector had

in 2001 een aandeel van 26% in het totaal aantal vacatures, in 2000 was dit nog 21%. In 1997–1999 nam het aantal vacatures in de niet-commerciële dienstverlening toe, maar bleef de groei achter bij de commerciële sectoren. De toenemende personeelsbehoefte in de zorg en het onderwijs maakte deze sector in 2001 de enige waar het aantal vacatures nog groeide.

Meer vacatures voor elementaire beroepen

Er was over de periode 1997–2001 een ononderbroken groei van 8 naar 12% van het aandeel vacatures voor elementaire beroepen. Bij deze beroepen gaat het om eenvoudige werkzaamheden. Een tweede trend die zich aftekent is de afname van het aandeel vacatures voor wetenschappelijke beroepen van 7% naar 5%. Ook het aantal vacatures voor beroepen van hbo-niveau lijkt licht af te nemen. Het aandeel vacatures lagere en middelbare beroepen nam tussen 1997 en 2000 voortdurend toe.

Voorkeur voor beroepsopleiding

De meest gevraagde opleiding bij vacatures is een beroepsopleiding. In 2001 werd 85% van de vacatures een dergelijke beroepsopleiding gewenst. Over de periode 1997–2001 was er een constante toename van het percentage vacatures waarin om een vbo-opleiding werd gevraagd. Dit percentage kwam in 2001 uit op 26. Alleen een mbo-opleiding wordt vaker gevraagd (39% van de vacatures). Op de derde plaats komt het aandeel vacatures waarin om een hbo-opleiding wordt gevraagd (19%).

Kader 4.c

Aantal moeilijk vervulbare vacatures gedaald in 2001

De moeilijkheden die werkgevers ondervinden bij het werven van personeel worden op verschillende manieren gemeten. Allereerst is er het subjectieve begrip moeilijk vervulbare vacature. Het wordt aan de werkgever overgelaten om te bepalen welke vacature hij als moeilijk vervulbaar beschouwt. Ook zijn er twee meer objectieve gegevens die iets zeggen over de grootte van de wervingsproblemen. Allereerst is er de tijdsduur: een indicator hiervoor is het percentage vacatures dat langer dan drie maanden open staat. Ten tweede is er het aandeel vacatures voor arbeidsplaatsen die op het peilmoment open stonden. Ook dit kan worden geïnterpreteerd in termen van wervingsurgentie. Bij een vacature voor een onbezette arbeidsplaats blijft er werk liggen.

Ondanks de daling van het aantal vacatures was in 2001 nog altijd de helft van de vacatures moeilijk vervulbaar. Verder stond toen bijna de helft van de vacatures langer dan drie maanden open en betrof 83% van de vacatures een onbezette arbeidsplaats.

De aantallen die hierbij gemeten worden hangen onder meer af van de omvang van het totale aantal vacatures. Zo nam in het kielzog van de vacaturegroei aan het eind van de jaren negentig ook het aantal moeilijk vervulbare vacatures toe. In 2000 bereikte het totale aantal moeilijk vervulbare vacatures de recordhoogte van 91 duizend om in 2001 te dalen naar 85 duizend. In beide jaren omvatten zij de helft van alle vacatures in het particuliere bedrijf.

Vacatures naar kenmerk

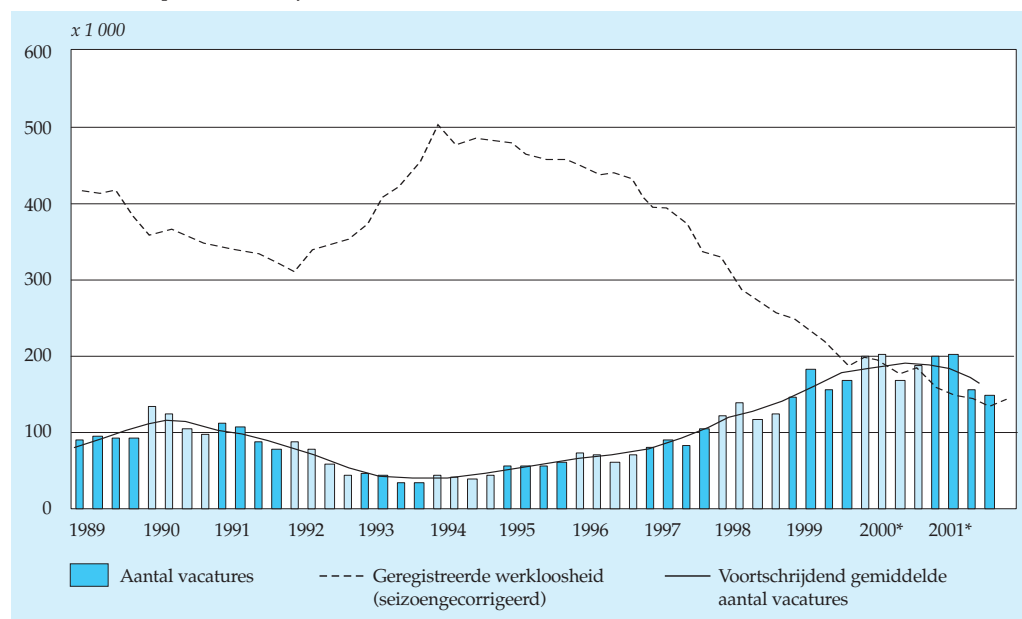
	1997	1998	1999	2000	2001
<i>in % van totaal aantal vacatures</i>					
Moeilijk vervulbaar	32	43	53	50	50
Langer dan drie maanden open	42	45	54	53	49
Arbeidsplaats nu niet bezet	84	82	86	83	83
Geschikt voor schoolverlaters	31	37	41	44	43
Meer dan 20 uur in de week	79	80	77	81	81
Advertentie gezet	45	49	50	55	57
Aangemeld bij het CWI	24	29	30	33	28

Bron: CBS, Structuurenquête vacatures 2001.

De meeste moeilijk vervulbare vacatures deden zich voor in de industrie en bouw-nijverheid en in de commerciële dienstverlening. In 2001 was het aandeel moeilijk vervulbare vacatures in deze sectoren respectievelijk 59% en 46%. In 1999 waren de fracties moeilijk vervulbaar ervaren vacatures nog respectievelijk 63% en 53%. In de bouwnijverheid afzonderlijk lag dit percentage zelfs op 78.

De toegenomen personeelsbehoefte in de zorg en het onderwijs maakt dat ook het percentage moeilijk vervulbare vacatures in de niet-commerciële dienstverlening toenam. In 2001 was dit gestegen tot bijna de helft.

4.16 Vacatures in particulier bedrijf en werkloosheid, 1989–2001

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001; Vacature-enquête 2001.

4.2 Ondernemerschap

Meer dan 700 duizend bedrijven

Het aantal bedrijven in Nederland is in het jaar 2000 met 1,2% gestegen tot 702 duizend per 1 januari 2001. Daarmee sluiten de cijfers aan bij een periode van groei die begint in het midden van de jaren tachtig. Vanaf 1 januari 1993 (het begin van de reeks) is het aantal bedrijven met meer dan 100 duizend toegenomen. Dit is een stijging van ruim 17% in acht jaar. Daarmee ligt het stijgingspercentage van het aantal bedrijven boven dat van de bevolking (5%). Dit betekent dat het aantal bedrijven per 1000 inwoners is gestegen, namelijk van 39 naar 44. Opvallend is dat het arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren in deze acht jaar ook met ruim 17% is gestegen en daarmee gelijke tred houdt met het aantal bedrijven.

4.17 Bedrijven naar economische activiteit, stand per 1 januari

	1993	1995	1997	1999	2000	2001
<i>x 1 000</i>						
Landbouw en visserij	120,9	115,4	111,9	107,3	104,5	100,1
Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	41,4	43,2	45,3	46,8	45,9	47,6
Bouwnijverheid	40,9	43,9	51,4	62,3	63,4	67,6
Handel en reparatie	154,5	152,3	160,1	163,9	164,3	163,7
Horeca	37,2	36,8	37,6	40,5	39,7	38,4
Vervoer, opslag en communicatie	21,8	22,1	23,6	26,4	27,6	28,1
Financiële instellingen	12,9	14,5	15,3	15,6	16,1	16,2
Zakelijke dienstverlening en verhuur	81,7	87,7	103,2	121,3	128,7	132,7
w.o. IT-bedrijven	6,3	6,9	9,0	11,8	14,0	16,8
Overheid, sociale verzekering en onderwijs	17,7	18,0	17,9	17,7	17,6	18,0
w.o. Onderwijs	16,4	16,8	16,6	16,5	16,4	16,8
Gezondheids- en welzijnszorg	38,6	39,5	40,8	40,9	41,7	42,8
Cultuur, recreatie en overige dienstverlening	30,3	34,6	38,2	41,8	44,2	46,7
Totaal	598,2	608,1	645,3	684,4	693,6	701,8

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland 2001.

Van de totale groei van het aantal bedrijven is ruim de helft toe te rekenen aan de zakelijke dienstverlening en een kwart aan de bouwnijverheid. Binnen de zakelijke dienstverlening is het aantal IT-bedrijven relatief het sterkst gestegen, van 6 duizend in 1993 tot bijna 17 duizend in 2001. Bij de bouwnijverheid gaat het vrijwel uitsluitend om een toename van kleine bedrijven. De stormachtige groei van het aantal bouwbedrijven in de afgelopen acht jaar is vooral toe te schrijven aan een toename van de onderaanneming. Dit betekent dat het werk nu in kleinere bedrijven is georganiseerd, waarbij de groep zelfstandigen zonder personeel (ZZP'ers) de laatste jaren een grote vlucht heeft genomen.

Het aantal bedrijven in de landbouw komt voor het eerst onder de 100 duizend. Vanaf 1993 is het aantal landbouwbedrijven met ruim 20 duizend afgenomen. Op het totaal aantal bedrijven is het aandeel van de landbouw gedaald van 20 naar 14%. De werkgelegenheid in de landbouw wordt nog steeds gedomineerd door zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Van het aantal werkzame personen is slechts 40% werknemer. Liefst 95% van de bedrijven heeft minder dan vijf werknemers, waardoor de invloed op de werkgelegenheid relatief klein is.

De sector overheid, sociale verzekeringen en onderwijs wordt gedomineerd door onderwijs. Hierin heeft een stijging van het aantal bedrijven plaatsgevonden. Het openbaar bestuur liet een daling zien, voornamelijk veroorzaakt door gemeentelijke herindelingen. De horeca lijkt tamelijk stabiel, met een lichte daling in de laatste jaren. Binnen de horeca doet zich wel een belangrijke ontwikkeling voor, namelijk een verschuiving van café en cafetaria naar restaurant. Het duurere segment in de horeca lijkt hiermee een belangrijkere rol te gaan spelen, mede door het veranderende eetgedrag van de consument en de overgang van cafés naar eetcafés.

Voor de kleine en de zeer grote bedrijven (meer dan vijfhonderd werknemers) zijn in aantal toegenomen. Voor de zeer grote bedrijven geldt dat de voltooiing van de Europese interne markt, met toegenomen internationale concurrentie, heeft geleid tot schaalvergroting. De groei van het aantal kleine bedrijven hangt samen met een veranderde houding tegenover ondernemerschap in beleid en maatschappij. Het ondernemerschap is populairder geworden in de afgelopen jaren.

Forse stijging van het aantal faillissementen

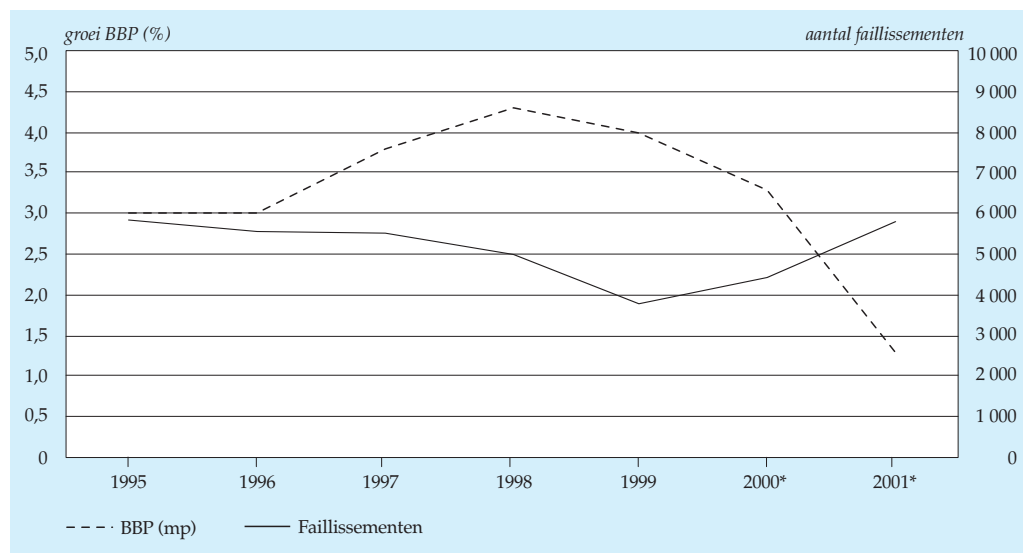
De dynamiek van bedrijven is groter dan alleen de toe- en afname van het totaal aantal bedrijven. Aan dit saldo liggen oprichtingen, opheffingen, fusies, overnames en afsplitsingen ten grondslag. De statistische informatie over de dynamiek is niet compleet. Niet alle branches worden gedekt in het onderzoek naar de dynamiek. Met name bedrijven in de landbouw, financiële instellingen, onderwijs, overheid en gezondheidszorg bleven buiten beschouwing. Het totaal aantal oprichtingen is in 2001 gestegen tot 41 duizend, dit is ruim 8% van de overeenkomstige populatie bedrijven. Over het aantal opheffingen zijn geen recente gegevens beschikbaar. Het percentage opheffingen lag in eerdere jaren op ongeveer 3%. Het buiten beschouwing laten van de landbouwsector heeft hierbij wel grote gevolgen, omdat daar juist veel bedrijven hun activiteiten staken.

De overlevingskansen van jonge bedrijven zijn lager dan gemiddeld. Nieuw opgerichte bedrijven zijn relatief klein. De 41 duizend starters leverden voor 61 duizend personen werk. De omvang van een nieuw bedrijf is één á twee werkzame personen. Meer dan 20% overleeft het eerste jaar niet. Ter vergelijking: het algemene opheffingspercentage is 3%. Na het eerste jaar is er weliswaar enige groei, maar de meeste nieuwe bedrijven blijven klein. Opheffing is

overigens niet hetzelfde als faillissement. Het aantal faillissementen is aanzienlijk geringer dan het aantal opheffingen. Veel bedrijven worden opgeheven zonder dat er sprake is van een faillissement.

Faillissementen en de economie hebben een wisselwerking op elkaar. Na een gestage afname van het aantal faillissementen deed zich in 2000 een kentering voor en werd weer een bescheiden stijging geregistreerd. In 2001 zette deze stijging zich fors door en werden er 30% meer faillissementen uitgesproken.

4.18 Groei BBP en aantal faillissementen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001; Faillissementsstatistiek.

Gaat het economisch gezien in Nederland goed, dan is het gevolg meestal dat er minder ondernemingen en natuurlijke personen in een slechte financiële positie terechtkomen. Er worden dan ook minder faillissementen uitgesproken naarmate het BBP harder groeit. Het failliet gaan van ondernemingen heeft een negatieve invloed op de economie. De onderneming levert geen productie meer, eventueel personeel komt buiten het arbeidsproces te staan en schulden blijven vaak onbetaald.

De dalende lijn, die vanaf 1995 is ingezet, bereikte zijn laagste punt in 1999 met 3,8 duizend faillissementen. Vanaf dat moment neemt het aantal uitgesproken faillissementen weer toe, tot 5,8 duizend in 2001.

4.19 Uitgesproken faillissementen naar rechtsvorm

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Natuurlijke personen	1 060	1 041	1 131	1 011	596	901	1 458
w.o. vennoten	471	443	498	407	204	259	241
Bedrijven en instellingen	4 783	4 534	4 409	4 015	3 238	3 579	4 329
w.v.							
eenmanszaken	2 011	1 899	1 728	1 546	925	958	997
naamloze vennootschappen	17	11	7	6	10	12	31
besloten vennootschappen	2 278	2 144	2 200	2 016	1 983	2 272	2 943
vennootschappen onder firma	239	226	251	212	159	187	196
commanditaire vennootschappen	30	33	35	35	26	25	36
overige	208	221	188	200	135	125	126
Nalatenschappen	4	2	7	5	6	18	45
Totaal	5 847	5 577	5 547	5 031	3 840	4 498	5 832
Aantal verloren arbeidsplaatsen ¹⁾	16 739	15 613	16 377	13 336	13 306	18 039	27 455

¹⁾ Op basis van de ondergrens van de grootteklasse.

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

Driekwart van het aantal uitgesproken faillissementen heeft betrekking op bedrijven en instellingen en een kwart op natuurlijke personen zonder eenmanszaak. Een deel van de forse stijging is toe te rekenen aan de natuurlijke personen. Het aantal faillissementen in deze categorie is met ruim 60% toegenomen ten opzichte van 2000, als gevolg van de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen. De faillissementen in de categorie bedrijven en instellingen zijn met 21% toegenomen.

Kader 4.d

Schuldsanering en faillissement in Nederland *Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen*

Wanneer de opeisbare financiële verplichtingen zo hoog zijn opgelopen dat een schuldenaar ze niet meer kan nakomen, geeft de faillissementswet de mogelijkheid tot een gestructureerde schuldregeling. Er zijn drie hoofdlijnen in de sanering van schulden: de sinds 1 december 1998 ingevoerde Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP), de surséance van betaling en het faillissement.

Eind 1998 is de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen in werking getreden. Door deze wet wordt voorkomen dat particulieren (natuurlijke personen met of zonder eenmanszaak) jarenlang achtervolgd worden door hun schuldenlast. Gedurende een periode van twee à drie jaar moet de schuldenaar de schuldeisers betalen. Wanneer dit op een juiste wijze gebeurt, onder toezicht van een bewindvoerder, dan is de eventuele restschuld na deze periode niet meer opeisbaar. Wanneer echter de schuldenaar niet aan zijn verplichtingen heeft voldaan, volgt alsnog het faillissement. Deze vertraging van twee tot drie jaar is een belangrijke oorzaak van de toename van het aantal faillissementen van natuurlijke personen in 2000 en 2001.

In 1999 waren er ruim 6 400 schuldsaneringen. In 2001 zijn er bijna 8 700 wettelijke schuldsaneringen uitgesproken. Ten opzichte van 1999 betekent dit een stijging met 36%. In vergelijking met het voorafgaande jaar is sprake van een geringe daling. Bijna een vijfde van deze schuldsaneringen betreft een eenmanszaak.

De surséance van betaling is een manier om de schuldenaar, gedurende een beperkte tijd uitstel van betaling te geven, orde op zaken te laten stellen en alsnog de gelegenheid te geven zijn schuldeisers (deels) te betalen, wanneer hij daar op een bepaald moment niet meer toe in staat is. Onder bepaalde restricties kan de desbetreffende persoon of onderneming zijn bedrijfsactiviteiten voortzetten, indien de verwachting is dat op afzienbare termijn het geheel of een deel van de schulden kan worden betaald. Jaarlijks worden er tussen de 400 à 500 verzoeken tot surséance van betaling ingediend. In veel gevallen wordt echter na de surséance van betaling de betrokken schuldenaar alsnog failliet verklaard.

Het faillissement gaat een stap verder. Een schuldenaar die niet meer aan zijn betalingsverplichting kan voldoen, wordt op eigen verzoek of op verzoek van één of meerdere schuldeisers door de rechtbank failliet verklaard.

Een faillissementsaanvraag wordt ook wel gebruikt als incassomiddel om onwillige schuldenaren tot betaling te dwingen. Minder dan de helft van het aantal ingediende rekesten leidt de laatste jaren tot een vonnis van faillietverklaring.

Het aantal arbeidsplaatsen, dat bij een faillissement betrokken is, kan met behulp van de grootteklasse van het bedrijf geraamd worden. In 2001 gingen gemiddeld genomen wat grotere bedrijven failliet. De grootste procentuele stijging heeft zich de laatste twee jaar voorgedaan bij de bedrijven met meer dan 50 werknemers. Daardoor neemt in de periode 1995–2001 het aantal verloren arbeidsplaatsen toe van bijna 17 duizend tot ruim 27 duizend. In 2001 is het aantal verloren arbeidsplaatsen met de helft toegenomen ten opzichte van 2000.

4.20 Uitgesproken faillissementen per 1000 bedrijven en instellingen exclusief eenmanszaken ¹⁾

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Industrie	14	13	13	11	11	12	15
Bouwnijverheid	13	12	12	10	9	9	12
Handel en reparatie	10	10	9	8	8	8	9
Horeca	7	5	6	5	4	4	5
Vervoer, opslag- en communicatie	11	13	14	11	9	11	13
Financiële instellingen	23	17	21	17	14	18	21
Verhuur en zakelijke dienstverlening	13	10	9	9	8	8	12
Onderwijs, gezondheidszorg, milieu en overige dienstverlening	3	3	3	3	2	3	3
Totaal inclusief onbekend	11	9	10	8	7	8	10

¹⁾ Exclusief overheid en de bedrijfstakken landbouw en visserij en openbare nutsbedrijven.

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek

Per duizend bedrijven en instellingen, exclusief eenmanszaken, zijn er in 2001 tien failliet gegaan tegen elf in 1995. De aanzienlijke stijging in de bedrijfstak verhuur en zakelijke dienstverlening hangt nauw samen met het relatief grote aantal faillissementen van ICT-gerelateerde bedrijven.

Het CBS verricht eens in de twee jaar een onderzoek naar onbetaald gebleven schulden van de beëindigde faillissementen. In het laatste waarnemingsjaar 2000 bedroeg deze schuld bijna 1,4 miljard euro. Gemiddeld betekende dit een onbetaalde schuld van 356 duizend euro. De gemiddeld onbetaald gebleven schuld varieert sterk per rechtsvorm. Zo bedroeg de gemiddeld onbetaald gebleven schuld van vennootschappen in 2000 ruim 500 duizend euro, bij eenmanszaken 158 duizend euro en bij natuurlijke personen 143 duizend euro.

4.3 *Kapitaal en kennis*

Kapitaalcoëfficiënten verschillen sterk per bedrijfstak

Kapitaalcoëfficiënten veranderen in de tijd niet snel binnen een bedrijfstak, maar tussen bedrijfstakken zijn de verschillen groot. Dit hangt vooral samen met de aard van het productieproces en de verhouding tussen de ingezette hoeveelheid arbeid en de ingezette hoeveelheid kapitaal. De kapitaalcoëfficiënt is gedefinieerd als de verhouding tussen de bruto kapitaalgoederenvoorraad en de bruto toegevoegde waarde. Deze coëfficiënt geeft dus weer hoeveel kapitaalgoederen worden ingezet om een eenheid toegevoegde waarde te genereren. Een structurele verhoging van de kapitaalcoëfficiënt wijst op het kapitaalintensiever worden van de productie. Er wordt in verhouding meer kapitaal ingezet om een dezelfde toegevoegde waarde te genereren. Aangezien de kapitaalgoederenvoorraad niet snel muteert, worden korte termijn fluctuaties in de kapitaalcoëfficiënt vooral veroorzaakt door schommelingen in de toegevoegde waarde. Bij een lage bezettingsgraad blijft de hoeveelheid kapitaal onveranderd, terwijl de toegevoegde waarde lager is dan bij normale bezettingsgraad.

De verschillen in aard van de bedrijfstakken van de economie maken het onmogelijk op basis van de kapitaalcoëfficiënt uitspraken te doen over onderlinge verschillen in efficiëntie. Wel is het mogelijk (tot op zekere hoogte) per bedrijfstak een vergelijking in de tijd te maken.

4.21 Kapitaalcoëfficiënten per bedrijfstak, prijsniveau 1995

	1995	2000*	2001*
Landbouw, bosbouw en visserij	4,3	4,5	4,6
Delfstoffenwinning	3,8	4,4	4,1
Industrie	3,6	3,5	3,5
Energie- en waterleidingbedrijven	9,9	10,1	9,8
Bouwnijverheid	1,1	1,2	1,2
Handel, horeca en reparatie	2,0	1,7	1,8
Vervoer, opslag en communicatie	4,5	3,9	4,1
Financiële en zakelijke dienstverlening	1,5	1,6	1,7
Exploitatie onroerend goed	22,6	23,3	23,7
Overheid en gesubsidieerde onderwijs	6,5	6,3	6,3
Zorg en overige dienstverlening	2,1	2,2	2,2
Totaal	4,8	4,6	4,6
w.v. marktsector	2,9	2,7	2,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Evenals het voorgaande jaar was in 2001 4,6 euro aan kapitaal nodig om voor één euro aan toegevoegde waarde te creëren. De kapitaalcoëfficiënt van de marktsector voor 2001 bedroeg 2,8. Arbeidsintensieve bedrijfstakken hebben gemiddeld een lagere kapitaalcoëfficiënt. Zo hebben de bedrijfstakken bouwnijverheid, handel, horeca en reparatie en financiële en zakelijke dienstverlening een kapitaalcoëfficiënt lager dan 2,0. Meest kapitaalintensief zijn de bedrijfstakken industrie, delfstoffenwinning, landbouw en vervoer en vooral de energie- en waterleidingbedrijven.

De samenstelling van de kapitaalgoederenvoorraad (kgv) van de totale Nederlandse economie is weinig veranderd. In 2001 bestond bijna twee derde van het kapitaal uit woningen en gebouwen. Machines en werktuigen en de grond-, weg- en waterbouwkundige werken (GWW) vormen respectievelijk 17% en 14% van de totale kapitaalgoederenvoorraad. Transportmiddelen nemen met 5% een bescheiden rol in binnen de kapitaalgoederenvoorraad. Immateriële activa (software, kostbaarheden, originelen en minerale exploratie) bepalen 1% van de kgv.

De marktsector omvat slechts 38% van de totale kapitaalgoederenvoorraad. Binnen de marktsector is de machinerie het belangrijkste kapitaalgoed. Ook het aandeel van transportmiddelen verdubbelt ruimschoots wanneer de overheid en het onroerend goed buiten beschouwing worden gelaten. Tussen de bedrijfstakken zijn er zeer grote verschillen in de samenstelling van het kapitaal. Dit kan bijna volledig verklaard worden door de exploratie van minerale reserves (29%). Het grote aandeel in GWW binnen de energie- en waterleidingbedrijven betreft vooral leidingen, netwerken en andere bekabeling.

Bij de overheid is de infrastructuur het belangrijkste kapitaalgoed. Omdat de overheid deze infrastructuur niet voor haar eigen productie gebruikt maar deze beschikbaar stelt aan anderen, heeft een kapitaalcoëfficiënt voor deze

bedrijfstak weinig praktische betekenis. Dit geldt ook voor de bedrijfstak exploitatie onroerend goed. Het kapitaal van deze bedrijfstak bestaat volledig uit de Nederlandse woningvoorraad en een substantieel deel van de verhuurde woningen. Aangezien de levensduur van woningen lang is, is de noodzaak om een investering snel terug te verdienen minder groot. De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak is hierdoor verhoudingsgewijs veruit het laagst. Dit heeft tot gevolg dat de kapitaalcoëfficiënt een hoge waarde heeft. Ook de delfstoffenwinning laat een sterk afwijkend beeld zien. Deze bedrijfstak is de enige bedrijfstak waarbinnen de immateriële activa een grote rol spelen.

4.22 Bruto kapitaalgoederenvoorraad in 2001*, de verdeling naar kapitaalgoederen per bedrijfstak

	Kapitaal goederen- voorraad	Gebouwen	GWW	Transport- middelen	Machines en werktuigen	Immateriële/ overige activa
	<i>mld euro</i>	<i>%</i>				
Landbouw, bosbouw en visserij	57	53	4	3	40	0
Delfstoffenwinning	35	3	29	0	39	29
Industrie	224	29	2	2	66	1
Energie- en waterleidingbedrijven	68	12	55	0	33	0
Bouwnijverheid	24	29	2	14	54	1
Handel, horeca en reparatie	114	65	1	8	25	1
Vervoer, opslag en communicatie	138	21	26	27	25	1
Financiële en zakelijke dienstverlening	118	54	1	22	18	5
Exploitatie onroerend goed	777	100	0	0	0	0
Overheid	290	37	56	2	4	1
Zorg en overige dienstverlening	90	59	11	3	26	1
Totaal	1 935	63	14	5	17	1
w.v. marktsector ¹⁾	743	37	11	11	39	1

¹⁾ Exclusief overheid, onroerend goed, delfstoffenwinning en gezondheidszorg en welzijnszorg.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Ten opzichte van de voorgaande jaren zijn er per bedrijfstak weinig verschuivingen in de verdeling naar kapitaalgoederen waar te nemen. Alleen binnen de bedrijfstakken vervoer, opslag en communicatie en energie- en waterleidingbedrijven zijn enkele opvallende ontwikkelingen te signaleren. Sinds 1995 is het aandeel van GWW en machines binnen vervoer, opslag en communicatie geleidelijk toegenomen ten koste van transportmiddelen. Een belangrijke verklaring hiervoor is het sterk toenemende belang van de telecommunicatie die gepaard ging met een sterke toename in investeringen binnen de telecomunicatiesector. Zo is de laatste jaren veel geïnvesteerd in het mobiele netwerk en heeft de toename in het internetverkeer tot een upgrading en uitbreiding van het vaste netwerk geleid.

Uitgaven aan R&D stijgen fors

In 2000 zijn in Nederland de uitgaven aan R&D met eigen personeel ten opzichte van 1999 met ruim 6 procent gestegen naar 8,1 miljard euro. De R&D-uitgaven door het bedrijfsleven zijn in 2000 met bijna 7 procent gestegen en kwamen uit op 4,6 miljard euro. De sector industrie neemt het leeuwendeel van de uitgaven voor zijn rekening met een aandeel van ruim driekwart. Ten opzichte van 1999 zijn de onderzoeksuitgaven in deze sector met ruim 8 procent gestegen. De stijging in de sector diensten is met ruim 9% zelfs nog groter. Een sterke daling van de R&D-inspanningen bij de bedrijven in de landbouw, bosbouw en visserij en de bouwnijverheid resulteren daarentegen in een daling van bijna 20% voor de sector overig.

4.23 R&D uitgevoerd met eigen personeel, uitgaven en arbeidsjaren

	Uitgaven aan R&D		R&D-personeel	
	1999	2000	1999	2000
	<i>mln euro</i>		<i>arbeidsjaren</i>	
Totaal	7 564	8 054	87 022	90 552
Ondernemingen	4 263	4 558	45 181	49 035
Industrie	3 242	3 517	32 679	34 877
Dienstverlening	766	836	9 833	11 887
Overig	255	205	2 669	2 271
Universiteiten	1 983	2 418	24 302	27 286
Researchinstellingen	1 317	1 078	17 539	14 231

Bron: CBS, Kennis en economie 2001 en 2002.

De ontwikkeling bij de universiteiten en researchinstellingen behoeven enige toelichting. In de loop van 1999 is gestart met het overdragen van het werkgeverschap van de onderzoekers in opleiding (oio's) aan de instelling waar zij werkzaam zijn. Veelal betreft dit universiteiten. Het bleek echter in 1999 nog lastig om deze zogenaamde tweede-geldstroominspanningen nauwkeurig te bepalen. Daarom is dan ook besloten de uitgaven en arbeidsjaren die met deze inspanningen waren gemoeid nog niet over te hevelen van researchinstellingen naar universiteiten. Voor verslagjaar 2000 bleek dit wel mogelijk, waarmee de onderzoeksinspanningen bij de researchinstellingen een daling liet zien, die grotendeels werd veroorzaakt door een zelfde stijging bij de universiteiten.

Er zijn in 2001 ruim 90 duizend arbeidsjaren ingezet voor onderzoek, waarvan ruim de helft voor rekening komt van ondernemingen. Dit is een toename van ruim 4%. Deze stijging volgt op de ook al niet geringe groei in 1999 van bijna 3%.

Meer R&D op gebied van ICT

Naast een stijging van de inzet van arbeid ten behoeve van eigen onderzoek in het bedrijfsleven werd in 1999 al geconstateerd dat een verschuiving over technologiegebieden zichtbaar was. In 1999 bleek dat elektronica niet meer het belangrijkste gebied is waarop Nederlandse bedrijven onderzoek verrichtten. Het onderzoeksterrein informatietechnologie en telecommunicatie had in 1999 de koppositie overgenomen met bijna 8 duizend bestede arbeidsjaren. Dit was ruim 17% van het totaal van bijna 45 duizend arbeidsjaren. Met name in de industrie was sprake van een verschuiving, maar ook in de sectoren buiten de industrie is de focus op ICT toegenomen.

Nederland als kenniseconomie

De Europese regeringsleiders hebben op 16 maart 2002 te Barcelona een Europese ambitie geformuleerd om de uitgaven voor R&D binnen de EU te verhogen in de richting van 3 procent van het BBP. De letterlijke tekst uit de conclusies van de Europese Raad luidt: 'De Europese Raad stemt er derhalve mee in dat de algemene uitgaven voor R&D en innovatie in de EU verhoogd worden met het doel 3% van het BBP voor 2010 te benaderen. Twee derde van deze nieuwe investering moet afkomstig zijn uit de particuliere sector.'

Een toppositie in de kenniseconomie wordt wenselijk geacht vanwege de rol die aan kennis en innovatie wordt toegedicht bij de realisatie van economische groei. Hoewel de R&D-intensiteit de oudste indicator is om de kennisintensiteit van landen te vergelijken, is het louter beoordelen van de kenniseconomie op die indicator te eenzijdig. Uiteindelijk gaat het om prestaties op het gebied van innovatie. In vergelijking met andere EU-landen scoort het Nederlandse bedrijfsleven in de periode 1996–1998 grofweg gemiddeld waar het gaat om de innovatiegraad en om het omzetaandeel van nieuwe producten. Met betrekking tot de innovatiegraad valt op dat de Nederlandse industrie aanzienlijk hoger uitkomt dan het EU-gemiddelde: 62 versus 51 procent. In de diensten scoort Nederland daarentegen onder het EU-gemiddelde: 36 versus 40 procent. Voor de EU-landen is voor de industrie ook berekend welk percentage van de bedrijven product- dan wel procesinnovaties heeft doorgevoerd. De landen die tot de koplopers behoren met productinnovaties hebben ook een toppositie waar het procesvernieuwingen betreft. Het omgekeerde is ook het geval. Zo neemt Nederland in beide lijstjes de vijfde plaats in. Ten slotte geldt zowel voor Nederland als voor de meeste andere landen in de EU dat productvernieuwing frequenter voorkomt dan procesinnovatie.

4.4 De arbeidsmarkt internationaal

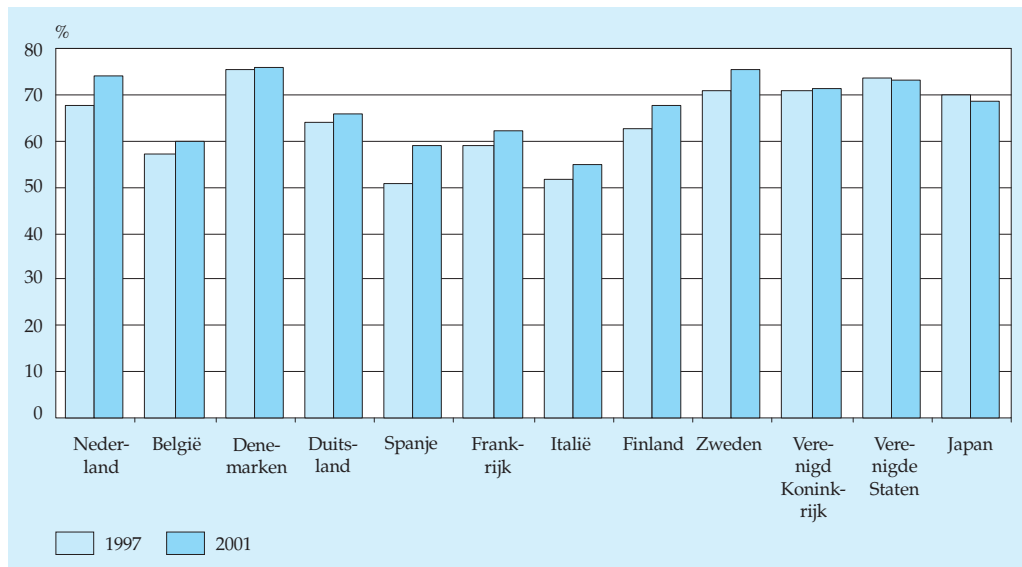
Bij een internationale vergelijking van de arbeidsmarkt doet Nederland het over het algemeen goed. De arbeidsdeelname ligt relatief hoog en de werkloosheid laag. In deze paragraaf volgt een vergelijking tussen de ontwikkeling van enkele indicatoren op dit gebied: de arbeidsdeelname, de werkloosheid, het aandeel deeltijdwerkers op de arbeidsmarkt, het arbeidsvolume en de arbeidsproductiviteit.

Internationaal worden belangrijke arbeidsmarktbegrippen vaak wat anders afgebakend dan in Nederland. Hierdoor zijn cijfers in deze paragraaf niet zonder meer vergelijkbaar met die in de rest van dit hoofdstuk. De in deze paragraaf gebruikte cijfers zijn afkomstig van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en Eurostat.

Arbeidsdeelname in Nederland hoog

De arbeidsdeelname in Nederland laat de afgelopen jaren een stijgende lijn zien. De arbeidsdeelname is het deel van de bevolking van 15 tot en met 64 jaar dat deelneemt aan het arbeidsproces. Deze is in Nederland van 68% in 1997 toegenomen naar 74% in 2001. Ongeveer een kwart van de 15–64 jarigen doet niet mee aan het arbeidsproces, omdat men studeert, renteniert, huisman of -vrouw is of werkloos is. De stijging van de arbeidsdeelname is onder andere het gevolg van een toename van vrouwen en ouderen in het arbeidsproces. Nederland, Denemarken, Zweden en het Verenigd Koninkrijk hebben vergeleken met andere EU-landen een hoge arbeidsdeelname. Ook in de Verenigde Staten en Japan is de arbeidsdeelname hoog. In Japan is sinds 1997 een daling ingetreden. Landen met een relatief lage deelname zijn Italië en Spanje. In Spanje laat deze wel een stijgende lijn zien. De arbeidsdeelname is in vijf jaar 8 procentpunt gegroeid tot 59% in 2001 en is daarmee het snelst gegroeid van alle hier beschouwde EU-landen.

4.24 Arbeidsdeelname

Bron: OESO.

De arbeidsdeelname ligt voor mannen hoger dan voor vrouwen. In 2001 nam 83% van de 15–64 jarige Nederlandse mannen deel aan het arbeidsproces tegenover 65% van de vrouwen. In Denemarken en Zweden behoren relatief veel vrouwen tot de beroepsbevolking (respectievelijk 71% en 74%). In de meer zuidelijke landen zoals Spanje en Italië is deze deelname naar verhouding klein (respectievelijk 44% en 41%). Vrouwen in Nederland lopen hun achterstand de laatste jaren in. De afgelopen vijf jaar is het aantal werkende vrouwen met ruim 8 procentpunt gestegen. In vergelijking met andere EU-landen is deze groei vrij sterk. Ook in Spanje is de arbeidsdeelname van vrouwen sinds 1997 sterk toegenomen met ruim 8 procentpunt.

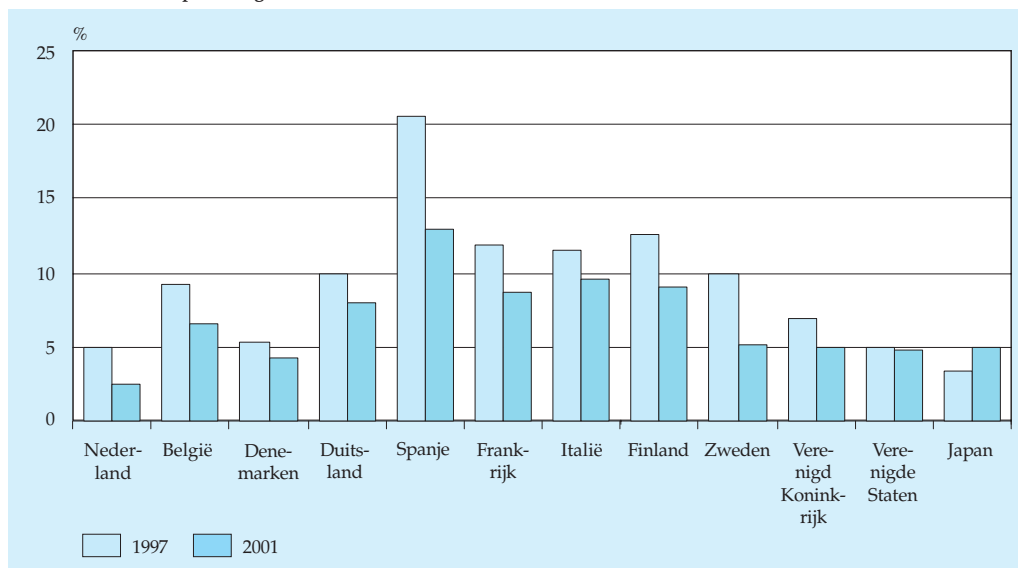
Na een afname in de jaren zeventig en tachtig is de arbeidsdeelname van ouderen (55–64 jaar) in Nederland de laatste jaren weer toegenomen. Tussen 1998 en 2001 was de toename 6 procentpunt en zo kwam de deelname uit op 39%. In vergelijking met andere EU-landen is deze stijging vrij groot. Toch blijft de arbeidsdeelname van ouderen in Nederland nog duidelijk achter bij die in Zweden, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk.

Werkloosheid in Nederland laag

In Nederland is de werkloosheid lager dan in de meeste andere EU-landen. Sinds 1997 daalde het werkloosheidspercentage met 2,5 procentpunt naar 2,4% in 2001. Hiermee heeft Nederland de laagste werkloosheid van de hier besproken landen. In alle beschouwde Europese landen is het aandeel werklozen gedaald. In Spanje is deze daling het sterkst met 7,6 procentpunt. Finland en Duitsland hebben een hogere werkloosheid dan de andere Noord- en

West-Europese landen. In de Verenigde Staten daalde de werkloosheid tot en met 2000, waarna hij steeg met 0,8 procentpunt. Japan laat vanaf 1997 een stijgende werkloosheid zien tot 5% in 2001.

4.25 Werkloosheidspercentage in 1997 en 2001

Bron: OESO.

Ontwikkeling werkgelegenheid in de bedrijfstakken zeer verschillend

De groei van de werkgelegenheid in Nederland is niet in alle bedrijfstakken even groot. Met uitzondering van de landbouw en visserij is het aantal werkzame personen in Nederland in elke bedrijfstak toegenomen. De grootste absolute groei sinds 1997 vond plaats in de handel en transport. Ook het aantal werkzame personen bij de financiële en zakelijke dienstverlening, en de overheid en zorg nam behoorlijk toe. De groei van het aantal werkenden in de bouwnijverheid en de industrie was minder uitbundig. In Nederland werken bij de overheid en de overige dienstverlening de meeste mensen. Van alle werkzame personen in 2001 was 31% werkzaam in deze bedrijfstak. De handel en transport is de op een na grootste bedrijfstak met 26%. Het aandeel werkzame personen in de financiële en zakelijke dienstverlening groeit het snelst. Tussen 1997 en 2001 is dit met ruim 1 procentpunt toegenomen naar 20%.

De overheid en overige dienstverlening is in bijna alle te vergelijken EU-landen de grootste bedrijfstak. Alleen in Spanje werken meer mensen in handel en transport. Het aandeel werkzame personen in de overheid en overige dienstverlening is wel bijna overal gedaald, met uitzondering van België en Duitsland. Het aandeel werkzame personen in de financiële en zakelijke

dienstverlening is in alle landen gegroeid. Deze groei is in Duitsland en Denemarken het sterkst. In België groeide deze bedrijfstak het minst. In de industrie, landbouw en visserij is de werkgelegenheid in elk land afgenomen.

4.26 Groei aantal werkzame personen versus arbeidsjaar per bedrijfstak tussen 1997 en 2001 (in procenten)

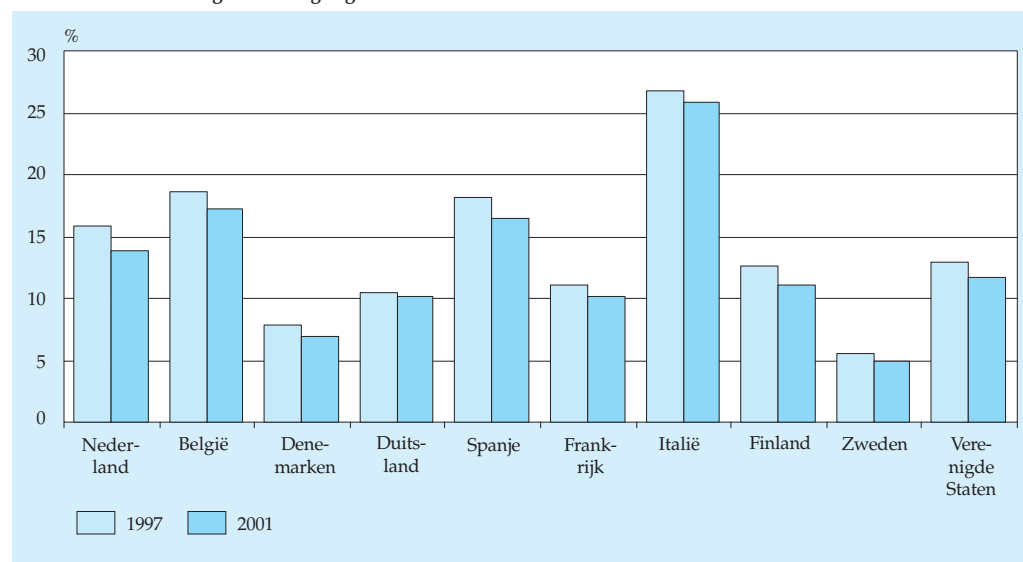
	Totaal		Landbouw en visserij		Industrie		Bouw- nijverheid		Handel en transport		Financiële en zakelijke dienstverlening		Overheid en overige dienstverlening	
	wp	aj	wp	aj	wp	aj	wp	aj	wp	aj	wp	aj	wp	aj
Spanje	13,3	13,6	-4,7	-4,7	11,6	12,5	31,7	32,5	12,8	12,5	21,1	21,9	11,2	11,6
Italië	5,8	5,2	-8,5	-10,0	0,8	0,9	8,0	7,6	8,3	7,6	21,7	19,5	3,8	3,3
Nederland	9,7	9,2	-7,8	-5,9	1,6	0,8	11,9	10,0	13,7	11,5	15,8	15,8	8,8	9,9

Bron: Eurostat.

Afname zelfstandigen en voltijdbanen

Het aandeel zelfstandigen ten opzichte van de totale werkgelegenheid loopt binnen de beschouwde EU-landen sterk uiteen. In Nederland was in 2001 bijna 14% van de werkzame beroepsbevolking een zelfstandige. Het hoogst was het aandeel in Italië met ruim een kwart en het laagst in Zweden met 5%. In alle vergeleken EU-landen is het percentage zelfstandigen ten opzichte van de totale werkgelegenheid gedaald vanaf 1997. Dit is mede het gevolg van de krimpende bedrijfstak landbouw en visserij, waarin relatief veel zelfstandigen werkzaam zijn. In Nederland is de afname van het aandeel zelfstandigen het grootst met 2 procentpunt.

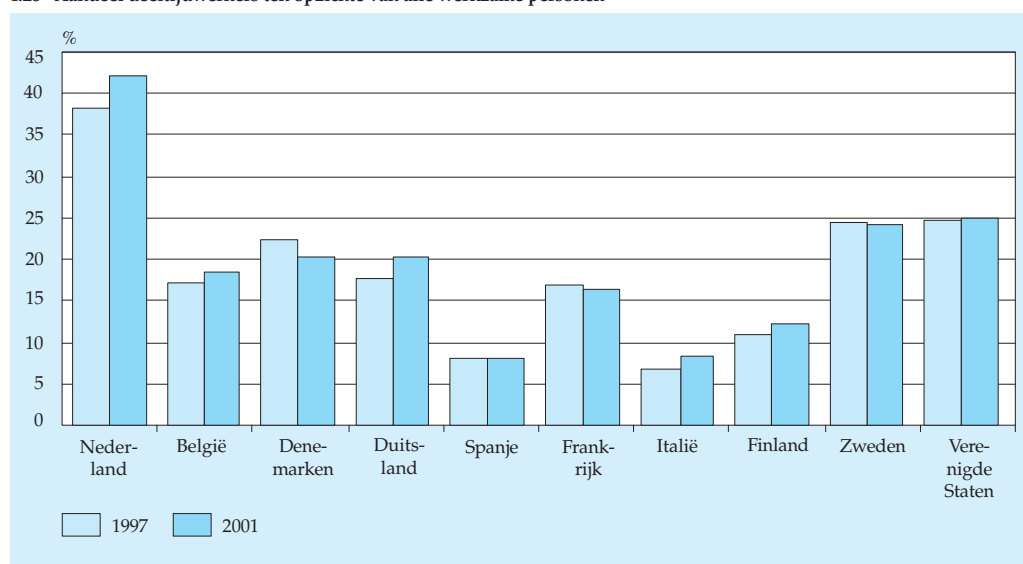
4.27 Aandeel zelfstandigen in werkgelegenheid

Bron: Eurostat.

Het onderscheid tussen een voltijdbaan en een deeltijdbaan is als volgt: bij een voltijdbaan werkt iemand het aantal uren dat voor de werkgever geldt als een volledige werkweek. Alle overige banen van werknemers zijn deeltijdbanen. Nederland heeft veruit het hoogste percentage deeltijdwerkers. Tevens is de groei van het aandeel deeltijdwerkers ten opzichte van alle werkzame personen het grootst vergeleken met andere EU-landen. In 2001 werkte 42,2% van de werkzame personen in Nederland in deeltijd. In 1997 was dit percentage nog 38,2. Italië en Spanje hebben een relatief laag percentage deeltijdwerkers, namelijk beide ruim 8%. Het percentage deeltijdwerkers is in de meeste EU-landen afgenomen. Uitzonderingen hierop vormen België, Denemarken en Frankrijk.

4.28 Aandeel deeltijdwerkers ten opzichte van alle werkzame personen

Bron: Eurostat.

In EU-landen werken vrouwen vaker in deeltijd dan mannen. In Nederland werkte in 2001 20% van de mannen in deeltijd tegenover 71% van de vrouwen. Zowel het aandeel mannelijke als vrouwelijke deeltijdwerkers is in ons land toegenomen ten opzichte van 1997. In Zweden gaan mannen steeds meer en vrouwen minder in deeltijd werken. Het percentage mannelijke deeltijdwerkers is daar sinds 1997 gestegen met 4 procentpunt. Het percentage vrouwen dat in deeltijd werkt (36% in 2001) is daarentegen zo'n 5 procentpunt lager dan in 1997.

Arbeidsvolume

De arbeidsdeelname van de beroepsbevolking in Nederland was in 2001 zo'n 74%. Dit komt neer op 8 miljoen mensen. Werkzame personen jonger dan 15 jaar of ouder dan 64 jaar blijven hierbij buiten beschouwing. Als deze personen zouden worden meegerekend, dan komt het totaal aantal werkzame personen in Nederland op 8,3 miljoen. In 1997 was dit aantal 7,5 miljoen.

Nederland kent van de EU-landen het kleinste aantal gemiddeld overeengekomen arbeidsuren per werknemer per jaar, voornamelijk veroorzaakt door het hoge percentage deeltijdwerkers. Ook de kortere werkweken dragen hieraan bij. Een werkweek van 36 uur in plaats van 40 uur is in Nederland meer gangbaar dan in veel andere EU-landen. In bijna heel Europa zijn de werknemers minder uren gaan werken, maar de afname is het sterkst in Nederland. In ons land is het aantal overeengekomen arbeidsuren per werknemer per jaar afgenomen van 1 396 in 1997 tot 1 380 in 2000. In Zweden was in 2000 het aantal arbeidsuren per werknemer per jaar 1 625 en in Duitsland 1 482.

Het arbeidsvolume kan ook worden uitgedrukt in arbeidsjaren. Dit wordt berekend door alle voltijd- en deeltijdbanen om te rekenen naar voltijdbanen. Twee halve banen leveren op deze wijze één arbeidsjaar op. Doordat in Nederland veel in deeltijd wordt gewerkt, ligt het aantal arbeidsjaren beduidend onder het aantal werkzame personen: 6,5 miljoen arbeidsjaren versus 8,3 miljoen werkzame personen. Dit houdt in dat in Nederland 126 personen 100 hele banen vervullen. In Spanje zijn 104 mensen nodig voor 100 banen.

Arbeidsproductiviteit daalt in 2001 niet alleen in Nederland

Arbeid is nodig om te produceren. Voor het bepalen van de efficiëntie van de ingezette arbeid in het productieproces wordt de arbeidsproductiviteit gemeten. Dit is de verhouding tussen de hoeveelheid toegevoegde waarde en het arbeidsvolume. Het arbeidsvolume wordt bij internationale vergelijkingen meestal uitgedrukt in werkzame personen, omdat de meeste landen niet beschikken over gegevens in arbeidsjaren of gewerkte uren. Personen die in deeltijd werken tellen op deze wijze volledig mee in plaats van een overeenkomstig deel. Arbeidsproductiviteit wordt in deze paragraaf dus gedefinieerd als de productie per persoon.

De groei van de arbeidsproductiviteit in Nederland is in 2001 gedaald ten opzichte van 2000 met 0,8%. Dit betekent dat er relatief meer mensen nodig zijn geweest om een gelijke productie te bewerkstelligen. Ongeveer de helft van deze daling kan worden toegeschreven aan toegenomen deeltijdwerk. De daadwerkelijke arbeidstijd is daarom relatief minder toegenomen dan het aantal personen.

Ook in Frankrijk, Finland en Zweden lag in 2001 de groei van de arbeidsproductiviteit lager dan in 2000. In het Verenigd Koninkrijk en Denemarken is de arbeidsproductiviteit het meest toegenomen.

4.29 Groei arbeidsproductiviteit op basis van werkzame personen

	1997	1998	1999	2000	2001
	%				
Nederland	0,5	1,6	1,2	1,1	-0,8
België	2,7	0,8	0,8	2,2	0,2
Denemarken	1,7	0,7	1,3	2,8	1,4
Duitsland	2,1	1,2	0,8	2,0	0,8
Spanje	0,8	0,2	0,1	1,0	0,6
Frankrijk	1,1	1,9	1,2	1,2	-0,4
Italië	1,5	0,7	0,2	1,1	0,4
Finland	2,9	2,9	1,9	4,3	-0,4
Zweden	3,8	2,3	1,9	1,8	-0,7
Verenigd Koninkrijk	.	2,0	1,3	1,9	1,8

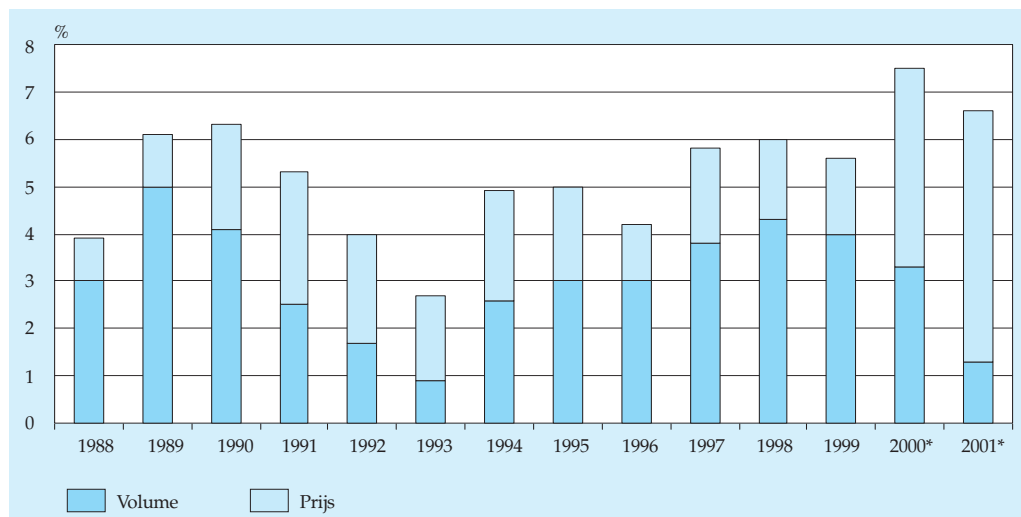
Bron: Eurostat.

5. Ondernemingen, overheid en huishoudens

Het jaar 2001 kenmerkte zich door een teruglopende groei van de economie en een omvangrijke lastenverlichting voor huishoudens. Beide hebben geleid tot flinke verschuivingen in de verdeling van beschikbaar inkomen en besparingen over de drie hoofdsectoren van de economie: vennootschappen, overheid en huishoudens.

Nadat in de voorgaande hoofdstukken met name de volumeontwikkeling centraal stond ligt in dit hoofdstuk het accent meer op de waardeontwikkeling. Tegenover een sterk terugvallende volumegroei van het BBP in 2001 stond de hoogste BBP-prijsstijging sinds 1982. Hierdoor daalde de waardegroei van het BBP slechts beperkt: van 7,6% in 2000 naar 6,6% in 2001.

5.1 Groei BBP

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Sterke daling van de primaire inkomens uit het buitenland

Het netto nationaal inkomen is het totaal van de door de sectoren verdiende inkomens uit de deelname aan het productieproces en uit het bezit van vermogenstitels. Dit totaal van de 'primaire' inkomens is in 2001 met 12,7 miljard euro oftewel 3,7% toegenomen. Dit groeipercentage ligt bijna 3%-punt lager dan de groei van het bruto binnenlands product. Gecorrigeerd voor prijsstijgingen daalde het nationaal inkomen zelfs met 1,1%, terwijl het bruto binnenlands product nog met 1,3% groeide. Het verschil in groei komt doordat de

ontvangsten aan dividenden en overige winstuitkeringen uit het buitenland ver achterbleven bij de betalingen. Buitenlandse dochters van Nederlandse bedrijven hebben namelijk omvangrijke verliezen geleden, waardoor er moest worden ingeteerd op de winstreserves. De verliezen worden conform de internationale boekingsregels voor de Nationale rekeningen toegerekend aan het land waar de betrokken onderneming haar hoofdvestiging heeft. Door de jaren heen laten de winsten en verliezen van buitenlandse concernonderdelen een grillig verloop zien. Dit komt onder andere doordat grote Nederlandse concerns omvangrijke bedragen aan kosten en extra afschrijvingen, die eigenlijk op meerdere jaren betrekking hebben, in één jaar ten laste brengen van hun buitenlandse concernonderdelen. In 2001 gebeurde dit in meer dan gebruikelijke mate.

Het primaire inkomen van vennootschappen liep in 2001 met 12 miljard euro terug en kwam uit op ruim 32 miljard. Van deze afname is 8 miljard toe te schrijven aan de winstdalingen van en verliezen op buitenlandse concernonderdelen. De resterende 4 miljard is het gevolg van de conjuncturele omslag. Deze leidde tot een afnemende groei van de bruto toegevoegde waarde, gecombineerd met een nog voortgaande stijging van de beloning van werknemers. Dit drukte het netto exploitatieoverschot van vennootschappen met bijna 5 miljard.

Het primaire inkomen van de overheid groeide met bijna een kwart naar 43 miljard euro. Daaraan werd voor 5,5 miljard bijgedragen door een stijging van de ontvangen belastingen op productie en invoer (onder meer de BTW) en voor 2,5 miljard door een stijging van de ontvangen dividenden en aardgasopbrengsten. Het aandeel van de overheid in het nationaal inkomen kwam in 2001 uit op 12%. In 1990 was dit nog 7,4% (zie Tabel 5.2). Aan deze stijging werd voor de helft bijgedragen door de daling van de rente op de overheidsschuld.

De groei van het primaire inkomen van huishoudens (inclusief instellingen zonder winst oogmerk ten behoeve van huishoudens) bedroeg bijna 17 miljard euro (+6,3%). Daarvan is 15 miljard terug te voeren op de toename van de beloning van werknemers.

Kader 5.a

De beschrijving van de sectoren van de economie

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt een indeling naar sectoren gehanteerd. Hierbij kunnen drie hoofdsectoren worden onderscheiden die in dit hoofdstuk achtereenvolgens worden besproken: vennootschappen, overheid en huishoudens. De *vennootschappen* bestaan uit de rechtspersoonlijkheid bezittende eenheden die zich bezighouden met de productie van handelbare goederen en diensten. Deze worden onderverdeeld in de sector niet-financiële vennootschappen, die goederen en niet-financiële diensten produceert, en de sector financiële instellingen. Laatstgenoemde sector omvat alle eenheden die zich bezighouden met finan-

ciële dienstverlening en bestaat uit de subsectoren monetaire (geldscheppende) financiële instellingen, verzekeringsinstellingen (inclusief pensioenfondsen) en overige financiële instellingen. De *overheid* omvat alle eenheden die niet op de markt gerichte productie voortbrengen en die zich laten financieren uit verplichte betalingen van de andere sectoren (zoals belastingen en premies). De overheid wordt onderscheiden in de subsectoren centrale overheid, lagere overheid (zoals gemeenten en provincies) en sociale verzekeringsinstellingen. De sector *huishoudens* omvat natuurlijke personen of groepen daarvan in hun hoedanigheid van consument. Ook deze kunnen op de markt gerichte productie voortbrengen. Dit gebeurt dan niet via een afgescheiden rechtspersoon (vennootschap), maar via een niet van de natuurlijke persoon los te koppelen 'bedrijf' van een zelfstandige ondernemer. De huishoudens worden onderscheiden naar huishoudens als natuurlijk persoon en de Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens. Deze laatste zijn eenheden die werkzaam zijn voor natuurlijke personen en zich hoofdzakelijk laten financieren door vrijwillige bijdragen van natuurlijke personen of inkomen uit vermogen. Voorbeelden hiervan zijn sportverenigingen, omroepverenigingen en charitatieve instellingen.

Voor de bovengenoemde sectoren en subsectoren in de economie worden onderling vergelijkbare en consistente overzichten samengesteld van al hun transacties. Deze overzichten worden aangeduid als de sectorrekeningen. Daarin zijn de transacties gegroepeerd naar rekeningen die een bepaald aspect van de economie beschrijven. Zo worden op afzonderlijke rekeningen de productie, inkomensvorming, inkomensverdeling, inkomensbesteding, kapitaalvorming en financiering beschreven. De rekeningen worden steeds afgesloten met een saldo. De belangrijkste saldi zijn: primair inkomen, beschikbaar inkomen, besparingen en vorderingenoverschot/tekort (zie de lijst van verklarende begrippen). Sinds enkele jaren worden voor de sectoren en subsectoren ook balansoverzichten samengesteld. Vooral nog beperken deze overzichten zich tot de vorderingen- en schuldenposities oftewel financiële balansen. Materiële balansen, met informatie over de waarde van de kapitaalgoeederenvoorraad, zijn nog in ontwikkeling. Onderdeel van de sectorrekeningen vormt ook een overzicht van de transacties van Nederland met het buitenland.

Beschikbaar inkomen van huishoudens stijgt tweemaal zo veel in 2000, vennootschappen leveren een kwart in

De primaire inkomens, die samen het nationaal inkomen vormen, worden vervolgens herverdeeld. Dit gebeurt vooral door afdrachten aan de overheid van belastingen en sociale verzekeringspremies en ontvangsten van de overheid in de vorm van sociale uitkeringen en overige inkomensoverdrachten. Na dit herverdelingsproces resulteert het beschikbaar inkomen. Het totaal beschikbaar inkomen bleef met een groei van 3,6% iets achter bij de toename van het nationaal inkomen. Dit kwam doordat per saldo de aan het buitenland betaalde inkomensoverdrachten licht stegen.

Het nationaal beschikbaar inkomen kwam in 2001 uit op ruim 354 miljard euro. Dit is ruim 12 miljard meer dan in 2000. De vennootschappen leverden ruim 11 miljard oftewel meer dan een kwart van hun beschikbaar inkomen in en de overheid realiseerde een stijging van 5 miljard. De huishoudens zagen hun beschikbaar inkomen met bijna 19 miljard toenemen. Het beschikbaar

inkomen van deze sector kwam daarmee uit op 217 miljard. Het groeipercentage in 2001 bedroeg 9,4% en was daarmee ruim twee maal zo groot als de 4,6% van het jaar ervoor. Het hoge groeicijfer voor huishoudens in 2001 werd vooral veroorzaakt door de belastingherziening. Het belangrijkste gevolg hiervan was dat de belastingen op inkomen en vermogen en de premies wettelijke sociale verzekering met ruim 2 miljard daalden ten opzichte van 2000. Dit was dan ook de belangrijkste reden dat de groei van het beschikbaar inkomen van de overheid met 3 miljard achterbleef ten opzichte van de groei van het primair inkomen.

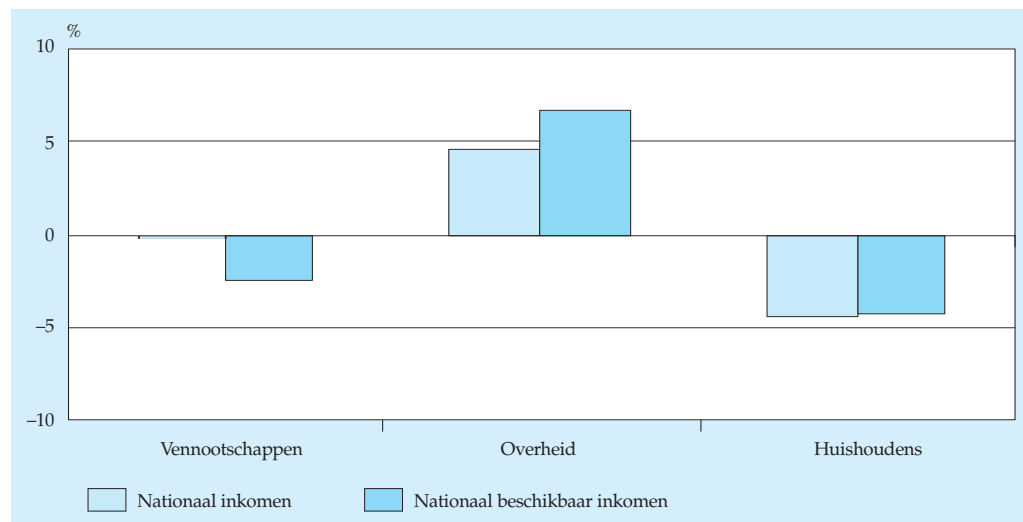
In 2001 bedroeg het aandeel van huishoudens in het nationaal beschikbaar inkomen 61,3%. Dit ligt ruim 3 procentpunt hoger dan het jaar ervoor, maar ligt wel 4,3% in lager dan in 1990 (zie grafiek 5.3). Het aandeel van de overheid kwam in 2001 uit op 29,4%. Ten opzichte van 1990 betekent dit een stijging van 6,7 procentpunt. De vennootschappen zagen hun aandeel in de periode 1990–2001 teruglopen van 11,7 naar 9,2%.

5.2 Nationaal inkomen en beschikbaar nationaal inkomen naar sectoren

	1990	1995	1999	2000*	2001*
<i>mld euro</i>					
Nationaal inkomen (netto)	204,1	260,2	318,2	345,3	358,0
%					
Aandeel van:					
Vennootschappen	9,1	12,8	11,2	12,9	9,0
Overheid	7,4	7,7	9,3	10,1	12,0
Huishoudens	83,5	79,5	79,4	77,0	79,0
<i>mld euro</i>					
Beschikbaar nationaal inkomen	203,4	257,9	316,1	342,0	354,4
%					
Aandeel van:					
Vennootschappen	11,7	15,2	11,8	12,8	9,2
Overheid	22,7	23,7	28,1	29,1	29,4
Huishoudens	65,6	61,1	60,1	58,1	61,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

5.3 Mutaties in het aandeel in het nationaal inkomen en het nationaal beschikbaar inkomen 1990–2001*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

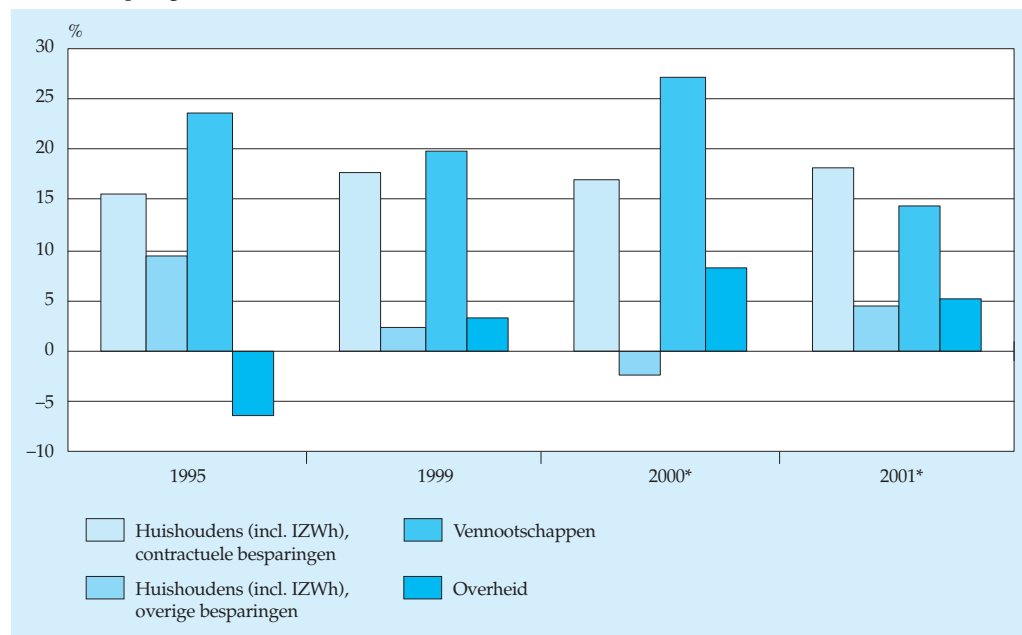
Flink herstel van de besparingen van huishoudens

De nationale besparingen kwamen in 2001 uit op ruim 42 miljard euro. Dit is bijna 8 miljard minder dan in 2000. Ook hierbij bestaat een grote tegenstelling tussen de ontwikkelingen bij huishoudens en vennootschappen. Bij de huishoudens stegen de besparingen met ruim 8 miljard, terwijl de vennootschappen door een afname van bijna 13 miljard euro hun netto besparingen bijna zagen halveren. De overheid leverde ruim 3 miljard in en kwam uit op ruim 5 miljard.

De scherpe daling van de besparingen van huishoudens die zich in 1999 en 2000 voordeed, werd in 2001 duidelijk onderbroken. Desondanks is het niveau van de besparingen nog niet teruggekeerd op het niveau van voor 1999. Uitgedrukt als percentage van het beschikbaar inkomen kwamen de besparingen in 2001 uit op 10,4%. In 1995 was dit nog 15,8% en in 1990 zelfs 19,3%.

De besparingen van huishoudens omvatten ook de toename van voorzieningen voor collectieve pensioenverzekeringen. Wanneer deze verplichte besparingen buiten beschouwing worden gelaten resulteren de vrije besparingen. In 2001 bedroegen deze 4,5 miljard euro. In 2000 werd 2,4 miljard ontspaard.

5.4 Netto besparingen naar sector

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Vorderingenoverschotten van vennootschappen en overheid vallen ver terug

Het nationaal vorderingensaldo kwam in 2001 uit op 13,6 miljard euro, dit is 3,2% van het BBP. In 2000 bedroeg dit percentage nog 4,9%. De vennootschappen zagen hun vorderingensaldo teruglopen van bijna 16 miljard naar nog geen 9 miljard. Er werd in 2001 aanzienlijk minder geïnvesteerd in de aankoop van buitenlandse ondernemingen. Ook werden minder bedrijfskredieten opgenomen.

Ook het vorderingensaldo van de overheid viel ver terug: van 8,7 naar 0,6 miljard euro, oftewel van 2,2 naar 0,1% van het BBP. Dit kwam door de lastenverlichting en het wegvallen van de eenmalige opbrengsten van de UMTS-licenties. Door enkele grote aandelentransacties moest de overheid toch een bescheiden beroep doen op de openbare kapitaalmarkt. De EMU-schuld steeg daardoor licht. Uitgedrukt in het BBP was er nog wel sprake van een daling (van 55,8% naar 52,8%).

De huishoudens zagen een vorderingentekort van 4,9 miljard euro omslaan in een overschot van bijna 4 miljard. De netto-inleg van spaargelden steeg van 4 miljard in 2000 naar 17 miljard in 2001. Daarentegen nam het saldo van aan- en verkopen van aandelen met 10 miljard af. In 2001 werd per saldo voor bijna 6 miljard verkocht. De kredietverlening liep met 5 miljard terug. Daarbij bleef

de verstrekking van woninghypotheken echter ongeveer op het in 2000 bereikte niveau. Opvallend ten slotte is de afname van het chartale geld met 7 miljard euro. Vooruitlopend op de invoering van de chartale euro hebben huishoudens massaal guldensbiljetten en -munten op giro- en spaarrekeningen gestort.

5.1 Niet-financiële vennootschappen

Niet-financiële vennootschappen: groeivertraging na jaren van hoogconjunctuur

De groei van de Nederlandse economie is in 2001 teruggevallen. Ook de nominale groei van het bruto binnenlands product tegen basisprijzen kende een groeivertraging en kwam uit op 5,9%. Dat is minder dan in het jaar 2000, toen nog een stijging van het BBP werd gemeten met 7,6%, maar nog altijd meer dan de gemiddelde groei over de periode 1995–2000. Toen bedroeg de nominale groei 5,6%.

De niet-financiële vennootschappen genereren verreweg het grootste deel van de toegevoegde waarde in ons land. Hieronder vallen alle naamloze en besloten vennootschappen, coöperatieve verenigingen en dergelijke die zich toeleggen op de productie van goederen en niet-financiële diensten. Bedrijven van zelfstandige ondernemers behoren hier niet toe. Deze maken onderdeel uit van de sector huishoudens.

Analoog aan de ontwikkeling van de totale Nederlandse economie is ook de groei van de toegevoegde waarde tegen basisprijzen, gevormd in de sector niet-financiële vennootschappen in 2001 vertraagd. De nominale groei viel terug van 8,1% in 2000 naar 6,3% in 2001. De toegevoegde waarde van de sector bereikte een waardeniveau van 246 miljard euro. Ondanks de terugval is de groei bij de niet-financiële vennootschappen nog steeds groter dan de gemiddelde groei in de periode 1995–2000.

Beloning van werknemers neemt fors toe, groei ondernemersinkomen vertraagt

De beloning van werknemers vormt de belangrijkste uitgavencategorie van niet-financiële vennootschappen. Deze stijgt in het verslagjaar met 7,2%. In 2000 was de toename 6,8%.

Voor een deel zijn deze stijgingen toe te schrijven aan de ontwikkeling van het arbeidsvolume in de sector. Het arbeidsvolume steeg in 2001 evenals het jaar ervoor met 2,2%.

De stijging van de totale betaalde loonsom in 2001 is hoger dan de gemiddelde loonsomontwikkeling van de afgelopen vijf jaar en is ook hoger dan de ontwikkeling van het BBP gegenereerd door niet-financiële vennootschappen. Dit betekent dat de groei van het netto ondernemersinkomen een vertraging ondervond. Het netto exploitatie-overschot stijgt met 1,8 miljard euro (+3,1%) naar 60,2 miljard euro. In het topjaar 2000 steeg het ondernemersinkomen nog met 10,8%.

Wanneer we de forse stijging van de beloning van werknemers relateren aan de groeivertraging van de toegevoegde waarde, dan blijkt in het afgelopen jaar de arbeidsproductiviteit fors gedaald te zijn. Ondanks de scherpe conjuncturele terugval is de werkgelegenheid toegenomen en de werkloosheid verder gedaald. Werkgevers bleken terughoudend te zijn bij het inkrimpen van hun personeelsbestand. Dit kan verklaard worden door het feit dat ondernemingen veel moeite hebben ervaren met het vervullen van openstaande vacatures. Dus houden ze zittend personeel langer aan in de verwachting dat de economie op korte termijn zal aantrekken.

5.5 Niet-financiële vennootschappen

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutaties 2001-2000*
<i>mld euro</i>						
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	141,9	173,5	214,4	231,8	246,4	14,6
Afschrijvingen (-)	21,7	26,2	32,4	35,1	37,9	2,8
Beloning van werknemers (-)	83,0	102,3	129,9	138,7	148,7	10,0
Saldo niet-productgebonden belastingen op productie en subsidies (-)	0,6	1,2	-0,2	-0,2	-0,2	0,0
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,0
Netto exploitatieoverschot	36,6	44,0	52,6	58,3	60,2	1,8
Ontvangen dividend (+)	2,2	4,5	7,0	11,8	11,0	-0,8
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	1,1	2,8	2,7	-1,5	-5,8	-4,3
Per saldo betaalde rente (-)	10,3	11,1	11,9	12,2	13,6	1,4
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	2,1	2,0	1,3	2,0	3,1	1,1
Netto winst voor belastingen	27,5	38,1	49,2	54,4	48,7	-5,7
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	7,0	7,9	13,6	14,5	15,2	0,6
Netto winst na belastingen	20,5	30,2	35,6	39,9	33,6	-6,4
Winstuitkeringen (-)	9,7	12,2	18,2	21,1	22,5	1,4
Ingehouden winst	10,8	18,0	17,4	18,8	11,0	-7,8
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	2,3	-0,2	5,6	3,3	3,9	0,6
Afschrijvingen (+)	21,7	26,2	32,4	35,1	37,9	2,8
Bruto investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkoopen van grond (-)	33,2	34,0	43,5	46,7	43,9	-2,8
Saldo kapitaal- en inkomensoverdrachten (+)	2,8	16,8	1,6	1,7	2,6	0,9
Vorderingenoverschot	-0,2	27,2	2,4	5,8	3,7	-2,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Netto exploitatieoverschot groeit minder fors in 2001

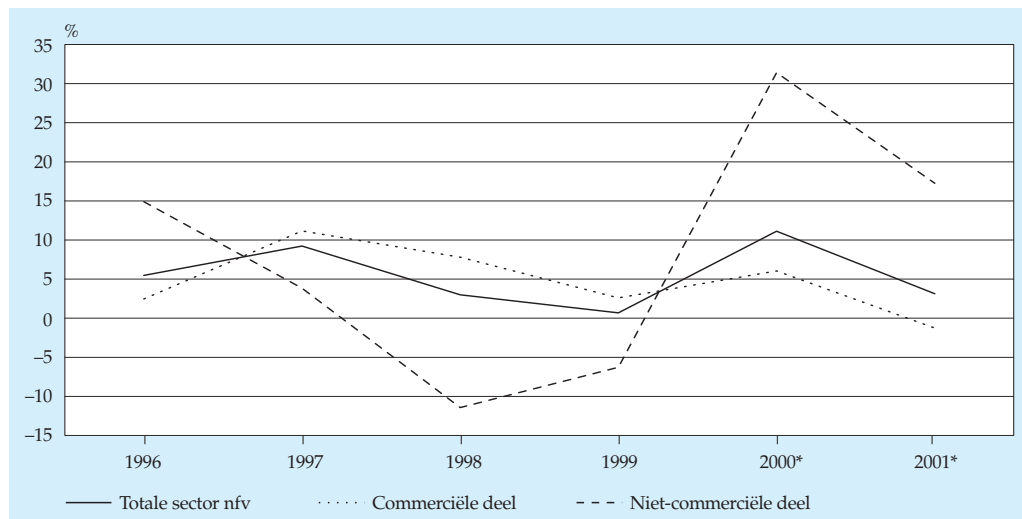
Na de florissante stijging van het ondernemersinkomen met 10,8% in 2000, is de groei in 2001 teruggevallen tot 3,1%. Het ondernemersinkomen van de niet-financiële vennootschappen kwam in het verslagjaar uit op 60,2 miljard euro. Een fors aantal bedrijfstakken binnen de sector had te kampen met de groeivertraging van de economie. Bij de delfstoffenwinning, industrie, handel en horeca kreeg men te maken met lagere groeicijfers. Na de aanslagen in de VS kwamen ook de resultaten van de vervoersector onder druk te staan.

In 2000 werd de groei van het exploitatieoverschot sterk bepaald door de ontwikkelingen van de ondernemingen in de delfstoffenwinning. Door de forse stijging van de aardolieprijzen verging het deze bedrijfstak buitensporig goed. Het netto exploitatieoverschot steeg met 67% ten opzichte van 1999. In 2001 waren de energieprijzen op de wereldmarkt gemiddeld 12,5% lager en liep de groei van het exploitatieoverschot terug tot 25%.

De niet-financiële vennootschappen exclusief delfstoffenwinning, zorg en exploitatie van onroerend goed (de commerciële bedrijven) zagen hun netto exploitatieoverschot in 2001 met 1,3% dalen tot 44,0 miljard. In 2000 kenden deze bedrijven nog een stijging van 6%. Het niet-commerciële deel van de sector daarentegen genereerde in 2001 een aanzienlijke groei van het inkomen met 17,3% tot 16,2 miljard euro.

Grafiek 5.6 brengt in beeld wat de invloed is van het in de commerciële niet-financiële ondernemingen gevormde netto exploitatieoverschot op de ontwikkeling van de totale sector niet-financiële vennootschappen in de periode 1995–2001. De nominale groei van de sector niet-financiële vennootschappen beweegt zich vanaf 1996 rond de 6%, met uitzondering van 1999 (0,7%).

5.6 Netto-exploitatatieoverschot: mutatie ten opzichte van voorgaand jaar

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Forse daling toevoeging winstreserves

De netto-winst voor belastingen daalde in 2001 met 5,7 miljard euro (-10,5%) tot 48,7 miljard. In 2000 was nog sprake van een toename met 5,2 miljard. De daling in 2001 werd veroorzaakt door de ingehouden winsten van buitenlandse concernonderdelen. Deze worden in de Nationale rekeningen als inkomen toegerekend aan de Nederlandse moedermaatschappijen. Onder meer door forse verliezen in de telecomsector liep dit inkomen in 2001 met 4,3 miljard terug en zorgde ervoor dat de netto winst voor belastingen daalde.

Kader 5.b

Geen grootscheepse inkoop van aandelen onder nieuw belastingregime.

In 2001 is een nieuw belastingregime ingevoerd. Een van de wijzigingen betreft de belasting op dividend. Terwijl het dividend in het verleden bij de inkomstenbelasting progressief werd belast, heeft de invoering van de rendementsheffing als consequentie dat de belasting op aandelen onafhankelijk werd van de omvang van het dividend. Doordat bij het Ministerie van Financiën de angst bestond dat ondernemingen op grote schaal eigen vermogen aan aandeelhouders zouden uitkeren, werd in de wet een overgangsperiode opgenomen. Tijdens deze overgangsperiode zouden excessieve dividenduitkeringen extra belast worden via de vennootschapsbelasting. Om het aantal ondernemingen dat eigen aandelen zal inkopen te beperken, is als voorwaarde gesteld dat deze inkoop minimaal 25% van de waarde van het in dat jaar uit te keren dividend moest bedragen. Ondanks deze eisen bestond de verwachting dat veel ondernemingen zouden overgaan tot de inkoop van eigen aandelen.

Deze verwachting was mede gebaseerd op de gebeurtenissen in de periode voor 2001. Toen was het aanzienlijk minder eenvoudig de aandeelhouder fiscaalvriendelijk te belonen. Desondanks zag een behoorlijk aantal ondernemingen, al dan niet via speciale constructies en/of afspraken met de fiscus, kans om hun overvloedige middelen uit te keren. Zo kocht KLM aandelen in bij de KLM-pensioenfondsen en keerde Unilever een extra hoog dividend uit. Philips wist via een aandelenruil, met daarbij een contante uitkering, het hoge vermogen dat ontstond door de verkoop van Polygram aan de aandeelhouders uit te keren.

De verwachtingen voor 2001 zijn niet geheel uitgekomen. Slechts enkele beursgenoteerde ondernemingen kochten in 2001 aandelen in, waarna de aandelen ingetrokken werden. Van deze ondernemingen ging het alleen bij Koninklijke Olie (KNPM) om een fors bedrag. In het jaarverslag is voor de inkoop (inclusief kosten) een bedrag opgenomen van 2,7 miljard euro. Naast Koninklijke Olie zijn er enkele andere ondernemingen in 2001 actief geweest waarbij in vergelijking met Koninklijke Olie veelal een groter deel van het uitstaande aandelenkapitaal werd ingekocht, maar waarbij het tevens om veel lagere bedragen ging. Zo kocht Wessanen voor 60 miljoen euro 7% van het eigen aandelenkapitaal in. Naast de inkoop van eigen aandelen werd door een aantal ondernemingen een extra bedrag aan de aandeelhouders uitgekeerd vanwege de boekwinst die werd behaald op de verkoop van een dochteronderneming (ING, Amstelland).

De conclusie is dat veel ondernemingen het relatief hoge eigen vermogen in de onderneming houden. Nu de aandelenkoersen sterk zijn gedaald is het eenvoudiger overnamekandidaten te vinden. Bovendien is de keerzijde van deze koersontwikkeling dat een eventuele financiering van een overname via de uitgifte van nieuwe aandelen onattractief is. Daarnaast is het mogelijk dat ondernemingen verwachten dat de economisch voorspoedige tijden even voorbij zijn en een extra buffer wenselijk achten.

De rentelasten van de niet-financiële vennootschappen stegen in 2001 met 11,4% tot een bedrag van 24,1 miljard euro. Deze stijging had met name betrekking op rentebetalingen aan financiële instellingen en aan het buitenland. De stijging van de rentelasten aan het buitenland werd veroorzaakt door de sterk toegenomen schuld van niet-financiële vennootschappen in de vorm van leningen in het buitenland. Zo nam de omvang van uitstaande kredieten in 2001 met bijna 34,5 miljard toe tot 211 miljard. Werd in 2000 de omvang van de opgenomen obligaties bijna verdubbeld, in het afgelopen jaar was de toename 14%, tot een bedrag van 55 miljard euro.

Evenals in 2000 zijn ook in het verslagjaar door buitenlandse dochters flink hoge dividenden aan hun Nederlandse moeders uitgekeerd. Het ontvangen (deelnemings)dividend bedroeg 11,0 miljard euro. In 2000 bedroeg dit 11,8 miljard.

De dividenduitkeringen door het Nederlandse bedrijfsleven waren in 2001 1,4 miljard hoger dan in 2000. Het bedrag aan uitgekeerd dividend bedroeg 22,5 miljard euro. Ook werd er vanuit de winst van Nederlandse ondernemingen 3,9 miljard euro (fictief) uitgekeerd aan buitenlandse moedermaatschappijen.

Kader 5.c

Deelnemingsdividend en particulier dividend

Dividenden kunnen worden onderscheiden in twee typen, het deelnemingsdividend en het particuliere dividend. Het deelnemingsdividend betreft in de eerste plaats de feitelijk betaalde dividendstroom tussen Nederlandse ondernemingen en een buitenlandse dochter- of moedermaatschappij. Kenmerkend voor dit type dividend is dat de omvang ervan deels wordt bepaald door investerings- en financieringsbeslissingen binnen het concern. Deze zijn weer afhankelijk van de per land uiteenlopende ontwikkelingen en verwachtingen met betrekking tot de rente- en valutaontwikkelingen alsmede van het investeringsklimaat. De ingehouden winsten van buitenlandse concernonderdelen maken geen deel uit van het deelnemingsdividend; zij worden immers niet feitelijk betaald maar aan het vermogen van het concernonderdeel toegevoegd. Daarnaast wordt de dividendstroom van een Nederlandse dochteronderneming aan een Nederlandse moederonderneming tot het deelnemingsdividend gerekend. Tenslotte behoren de dividenden van de 100%-dochterondernemingen van het Rijk tot het deelnemingsdividend. Van particulier dividend is sprake indien het dividend betreft dat wordt uitgekeerd over aandelen die als belegging worden aangehouden. Dit dividend kent een nauwer verband met de winstontwikkeling van de onderneming dan het deelnemingsdividend.

De omvang van de totale dividendstroom is van 2000 op 2001 toegenomen met 7,7% tot 52,1 miljard euro. Deze toename was relatief klein in vergelijking met de stijging in de afgelopen jaren en de kleinste sinds 1995. Zo nam de totale dividendstroom in 2000 met 29,8% toe. De grote stijgingen in de afgelopen jaren werden met name veroorzaakt doordat veel grote Nederlandse concerns buitenlandse bedrijven hebben gekocht en daarbij soms Nederlandse dochters verkochten aan buitenlandse concerns. Hierdoor is de omvang van dividendstromen tussen dochter- en moederondernemingen toegenomen. Een tweede belangrijke oorzaak is de komst van de euro waardoor (institutionele) beleggers eenvoudiger en zonder valutakoersrisico kunnen beleggen in buitenlandse beursgenoteerde ondernemingen.

In zowel 2000 als 2001 was het aandeel van het deelnemingsdividend in het totale dividend ongeveer 53%. Dit is hoger dan in 1999 toen dit aandeel uitkwam op 47%. De stijging van 1999 op 2000 werd met name veroorzaakt door de sterke toename van het deelnemingsdividend dat uit het buitenland werd ontvangen. In 2000 keerde buitenlandse dochterondernemingen 14,4 miljard euro uit aan Nederlandse moederondernemingen, 5,0 miljard euro meer dan in 1999. In 2001 nam het deelnemingsdividend uit het buitenland toe tot 14,7 miljard euro. Door toegenomen dividenduitkeringen van De Nederlandsche Bank (DNB) en Energie Beheer Nederland (EBN) bleef het aandeel van het deelnemingsdividend in het totaal constant.

Specificatie van dividend naar deelnemingsdividend en particulier dividend					
	1995	1998	1999	2000*	2001*
<i>mld euro</i>					
Deelnemingsdividend	11,5	15,9	17,4	25,6	27,4
Particulier dividend	10,8	17,6	19,8	22,7	24,7
Totaal	22,2	33,4	37,2	48,3	52,1
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.					

Belastingdruk hoger

Voor het bepalen van de belastingdruk wordt alleen gekeken naar de winst van de binnenlandse activiteiten van de niet-financiële vennootschappen. Over de winst van buitenlandse concernonderdelen is meestal al belasting afgedragen aan een buitenlandse overheid waardoor deze winst is vrijgesteld van vennootschapsbelasting. Dit om dubbele belastingheffing te voorkomen. De in het binnenland gegenereerde winsten namen met 1,2% af tot 44,9 miljard euro. De door niet-financiële ondernemingen betaalde vennootschapsbelasting nam daarentegen toe met 4,4%. Oorzaak hiervoor kan zijn dat voorlopige aanslagen worden gebaseerd op de winsten die in voorgaande jaren zijn behaald en definitieve aanslagen worden opgelegd in latere jaren dan die waarin de winst werd behaald. De belastingdruk steeg van 31,9% in 2000 naar 33,7% in het verslagjaar 2001. De lage belastingdruk in 1995 heeft te maken met de door niet-financiële vennootschappen opgebouwde compensabele verliezen in voorafgaande jaren.

5.7 Belastingdruk bij niet-financiële vennootschappen

Omschrijving	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*
<i>mln euro</i>								
Winst voor belastingen (netto): in binnenland gevormd	24 619	31 931	34 253	37 974	39 250	40 240	45 496	44 937
Vennootschapsbelasting (Vpb)	6 998	7 925	10 577	12 691	13 262	13 578	14 520	15 158
<i>%</i>								
Belastingdruk	28,4	24,8	30,9	33,4	33,8	33,7	31,9	33,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Winst na belastingen lager, uitgekeerd dividend hoger

De winst van de sector niet-financiële vennootschappen nam in de periode 1995–2000 sterk toe. Dit betekende dat ondanks de fors lagere winst na belastingen in 2001, toch een hoger bedrag aan dividend werd uitgekeerd aan de aandeelhouders. De dividenduitkering in het verslagjaar bedroeg 22,5 miljard euro, een toename van 7% ten opzichte van 2000. In de dividenduitkering zit begrepen het slotdividend 2000 en het interim-dividend over 2001. Met name het slotdividend 2000 is de oorzaak van de stijging. Het uitkeringspercentage steeg van 53% in 2000 naar 67% in 2001. Door de vertraagde invloed van winstuitkeringen nam de ingehouden winst van niet-financiële vennootschappen met 7,8 miljard euro af en kwam uit op 11 miljard.

Investerings dalen voor het eerst sinds 1993

In 2001 werd voor een bedrag van 43,9 miljard euro geïnvesteerd. Dit was 2,8 miljard oftewel 6% minder dan in 2000. Vooral in de nijverheid en bij de vervoer-, opslag- en communicatiebedrijven (ict) werd minder geïnvesteerd dan een jaar eerder. Het is voor het eerst sinds 1993 dat de investeringen afnamen ten opzichte van het jaar ervoor. Een onderdeel van de investeringen wordt gevormd door het saldo van aan- en verkopen van niet-geproduceerde niet-financiële activa, waaronder grond en andere onlichamelijke zaken. Dit saldo daalde in 2001 met 2,8 miljard naar een niveau van 0,5 miljard euro. Deze afname werd veroorzaakt doordat in 2000 nog 2,7 miljard euro werd uitgegeven voor de aankoop van UMTS-licenties.

Al met al resteert in 2001 een positief vorderingensaldo van 3,7 miljard euro, een afname van 2 miljard ten opzichte van 2000.

Financieel vermogenstekort aanzienlijk kleiner door slechter beursklimaat

Ultimo 2001 bedroeg het totaal aan vorderingen van niet-financiële vennootschappen 501,5 miljard euro. Met een totale omvang van 1057 miljard gingen de schulden daar ver bovenuit. Het financieel vermogenstekort bedroeg hierdoor 556 miljard euro.

Hierbij passen twee opmerkingen. In de eerste plaats ontbreken in dit vermogensplaatje de materiële bezittingen van ondernemingen, zoals gebouwen, terreinen en machines. Ook de immateriële activa (goodwill, licenties e.d.) zijn niet zichtbaar. In de tweede plaats zijn de aandelen van beursgenoteerde ondernemingen in dit overzicht gewaardeerd tegen koerswaarde en niet tegen de zogenoemde intrinsieke waarde, i.e. het saldo van bezittingen en schulden. De dalende beurskoersen in 2001 verklaren zo in belangrijke mate waarom het financiële vermogenstekort fors daalde.

5.8 Eindbalansen van niet-financiële vennootschappen

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutaties 2001-2000*
<i>mld euro</i>						
Vorderingen waarvan:	129,6	214,4	384,6	461,4	501,5	40,0
Deposito's	51,4	62,1	98,5	116,2	126,2	10,0
Aandelen en overige deelnemingen	56,0	89,6	139,0	163,8	155,4	-8,4
Kredieten	35,7	64,8	140,0	176,5	211,0	34,5
Overige vorderingen	-13,5	-2,1	7,1	5,0	8,9	4,0
Schulden waarvan:	380,4	545,5	1 052,1	1 096,2	1 057,3	-38,9
Aandelen	176,9	284,9	672,0	652,7	581,7	-71,0
Kredieten	193,7	247,2	354,6	394,9	420,4	25,5
Obligaties	9,0	12,8	24,8	48,3	55,1	6,8
Overige kortlopende waardepapieren	0,8	0,6	0,8	0,3	0,1	-0,2
Overige schulden						
Financieel vermogen	-250,8	-331,2	-667,5	-634,8	-555,8	79,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Wederom toename van opgenomen en verstrekte kredieten

Aandelen en overige deelnemingen vormden altijd de belangrijkste financiële bezittingen van niet-financiële vennootschappen. Sinds 1999 is het echter de vorderingencategorie kredieten die de boventoon voert. Eind 2001 bedroeg de waarde hiervan 211 miljard euro, een toename van 35 miljard ten opzichte van het voorgaande jaar. Oorzaak hiervan was de verstrekking van kredieten aan buitenlandse concernonderdelen.

Het bezit aan aandelen en overige deelnemingen liep in het verslagjaar iets terug, maar is nog steeds fors te noemen. Eind 2001 lag de waarde hiervan op 155 miljard euro, een afname van 8 miljard. Dit is vooral te wijten aan waardeeringsverliezen.

Evenals de vorderingencategorie kredieten liet de omvang van deposito's in 2001 opvallende groeicijfers zien. De door niet-financiële ondernemingen aangehouden direct opvraagbare deposito's namen met 10 miljard euro toe tot 126 miljard euro.

Aan de schuldenkant valt, naast de forse daling van de waarde van de uitstaande aandelen, vooral de toename van opgenomen kredieten met 25 miljard euro (+6,4%) en van geplaatste obligatieleningen met 7 miljard (+14,1%) op.

Kader 5.d

Nederland belastingparadijs?

Het aandeel van niet-financiële ondernemingen in buitenlandse handen is tussen 1995 en 2000 toegenomen

De sector niet-financiële vennootschappen kan worden onderverdeeld in subsectoren. De onderverdeling is gebaseerd op het eigendoms criterium: wie 'bezit' de onderneming. Er zijn drie soorten eigenaren: de overheid, de particuliere sector en het buitenland. Van belang is wie het meerderheidsbelang heeft in de onderneming en daarmee de zeggenschap. Het aandeel van niet-financiële vennootschappen in handen van het buitenland is in 2000 toegenomen met 0,9 procentpunt naar een aandeel van 16,1%. In 1995 was het aandeel nog 14,6%.

Sector niet-financiële vennootschappen naar subsector

	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
<i>in % van de toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)</i>						
Vennootschappen in handen van de overheid	14,8	14,5	13,6	13,3	13,1	12,1
Vennootschappen in handen van de particuliere sector	70,6	71,6	72,0	72,4	71,7	71,7
Vennootschappen in handen van het buitenland	14,6	13,9	14,4	14,3	15,2	16,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

De keuze van Nederland door buitenlandse ondernemers voor hun investeringen binnen Europa wordt van oudsher bepaald door een aantal specifieke vestigingsfactoren:

- Strategische ligging ten opzichte van achterland
- Goede infrastructurele voorzieningen: grote rivieren, goed aansluitend wegennet

Andere factoren zijn onder andere:

- de hoge mate van scholing en talenkennis van de Nederlandse beroepsbevolking
- en traditioneel gezien gunstige fiscale voorzieningen voor buitenlandse ondernemers

In internationaal perspectief gezien is het Nederlandse fiscale beleid bijzonder. Ten eerste is Nederland een land met zeer veel belastingverdragen. Ten tweede heeft Nederland de ruling geïntroduceerd. Dit zijn afspraken tussen fiscus en een onderneming over de grondslag van de belastingheffing. Er zijn een aantal modelrulings waaronder de zogenaamde cost-plus-ruling. Deze ruling komt in beeld wanneer sprake is van distributieactiviteiten. In deze ruling wordt het belastbaar resultaat bepaald door een winststopslag te nemen over alle kosten die verband houden met de door de onderneming verrichte activiteiten.

Twee recente ontwikkelingen zijn:

1. Sinds het wegvallen van de Europese binnengrenzen ultimo 1992 wikkelen dochterondernemingen van buitenlandse concerns goederen en bijbehorende financiële stromen, met uiteindelijke eindbestemming Nederland, het Europese achterland of zelfs het Midden-Oosten of Afrika, steeds meer centraal af in Nederland. Daarbij overstijgt steeds vaker de financiële stroom de waarde van goederen en diensten (invoer Nederland en wederuitvoer). Buitenlandse ondernemingen laten hun financiële afwikkeling in Nederland geschieden, terwijl (delen van) de productie elders in de wereld gerealiseerd worden en de goederen niet altijd via Nederland hun eindbestemming bereiken.
2. De afnemende overheidsinvloed zowel op nationaal als op provinciaal en gemeentelijk niveau. Kabelmaatschappijen zijn geprivatiseerd en energiebedrijven zijn overgenomen door het buitenland. Daardoor daalt het aandeel van de niet-financiële ondernemingen in handen van de overheid gestaag naar uiteindelijk 12,1% ultimo 2000.

5.2 Financiële instellingen

Minder winst en een lager vorderingenoverschot

Financiële instellingen worden ingedeeld in drie groepen: monetaire financiële instellingen, verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen, en overige financiële instellingen. De core business van monetaire financiële instellingen is vanouds kredietverlening, maar daarnaast vervullen zij steeds meer een bemiddelende en adviserende rol met betrekking tot bijvoorbeeld effectentransacties en vermogensbeheer.

Pensioenfondsen zijn instellingen zonder winstoogmerk met als doel pensioen te verschaffen voor specifieke groepen van werknemers. Verzekeringsinstellingen zijn juist winstgerichte bedrijven en vallen uiteen in schadeverzekeraars en levensverzekeraars. Zowel pensioenfondsen als levensverzekeraars beheren enorme financiële reserves. Deze dienen voor toekomstige pensioen- en lijfrente-uitkeringen en bedroegen ultimo 2001 maar liefst 643 miljard. Door dit enorme financiële vermogen zijn deze instellingen zeer belangrijke spelers op de financiële markten.

De groep overige financiële instellingen omvat de niet-monetaire financiële instellingen, zoals beleggingsinstellingen en holdings van financiële instellingen, en de financiële hulpbedrijven, die erop gericht zijn het financiële systeem goed en soepel te laten functioneren. Tot deze groep behoren bijvoorbeeld financiële adviesbureaus en assurantietussenpersonen.

Het netto exploitatieoverschot van financiële instellingen steeg in 2001 slechts met 0,2 miljard tot een niveau van 7,5 miljard. De productiegroei van het bankwezen bleef beperkt als gevolg van dalende provisie-inkomsten, terwijl ook de financiële hulpbedrijven een lage productiegroei realiseerden door de

malaise op de effectenbeurzen. De vraag naar vermogensbeheer en financiële adviesdiensten viel hierdoor scherp terug. Dat het exploitatieoverschot desondanks vrijwel gelijk uitviel als in 2000 is te danken aan forse kostenbesparingen, vooral bij het bankwezen.

De netto winst na belastingen van financiële instellingen daalde, voor het eerst sinds jaren, met 2,4 miljard (-11,1%) en kwam daarmee uit op 19,1 miljard. De dividendinkomsten namen met 1,1 miljard veel minder toe dan in het topjaar 2000. Toen stegen de dividendontvangsten met 3,8 miljard. Ook nam de winstgevendheid van de buitenlandse dochterinstellingen af. Zo daalden de ingehouden winsten (besparingen) van deze instellingen van 6,5 miljard in 2000 tot 2,8 miljard in 2001.

Kader 5.e

Financiële instabiliteit

De wereldwijde economische groeivertraging van de reële economie en de malaise op de internationale effectenbeurzen doen vragen rijzen over de mogelijke gevolgen voor financiële instellingen. Banken kunnen te kampen krijgen met oninbare vorderingen, een verslechterde rentemarge en lagere provisie-inkomsten. Verzekeringsinstellingen, pensioenfondsen en beleggingsinstellingen zullen voornamelijk getroffen worden door lagere, wellicht zelfs negatieve, beleggingsrendementen en koerswinsten. De mate waarin deze instellingen worden getroffen is afhankelijk van hun financiële positie en de mate waarin zij deze gevolgen kunnen doorsluizen naar andere sectoren in de economie.

Monetaire financiële instellingen

Het Nederlandse bankwezen heeft voornamelijk kortlopende schulden (ongeveer 69% van de schulden) en langlopende uitzettingen (ongeveer 55%). Daardoor is de winstgevendheid gevoelig voor schommelingen in rentestanden. Een stijging van de korte rente zal leiden tot hogere rentebetalingen, terwijl de ontvangsten nauwelijks zullen toenemen waardoor de winstgevendheid van banken zal teruglopen. Vanwege het relatief kleine belang van effecten in de totale financiële activa van banken (3,9% in 2001), zullen zij geen grote gevolgen ondervinden van de beursmalaise. Wel zal de beursmalaise kunnen leiden tot lagere provisie-inkomsten. Aangezien een groot deel van de vorderingen van monetaire financiële instellingen (MFI's) bestaat uit kredieten, worden zij ten tijde van een recessie vaker geconfronteerd met mogelijke faillissementen van debiteuren, die daardoor niet meer aan hun betalingsverplichtingen kunnen voldoen. In de afgelopen jaren heeft de portefeuille van het Nederlandse bankwezen een steeds grotere geografische spreiding gekregen, waardoor internationale economische ontwikkelingen van steeds groter belang zijn. Dit laatste wordt geïllustreerd door de negatieve gevolgen van de crisis in Argentinië voor het Nederlandse bankwezen.

Pensioenfondsen en verzekeringsinstellingen

Vanwege het kapitaaldeckingsstelsel dat in Nederland gehanteerd wordt, zijn de financiële reserves van verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen zeer omvangrijk. In de afgelopen jaren is hiervan een steeds groter deel belegd in obligaties en vooral in aandelen. In 1990 was dit respectievelijk 16,5% en 13,7% van de 273 miljard euro aan financiële activa, in 2001 was dit gegroeid tot respectievelijk 33,9% en 43,2%

van de 710 miljard euro aan financiële bezittingen. Dat laatste is ongeveer 9 miljard euro lager dan eind 2000. Vanaf 1990, het eerste jaar waarvoor het CBS over financiële rekeningen en balansen beschikt, is het niet eerder voorgekomen dat de totale financiële activa van deze instellingen zijn afgenomen. Uit het relatief en absoluut toegenomen aandelen- en obligatiebezit valt te concluderen dat zij met name vatbaarder zijn geworden voor teruglopende beurskoersen. Zij beleggen steeds meer in buitenlandse effecten, waardoor verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen ook steeds meer afhankelijk worden van de internationale financiële markten. Dit geldt met name vanaf 1999, het jaar waarin de girale euro werd geïntroduceerd. In het begin van 1999 was van het obligatiebezit bijna 40% van buitenlandse origine en van het aandelenbezit ongeveer 50%. Aan het einde van 2001 zijn deze percentages gestegen tot respectievelijk 69% en 66%. De gestegen afhankelijkheid van aandelenkoersen blijkt uit de cijfers over de afgelopen jaren. Na grote herwaarderingswinsten in 1997, 1998 en 1999 van respectievelijk 21%, 13% en 21% van de eindbalans, zijn verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen in 2001 getroffen door sterk teruglopende beurskoersen. Dit heeft geleid tot herwaarderingsverliezen van 13% en een lagere dekkingsgraad.

Tot 2001 was deze dekkingsgraad juist sterk toegenomen waardoor pensioenpremies laag konden blijven en de uitkeringsvoorwaarden gunstig. Nu door toedoen van de dalende aandelenkoersen de dekkingsgraad afneemt, zien we in 2002 een ontwikkeling naar hogere pensioenpremies voor ondernemingen en met name huishoudens.

Beleggingsfondsen

Beleggingsfondsen zijn in de afgelopen jaren een steeds grotere rol gaan innemen in het financiële verkeer. Hun financiële activa zijn gestegen van 18 miljard in 1990 tot 98 miljard euro in 2000. Eind 2001 was dit totaal teruggevallen naar 92 miljard euro door koersdalingen. Het gaat hier om een forse daling gezien het feit dat in 2001 per saldo nog wel voor ongeveer 4 miljard euro aandelen is gekocht door beleggingsinstellingen. In de periode vanaf 1990 is de portefeuille van beleggingsinstellingen steeds meer verschoven naar aandelen. In 1990 bestond ongeveer de helft van hun financiële activa uit aandelen, in 2001 was dit 76%. Hieruit volgt dat zij de afgelopen jaren gevoeliger zijn geworden voor fluctuaties in beurskoersen. In 2001 heeft dit geleid tot omvangrijke negatieve herwaarderingsresultaten voor beleggingsfondsen. Deze verliezen worden direct afgewenteld op hun aandeelhouders, met name huishoudens, maar de laatste jaren ook steeds meer andere financiële instellingen, zoals pensioenfondsen.

Financiële activa van enkele financiële (sub)sectoren

	MFI's		Verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen		Beleggingsinstellingen	
	1990	2001*	1990	2001*	1990	2001*
<i>in % van totaal</i>						
Deposito's	22,0	21,6	3,5	2,9	11,6	3,6
Obligaties	7,2	10,3	16,5	33,9	32,0	11,4
Aandelen	1,4	3,9	13,7	43,2	48,7	75,8
Kredietverlening	62,3	60,8	60,3	16,6	3,5	2,0
Overige activa	7,1	3,4	6,0	3,4	4,2	7,2
Totaal (in mld Euros)	445,6	1 227,4	273,3	710,3	18,4	92,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

De rentebaten en -lasten stegen beduidend minder snel dan in het jaar ervoor. De rentebaten namen in 2001 met 5,7 miljard euro toe (6,5%) tot 92,1 miljard. In 2000 stegen deze baten nog met 8,8 miljard. Deze groei werd voor meer dan 80% gerealiseerd bij de monetaire financiële instellingen, de rentebaten van de verzekeringsinstellingen waren in 2001 slechts 0,7 miljard (2,8%) hoger dan in 2000. De rentelasten stegen met 3,2 miljard (6,7%) naar een niveau van 50,5 miljard in 2001. Het voorgaande jaar bedroeg deze stijging nog 8,8 miljard.

Ondanks deze minder gunstige ontwikkelingen stegen de winstuitkeringen met 1,8 miljard euro. Daardoor daalden de besparingen in 2001 met 4,4 miljard tot 7,2 miljard. Het vorderingenoverschot verminderde met 4,9 miljard tot 5,3 miljard door een toename van de netto investeringen (0,7 miljard).

Balansen van financiële instellingen: bescheiden groei van financiële vorderingen en schulden

De totale financiële vorderingen van financiële instellingen bedroegen eind 2001 ruim 2,2 biljoen euro. De afgelopen twee jaren lieten deze vorderingen een relatief bescheiden groei zien: 7,5% in 2001 en 7% in 2000. In de periode 1994–1999 groeiden de financiële vorderingen jaarlijks gemiddeld nog met 17,3%. De uitstaande deposito's namen toe met bijna 75 miljard euro tot 310 miljard. Het betreft vooral een toename van vorderingen op andere buitenlandse banken cq. dochterinstellingen. Ook de kredietverlening groeide nog fors, met bijna 78 miljard, waarvan bijna 30 miljard aan het buitenland. Het betrof hier eveneens voor een belangrijk deel interbancair krediet. De totale waarde van het effectenbezit veranderde per saldo nauwelijks, hoewel zich grote onderliggende verschuivingen voordeden. De waarde van het obligatiebezit nam met 3,2% toe, terwijl de waarde van het aandelenbezit daalde met 1,7%.

De schulden van de financiële instellingen namen in 2001 toe met 6,7% tot een totaal bedrag van ruim 2,3 biljoen euro. Dat was eveneens een duidelijk minder snelle stijging dan in voorgaande jaren. Net als bij de vorderingen steeg de waarde van de opgenomen deposito's relatief fors (bijna 100 miljard euro). De omvang van de obligatieschuld nam met bijna 52 miljard toe. Ruim 20 miljard hiervan werd geëmitteerd door monetaire financiële instellingen ter financiering van hun uitzettingen. Bijna 30 miljard aan obligaties werd uitgegeven door Special Purpose Vehicles (SPV's). Deze SPV's namen vorderingen van banken over, voornamelijk woninghypotheken en bedrijfskredieten, die gefinancierd werden door de uitgifte van obligaties. De aankoop van deze obligaties vond voornamelijk door niet-ingezetenen plaats.

Verzekeraars en pensioenfondsen blijven ondanks beursmalaise aandelen kopen

De waarde van de aandelenportefeuille van de verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen is in 2001 met meer dan 41 miljard gedaald door koersverliezen. Tegelijkertijd hebben deze instellingen voor ongeveer hetzelfde bedrag, ruim 40 miljard, aan aandelen bijgekocht, waarvan voor bijna 33 miljard aan buitenlandse aandelen. Door de enorme koersverliezen en de toename van de waarde van de pensioenaanspraken is de dekkingsgraad, het vermogen om aan deze aanspraken te kunnen voldoen, in 2001 verder afgenomen. Met name door het wegvallen van premiekortingen stegen de pensioenpremies sneller dan in voorgaande jaren.

Kader 5.f

Dekkingsgraad pensioenfondsen in 2001 omlaag

Pensioenfondsen spelen een belangrijke rol in het Nederlandse financiële systeem. In tegenstelling tot veel andere landen worden de Nederlandse pensioenen gefinancierd via een kapitaaldekkingssysteem in plaats van via een omslagstelsel. In een kapitaaldekkingssysteem wordt via de pensioenpremies een fonds gevormd waaruit de toekomstige pensioenaanspraken betaald kunnen worden. De middelen uit het fonds worden gebruikt voor financiële investeringen in met name leningen, effecten en onroerend goed. De opbrengsten hiervan (rente, dividenden, huur en eventueel koerswinsten) worden weer toegevoegd aan het fonds, zodat de pensioenpremies laag kunnen blijven. Bij een omslagstelsel vindt geen fondsvorming plaats, maar worden de premies van werknemers en werkgevers 'direct' aangewend ten behoeve van uitkeringen aan pensioengerechtigden. Vanwege toenemende vergrijzing en daarmee beroep op pensioenuitkeringen kan het veelgebruikte omslagstelsel in Europa tot financieringsproblemen leiden. Door het kapitaaldekkingssysteem is de betaalbaarheid van de pensioenen in Nederland duidelijk minder in het geding.

De beleggingsportefeuille van de pensioenfondsen is de afgelopen 10 jaar fors gegroeid, van 189 miljard in 1990 naar maar liefst 477 miljard in 2001 (eindstanden). De samenstelling van de beleggingsportefeuille heeft in deze periode enorme wijzigingen ondergaan. Terwijl vastrentende waarden (kredieten en obligaties) in 1990 nog meer dan 83% vormden van de totale beleggingsportefeuille, daalde dit aandeel tot 41% in 2001. Daarentegen nam het aandelenbezit toe van ruim 13% in 1990 tot maar liefst 47% in 2001. Koerswinsten op dit aandelenbezit leverden een belangrijke bijdrage aan de totale waarde van de beleggingsportefeuille, vooral in de tweede helft van de jaren negentig. In 2000 en vooral 2001 sloeg de stemming op de effectenbeurzen om en daalden de koersen over een breed front. De waarde van de aandelenportefeuille van de pensioenfondsen is in 2001 met meer dan 29 miljard gedaald door koersverliezen. Tegelijkertijd hebben deze instellingen voor ongeveer hetzelfde bedrag (iets meer dan 30 miljard) aan aandelen bijgekocht in 2001. De pensioenfondsen staan hier voor een dilemma, aangezien het rendement op vastrentende waarden niet voldoende is om, bij ongewijzigd premie- en uitkeringsbeleid, aan de toekomstige verplichtingen te voldoen.

Door koersverliezen in 2000 en vooral in 2001 is de toevoeging aan de fondsen beperkt geweest. De pensioenaanspraken blijven echter onverminderd stijgen waardoor de dekkingsgraad, het vermogen om aan toekomstige pensioenverplichtingen te voldoen, de laatste jaren flink is afgenomen. Om deze dekkingsgraad te verbeteren zijn de premies verhoogd, met name door het wegvallen van premiekortingen in 2001. Een andere manier om de dekkingsgraad te verbeteren is het veranderen van de pensioenaanspraken, bijvoorbeeld door vermindering van compensatie voor inflatie of door vervanging van de dure eindloonregeling door een goedkopere middelloonregeling. Verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd komt ook steeds vaker ter sprake.

Stagnerende kredietverlening aan huishoudens en niet-financiële bedrijven

Opvallend is dat in 2001 de groei van de kredietverlening aan de private sector afneemt. In 2000 werd per saldo nog voor 43 miljard euro aan krediet verstrekt aan huishoudens. In 2001 viel dit terug naar 39 miljard. Dit kwam met name door een afname van consumptief krediet en kortlopende bedrijfskredieten. De verstrekking van hypothecaire leningen bleef op het niveau van 2000, ongeveer 40 miljard euro. De kredietverlening aan niet-financiële vennootschappen droogde in 2001 per saldo zo goed als op tot 1,4 miljard. In 2000 bedroeg deze nog bijna 14 miljard.

Inleg van spaargelden neemt fors toe, chartaal geld afgenomen

De netto inleg, stortingen minus opnames, van spaargelden nam toe van 4 miljard in 2000 tot maar liefst 17 miljard in 2001. Huishoudens zijn weer flink gaan sparen. Door de invoering van de euro is het chartale geld met 7 miljard afgenomen naar een niveau van bijna 12 miljard in 2001. Vooruitlopend op het verdwijnen van de gulden als betaalmiddel zijn muntgeld en bankbiljetten massaal op giro- en bankrekeningen gezet. Doorgaans verandert de hoeveelheid chartaal geld nauwelijks.

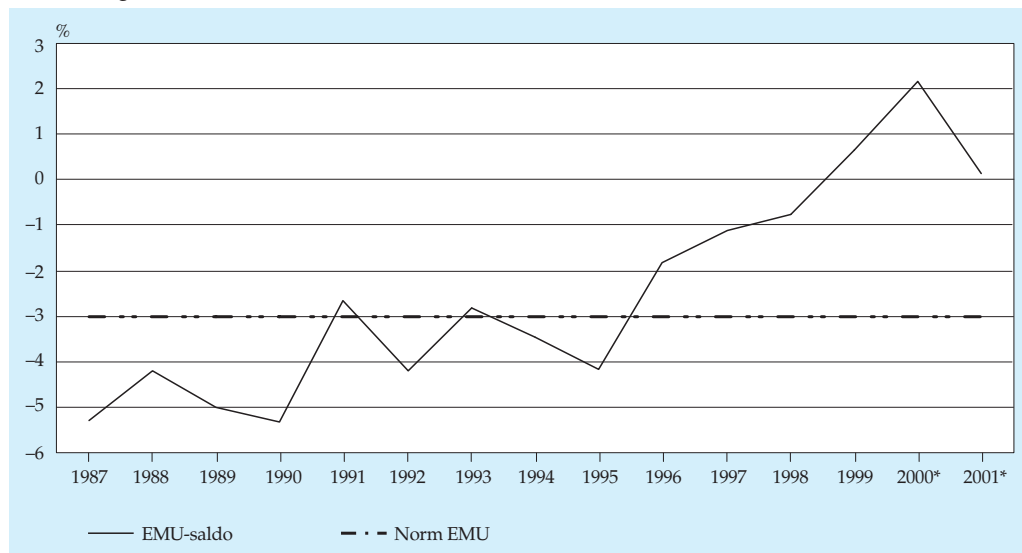
5.3 Overheid

Vorderingenoverschot valt scherp terug

Na twee jaren met hoge overschotten is het vorderingenoverschot van de overheid in 2001 scherp gedaald naar 0,6 mld euro ofwel 0,1% van het BBP. Dit vorderingenoverschot is het zogeheten EMU-saldo. Het jaar 2000 kende nog een recordoverschot van 8,7 miljard euro (2,2% van het BBP). Dit werd toen met name gevoed door hoge overschotten bij sociale verzekeringsinstellingen en de eenmalige opbrengst van de UMTS-veiling. In 2001 zijn de hoge overschotten bij de sociale verzekeringsinstellingen echter verdwenen. Ze zijn van 6,6 mld euro in 2000 teruggelopen tot 0,4 miljard euro in 2001. Het vorderingentekort voor de centrale overheid bedroeg in 2001 0,3 miljard euro.

De lagere overheden kenden in totaal een vorderingenoverschot van 0,5 miljard euro.

5.9 Vorderingsaldo van de overheid in % van het BBP

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

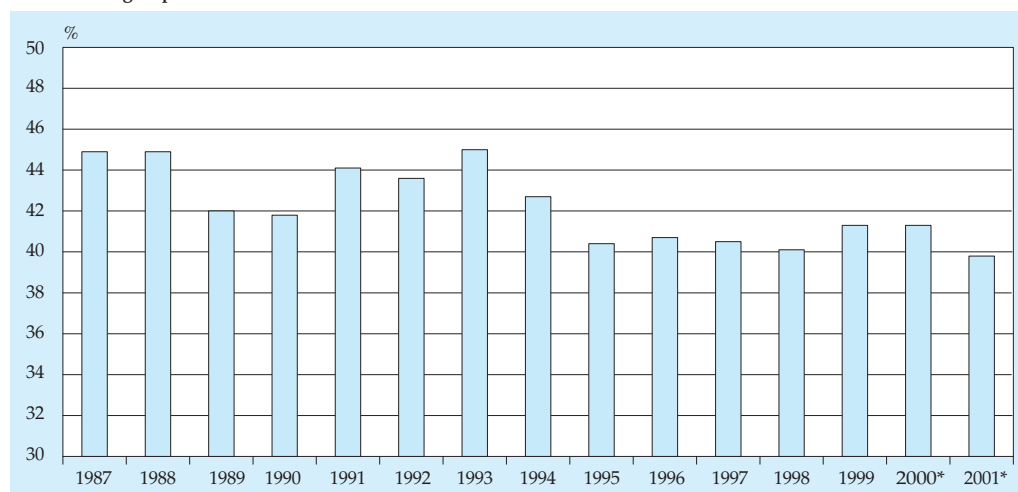
Effect nieuwe belastingstelsel op belasting- en premieopbrengsten

Het jaar 2001 stond in het teken van een ingrijpende herziening van het belastingstelsel. De tarieven van de loonheffing (de combinatie van loon- en inkomstenbelasting en de premies voor de volksverzekeringen AOW en AWBZ) zijn verlaagd. Hierdoor kregen de huishoudens bij ongewijzigd bruto loon vanaf 1 januari netto meer geld bijgeschreven op hun rekening. Daartegenover werd het BTW-tarief van 17,5% verhoogd naar 19%. Bovendien ging de belasting op energieverbruik omhoog. Per saldo is er echter sprake van een lastenverlichting voor de burgers, die zijn uitwerking heeft op de belasting- en premieopbrengst van de overheid.

De inkomsten uit belastingen en de premies wettelijke sociale verzekeringen vormen ongeveer 85 procent van de totale inkomsten van de overheid. Ten opzichte van 2000 stegen de totale inkomsten uit belastingen en premies met 4,6 miljard euro, een stijging van 3 procent. De belastingen bestaan uit twee hoofdcategorieën. Ten eerste de belastingen op productie en invoer, die in 2001 met 5,4 miljard stegen (+11%). De belastingen op productie en invoer stegen in 2001 daarmee sterker dan het BBP. Een belangrijke bijdrage werd geleverd door de BTW, waarvan de opbrengst voor de overheid met 13% steeg, en de verbruiksbelasting op milieugrondslag, die 18% meer opbrengst kende. De overdrachtbelasting steeg met maar liefst 22% naar meer dan 3,4 miljard euro dankzij hogere activiteit en prijzen op de markt voor bestaande woningen.

De tweede categorie wordt gevormd door de belastingen op inkomen en vermogen. Deze stegen in 2001 minder sterk dan het BBP, met 2,7 miljard gulden (+5,5%). De opbrengst van de door huishoudens betaalde belastingen op inkomen en vermogen en de sociale verzekeringspremies daalde in 2001 met 1,2 miljard euro. De opbrengst van de wettelijke sociale verzekeringspremies nam zelfs af met bijna 3,4 miljard euro. Per saldo is de druk van belastingen en sociale verzekeringspremies gezakt van 41,3% van het BBP in 2000 naar 39,8% in 2001.

5.10 Belasting en premiedruk in % van BBP

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Kader 5.g

Verschuiving naar gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid *Arbeidsongeschiktheidsregelingen 1997-2001*

Het aantal regelingen op het terrein van de arbeidsongeschiktheid was in de periode 1998-2001 groot en wisselend. Ook de voorwaarden waaronder uitkeringen werden verstrekt, waren in deze periode onderhevig aan veranderingen. Functioneel gezien vallen onder de arbeidsongeschiktheidsregelingen zowel regelingen uit de Wettelijke Sociale Verzekering, een deel van de sociale voorzieningen (Overheid), uitkeringen door het Verkeringswezen (invaliditeitspensioenen), als regelingen waarbij rechtstreekse betalingen van werkgevers aan hun (gewezen) werknemers worden verricht. In de periode 1998-2001 maakte arbeidsongeschiktheid een min of meer constant deel uit van de sociale zekerheid, bijna 12%. In dit kader wordt gekeken naar uitkeringen binnen de Wettelijke Sociale Verzekeringsregelingen en sociale voorzieningen die een (aanvullende) inkomensvervangende betekenis hebben. Dit betreft ongeveer 85% van de uitkeringen binnen de totale functie arbeidsongeschiktheid.

Tot 1998 bestond de arbeidsongeschiktheid uit de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW), de Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO) en het Fonds Arbeidsongeschiktheidsregeling Overheidspersoneel (FAOP). In 1998 werden deze regelingen omgevormd tot de nieuwe WAO, de Arbeidsongeschiktheidskas (AOK), de Wet Arbeidsongeschiktheid Zelfstandigen (WAZ) en de Wet Arbeidsongeschiktheid Jonggehandicapten (WAJONG). Ook het Reïntegratiefonds (REA) ging een rol spelen in het kader van de arbeidsongeschiktheid, net als de Wet Voorzieningen Gehandicapten (WVG). Bij het REA en de WVG is er echter vooral sprake is van voorzieningen ten behoeve van herintreden in het arbeidsproces en niet van loondervingsuitkeringen.

Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen in geld

	1997	1998	1999	2000*	2001*
<i>mln euro</i>					
AAW	6 076				
FAOP	697				
WAO	3 147	7 802	7 346	7 039	6 767
WAZ		436	486	469	495
WAJONG		1 006	987	1 035	1 123
AOK		317	1 037	1 645	2 334
Totaal	9 920	9 561	9 856	10 188	10 719
Ontwikkeling uitkeringen totaal (waarde)			7,0	0,3	1,7
Ontwikkeling lopende uitkeringen (volume)			-2,5	1,3	-0,6
Ontwikkeling fte uitkeringen (volume)			-2,1	-1,2	-1,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001; Landelijk Instituut Sociale Verzekeringen (Lisv) / Uitvoering Werknemersverzekeringen (UWV).

Door de ombouw van de regelingen namen de uitgaven voor arbeidsongeschiktheidsuitkeringen van 1997 op 1998 af. Na 1998 was er sprake van een gestage stijging. In 1999 en 2000 stegen de uitkeringen net iets meer dan 3% en in 2001 zelfs met 5,2%. Ten opzichte van de totale uitkeringen bij de wettelijke sociale verzekeringen en de sociale voorzieningen, waren de uitkeringen voor arbeidsongeschiktheid als percentage echter redelijk stabiel. Bij de volumecijfers was in de periode 1997–2001 tevens sprake van een stijging in het aantal lopende uitkeringen. De ontwikkeling van de uitkeringen omgerekend naar full time equivalenten steeg echter minder snel. Dit verschil werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door een stijging van de gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid. Bij de beoordeling van de mate van arbeidsongeschiktheid en de mogelijkheid om betaald werk te krijgen heeft een aanscherping en verbreding van de criteria plaatsgevonden. De aanscherping van criteria betrof de mate waarin sprake was van arbeidsongeschiktheid, terwijl de verbreding sloeg op de soorten van werk waarvoor men geschikt gevonden werd. Ten opzichte van de periode voor 1998 heeft daardoor een verschuiving plaatsgevonden van arbeidsongeschiktheid naar werkloosheid.

Naast inkomsten uit belastingen en premies heeft de overheid ook inkomsten uit vermogen. Hieronder vallen de ontvangen rente, dividenden en het inkomen uit grond en minerale reserves (onder andere pachten en concessies). In 2001 stegen deze inkomsten met meer dan 2,5 miljard euro tot iets meer dan 10 miljard euro. Met name de stijging van de aardgasbaten en een hoger dividend van de Nederlandsche Bank droegen hieraan bij. De verkopen van de

overheid stegen met 8% naar 13 miljard euro. De verkopen bestaan uit een bonte verzameling van inkomsten, zoals verkopen van producten en diensten van sociale werkplaatsen, reinigingsrechten en andere opbrengsten van milieudiensten, verhuur van schoolgebouwen, schoolgelden, bouwleges en de vergoeding van de EU voor de inning van invoerrechten.

5.11 Inkomsten van de geconsolideerde overheid

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Waarde 2001*	Waardemutaties 2000* 2001*	
	% BBP					mld euro	mld euro	%
Belastingen	25,6	23,4	24,7	24,6	24,9	106,8	6,9	8,1
Wettelijke sociale verzekeringspremies	15,2	16,0	16,0	16,0	14,2	61,1	7,5	-5,2
Inkomen uit vermogen	4,0	2,9	1,8	1,9	2,4	10,2	13,6	32,5
Verkopen	2,8	3,1	3,1	3,1	3,1	13,3	5,1	8,2
Overige inkomsten	2,5	2,4	2,4	2,9	2,2	9,2	31,1	-19,9
Totaal inkomsten	50,1	47,8	48,0	48,4	46,8	200,7	8,4	3,0
Totaal uitgaven	55,4	56,9	47,4	46,2	46,6	200,1	5,0	7,5
Vorderingentekort	-5,3	-9,1	0,7	2,2	0,1	0,6		

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Rentelasten dalen verder, maar operationele kosten stijgen meer dan gemiddeld

De door de overheid betaalde rente nam in 2001 met 0,8 miljard af en kwam daarmee onder de grens van 15 miljard euro. Voor het derde opeenvolgende jaar dalen daarmee de rentelasten van de overheid. In 1999 was het voor het eerst sinds 40 jaar dat er een daling in de rentelasten was voorgekomen. De positieve vorderingensaldi van de afgelopen jaren stelden de overheid in staat leningen af te lossen. Daarnaast vonden er transformaties plaats van hoog-rentende naar laagrentende leningen. De rentelasten zijn als gevolg hiervan minder dan 8 procent van de totale overheidsuitgaven geworden.

Een belangrijke kostenpost van de overheid zijn de uitgaven die worden gedaan in verband met de productie door de overheid, zoals de beloning van werknemers, het intermediair verbruik, de investeringen en de afschrijvingen. In 2001 stegen deze kosten met bijna 10 procent tot 86 miljard gulden. De stijgende loonkosten hingen samen met een sterke groei van de werkgelegenheid bij de overheid. Dit kwam zowel door beleidsintensivering als door een wat minder gespannen arbeidsmarkt, waardoor de overheid makkelijker vacatures kon vervullen. Slechts een deel van deze operationele kosten kunnen worden gedekt uit de opbrengsten van de verkopen van de overheid. Deze verkoop-opbrengsten bedragen ongeveer 15 procent van de operationele kosten. Het

resterende deel wordt beschouwd als consumptieve bestedingen door de overheid en wordt gefinancierd uit de algemene middelen (belastingopbrengsten).

Kader 5.h

Cross Border Lease (CBL) door waterschappen beïnvloedt de Nederlandse EMU-schuld

Aandeel van CBL van waterschappen in EMU-schuld overheid stijgt

De afgelopen jaren zijn door waterschappen in Nederland zogenaamde CBL-transacties afgesloten met Amerikaanse bedrijven. CBL's zijn een variant op de 'Sale and Lease-back'-constructies, waarbij een materieel activum (bijvoorbeeld een waterzuiveringsinstallatie) wordt verkocht en direct teruggeleasd aan de oorspronkelijke eigenaar. Bij CBL is er echter sprake van een puur financiële constructie, in de vorm van een dubbele lease (een headlease en een sublease). In plaats van de verkoop van een materieel activum wordt 'slechts' het gebruiksrecht op een materieel activum overgedragen (headlease) en direct teruggeleasd aan de oorspronkelijke eigenaar van het goed (sublease). Uit deze constructie halen zowel het waterschap als het Amerikaanse bedrijf financieel voordeel.

Het voordeel van CBL ontstaat doordat volgens Amerikaanse wet- en regelgeving de Amerikaanse investeerder het gebruiksrecht op de waterzuiveringsinstallatie als immaterieel activum op haar balans kan plaatsen en daarop mag afschrijven. Deze afschrijvingskosten drukken de winst, waarmee er sprake is van uitstel van belastingbetaling door het Amerikaanse bedrijf. Dit voordeel deelt de Amerikaanse investeerder met het Nederlandse waterschap. Laatstgenoemde ontvangt haar voordeel aan het begin van de leaseperiode. In de praktijk gaat het om een bedrag van tussen de 3,5 en 6 % van de transactiewaarde van de waterzuiveringsinstallatie. Omdat volgens Nederlands fiscaal recht het waterschap de juridische eigenaar van de zuiveringsinstallatie blijft, hoeven er geen overdrachtskosten te worden betaald, waarmee de CBL voor het Amerikaanse bedrijf (en daarmee voor het waterschap) economisch rendabel is.

Bij de start van de CBL betaalt het Amerikaanse bedrijf de vergoeding voor het gebruiksrecht van de installatie in één termijn vooruit. Zij financiert dit uit eigen en (voornamelijk) vreemd vermogen. Bij CBL wordt het waterschap verplicht het ontvangen bedrag te beleggen in deposito's en Amerikaanse staatsobligaties. Uit de opbrengsten van deze beleggingen worden door het waterschap de leasetermijnen betaald en wordt de aflossing aan het eind van de CBL zeker gesteld. De balans van het waterschap wordt door CBL verlengd, immers aan de vorderingenkant komen de deposito's te staan, terwijl aan de schuldenkant voor een zelfde bedrag de nog te betalen leasetermijnen als langlopende leningen worden geregistreerd.

CBL (fictieve) leningen waterschappen en EMU-schuld van de overheid, 1997–2001

	1997	1998	1999	2000*	2001*
<i>mld euro</i>					
EMU-schuld gehele overheid (A)	233,3	236,5	236,0	224,5	226,4
w.v. EMU-schuld waterschappen (B)	4,2	5,1	5,4	5,8	6,0
w.v.					
CBL (C)	0,9	1,2	1,4	1,4	1,4
Rest (D)	3,2	3,9	4,1	4,5	4,5
Aandeel CBL in EMU-schuld waterschappen (%) (C/B)	22	24	25	24	24
Aandeel CBL in EMU-schuld gehele overheid (%) (C/A)	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Zowel in 1999 als in 2001 zijn er in de Tweede Kamer vragen gesteld over het verschijnsel CBL. In 2001 antwoordde de minister van Binnenlandse Zaken dat het hier om een constructie gaat die niet in strijd is met de Nederlandse en/of Amerikaanse wet- en regelgeving. Wel gaf hij aan dat overheden gebaat zijn bij een goede belastingmoraal en daarom geen gebruik zouden moeten maken van dergelijke financiële constructies, waarmee financieel voordeel wordt behaald ten koste van (buitenlandse) belastinginkomsten. Naast dit bezwaar is er nog een nadelig effect van CBL: de EMU-schuld van de Nederlandse overheid wordt door CBL vergroot. Volgens internationale richtlijnen zijn de in de toekomst door het waterschap te betalen (lease)termijnen, geregistreerd als een (fictieve) lening verstrekt door het buitenland, namelijk onderdeel van de EMU-schuld. De daar tegenoverstaande beleggingen in deposito's en staatsobligaties worden echter niet afgetrokken van de EMU-schuld. In de tabel worden de effecten van CBL op de EMU-schuld weergegeven.

Het aandeel CBL in de EMU-schuld van waterschappen was in de jaren 1997–2001 ongeveer een kwart. In deze periode nam het aandeel CBL als percentage van de EMU-schuld van de gehele overheid echter toe van 0,4% in 1997 tot 0,6% in 2001. Wordt gekeken naar de EMU-schuld als percentage van het BBP (EMU-quote), dan is de bijdrage van de CBL in de periode 1997–2001 ongeveer 0,3%. Zonder CBL zou de EMU-quote in deze periode dus 0,3% lager zijn geweest.

De afgelopen jaren vertegenwoordigden de uitgaven voor sociale verzekeringen en sociale voorzieningen ongeveer 38 procent van de totale uitgaven van de overheid. In 2001 stegen deze uitgaven met 5 miljard euro; een stijging van 7 procent. Met name de uitgaven voor de ZFW, de AWBZ, de AOW en voor arbeidsongeschiktheid droegen hieraan bij. Naast de uitkeringen betaald in het kader van de wettelijke sociale verzekeringen in geld en natura, zijn in deze post ook onder andere de door lagere overheden uitgevoerde Huursubsidie en de Wet Voorzieningen Gehandicapten inbegrepen. Hogere uitgaven voor loonsubsidies, waaronder de afdrachtskortingen en Instroom/Doorstroom (ID-banen), zorgen ervoor dat de door de overheid verstrekte subsidies stegen met 9 procent naar 6,4 miljard euro. De overige uitgaven bevatten kapitaaloverdrachten en de overige inkomensoverdrachten. Een incidentele post

in 2001 was de afkoop van winstrechten van DSM in Energiebeheer Nederland BV, in verband met de herstructurering van de gasdistributie in Nederland (1,2 miljard euro).

5.12 Uitgaven van de geconsolideerde overheid

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Waarde	Waardemutaties	
						2001*	2000*	2001*
	% BBP					mld euro	mld euro	%
Beloning van werknemers	11,0	10,8	10,2	10,0	10,1	43,4	5,8	7,7
Intermediair verbruik	6,1	6,3	6,4	6,3	6,6	28,3	5,7	11,7
Investerings	3,0	3,0	3,0	3,2	3,4	14,5	14,1	13,3
Uitk. sociale verzekering (incl. in natura)	17,8	16,8	14,8	14,4	14,6	62,5	4,9	7,5
Uitk. sociale voorziening (incl. in natura)	5,6	4,8	3,6	3,4	3,3	14,3	1,6	3,6
Betaalde rente	5,9	5,9	4,5	3,9	3,5	14,9	-6,5	-4,9
Subsidies	2,3	1,1	1,6	1,5	1,5	6,5	0,5	9,0
Overige uitgaven	3,7	8,3	3,3	3,5	3,7	15,7	15,7	10,8
Totaal uitgaven	55,4	56,9	47,4	46,2	46,6	200,1	5,0	7,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Financieel vermogenstekort stijgt ondanks aankoop aandelen

Financieel gezien stond 2001 voor de overheid in het teken van een aantal grote aandelentransacties. Zo werd de overheid eigenaar van het landelijk hoogspanningsnet (0,9 miljard euro), werd deelgenomen in de aandelen-emissie van KPN (1,7 miljard euro) en werd een deel van de aandelen in de TNT Post Groep NV verkocht (0,9 miljard euro). Daarentegen was er ook sprake van waardedaling van het aandelen- en overige deelnemingenbezit. De grootste koersverliezen werden geleden op het aandelenbezit in TNT Post-groep NV, KPN, Pinkroccade en KLM. Dit leidde ertoe dat de marktwaarde van de aandelen en overige deelnemingen per saldo, ondanks een aantal grote aankopen, slechts met 0,1 miljard euro steeg.

De stijging bij de kredieten en overige vorderingen in 2001 heeft met name betrekking op de tegoeden van de sociale verzekeringsinstellingen in de schatkist en de verstrekking van een lening van het Rijk aan de NS-railinfrabeheer in het kader van de ontvlechting van de NS-taakorganisaties. In totaal is er sprake van een stijging van 1,6 miljard euro in de totale financiële vorderingen van de overheid.

In 2000 daalden de totale schulden van de overheid nog met 7 miljard euro, door voornamelijk aflossing en de inkoop van obligaties en aflossing van onderhandse leningen. In 2001 namen de schulden echter toe. Zo steeg de

obligatieschuld in 2001 met 3 miljard euro. In de tweede helft van de jaren negentig was het gebruikelijk dat de overheid niet-verhandelbare langlopende schulden (onderhandse leningen) omzette in obligatieleningen. Dit werd gedaan om de rentelasten te drukken en de verhandelbaarheid van de schuld te verhogen. In 2001 werden de laatste onderhandse leningen afgelost, waardoor de kredieten per saldo daalden. In totaal stegen de schulden van de overheid in 2001 met iets meer dan 2 miljard euro.

Gecombineerd met de kleinere stijging in de waarde van de vorderingen leidt dit tot een lichte stijging van het financieel vermogenstekort van de overheid in 2001. De Nederlandse EMU-schuld, waarin vorderingen niet mee tellen, steeg in absolute termen licht in 2001. Als percentage van het BBP zet de daling van de EMU-schuld echter gestaag door. Nadat de EMU-schuldquote in 2000 met 55,8% ruim onder de 60%-grens uit het verdrag van Maastricht was gezakt daalde de EMU-schuld in 2001 tot 52,8 % van het BBP.

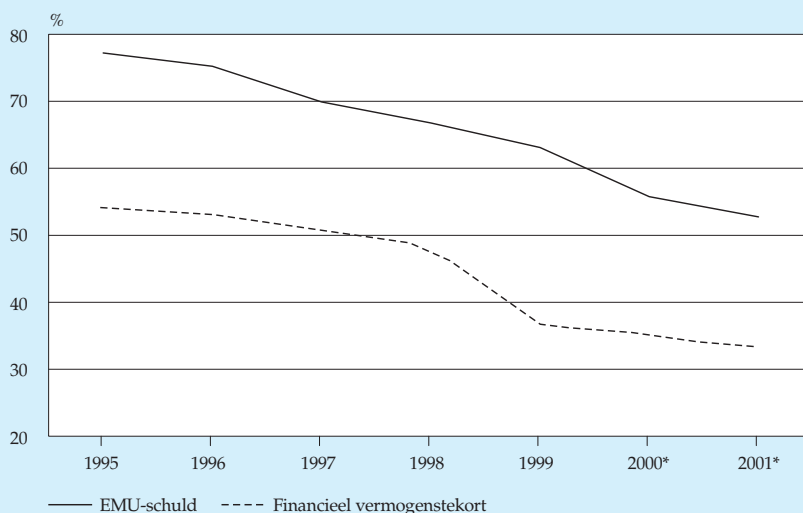
Kader 5.i

EMU-schuld en het financieel vermogenstekort stijgen licht

Relatie tussen EMU-schuld en het financieel vermogenstekort van de overheid

In Europa speelt de zogenaamde EMU-schuld van de overheid een belangrijke rol. Uitgedrukt als percentage van het BBP is het een maatstaf voor de schuldenlast van de overheid en als zodanig één van de indicatoren, die wordt gebruikt in het kader van het stabiliteitspact. Eind 2001 bedroeg de EMU-schuld van Nederland 226 miljard euro, een stijging van 1,9 miljard ten opzichte van het jaar ervoor. Uitgedrukt als percentage van het BBP daalde de EMU-schuld echter gestaag door naar 52,8 procent.

Financieel vermogen en EMU-schuld (in % BBP)

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De financiële positie van de overheid kan ook anders worden bekeken. Naast schulden heeft de overheid namelijk ook vorderingen, onder andere in de vorm van aandelen van en kredieten aan bedrijven. Deze vorderingen blijven bij het EMU-saldo buiten beschouwing. De Nationale rekeningen geven echter een totaal overzicht van de financiële situatie van de overheid en brengen naast de schulden daarom ook de vorderingen van de overheid in beeld. Wanneer het saldo van de schulden en vorderingen van de overheid wordt berekend, resulteert het financieel vermogenstekort van de overheid. Dit bedroeg in 2001 'slechts' 142 miljard euro en ligt daarmee 84 miljard euro onder de EMU-schuld. Wel steeg het vermogenstekort met iets minder dan 1 miljard euro in 2001. Uitgedrukt als percentage van het BBP bedraagt het financieel vermogenstekort van de overheid 33,3 procent. Ten opzichte van 1995 betekent dit een daling van 21 procentpunt van het BBP. De EMU-schuld daalde van 77,2 procent van het BBP in 1995 naar 52,8 procent in 2001.

Het verschil tussen de EMU-schuld en het financieel vermogenstekort wordt grotendeels verklaard door het meenemen van vorderingen. Eind 2001 bedroegen deze vorderingen in totaal 105 miljard euro. Een tweede verschil is de waardering van de verhandelbare obligatieschuld. Bij de EMU-schuld wordt deze tegen nominale waarde geboekt, terwijl het financiële vermogensoverschot uitgaat van de marktwaaarde van de obligatieschuld. Eind 2001 lag de koerswaarde van de obligatieschuld 7 miljard euro hoger dan de nominale waarde. Een derde belangrijk verschil hangt samen met consolidatie. In tegenstelling tot bij het financiële vermogenstekort worden bij de EMU-schuld de onderlinge vorderingen en schulden van overheden tegen elkaar weggestreepd. Dit zorgt in 2001 voor een verschil van bijna 15 miljard euro. Hiervan is ruim 10 miljard een (kortlopende) vordering van de sociale verzekeringsinstellingen op het rijk. In het kader van de wet geïntegreerd middelenbeheer mogen deze organen geen zelfstandig middelenbeheer meer voeren, maar is het middelbeheer geïntegreerd in de schatkist.

5.13 Vorderingen en schulden van de overheid, stand op 31 december

	1990	1995	1999	2000*	2001*
<i>mld euro</i>					
Vorderingen					
Aandelen en overige deelnemingen	37	35	61	48	48
Kredieten	67	35	38	42	43
Overige vorderingen	20	16	16	15	15
Totaal vorderingen	124	86	116	104	106
Schulden					
Kortlopende waardepapieren	1	6	5	6	6
Obligaties	88	157	183	179	182
Kredieten	115	85	63	60	59
Overige schulden	1	1	1	2	1
Totaal schulden	205	249	253	246	248
Financieel vermogen	-81	-163	-137	-141	-142

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In de jaren tachtig en de eerste helft van de jaren negentig was de overheid een belangrijke vrager op de kapitaalmarkt. De totale financieringsbehoefte lag toen tussen de 10 en 15 miljard euro per jaar. Deze vraag werd voornamelijk gedekt door de uitgifte van obligaties, die met name door de grote institutionele beleggers en buitenlandse partijen werden gekocht. De laatste jaren zijn de tekorten echter minder en de laatste drie jaren zijn er zelfs overschotten. Met name het grote overschot in 2000 maakte dat de rol van de overheid op de kapitaalmarkt verschoof van vrager naar aflosser. De afnemende rol van de overheid op de kapitaalmarkt lijkt in 2001 echter niet door te zetten. Ondanks een licht vorderingenoverschot steeg de obligatieschuld.

5.4 Huishoudens

Het netto beschikbaar inkomen van huishoudens (exclusief instellingen zonder winstoogmerk) is in 2001 met maar liefst 9,5% gestegen en kwam uit op 214,4 miljard euro. Deze toename gaat ver uit boven de stijging van het nationaal beschikbaar inkomen (+3,6%). De forse groei van het beschikbaar inkomen van huishoudens hangt vooral samen met de lastenverlichting door de belastingherziening 2001 en de meer dan gemiddelde groei van de beloning van werknemers. Daarnaast namen de sociale uitkeringen sneller toe dan de afdrachten aan sociale premies.

Uiteenlopende ontwikkelingen bij zelfstandige ondernemers

Het netto gemengd inkomen van huishoudens groeide in 2001 met 3,1%. Dit inkomen bestaat uit een deel dat voortvloeit uit bedrijfsmatige activiteiten en een deel dat voortvloeit uit niet-bedrijfsmatige activiteiten. Tot deze laatste categorie wordt onder andere gerekend de exploitatie van het eigenwoningbezit, de huishoudelijke hulp, de kinderoppas en dergelijke activiteiten. Het netto exploitatieoverschot van de bedrijfsmatige activiteiten groeide in 2001 met 4,5%. Met name de zelfstandige ondernemers in de landbouw, bosbouw en visserij, de bouwnijverheid en de zorg en overige dienstverlening zagen het netto exploitatieoverschot sterk toenemen. Daarentegen daalde het netto exploitatieoverschot bij de industrie en bij handel, horeca en reparatie.

Per zelfstandig arbeidsjaar nam het netto exploitatieoverschot (inclusief niet-bedrijfsmatige activiteiten maar met uitzondering van het eigenwoningbezit) van zelfstandig ondernemers toe met 4,6% tot 42 600 euro. Deze stijging was iets kleiner dan die van de beloning van werknemers per arbeidsjaar. Daarnaast moet worden gerealiseerd dat de ondernemer van dit netto exploitatieoverschot ook nog rentelasten moet betalen die verbonden zijn aan de bedrijfsuitoefening.

Sterke stijging van de looninkomsten

Voor huishoudens is de beloning van werknemers verreweg de belangrijkste inkomensbron. De beloning van werknemers nam in 2001 toe met 7,3%. Het arbeidsvolume werknemers steeg in 2001 met 2,1%, waardoor de gemiddelde beloning per arbeidsjaar in 2001 steeg met 5,0% tot ruim 38 000 euro.

5.14 Huishoudens ²⁾

	1998	1999	2000*	2001*	Per huis- houden	Mutatie
					2001*	2001*
	mld euro				1 000 euro	mld euro
Gemengd inkomen (netto)	35,0	35,7	37,7	38,8	5,6	1,2
Beloning van werknemers (+)	179,9	192,1	205,2	220,1	31,8	14,9
Per saldo betaalde rente (-)	9,9	12,6	15,0	16,2	2,3	1,3
Ontvangen dividend (+)	5,9	6,6	6,4	7,6	1,1	1,3
Per saldo ontvangen inkomen uit quasi-vennootschappen (+)	0,6	0,6	0,5	0,4	0,1	-0,1
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	0,3	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	29,3	30,4	31,0	31,8	4,6	0,8
Primair inkomen	240,4	252,4	265,5	282,3	40,8	16,8
Belasting op inkomen en vermogen (-)	26,9	28,3	30,4	32,6	4,7	2,2
Sociale premies ¹⁾ (-)	97,5	105,2	111,0	111,2	16,1	0,2
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	67,2	70,1	72,7	76,9	11,1	4,2
Per saldo betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	1,3	1,0	0,9	1,1	0,2	0,1
Netto beschikbaar inkomen	182,0	188,0	195,8	214,4	31,0	18,6
Consumptieve bestedingen (-)	174,1	185,6	198,4	210,0	30,3	11,6
Correctie pensioenvoorziening (+)	18,0	17,6	16,9	18,2	2,6	1,3
Netto besparingen	25,9	20,0	14,4	22,6	3,3	8,2
Bruto investeringen, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen grond (-)	25,5	28,1	29,1	30,4	4,4	1,3
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (+)	-1,6	-1,7	-3,0	-2,1	-0,3	0,8
Afschrijvingen (+)	10,7	11,4	12,4	13,5	2,0	1,1
Vorderingensaldo	9,5	1,5	-5,3	3,6	0,5	8,9
	x 1 000					
Aantal huishoudens	6 701	6 782	6 854	6 924		

¹⁾ Inclusief pensioenpremies resp. -uitkeringen.

²⁾ Exclusief instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Belastingplan 2001 zorgt voor lastenverlichting

De rentelasten zijn in 2001 minder hard gegroeid dan in voorgaande jaren. Na een toename van 2,9 miljard euro in 1999 en 3,4 miljard in 2000 namen de rentelasten in 2001 toe met 1,5 miljard. Deze ontwikkeling hield verband met een lichte afname van het gemiddelde rentepercentage op hypothecaire schulden, terwijl de totale hypotheekschuld nog flink steeg. Tegenover de stijgende rentebetalingen stond in 2001 net als in 2000 weer een stijging van de ontvangen rente. Deze bedroeg ditmaal 0,2 miljard euro en was voornamelijk toe te schrijven aan een toename van de spaargelden.

Als gevolg van het belastingplan 2001 namen de door de huishoudens betaalde lasten aan de overheid, in de vorm van belasting op inkomen en vermogen en sociale premies, in 2001 af met 2,1 miljard euro. Dit is het saldo van een toename in de belasting op inkomen en vermogen met 2,2 miljard en een daling met 4,3 miljard van de wettelijke sociale verzekeringspremies voor onder meer de Algemene Ouderdomswet (AOW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). De daling zit bij de loonheffing. Dit is de som van de loon- en inkomstenbelasting en de premies AOW en AWBZ. In feite is de lastenverlichting hoger omdat de belastinggrondslag, waaronder de lonen, steeg.

De totale sociale verzekeringspremies (inclusief de pensioenpremies) namen in 2001 toe met 0,2 miljard euro. Deze toename bleef ver achter bij de stijging van de sociale uitkeringen (+4,2 miljard). Deze situatie was omgekeerd aan die van 2000. Toen stegen de premies veel harder (+5,8 miljard euro) dan de uitkeringen (+2,6 miljard).

Kader 5.j

Nederland telt miljoenen onroerendgoedexploitanten.

Het eigen huis op waarde geschat

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt de eigenaar van een eigen woning gezien als een exploitant van onroerend goed. Hij verhuurt de woning als het ware aan zichzelf en consumeert daarmee zijn eigen productie.

Deze constructie lijkt op het eerste gezicht wellicht wat vreemd, maar is in feite goed verklaarbaar. De aankoop van bijvoorbeeld een nieuwbouwwoning wordt niet als een eenmalige consumptieve besteding gezien, maar als een investering. Dit heeft de consequentie dat het gebruik van deze nieuwbouwwoning een productieve activiteit is in de nationale rekeningen, ook als de eigenaar tevens gebruiker is.

Bovendien is door deze registratiewijze de omvang van de productie, consumptie en investeringen in landen met relatief veel eigen woningen beter vergelijkbaar met de ramingen in landen met relatief veel huurwoningen.

Deze boeking van de eigenaar van een eigen woning als producent en tegelijk ook als consument van woondiensten verhoogt het bruto binnenlands product tegen marktprijzen in Nederland met 3%. Overigens ziet, zoals bekend, ook de fiscus het bewonen van een eigen woning als een productieve activiteit, die inkomen oplevert

(het zogenaamde huurwaardeforfait). De fiscale huurwaarde lag in 1999 overigens meer dan 5 miljard gulden onder het niveau van de netto toegevoegde waarde die wordt toegerekend aan de eigen woning.

De productiewaarde van eigen woningen is gebaseerd op de huur voor een vergelijkbare huurwoning. In 2001 is de productiewaarde van eigen woningen met iets meer dan 5% toegenomen, 1,5% minder dan het gemiddelde over de periode 1995–2000. Dit wordt veroorzaakt door de in deze periode afnemende jaarlijkse huurverhoging. Wel neemt het volume van de eigen woningen in de periode 1997–2000 jaarlijks met meer dan 2,5% toe. Naast het grote aandeel van de eigen woningen in de woningproductie van de bouw (2001: 81%) wordt deze volumegroei veroorzaakt door de verkoop van huurwoningen aan eigenwoningbezitters. Zo verkochten woningbouwcorporaties in 2000 bijna 16 duizend woningen. Hierdoor is het aandeel van de eigen woningen in de totale woningvoorraad toegenomen van 43% in 1985 tot 52,2% in 2001. In vergelijking met een aantal andere Europese landen betekent dit dat het percentage eigen woningen in Nederland op ongeveer hetzelfde niveau is gekomen als in Denemarken en Frankrijk. Duitsland, Zweden en Zwitserland kennen een aandeel van 30–40%. In het Verenigd Koninkrijk ligt het percentage rond 65% en in Ierland, Griekenland, Noorwegen en Spanje is het aandeel van het eigen woningbezit in de totale woningvoorraad 70–80%.

Vrije besparingen weer in de plus

De besparingen van huishoudens namen in 2001 sterk toe en kwamen uit op 22,6 miljard euro. In deze besparingen zijn tevens begrepen de verplichte besparingen voor collectieve pensioenvoorzieningen, ook wel aangeduid als de contractuele besparingen. De besparingen exclusief deze contractuele besparingen, de vrije besparingen van huishoudens, kwamen weer positief uit: 4,4 miljard euro. In 2000 waren de vrije besparingen nog 2,4 miljard euro negatief. De oorzaak hiervan is dat de toename van de consumptie door huishoudens (+11,6 miljard euro) in 2001 lager is dan de groei van het beschikbaar inkomen (+18,6 miljard). Deze situatie is voor het laatst waargenomen in 1997. Per huishouden werd ruim 30 duizend euro consumptief besteed, terwijl het beschikbaar inkomen per huishouden 31 duizend euro was. De consumptie is dus volledig gefinancierd uit het beschikbaar inkomen. Huishoudens zijn weer gaan sparen.

De investeringen van huishoudens stegen in 2001 met 4,4%. Investeringen van huishoudens hebben voor ongeveer 76% betrekking op exploitatie van onroerend goed (eigen woningbezit en verhuur van woningen en bedrijfsgebouwen). Deze lieten een toename zien van 1,2 miljard euro tot 23,1 miljard euro. De investeringen van zelfstandige ondernemers stegen in 2001 met 0,1 miljard euro tot 7,2 miljard euro. Uiteindelijk resteert het vorderingsaldo van de sector huishoudens. In 2001 was er een vorderingenoverschot van 3,6 miljard euro, terwijl er in 2000 nog een vorderingentekort van 5,3 miljard euro was.

Kader 5.k

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

In de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh) worden de instellingen beschreven die evenals de overheid voornamelijk niet-markt-productie voortbrengen, maar zelf niet tot de overheid behoren.

De sector omvat in eerste instantie stichtingen en verenigingen waarbij het belangrijkste deel van de inkomsten bestaat uit contributies, giften en lidmaatschapsgelden, meestal betaald door huishoudens. De inkomsten worden besteed aan de productie van diensten die ten goede komen aan deze huishoudens. Voorbeelden van dit type instellingen zijn (amateur)sportverenigingen, religieuze instellingen, consumentenorganisaties en vakbonden.

Daarnaast worden tot deze sector ook stichtingen en verenigingen gerekend die geld inzamelen om een ideaal te verwezenlijken. Voorbeelden van dit type organisaties zijn natuurbeschermingsorganisaties en organisaties op het terrein van ontwikkelingshulp, maatschappelijke dienstverlening, onderzoek ten behoeve van de gezondheidszorg en dergelijke.

Tenslotte worden in deze sector ideële organisaties beschreven waarin vermogen (veelal uit legaten) of een belang in een onderneming is ondergebracht. De opbrengsten uit dit vermogen worden gegeven aan particulieren (studiebeurzen) of aan culturele, maatschappelijke of ideële organisaties.

De ontwikkelingen in deze sector zijn, gezien het type instellingen dat in deze sector wordt beschreven, veelal niet erg hectisch. Een uitzondering hierop was 2000 toen onder meer de omroepverenigingen onderdeel van de sector gingen uitmaken.

Inkomsten en uitgaven van de IZWh

In 2001 bedroegen de totale inkomsten van deze instellingen 5,2 miljard euro. Het grootste deel van de inkomsten bestaat uit ontvangen inkomensoverdrachten. Van huishoudens (vooral giften, contributies en lidmaatschapsgelden) werd 2,3 miljard euro ontvangen. Daarnaast ontving de sector 1,3 miljard euro van de overheid wat voor een belangrijk deel betrekking had op overdrachten aan omroepverenigingen na de afschaffing van de omroepbijdrage. Naast inkomensoverdrachten ontvangen de IZWh's inkomen uit vermogen (0,5 miljard gulden), kapitaaloverdrachten (vaak legaten) en investeringsbijdragen.

De totale uitgaven van de instellingen zonder winstoogmerk kwamen in 2001 uit op 4,8 miljard euro. Net als bij de overheid consumeren deze instellingen hun eigen productie voor zover geen sprake is van marktverkopen (bijvoorbeeld de opbrengst van sportkantines). Deze consumptie bedroeg 2,9 miljard euro in 2001. Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens ontvangen niet alleen inkomensoverdrachten, maar keren deze ook uit. In 2001 kwamen deze uitgaven uit op 1,6 miljard euro. Ongeveer de helft hiervan wordt uitgekeerd aan het buitenland. De omvang van de investeringen en aankopen van grond (natuurterreinen) kwam in 2001 uit op 0,3 miljard euro.

Kader 5.1

Vermogens van huishoudens

Stijging door eigen woning en aandelen

Het vermogen van huishoudens en instellingen zonder winstoogmerk bedroeg eind 2000 829 miljard euro. Dat is 328 miljard euro meer dan eind 1994. Deze toename kwam vooral door een stijging van de woningprijzen en een groei van het aandelenbezit. Volgens de Vermogensstatistiek was eind 2000 de gemiddelde waarde van de eigen woning 209 duizend euro tegen 118 duizend euro zes jaar eerder. Hoewel ook de hypothecaire schulden stegen, nam per saldo het netto vermogen belegd in de eigen woning gemiddeld met 50 duizend euro toe.

Eind 2000 was de waarde van aandelen in particulier bezit 260 miljard euro. Dit is ruim twee keer zoveel als eind 1994. Het aantal huishoudens met aandelen nam eveneens toe. In de loop van 2001 zijn banktegoeden en woningprijzen gestegen, maar zijn de aandelenkoersen gedaald.

Tussen 1995 en 2001 trad bijna een verdriedubbeling van het aantal miljonairs op. In 2001 waren er bijna 300 duizend huishoudens met een vermogen van meer dan een miljoen gulden. Driekwart van deze guldenmiljonairs is geen miljonair meer nu het vermogen in euro's wordt uitgedrukt. In euro's gerekend zijn er 72 duizend miljonairs.

Vermogensverdeling, 2000

Vermogensklasse (euro)	Aantal huishoudens		Aandeel in vermogen
	x 1 000	%	
Negatief	934	14	-3
0 tot 5 duizend	1 371	20	0
5 tot 10 duizend	471	7	1
10 tot 20 duizend	493	7	1
20 tot 50 duizend	667	10	3
50 tot 100 duizend	792	12	8
100 tot 200 duizend	1 108	16	32
200 tot 500 duizend	794	12	29
500 duizend tot 1 miljoen	152	2	14
1 miljoen en meer	72	1	23
Totaal	6 854	100	100

Bron: CBS, Vermogensstatistiek.

De verschillen tussen de vermogens van huishoudens zijn groot. In 2000 had één op de zeven huishoudens meer schulden dan bezittingen en dus een negatief vermogen. Auto's, meubilair, kleding en dergelijke duurzame consumptiegoederen zijn niet tot de bezittingen gerekend. Van alle huishoudens had 15% een vermogen van meer dan 200 duizend euro. Deze huishoudens hadden daarmee ruim 65% van het totale vermogen in handen.

Financieel overschot daalt

De balans van de sector huishoudens is gecombineerd met die van de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens. Deze gecombineerde sector is de enige met een positief financieel vermogen. Eind 2001 bedroeg dit 776 miljard euro, ruim 53 miljard minder dan eind 2000. De groei van de opgenomen kredieten (41 miljard) werd dus versterkt door een waardevermindering van de vorderingen (-12 miljard). In 2000 bedroeg de waardevermeerdering van de vorderingen nog 32 miljard. Op beursgenoteerde ondernemingen werd flink koersverlies geleden. Per huishouden bedroeg het financieel overschot eind 2001 ruim 112 000 euro. Een jaar eerder was dit nog bijna 120 000 euro.

De vorderingen van de sector huishoudens hadden eind 2001 een waarde van 1186 miljard euro. Meer dan de helft hiervan (640 miljard) bestond uit aanspraken op toekomstige uitkeringen van pensioenfondsen en levensverzekeraars (de voorzieningen pensioen- en levensverzekering), die voor een belangrijk deel zijn belegd in aandelen. De waarde van die aanspraken nam in 2001 met 4 miljard af. Dit is het saldo van enerzijds 30 miljard aan premiestortingen en aan polishouders toegerekend beleggingsinkomen verminderd met de uitkeringen en anderzijds waarderingsverliezen van 34 miljard.

Het aandelenbezit van huishoudens had eind 2001 een waarde van 231 miljard euro. Ten opzichte van 2000 betekent dit een daling van 28 miljard ofwel 11%. Per saldo werd voor een bedrag van 6 miljard verkocht, terwijl aan waarderingsverliezen een bedrag van ruim 22 miljard moest worden afgeschreven. In 2000 werd per saldo nog voor ruim 4 miljard aangekocht. Het aandelenbezit van eind 2001 had voor 84 miljard betrekking op beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen en voor bijna 57 miljard op Nederlandse beleggingsinstellingen. Daarnaast hadden huishoudens belangen in niet-beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen ter waarde van 64 miljard. Dit betreft met name de aandelen die directeuren-grootaandeelhouders hebben in de BV's die zij besturen. Tot slot was nog eens een bedrag van 26 miljard belegd in aandelen en deelnemingen van buitenlandse origine.

5.15 Vorderingen en schulden van huishoudens (incl. IZWh)

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutatie 2001-2000*
<i>mld euro</i>						
<i>Vorderingen</i>						
Chartaal geld en giraal geld	37	44	61	64	63	0
Spaargelden	84	104	131	135	152	17
Overige deposito's	19	18	22	26	29	3
Aandelen en overige deelnemingen	90	142	267	260	231	-28
Obligaties	21	23	27	27	27	0
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	252	375	617	645	640	-4
Overige vorderingen	15	30	42	42	43	0
Totaal vorderingen	518	736	1 167	1 198	1 186	-12
<i>Schulden</i>						
Kortlopende kredieten	14	17	22	23	20	-3
Langlopende kredieten	113	173	304	346	390	44
Totaal schulden	127	190	326	369	410	41
Financieel vermogen	390	546	840	829	776	-53

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De spaargelden van huishoudens namen in 2001 met 17 miljard euro (13%) toe tot 152 miljard. De toename ligt aanzienlijk hoger dan de aanwas van 3,5 miljard in 2000. Aan de andere kant werd voor een bedrag van 6 miljard euro aan aandelen verkocht en daalde, vooruitlopend op de komst van de euro, het chartaal geld met bijna 7 miljard. Het lijkt er sterk op dat de huishoudens een voorzichtiger financieel beleid zijn gaan voeren.

De schulden van huishoudens groeiden in 2001 met een bedrag van 41 miljard. Deze toename bleef iets achter bij de recordgroei van 45 miljard in 1999 en de 43 miljard in 2000. Eind 2001 bedroeg de omvang van de kredieten van huishoudens 410 miljard. Daarvan had 335 miljard betrekking op woning-hypotheek, dit is circa 95 duizend euro per koopwoning.

5.5 *De positie van Nederland ten opzichte van het buitenland*

Vorderingensaldo met het buitenland loopt terug

De stagnatie van zowel de Nederlandse economie als de wereldeconomie heeft duidelijke sporen achtergelaten in de economische relaties met het buitenland. Boekte Nederland in 2000 nog een vorderingenoverschot op het buitenland van 19,8 miljard euro, in 2001 zakte dit terug naar een waarde van 13,6 miljard euro (zie tabel 5.16). Sinds 1993 was er alleen in 1998 een kleiner vorderingenoverschot. De relatie van Nederland met het buitenland wordt gedomineerd door handelsstromen en primaire inkomensstromen, zoals rente en dividenden. Inkomensoverdrachten en kapitaaloverdrachten, waaronder ontwikkelingshulp, spelen qua invloed een beduidend kleinere rol.

De groei van de Nederlandse handel is in 2001 sterk afgenomen. In 2000 groeiden de uitvoer en invoer beide met 20% in waarde. In 2001 bedroeg deze groei nog slechts 3,4% voor Nederlandse uitvoer en 2,7% voor Nederlandse invoer. Per saldo is in 2001 het handelsoverschot, het verschil tussen de totale uitvoer en invoer, toegenomen met 2,4 miljard euro. De toename van het handelsoverschot was het resultaat van verbeterde exportprijzen, in termen van volume daalde het handelsoverschot zelfs licht.

Saldo van primaire inkomstenstromen slaat om

Dat het vorderingensaldo ondanks het toegenomen handelsoverschot in 2001 sterk is afgenomen, kan hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de verandering van primaire inkomens van en naar Nederland (zie kader 5.m). Het saldo voor primaire inkomens is omgeslagen van een overschot van 4,1 miljard euro in 2000 naar een tekort van 5,0 miljard euro in 2001. Hiervoor waren met name de buitenlandse dochters van Nederlandse bedrijven verantwoordelijk die minder winstgevend of zelfs verliesgevend bleken te zijn. In 2000 bedroegen de ingehouden winsten uit directe buitenlandse investeringen nog 5,0 miljard euro terwijl deze in 2001 zijn teruggevallen tot -3,0 miljard, een daling van 8 miljard euro. De ingehouden winsten van buitenlandse directe investeringen in Nederland stegen daarentegen van 4,1 miljard euro in 2000 tot 5,0 miljard euro in 2001. De groei van het bruto binnenlands product (+6,6%), het totaal van de toegevoegde waarde in Nederland, lag zodoende in 2001 hoger dan de groei van het nationaal inkomen (+3,7%), het totaal van inkomsten van Nederlandse ingezetenen.

De ontvangsten uit dividenden stegen licht ten opzichte van 2000 (0,4 miljard euro) en bleven daarmee op een vergelijkbaar hoog niveau als in 2000. De betaalde dividenden aan het buitenland stegen in 2001 met 0,8 miljard. In 2001 zag Nederland een voortzetting van de toename in rentebetalingen en renteontvangsten, die al sinds het midden van de jaren negentig jaarlijks een stijging van 10% of meer te zien geven. De renteontvangsten stegen sterker (+3,5 miljard) dan de rente-uitgaven (2,9 miljard).

Kader 5.m

Primaire inkomensstromen *Sterke internationalisering*

De primaire inkomensstromen, zowel inkomend als uitgaand, maken een steeds groter deel uit van de totale inkomende en uitgaande stromen van Nederland met het buitenland. Deze inkomensstromen reflecteren ook de toenemende waarde van Nederlandse bezittingen in het buitenland, en omgekeerd. Onderstaande tabel laat zien dat sinds 1995 het ontvangen primaire inkomen, uitgedrukt als percentage van de totale inkomende stroom op de lopende rekening, met 2,8 procentpunt is gestegen, terwijl het betaalde primaire inkomen als percentage van de totale uitgaande stromen zelfs met 4,6 procentpunt is toegenomen. Een logisch gevolg hiervan is dat de inkomensstromen een steeds belangrijkere factor worden bij de totstandkoming van het vorderingensaldo.

Totale primaire inkomensstromen als percentage van totale stromen op de lopende rekening

		1995	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*
Ontvangsten	% tot. inkomende stroom	13,3	13,3	14,6	13,2	15,9	16,6	15,1
	% BBP	9,0	9,1	10,7	9,5	11,8	13,7	11,9
Uitgaven	% tot. uitgaande stroom	12,6	13,5	14,2	16,2	16,5	16,3	17,2
	% BBP	7,8	8,6	9,5	11,2	11,6	12,7	13,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Het saldo van de inkomende en uitgaande inkomensoverdrachten is in 2001 verder verslechterd. Het tekort is toegenomen van -3,1 miljard in 2000 tot -3,4 miljard in 2001. Voor een belangrijk deel kan dit worden toegeschreven aan de gestegen bijdrage van Nederland aan internationale samenwerking. Ook de gedaalde inkomensoverdrachten aan de Nederlandse overheid speelden een rol. Deze daling is het gevolg van de stopzetting van de EU-bijdrage voor de Arbeidsvoorziening in Nederland.

Het saldo van de inkomende en uitgaande kapitaaloverdrachten liet in 2001 een verbetering zien. Ten opzichte van 2000 halveerde het tekort bijna tot het niveau van -0,9 miljard euro.

5.16 Lopende transacties van Nederland met het buitenland

	1990	1995	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>mld euro</i>					<i>waardemutaties in mld euro</i>
Uitvoer door Nederland (op fob basis)	131,4	173,6	225,4	271,0	280,2	9,2
Invoer door Nederland (op fob basis)	123,0	155,7	209,1	250,6	257,4	6,8
Uitvoeroverschot van Nederland	8,4	17,9	16,2	20,4	22,8	2,4
Ontvangsten van Nederland	27,9	31,8	49,1	60,2	55,8	-4,4
Beloning van werknemers	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,1
Subsidies	1,9	1,9	1,3	1,3	1,1	-0,3
Dividenden	3,0	6,3	12,6	19,3	19,7	0,4
Rente	18,4	16,1	24,4	29,9	33,4	3,5
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	1,4	3,8	6,3	5,0	-3,0	-8,0
Overige inkomsten uit vermogen	0,3	0,4	0,3	0,5	0,3	-0,1
Belastingen op inkomen uit vermogen	0,5	0,5	1,5	1,1	1,1	0,0
Sociale premies	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Sociale uitkeringen	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Correctie mutatie pensioenvoorziening	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,0
Overige inkomensoverdrachten	1,6	2,0	1,8	2,3	2,3	0,0
Uitgaven van Nederland	30,2	30,3	50,4	59,2	64,3	5,0
Beloning van werknemers	0,3	0,6	0,7	0,8	0,9	0,1
Belastingen op productie en invoer	2,8	3,4	3,4	3,6	3,7	0,1
Dividenden	4,3	5,9	10,0	12,5	13,2	0,8
Rente	16,9	14,9	24,4	30,8	33,6	2,9
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	2,5	0,2	5,7	4,1	5,0	0,9
Overige inkomsten uit vermogen	0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	0,0
Belastingen op inkomen uit vermogen	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3	0,0
Sociale uitkeringen	0,7	0,6	0,6	0,6	0,7	0,1
Overige inkomensoverdrachten	2,3	4,3	5,0	6,0	6,3	0,3
Saldo lopende transacties	6,1	19,4	15,0	21,4	14,41	-7,0
Kapitaaloverdrachten (ontvangsten)	0,4	0,7	1,9	1,4	1,6	0,2
Kapitaaloverdrachten	0,9	1,8	2,5	3,0	2,5	-0,5
Vorderingensaldo	5,6	18,3	14,4	19,8	13,6	-6,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Omvang van financiële stromen verder gegroeid

Tabel 5.17 geeft een overzicht van de financiële transacties en posities van Nederland ten opzichte van het buitenland. Na een daling in 2000 is de waarde van de financiële transacties met het buitenland in 2001 weer sterk toegenomen. De waarde van de vorderingen is met 52 miljard gestegen, terwijl de waarde van de schuldtransacties 59 miljard hoger ligt dan in het afgelopen jaar. Deze groei zit voornamelijk in het grensoverschrijdende depositoverkeer en deels in de kredietverlening aan het buitenland. Vooral de buitenlandse deposito's in Nederland laten een omvangrijke stijging zien met een groei van meer dan 47 miljard. Het betreft hier overigens voornamelijk interbancair verkeer, vaak met buitenlandse dochterinstellingen.

Vorderingen en schulden ten opzichte van het buitenland nemen af

De groei van de posities ten opzichte van het buitenland blijft duidelijk achter bij de groei van de transacties. Tegenover de sterke groei van de grensoverschrijdende financiële transacties staan namelijk sterk negatieve herwaarderingsen in het effectenverkeer van zowel vorderingen als schulden. De totale vorderingen op en totale schulden aan het buitenland stijgen door de malaise op de effectenbeurzen met respectievelijk 177 en 144 miljard in 2001. In 2000 bleven deze stijgingen overigens ook al ver achter bij de voorgaande jaren.

5.17 Financiële transacties en posities van Nederlands ten opzichte van het buitenland

	1990	1995	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>mld euro</i>				<i>waarde mutaties</i>	
Verandering van vorderingen (+) waarvan:	24,1	20,7	161,3	156,7	208,3	51,6
Deposito's	9,3	9,0	-10,8	21,7	62,7	41,0
Aandelen en overige deelnemingen	4,2	1,1	77,5	65,4	43,2	-22,2
Obligaties	0,9	6,2	26,5	49,0	37,0	-12,0
Kredieten	9,3	4,6	61,4	31,0	67,4	36,4
Overige vorderingen	0,4	-0,2	6,7	-10,4	-2,0	8,4
Verandering van schulden (-) waarvan:	30,7	38,8	146,4	138,3	197,7	59,4
Deposito's	7,6	3,7	0,0	16,0	62,5	46,5
Aandelen en overige deelnemingen	9,9	22,1	45,1	25,3	15,7	-9,6
Obligaties	0,8	8,1	60,8	67,7	86,8	19,1
Kredieten	11,5	7,0	30,9	26,2	27,1	0,9
Overige schulden	0,9	-2,1	9,6	3,1	5,6	2,5
Verandering in financieel vermogen	-6,6	-18,1	14,9	18,4	10,4	-8,0
Statistisch verschil	-1,0	0,2	-0,5	1,4	3,2	1,8
Eindbalansen t.o.v. Nederland						
Vorderingen (+) waarvan:	311,8	455,9	1 030,8	1 172,6	1 349,9	177,3
Deposito's	92,4	102,4	166,1	192,9	255,2	62,3
Aandelen en overige deelnemingen	89,5	161,6	417,9	461,9	471,9	10,0
Obligaties	21,6	52,0	194,7	242,4	280,7	38,3
Kredieten	81,1	109,4	222,2	256,0	324,1	68,1
Overige vorderingen	27,2	30,5	29,9	19,4	18,0	-1,4
Schulden (-) waarvan:	262,2	418,7	1 068,9	1 231,9	1 375,7	143,8
Deposito's	95,4	117,0	270,4	295,0	366,9	71,9
Aandelen en overige deelnemingen	82,5	151,0	478,0	515,8	468,0	-47,8
Obligaties	40,4	81,8	173,6	239,7	326,3	86,6
Kredieten	42,4	68,3	127,7	159,7	186,7	27,0
Overige schulden	1,5	0,6	19,2	21,7	27,8	6,1
Financieel vermogen	49,6	37,2	-38,1	-59,3	-25,8	33,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Grote herwaarderingseffecten doen zich met name voor in het aandelenverkeer. Na teruglopende aandelenkoersen in 2000, gaat het in 2001 zelfs nog een stuk slechter met de effectenbeurzen. Door enorme koersverliezen daalde de waarde van het Nederlandse bezit aan buitenlandse aandelen met 32 miljard. Maar buitenlandse eigenaren van Nederlandse aandelen hebben nog minder reden tot vreugde, de waarde van hun bezit daalde met 64 miljard. De malaise op de internationale effectenbeurzen heeft mede geleid tot de terugloop van de waarde van het grensoverschrijdende aandelenverkeer. Deze waarde lag in 2001 ongeveer 35% lager dan in 2000. De Nederlandse aankopen van buitenlandse aandelen vielen per saldo terug van 65 miljard in 2000 naar 43 miljard in 2001. De buitenlandse aankoop van Nederlandse aandelen daalde eveneens fors, van 25 miljard in 2000 naar slechts 15 miljard in 2001. Samen met de waarderingsverliezen heeft dit ertoe geleid dat het buitenlandse bezit van Nederlandse aandelen in 2001 voor het eerst sinds jaren afnam, van 516 miljard euro in 2000 tot 468 miljard in 2001. Het Nederlandse bezit van buitenlandse aandelen stijgt daarentegen nog wel, naar 472 miljard in 2001, maar veel minder dan in de afgelopen paar jaar.

Evenals in de afgelopen jaren vond er in 2001 een sterke waardestijging plaats van het buitenlands bezit van Nederlandse obligaties. Ongeveer 70 procent hiervan is belegd in obligaties uitgegeven door de financiële sector. Naast beleggingen in de financiële sector is de stijging in 2001, die voornamelijk het gevolg was van netto aankopen, sterk geconcentreerd bij Nederlandse staatsobligaties. Het buitenlands bezit van Nederlandse obligaties steeg hiermee tot 326 miljard. De netto aankopen van buitenlandse obligaties door Nederland vielen ten opzichte van 2000 flink terug. Vanaf 1999 ligt het niveau van de Nederlandse aankopen van buitenlandse obligaties beduidend onder dat van de buitenlandse aankopen van Nederlandse obligaties.

Aan de sterke groei van uitgaande directe investeringen is in 2001 een einde gekomen. Waar deze investeringsstromen, bestaande uit nieuw aandelenkapitaal en kredietverlening, vorig jaar nog 81 miljard bedroegen, zijn deze in 2001 teruggevallen tot 48 miljard. Na jaren van veel en omvangrijke acquisities lijkt er nu sprake van stabilisatie en consolidatie, onder meer veroorzaakt door achterblijvende groei van de wereldeconomie. Kredietverlening aan dochterondernemingen bleef redelijk constant, maar kapitaaldeelnames bleven sterk achter bij het voorgaande jaar. De buitenlandse investeringen in Nederland zijn in 2001 op hetzelfde niveau gebleven als in 2000. De directe investeringsstromen bedroegen in 2000 en 2001 respectievelijk 38 en 39 miljard.

5.18 Financiële transacties en posities van het buitenland ten opzichte van Nederland

	1998	1999	2000*	2001*
<i>mld euro</i>				
Verandering van vorderingen (+) waarvan	113,5	146,4	138,3	197,7
Deposito's	47,6	0,0	16,0	62,5
Aandelen en overige deelnemingen	24,1	45,1	25,3	15,7
Obligaties	22,5	60,8	67,7	86,8
Kredieten	21,0	30,9	26,2	27,1
Overige vorderingen	-1,7	9,6	3,1	5,6
Verandering van schulden (-) waarvan	121,5	161,3	156,7	208,3
Deposito's	20,0	-10,8	21,7	62,7
Aandelen en overige deelnemingen	38,6	77,5	65,4	43,2
Obligaties	45,3	26,5	49,0	37,0
Kredieten	17,4	61,4	31,0	67,4
Overige schulden	0,2	6,7	-10,4	-2,0
Verandering in financieel vermogen	-8,0	-14,9	-18,4	-10,4
Statistisch verschil	-1,8	0,5	-1,4	-3,2
Eindbalansen ten opzichte van Nederland				
Vorderingen (+) waarvan	812,9	1 068,9	1 231,9	1 375,7
Deposito's	255,6	270,4	295,0	366,9
Aandelen en overige deelnemingen	331,6	478,0	515,8	468,0
Obligaties	123,2	173,6	239,7	326,3
Kredieten	93,7	127,7	159,7	186,7
Overige vorderingen	8,8	19,2	21,7	27,8
Schulden (-) waarvan	791,5	1 030,8	1 172,6	1 349,9
Deposito's	167,8	166,1	192,9	255,2
Aandelen en overige deelnemingen	281,6	417,9	461,9	471,9
Obligaties	173,0	194,7	242,4	280,7
Kredieten	148,4	222,2	256,0	324,1
Overige schulden	20,7	29,9	19,4	18,0
Financieel vermogen	21,4	38,1	59,3	25,8

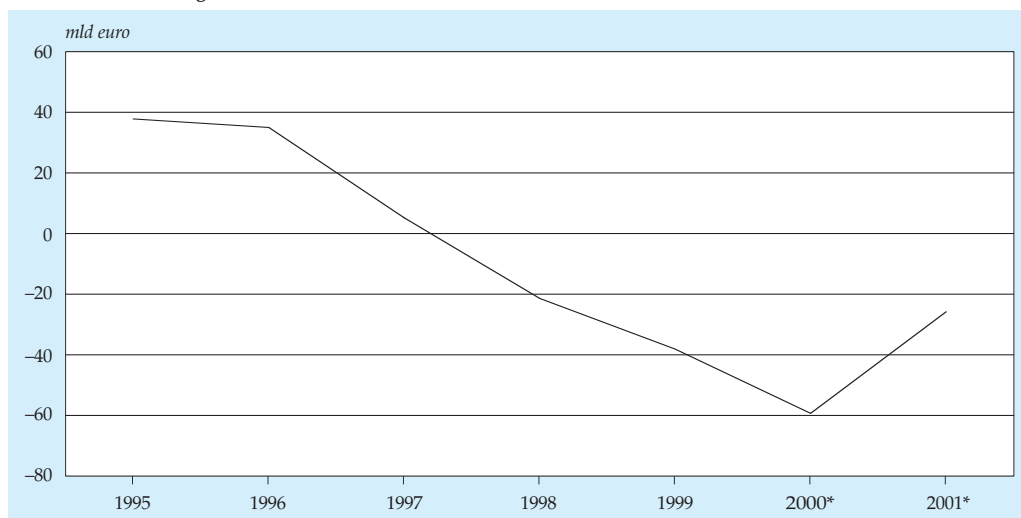
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De kredietverlening aan het buitenland is in vergelijking met 2000 meer dan verdubbeld, waarbij de groei voornamelijk geconcentreerd was in de buitenlandse kredietverlening van het Nederlandse bankwezen. Overigens gaat het hier voor het leeuwendeel om kredietverlening aan ander bancaire- cq. dochterinstellingen in het eurogebied. Samen met de sterke stijging in de waarde van grensoverschrijdende deposito's heeft dit geleid tot een sterke groei van vorderingen van het Nederlandse bankwezen op het buitenland.

Flinke afname van het vermogenstekort

Het externe vermogenstekort van Nederland nam in 2001 sterk af, na een aantal jaren van stijging (zie figuur 5.19). Een vermogenstekort houdt in dat de totale schulden aan het buitenland hoger zijn dan de totale vorderingen op het buitenland. Een positief saldo van zowel de financiële transacties (10 miljard) als de herwaarderings van vorderingen en schulden (23 miljard) hebben geleid tot een flinke afname van het vermogenstekort met 33 miljard in 2001. Hierbij moet er wel rekening mee worden gehouden dat een groot deel van de aandelenposities zijn gewaardeerd tegen aandelenkoersen en dat de waarde ervan daardoor redelijk volatiel is. Wijzigingen in aandelenkoersen kunnen daardoor relatief grote gevolgen hebben voor de vorderingenpositie. Het feit dat de beurskoersen in Nederland de afgelopen jaren relatief sterker zijn gegroeid dan de buitenlandse heeft ertoe geleid dat de schulden relatief sterker zijn gestegen dan de vorderingen. Dit verklaart dat, ondanks overschotten op de lopende rekening, het externe vermogenstekort in de afgelopen paar jaar een stijging heeft laten zien.

5.19 Financieel vermogen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

5.6 *Aandelenbezit en aandelenschuld in Nederland*

De Nederlandse aandelenschuld liep in 2001 terug van 1078 naar 974 miljard euro. Er werd door Nederlandse ondernemingen per saldo voor 24 miljard aan aandelenkapitaal opgenomen. Door de ontwikkelingen op de beurs daalde de marktwaarde van de aandelen echter met 128 miljard. Van de Nederlandse aandelenschuld was aan het eind van 2001 ruim 48% in handen van het buitenland. Dit was evenveel als het jaar ervoor.

De waarde van het Nederlands bezit aan aandelen kwam aan het eind van 2001 uit op 978 miljard euro. Dit ligt 46 miljard lager dan het jaar ervoor. Er werd per saldo voor 51 miljard aan aandelen aangekocht, waarvan 40 miljard door verzekeringsinstellingen. Huishoudens verkochten per saldo aandelen voor een bedrag van 6 miljard. In 2001 werden de aankopen ruimschoots overtroffen door 97 miljard euro aan waarderingsverliezen. Alleen al bij de verzekeringsinstellingen bedroeg het verlies 41 miljard. Ook bij de overige financiële instellingen en de huishoudens werden forse verliezen geleden (respectievelijk 24 en 22 miljard). Van het Nederlandse aandelenbezit had aan het eind van 2001 ruim 48% betrekking op aandelen van buitenlandse origine. Eind 2000 bedroeg dit percentage 45%. Ook in absolute bedragen groeide het bezit van buitenlandse aandelen: van 462 naar 472 miljard euro. Dit ondanks per saldo geleden waarderingsverliezen van 33 miljard.

Kader 5.n

De opbouw van de Nederlandse aandelenschuld

Tabel 5.20 geeft een overzicht van de totale aandelenschuld uit hoofde van Nederlandse aandelen. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt naar een drietal categorieën. Verreweg de belangrijkste daarvan wordt gevormd door de beursgenoteerde aandelen van Nederlandse ondernemingen. Nederlands betekent in dit verband dat het gaat om ondernemingen met een statutaire zetel in Nederland en een Euronext-beursnotering in Nederland. Een aanvullende voorwaarde is dat de betrokken onderneming een permanent economisch belang heeft in de Nederlandse economie. Ondernemingen die wel een statutaire zetel hebben in Nederland maar geen productieve transacties op ons grondgebied verrichten zijn buiten beschouwing gelaten. Zij worden beschouwd als buitenlandse ondernemingen. De waardering van aandelen vindt plaats op basis van de totale gekapitaliseerde waarde tegen de koerswaarde aan het eind van het jaar. Het gaat hierbij om alle geplaatste aandelen, ook wanneer een gedeelte ervan niet verhandelbaar is.

De tweede categorie aandelen heeft betrekking op de niet-beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen, bijvoorbeeld een BV waarvan alle aandelen in handen zijn van één ondernemer. Ook hierbij geldt de restrictie dat het om ondernemingen gaat met een permanent economisch belang op Nederlands grondgebied. De waardering vindt plaats tegen intrinsieke waarde. Dat betekent de waarde van alle bezittingen verminderd met de schulden met uitzondering van het aandelenkapitaal zelf. De intrinsieke waarde kan ook worden bepaald door de waarde van het geplaatste aandelenkapitaal en alle reserves van de onderneming bij elkaar op te tellen.

De derde categorie wordt gevormd door de aandelenschuld van beleggingsinstellingen. Het gaat hierbij om zowel beursgenoteerde als niet-beursgenoteerde instellingen die in gevolge de Wet Toezicht Beleggingsinstellingen onder toezicht staan van De Nederlandsche Bank. Ook hier vindt de waardering van het aandelenkapitaal plaats tegen koerswaarden of, wanneer de instelling niet beursgenoteerd is, tegen intrinsieke waarde.

Waarde van de aandelenschuld zakt tot onder de één biljoen euro

De scherp gedaalde beurskoersen in 2001 brachten de waarde van de Nederlandse aandelenschuld na twee jaar weer onder de grens van 1 biljoen euro (zie tabel 5.20). De waarde van 974 miljard ligt 104 miljard lager dan in 2000, maar is nog steeds meer dan het dubbele (+126%) van 1995. De waardedaling van de beursgenoteerde ondernemingen bedroeg in 2001 109 miljard of te wel 16%. Deze daling ligt 5% lager dan de daling van de CBS-koersindex (-21%). Dit verschil laat zich voornamelijk verklaren uit emissies van aandelen kapitaal die in de CBS-koersindex niet worden meegenomen. In 2001 was de opbrengst hiervan 14 miljard. Ondanks de beursmalaise en een halvering van het aantal emissies zorgden enkele grote emissies (KPN, Ahold) ervoor, dat de emissieopbrengst ongeveer op hetzelfde niveau bleef als in 2000.

De beleggingsinstellingen zagen hun aandelenschuld met 6 miljard euro slinken. Dit is het resultaat van 11 miljard aan waardedaling en 5 miljard aan netto inleg. In tegenstelling tot het beursgenoteerde aandelenkapitaal nam de marktwaarde van de niet-beursgenoteerde ondernemingen in 2001 met 11 miljard euro toe. Dit is inherent aan de waardering tegen intrinsieke waarde (zie ook kader 5.n).

5.20 Nederlandse aandelenschuld

	Stand op 31 december					
	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutaties 2001–2000*
	mld euro					%
<i>Uitstaande Nederlandse aandelen</i>						
Beursgenoteerde aandelen	91	205	685	669	560	–16
Niet-beursgenoteerde aandelen	133	182	296	310	321	3
Aandelen van beleggingsinstellingen	22	43	81	99	93	–6
Totaal	246	430	1 062	1 078	974	–10
<i>Waarvan ten laste van:</i>						
Niet-financiële ondernemingen	177	285	672	653	582	–11
Financiële instellingen, waarvan	69	145	390	425	392	–8
Monetaire financiële instellingen	26	36	80	85	74	–13
Verzekeringsinstellingen	9	22	38	35	33	–4
Beleggingsinstellingen	22	43	81	99	93	–6
Overige financiële instellingen	12	44	191	206	192	–7
<i>Waarvan in bezit van:</i>						
Nederland	163	279	581	562	506	–10
Buitenland	83	151	481	516	468	–9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Ongeveer 60% van de aandelenschuld komt ten laste van niet-financiële ondernemingen. De waardedaling ervan bedroeg in 2001 ruim 71 miljard. De aandelenschuld van monetaire financiële instellingen daalde sneller dan gemiddeld. Dit komt onder andere door het grotendeels verdwijnen van de geldmarktfondsen. Door de belastingherziening verloren deze hun aantrekkingskracht voor beleggers. De verzekeringsinstellingen bestaan geheel uit niet-beursgenoteerde werkmaatschappijen, waarvan het aandelenkapitaal tegen intrinsieke waarde wordt gewaardeerd. De waardedaling daarvan laat zich verklaren uit kapitaalonttrekkingen door concerns die bij de overige financiële instellingen zijn ingedeeld.

Aan het eind van 2001 was 468 miljard euro oftewel 48% van de Nederlandse aandelschuld in handen van het buitenland. Dit percentage ligt fractioneel (0,2%) hoger dan in 2000. Ook het buitenland leed forse verliezen op de Nederlandse aandelen, namelijk 63 miljard. Er werd per saldo voor 16 miljard aangekocht. Dit ligt aanzienlijk lager dan de 25 miljard in 2000 en de 45 miljard in 1999.

Waarde van Nederlands aandelenbezit onder druk door koersverliezen

Na de stormachtige ontwikkelingen in de periode 1995–1999 met jaarlijkse forse koerswinsten is de waarde van het Nederlandse aandelenbezit teruggelopen (zie tabel 5.20). In 2000 resulteerde nog een relatief geringe toename van het bezit met 23 miljard euro (+2,3%). Deze werd echter ruimschoots tenietgedaan door een terugval in 2001 van 46 miljard (–4,5%). In 2001 werd voor ruim 97 miljard aan waarderingsverliezen geleden en per saldo voor 51 miljard aan aandelen gekocht. In 2000 werden de waarderingsverliezen (50 miljard) nog ruimschoots gecompenseerd door een recordbedrag aan aankopen (73 miljard). De waarderingsverliezen in 2000 en 2001 zijn nagenoeg gelijk aan de waarderingswinst over 1999 (150 miljard).

Het bezit aan Nederlandse aandelen liep in 2001 met 56 miljard terug. Dit betekent een daling van bijna 10%. In 2000 daalde het bezit ook al met 3%. De grootste daling in 2001 vond plaats bij de sector huishoudens. Deze zagen hun bezit aan Nederlandse aandelen met 28 miljard teruglopen. Waarderingsverliezen droegen hieraan voor 22 miljard bij. Bovendien werd per saldo voor 6 miljard verkocht. De verzekeringsinstellingen daarentegen kochten per saldo voor 8 miljard euro bij. Daarmee werden de waarderingsverliezen van 14 miljard voor ruim de helft gecompenseerd.

5.21 Nederlands aandelenbezit naar sectoren, stand op 31 december

	1990	1995	1999	2000*	2001*	Mutaties 2001–2000*
	<i>mld euro</i>					<i>%</i>
<i>Totaal</i>						
Niet-financiële vennootschappen	56	90	139	164	156	–5
Financiële instellingen, waarvan						
Monetaire financiële instellingen	6	13	30	41	47	15
Verzekeringsinstellingen	37	101	308	308	306	0
Beleggingsinstellingen	14	22	51	74	70	–6
Overige financiële instellingen	12	38	145	130	120	–8
Overheid	37	35	61	48	48	0
Huishoudens	91	142	267	259	231	–11
Totaal Nederlands aandelenbezit waarvan:	253	441	1 001	1 024	978	–4
<i>Nederlandse aandelen</i>						
Niet-financiële vennootschappen	12	26	36	38	28	–28
Financiële instellingen, waarvan						
Monetaire financiële instellingen	2	4	17	23	28	24
Verzekeringsinstellingen	21	52	115	111	105	–6
Beleggingsinstellingen	2	4	10	12	13	8
Overige financiële instellingen	9	32	104	102	84	–18
Overheid	35	32	56	43	43	0
Huishoudens	83	129	243	233	205	–12
Totaal Nederlands bezit aan Nederlandse aandelen	164	279	581	562	506	–10
<i>Buitenlandse aandelen</i>						
Niet-financiële vennootschappen	44	64	103	126	128	2
Financiële instellingen, waarvan						
Monetaire financiële instellingen	4	9	13	18	19	4
Verzekeringsinstellingen	16	49	193	197	201	2
Beleggingsinstellingen	12	18	41	62	57	–7
Overige financiële instellingen	3	6	41	28	36	27
Overheid	2	3	5	5	5	4
Huishoudens	8	13	24	26	26	0
Totaal Nederlands bezit aan buitenlandse aandelen	89	162	420	462	472	2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In 2001 was het bezit aan buitenlandse aandelen (472 miljard euro) bijna even groot als het bezit van Nederlandse aandelen (506 miljard). In 1995 was nog maar 37% van het aandelenbezit van buitenlandse origine. Ondanks forse waarderingsverliezen groeide het buitenlands aandelenbezit in 2002 met 10 miljard. De waarderingsverliezen van 33 miljard werden meer dan gecompenseerd doordat er per saldo voor 43 miljard aan buitenlandse aandelen werd aangekocht.

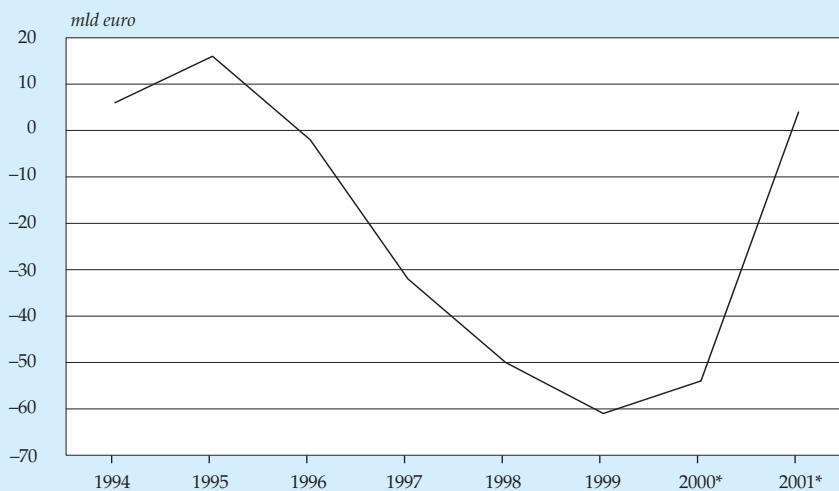
Kader 5.o

Aandelenschuld vergeleken met aandelenbezit

Positie ten opzichte van buitenland verandert weinig, ondanks omvangrijke aankopen

Aan het eind van 2001 bedroeg de waarde van het totale Nederlandse aandelenbezit 978 miljard euro, terwijl de totale Nederlandse aandelenschuld 974 miljard bedroeg. Het verschil van 4 miljard reflecteert de Nederlandse positie ten opzichte van het buitenland. Nederland had dus per saldo voor 4 miljard aan aandelen te vorderen van het buitenland. Aan het eind van 1994, aan het begin van de beurs hausse, was de situatie niet wezenlijk anders. Toen had Nederland voor 6 miljard euro te vorderen. In de jaren 1996 tot en met 2000 had Nederland een schuld aan het buitenland, met een piek van 61 miljard in 1999.

Nederlandse positie in aandelen ten opzichte van het buitenland

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Zowel de waarde van het aandelenbezit als de aandelenschuld ligt in 2001 circa 2,5 maal zo hoog als aan het eind van 1994. Dit ondanks de forse waarderingsverliezen in 2001. De waarde van het aandelenbezit neemt toe door per saldo aandelen te kopen op de beurs of via overnames van en kapitaalverschaffing aan buitenlandse concernonderdelen. Daaraan is door Nederlandse beleggers (financiële instellingen en huishoudens) en Nederlandse bedrijven in de periode 1995–2001 voor 307 miljard euro uitgegeven, met een piek van 73 miljard in 2000 (zie onderstaande tabel). Daarnaast werd op het aandelenbezit in totaliteit een waarderingswinst geboekt van 288 miljard, waarvan alleen al 150 miljard in 1999. In 2001 werd een waarderingsverlies geleden van 97 miljard. Over de gehele periode bezien dragen de aankopen en de waarderingswinsten ongeveer in gelijke mate bij aan de waardestijging van het bezit.

De aandelenschuld neemt toe door emissies van aandelen en door kapitaalverschaffing aan Nederlandse concernonderdelen van buitenlandse bedrijven. Over de gehele periode bezien bedroeg het daarmee gemoeide bedrag 138 miljard euro. Door koerswinsten en overige herwaarderingen steeg de Nederlandse aandelenschuld in de periode 1995–2001 met 459 miljard in waarde, waarvan alleen al in 1999 193 miljard. De bijdrage van waarderingswinsten aan de waardestijging is bij de aandelen-schuld dus veel groter dan bij het aandelenbezit.

Verloop van de Nederlandse aandelenschuld en Nederlands aandelenbezit; 1995–2001*

	Begin-stand	Emissies en kapitaal-verschaffing	Waarderings-verschillen	Eindstand
<i>mld euro</i>				
<i>Nederlandse aandelenschuld</i>				
1995	377	4	44	425
1996	425	12	104	541
1997	541	9	150	700
1998	700	28	113	841
1999	841	28	193	1 062
2000*	1 062	33	–17	1 078
2001*	1 078	24	–128	974
Totaal		138	459	
	Begin-stand	Saldo aan-en verkopen	Waarderings-verschillen	Eindstand
<i>mld euro</i>				
<i>Nederlands aandelenbezit</i>				
1995	383	25	33	441
1996	441	22	76	539
1997	539	30	97	666
1998	666	46	79	791
1999	791	60	150	1 001
2000*	1 001	73	–50	1 024
2001*	1 024	51	–97	978
Totaal		307	288	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Nederland heeft in de periode 1995 tot en met 2001 307 miljard euro uitgegeven aan aandelen en 138 miljard ontvangen via emissies en kapitaalverschaffing uit het buitenland. Het saldo van 169 miljard is naar het buitenland gevloeid. Aan waarderingswinsten op het Nederlands bezit werd 288 miljard geboekt, terwijl de schuld door koerswinsten en dergelijke met 459 miljard steeg. Het hieruit resulterende saldo van 171 miljard is het saldo van waarderingswinsten dat het buitenland heeft geboekt ten opzichte van Nederland. Nederland heeft dus per saldo 169 miljard aan aandelen gekocht, maar is per saldo 171 'armer' geworden doordat de koerswinsten op de schuld groter waren dan die op het bezit. Uiteindelijk is daardoor de vorderingenpositie ten opzichte van het buitenland gedaald van 6 miljard euro aan het eind van 1994 naar 4 miljard in 2001. Wat zijn hiervan de oorzaken? Allereerst kan genoemd worden dat in de jaren 1995 tot en met 1999 de beurskoersen van Nederlandse ondernemingen gemiddeld genomen harder zijn gestegen dan gemiddeld over de wereld. De waarderingswinsten op de schuld waren dus hoger dan die op het bezit. Een tweede reden is dat bij het aandelenbezit het aandeel van de tegen intrinsieke waarde gevalueerde ondernemingen groter is dan bij de schuld. Op de waarde van deze ondernemingen hebben koerswinsten geen invloed. Dit betekent dat bij het bezit de koerswinsten van minder invloed zijn geweest dan bij de schuld. Als laatste oorzaak kan worden genoemd dat in de beschouwde periode Nederlandse ondernemingen grote overnames hebben gepleegd in het buitenland. Daarbij zijn vaak forse overnamepremieën betaald. In veel gevallen zijn deze overnamepremieën direct als waardeeringsverlies in mindering gebracht van het bezit en afgeboekt van het eigen vermogen. Dit drukt uiteraard het saldo van de waarderingswinsten.

5.7 *Koopkracht*

Koopkracht in 2001 sterk verbeterd door belastingherziening

In 2001 verbeterde de statische koopkracht met 4,4%. De stijging is de grootste sinds 1978 toen het CBS begon met het jaarlijks meten van de koopkrachtverandering. Tot nu toe lagen de toppen in 1986 en 1990 met een verbetering van bijna 3%. In de periode 1995–2000 nam de koopkracht gemiddeld met 1% per jaar toe. Loontrekkers gingen er in 2001 veel meer op vooruit dan ontvangers van uitkeringen en pensioenen.

5.22 Statistische koopkrachtontwikkeling 1995–2001*

	Aantal personen ²⁾	Koopkrachtverandering (statistisch) ¹⁾						
		1995	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*
	<i>in % van totaal</i>	<i>%</i>						
Totaal	100	1,0	0,9	1,0	1,4	0,6	0,9	4,4
Inkomenshoogte								
laagste 25%-groep	25	0,5	0,5	1,3	1,9	0,6	1,0	3,0
tweede 25%-groep	25	0,9	0,9	1,0	1,6	0,5	0,9	3,9
derde 25%-groep	25	1,2	0,9	1,0	1,3	0,6	0,9	4,5
hoogste 25%-groep	25	1,1	1,0	0,8	1,2	0,5	0,8	5,0
Inkomensbron								
w.o.								
loon	62	1,1	0,9	1,1	1,3	0,7	0,9	5,3
pensioen	19	1,0	1,1	0,7	2,5	0,3	0,7	1,7
uitkering	10	0,3	-0,2	0,9	1,4	0,5	0,9	2,6

¹⁾ Mediaan van de procentuele koopkrachtverandering ten opzichte van het voorafgaande jaar.

²⁾ In procenten van het totaal, basisjaar 1999

* Voorlopig cijfer, gebaseerd op de inkomens van basisjaar 1999.

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

In 2001 was de koopkrachtstijging groter naarmate het inkomen hoger is. Het kwart van de bevolking met de laagste inkomens ging er met 3,0% in 2001 het minst op vooruit. De middeninkomens boekten een koopkrachtwinst die rond het gemiddelde lag, terwijl de hoogste inkomens met 5,0% de sterkste stijging ondervonden. Deze verschillen hangen voor een deel samen met de aanpassing van de inkomstenbelasting in 2001.

5.23 Statistische koopkrachtontwikkeling naar inkomensbron per 25%-groep van de inkomensverdeling, 2001*

	Aantal personen ²⁾	Koopkrachtverandering (statistisch) ¹⁾				
		Totaal	25%-groep			
			laagste	tweede	derde	hoogste
	<i>in % van totaal</i>	<i>%</i>				
Totaal	100	4,4	3,0	3,9	4,5	5,0
Inkomensbron						
w.o.						
loon	62	5,3	6,0	5,2	5,1	5,3
pensioen	19	1,7	1,8	1,9	1,1	2,1
uitkering	10	2,6	2,8	2,2	2,1	3,4

Noten: zie tabel 5.22

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

Er waren in 2001 ook grote verschillen in koopkrachtmutatie tussen sociaal-economische groepen. Deze verschillen hangen samen met de vervanging van de systematiek van forfaitaire aftrek voor arbeidskosten door het systeem van de arbeidsheffingskorting. Dit nieuwe systeem leidde voor vrijwel alle werknemers tot een extra belastingverlaging voor de inkomsten uit arbeid. De koopkrachtverbetering was dan ook het hoogst bij mensen in huishoudens met looninkomen. Zij gingen er 5,3% op vooruit. Uitkeringontvangers zagen hun koopkracht 2,6% toenemen. De koopkrachtverbetering was het laagst voor mensen met pensioen als voornaamste bron van inkomen. Zij gingen er slechts 1,7% op vooruit. De relatief sterke vertegenwoordiging van ontvangers van uitkeringen en pensioen in de lagere inkomensklassen verklaart mede de betrekkelijk geringe koopkrachtstijging voor deze inkomensgroepen.

De koopkrachtverandering is het saldo van wijzigingen in het netto inkomen en de prijzen. Het netto inkomen nam in 2001 gemiddeld met 8,9% toe door een stijging van de bruto inkomens (4,4%) en een daling van de betaalde overdrachten plus loonheffing en inkomstenbelasting (4,4%). De prijsindex gezinsconsumptie steeg met 4,5%.

Voorals de lastenverlichting die samenhang met de invoering van het nieuwe belastingsysteem heeft bijgedragen aan de daling van de betaalde overdrachten. Per saldo leidde dit tot een stijging van het netto inkomen met 3,9%. De veranderingen in de betaalde premies en andere overdrachten leidden per saldo tot een netto inkomensstijging van 0,5%.

5.24 Bijdragen aan de statische koopkrachtontwikkeling per belangrijkste bron van inkomen 2001*

	Totaal	Belangrijkste bron, w.o.		
		loon	pensioen	uitkering
	%			
Bruto inkomen	4,5	4,7	3,9	3,7
Betaalde overdrachten	0,5	0,5	0,4	0,6
Loonheffing en inkomstenbelasting	3,9	4,4	1,8	3,2
Netto inkomen	8,9	9,6	6,1	7,5
Prijseffect	-4,5	-4,5	-4,3	-4,4
Som bijdragen =				
Koopkrachtmutatie (gemiddeld)	4,4	5,3	1,8	3,0
Koopkrachtmutatie (mediaan)	4,4	5,3	1,7	2,6

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

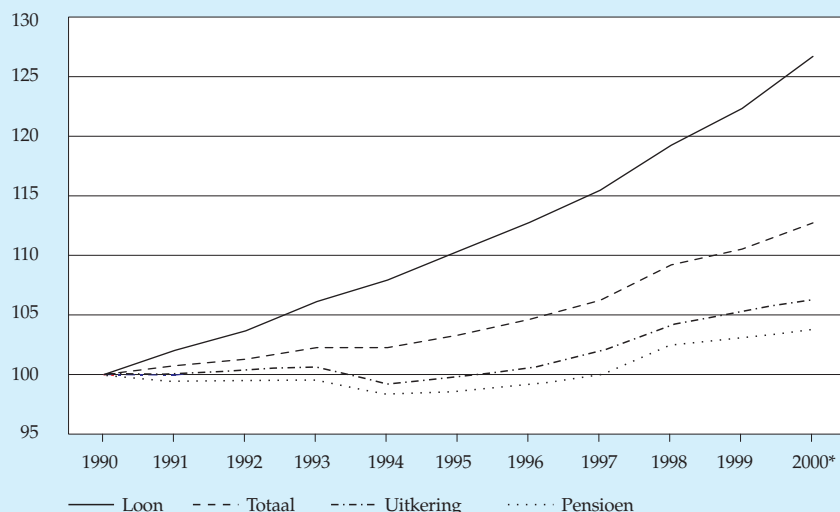
Kader 5.p

Hoe wordt de koopkracht berekend?

Het cijfer over de statische koopkracht is gebaseerd op een ramingsmodel waarin de inkomens over 1999 zijn geactualiseerd naar 2000 en 2001. Daarbij is geen rekening gehouden met de veranderingen in inkomens door wijzigingen in de persoonlijke omstandigheden, zoals het vinden van een baan, echtscheiding of het verkrijgen van loonsverhoging door promotie of anciënniteit. De bruto inkomens zijn verhoogd met de algemene ontwikkelingen per inkomensbestanddeel. Zo zijn de lonen verhoogd met de CAO-loonontwikkeling en de rente-inkomsten met de verandering in het gemiddeld rentepercentage. Voor de betaalde premies zijn de premiepercentages 2000 en 2001 toegepast en voor de belastingen de veranderingen in het belastingstelsel 2000 en 2001. Vooral de belastingwijziging in 2001 was ingrijpend. Bij de doorrekening hiervan is de verbreding van de grondslag voor de berekening van de belastingen meegenomen. Voorbeelden hiervan zijn het vervallen van de kostenaf trek voor de verwerving van het inkomen uit arbeid en de beperking van de aftrek reiskosten, premies lijfrenten en rente op consumptief krediet. Ook de belastingssystematiek van de vermogensinkomens via het fictieve rendement in box 3 en het nieuwe systeem van de heffingskortingen is verwerkt. Verder is een berekening gemaakt van de rente- en andere inkomsten over 2000 die nog in 2001 werden belast.

De koopkrachtverandering heeft betrekking op de mediaan. Dit betekent dat voor de helft van de mensen de koopkracht in 2001 met ten minste 4,4% gestegen is, terwijl voor de andere helft de koopkracht minder steeg. De mediaan wordt voor de koopkrachtverandering representatiever geacht dan het gemiddelde, omdat het gemiddelde veel sterker bepaald wordt door uitschieters. Voor de analyse van de bijdragen van de afzonderlijke componenten zoals de ontwikkeling van bruto inkomens, de prijzen en de betaalde premies en belastingen moet echter worden uitgegaan van de gemiddelde koopkrachtmutatie.

Dynamische koopkrachtontwikkeling van personen naar voornaamste inkomensbron van het huishouden (1990=100)

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

De feitelijke koopkrachtontwikkeling wordt gegeven door de dynamische koopkrachtverandering. Hierin zijn ook de veranderingen in persoonlijke omstandigheden en in de omvang en samenstelling van het huishouden meegenomen. Deze gegevens zijn voor 2001 nog niet bekend. In 1998, 1999 en 2000 was de dynamische koopkrachtontwikkeling twee keer zo groot als de statische, onder andere door de gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Meer werkgelegenheid betekent meer (hogere) inkomens uit arbeid en minder (lagere) uitkeringen. Het positieve effect hiervan op de koopkracht komt niet in het statische koopkrachtcijfer tot uitdrukking. Omdat de achterliggende factoren voor de toename van het statisch koopkrachtcijfer in 2001 anders zijn dan in de periode 1998-2000, kan nog geen inschatting worden gemaakt van de dynamische koopkrachtontwikkeling in 2001. Gecumuleerd sinds 1990 is de feitelijke (=dynamische) koopkracht van de inkomens in de periode tot en met 2000 gemiddeld met bijna 13% gestegen. Voor de loontrekkers is dit cijfer het dubbele, voor uitkeringstrekkers de helft en voor pensioentvangers het derde deel.

5.8 Overheid internationaal

Verdere integratie financieel en economisch beleid

Het fiscaal en monetair beleid van de nationale overheid is mede afhankelijk van de afspraken die zijn gemaakt met de andere leden van de Europese Unie (EU). Het doel van de EU is het integreren van de markten, zodat arbeid, goederen, diensten en kapitaal vrij kunnen bewegen tussen de lidstaten. Om ook de inflatie, werkgelegenheid en economische groei te kunnen beheersen is de Economische Monetaire Unie (EMU) opgericht. Per 1 januari 2002 zijn de nationale munten vervangen door de euro. De rentes zijn al drie jaar eerder geconvergeerd bij de introductie van de girale euro in de ene Europese geld- en kapitaalmarkt. In het Stabiliteits- en Groeipact is in 1997 vastgelegd aan welke eisen een lidstaat moet voldoen. De eisen liggen in het verlengde van de toetredingscriteria uit het verdrag van Maastricht uit 1991. De voornaamste convergentiecriteria luiden als volgt:

- het begrotingstekort mag niet hoger zijn dan 3 procent van het Bruto Binnenlands Product (BBP)
- de overheidsschuld moet lager zijn dan 60 procent van het BBP of in een bevredigend tempo daarnaar dalen
- de inflatie mag niet hoger zijn dan 1,5 procentpunt boven de gemiddelde inflatie van de drie lidstaten met de laagste inflatie

Twee Maastricht-criteria met betrekking tot de wisselkoers en langlopende rente zijn niet meer van belang sinds de invoering van de euro. Toepassing van bovenstaande criteria zou er onder andere toe moeten leiden dat er in 2003 geen begrotingstekorten meer bestaan in de Eurozone.

Vorderingensaldo vermindert

Het vorderingensaldo is het saldo van de lopende- en kapitaalontvangsten enerzijds en de lopende- en kapitaaluitgaven anderzijds, ook wel het begrotingstekort genoemd. Nadat alle landen in het toetredingsjaar 1997 aan het toetredingscriterium van 3% hadden voldaan verbeterde tussen 1997 en 2000 het saldo alom, geruggensteund door de gunstige economische ontwikkeling. In 2001 verslechterde het economisch beeld en komt het begrotingstekort van landen als Duitsland en Portugal in de gevarenzone. De hoogte van het begrotingstekort is van groot belang, omdat tekorten de financieringslasten van de huidige uitgaven doorschuiven naar de toekomst. Het begrotingstekort kan ook gebruikt worden om de economie te stimuleren of af te koelen. Van overheidsbestedingen kan een inflatoire invloed uitgaan op de economie bij hoge bezettingsgraden.

Het gevolg van overschrijding van de grens van 3 procent voor het begrotingstekort is dat het betreffende land in eerste instantie een waarschuwing krijgt van de Europese Centrale Bank (ECB). Als het tekort blijft bestaan, moet een deposito gestort worden bij de ECB en kan een boete worden opgelegd. Er kunnen echter uitzonderingen worden gemaakt, wanneer de lidstaat in een zware recessie verkeert. Bovendien is het hoofddoel dat het tekort structureel in evenwicht wordt gehouden: een tekort in één jaar mag worden gecompenseerd met een overschot in een ander jaar, mits het vorderingensaldo gemiddeld in evenwicht blijft.

Uiteindelijk is de grens van 3% door geen van de deelnemende landen in 2001 overschreden. Portugal heeft wel een waarschuwing gekregen van de EU, omdat het begrotingstekort inmiddels richting de 4% gaat. In 2000 profiteerden de vorderingensaldi van Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Nederland nog van de verkoop van de zgn. UMTS-frequenties. Dit resulteerde in een vorderingenoverschot in 2000 in de Eurozone als geheel. Het land waarin de UMTS-opbrengsten het hoogst waren, laat de grootste omslag zien: in Duitsland verandert het overschot van 1,2% in 2000 in een tekort van 2,7% in 2001.

Wanneer we de periode 1997–2001 beschouwen, zien we dat geen van de Eurolanden met een daling van het vorderingensaldo te maken had. In Duitsland en Portugal bleef het percentage per saldo gelijk. Dit zijn ook de landen met het grootste vorderingentekort, beide dicht bij de 3%. In ons land is na een overschot van 2,2% in 2000 nog net een positief saldo van 0,1% te zien in 2001. De grootste verbetering van het vorderingensaldo is te zien in Finland, met een percentage van 6,4%.

5.25 Vorderingsaldo

	1997	1998	1999	2000*	2001*	Mutatie 1997-2001*
% BBP						
België	-2,0	-0,9	-0,6	0,0	0,2	2,2
Duitsland	-2,7	-2,2	-1,6	1,2	-2,7	0,0
Griekenland	-4,0	-2,4	-1,7	-0,8	0,1	4,1
Spanje	-3,2	-2,6	-1,2	-0,3	-0,0	3,1
Frankrijk	-3,0	-2,7	-1,6	-1,4	-1,4	1,6
Ierland	1,2	2,3	2,3	4,5	1,4	0,2
Italië	-2,7	-3,1	-1,8	-0,6	-1,5	1,2
Luxemburg	2,9	3,2	3,8	5,8	5,0	2,2
Nederland	-1,1	-0,8	0,7	2,2	0,1	1,2
Oostenrijk	-2,0	-2,5	-2,4	-1,7	-0,1	1,9
Portugal	-2,6	-2,3	-2,3	-1,6	-2,5	0,0
Finland	-1,5	1,3	1,9	7,0	4,9	6,4
Denemarken	0,4	1,1	3,2	2,5	2,8	2,4
Zweden	-1,6	2,1	1,4	3,7	4,8	6,4
Verenigd Koninkrijk	-2,2	0,4	1,2	3,9	0,9	3,1
Eurozone	-2,6	-2,3	-1,3	0,2	-1,3	1,3
EU-15	-2,5	-1,7	-0,8	0,5	-0,8	1,7
Verenigde Staten	-1,0	0,3	0,9	1,7	0,5	1,4
Japan	-3,8	-5,5	-7,0	-7,4	-7,1	-3,4

Bron: OESO, Economic Outlook; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Schuldquote blijft dalen

In alle Eurolanden is de bruto schuld van de overheid als percentage van het BBP, de EMU-schuldquote, afgenomen in de periode 1997-2001. De belangrijkste oorzaak hiervoor waren de lagere overheidstekorten bij aanhoudende economische groei. We zien in 2001 alom een minder grote daling van de EMU-schuldquote. In Frankrijk bleef de schuldquote nagenoeg gelijk. Tussen 1997 en 2001 is het aantal eurolanden met een schuldquote boven de 60% gedaald van acht naar vier. Het criterium voor toetreding was in het verdrag van Maastricht geformuleerd als: een schuldquote beneden de 60% van het BBP of een bevredigende daling van deze schuldquote. Van landen die in 1997 nog een schuldquote van meer dan 100% hadden (de overheidsschuld is groter dan het BBP) kan niet redelijkerwijs verwacht worden dat die binnen een paar jaar wordt teruggebracht tot minder dan 60%. In Nederland is de schuldquote in de periode 1997-2001 met 17 procentpunt teruggebracht en daarmee in hoog tempo door de 60%-grens gezakt. In België liet de overheidsschuld een vergelijkbare daling zien, maar in dat land is de schuldquote nog steeds groter dan 100%.

De gemiddelde daling in de Eurolanden bedroeg 6,0% in de periode 1997–2001, waarna de gemiddelde schuldquote nog altijd 71,9% bedraagt. Deze cijfers zijn nog niet definitief, want Italië, Oostenrijk en Griekenland zijn door de EU verzocht om de cijfers te herzien. De schuldquote en het begrotingstekort van deze landen moeten opwaarts worden bijgesteld, omdat in de berekening enkele posten zijn opgenomen die de ECB niet accepteert. Zo heeft Italië bijvoorbeeld de gegarandeerde opbrengsten van de staatsloterij al opgenomen voordat de werkelijke realisatie heeft plaatsgevonden.

Opvallend is dat landen die niet aan de euro deelnemen, zoals Denemarken, Zweden en het Verenigd Koninkrijk, een veel grotere daling laten zien. Ook in de Verenigde Staten is een grote daling van 11,9% gerealiseerd. In Japan daarentegen is de schuldquote met ruim 40 punten toegenomen. De Japanse overheid probeert door extra overheidsuitgaven de economie te stimuleren, omdat dit land al vele jaren een matige tot negatieve economische groei kent en behoorlijk heeft geleden onder de Azië-crisis.

5.26 Schuldquote

	1997	1998	1999	2000*	2001*	Mutatie 1997–2001*
% BBP						
België	124,7	119,3	115,0	109,3	108,2	–16,5
Duitsland	61,0	60,9	61,3	60,3	59,8	–1,2
Griekenland	108,2	104,9	103,8	102,7	99,7	–8,5
Spanje	66,6	64,6	63,1	60,4	57,2	–9,4
Frankrijk	59,3	59,5	58,7	57,7	57,5	–1,8
Ierland	65,1	55,1	49,6	38,8	36,5	–28,6
Italië	120,2	116,4	114,5	110,6	109,4	–10,8
Luxemburg	6,0	6,3	6,0	5,6	5,5	–0,5
Nederland	69,9	66,8	63,1	55,8	52,8	–17,1
Oostenrijk	64,7	63,9	64,9	63,6	61,7	–3,0
Portugal	58,9	54,8	54,2	53,5	55,6	–3,3
Finland	54,1	48,8	46,8	44,0	43,6	–10,5
Denemarken	61,2	56,2	52,7	46,8	44,7	–16,5
Zweden	73,1	70,5	65,0	55,3	55,9	–17,2
Verenigd Koninkrijk	50,8	47,6	45,2	42,4	39,0	–11,8
Eurozone	77,9	77,2	75,1	72,9	71,9	–6,0
EU-15	76,1	75,6	72,9	70,5	69,1	–7,0
Verenigde Staten	71,4	68,3	65,3	59,4	59,5	–11,9
Japan	92,0	103,0	115,8	123,5	132,8	40,8

Bron: OESO, Economic Outlook; CBS, Nationale rekeningen 2001.

6. *Bevolking, wonen, ruimte & economie en regionale ontwikkelingen*

De economische situatie in Nederland heeft invloed op en wordt beïnvloed door alle delen van de samenleving. Soms is er een wisselwerking, bijvoorbeeld tussen de economie en de bevolkingsgroei. Het aantal inwoners in Nederland passeerde begin 2001 de grens van 16 miljoen. De bevolkingsgroei is weliswaar iets lager, maar blijft op een relatief hoog niveau. Het aantal geboorten daalt, maar blijft relatief hoog en tegelijkertijd stijgt de levensverwachting. Naast de totale bevolking vergrijst ook de beroepsbevolking: het aantal twintigers loopt terug, tegenover een stijging van het aantal 50-plussers. De recordhoogte van het aantal immigranten in het voorgaande jaar van 133 duizend is ook in 2001 bereikt. De immigratie neemt toe als de werkloosheid daalt. Het migratiesaldo bestaat voornamelijk uit niet-westerse migranten, waarbij de immigratie uit de voormalige Sovjet Unie opvallend sterk is toegenomen. De voornaamste redenen voor migratie zijn asiel- en volgmigratie. Bijna eenderde van de bevolking in Amsterdam en Rotterdam is allochtoon. Het aantal huishoudens groeit sterker dan het aantal inwoners, waardoor het aantal personen per huishouden is gedaald tot 2,3. Inmiddels bestaat al een derde van de huishoudens uit één persoon en dit aantal is in de afgelopen jaren veel sterker gegroeid dan het aantal meerpersoonshuishoudens. In deze laatste categorie zijn met name de ongehuwde paren toegenomen.

Koopwoningen zijn doorgaans eensgezinswoningen. Het inkomen van eigenaar-bewoners is gemiddeld hoger dan dat van huurders. Het aandeel koopwoningen neemt sterk toe, terwijl de woonuitgaven van eigenaren absoluut gezien hoger zijn dan die van huurders. Echter, als percentage van hun inkomen geven eigenaren minder uit. Koopwoningen hebben gemiddeld een groter aandeel in de relatief kleine gemeenten. Door de hoge bevolkingsdichtheid in de Randstad zijn de huizenprijzen in deze regio het hoogst. Opvallend is de lage gemiddelde WOZ-waarde in de regio Rotterdam. Woon-werkverkeer zorgt voor overbelasting van Nederlandse auto- en spoorwegen.

De economische groei is gelijkmatig verdeeld in Nederland. Groningen heeft in 2001 de hoogste groei, Noord-Holland de laagste. De snelste groeiers van de voorgaande vijf jaar, Flevoland en Utrecht, hebben in 2001 te maken met een dip in de commerciële diensten. Deze diensten zijn juist daar sterk verteenwoordigd.

6.1 Bevolking

Begin 2001 passeerde het aantal inwoners van Nederland de grens van 16 miljoen. Ten opzichte van het voorgaande jaar liep de bevolkingsgroei in 2001 iets terug, maar bleef op een hoog niveau in vergelijking met eerdere jaren. Het aantal geregistreerde inwoners nam met 118 duizend personen toe, tegen 123 duizend in 2000. In de vijf jaar daarvoor groeide de bevolking met gemiddeld 88 duizend personen per jaar. Meer dan de helft, ofwel 55 procent van de bevolkingsgroei kan worden toegeschreven aan de natuurlijke aanwas (het verschil tussen het aantal geboren en het aantal overledenen) en het resterende deel aan het migratiesaldo (het verschil tussen het aantal immigranten en het aantal emigranten).

Naast immigratie is ook de gemiddeld hogere vruchtbaarheid van niet-westerse allochtonen verantwoordelijk voor het feit dat twee derde van de totale bevolkingsgroei in de afgelopen vijf jaar bestond uit niet-westerse allochtonen. De lichte teruggang van de bevolkingsgroei in 2001 kan worden toegeschreven aan een daling van zowel de natuurlijke aanwas als het migratiesaldo.

Sterke toename ongehuwde paren

Het aantal huishoudens in Nederland groeit al decennia lang relatief sterker dan het aantal inwoners. Dit heeft vooral te maken met de voortgaande 'huishoudensverduunning': de gemiddelde huishoudensomvang bedraagt inmiddels nog slechts 2,3 personen. Van de bijna 7 miljoen huishoudens die ons land momenteel telt, vormen eenpersoonshuishoudens de grootste afzonderlijke categorie (circa 2,4 miljoen, waarvan 1,3 miljoen uit alleenstaande vrouwen bestaat), gevolgd door paren met kinderen (2,1 miljoen) en paren zonder kinderen (2,0 miljoen). Het aantal eenouderhuishoudens bedraagt ruim 400 duizend. Minder dan 50 duizend huishoudens behoren tot de categorie 'overige huishoudens'. Hieronder vallen bijvoorbeeld huishoudens van samenwonende broers.

Ongeveer een derde van alle huishoudens bestaat uit één persoon, een derde uit twee personen en een derde uit drie of meer personen. Het aantal meerpersoonshuishoudens is in de afgelopen jaren veel minder sterk gegroeid dan het aantal eenpersoonshuishoudens. Binnen de categorie meerpersoonshuishoudens zijn de huishoudens van ongehuwde samenwoners wel fors in aantal toegenomen (circa 30 procent sinds 1995). Het sterkst groeide het aantal ongehuwde paren met kinderen. Ook onder de eenouderhuishoudens heeft een aanzienlijke toename plaatsgehad: ruim 10 procent sinds 1995. De aantallen huishoudens die bestaan uit een gehuwd paar (met of zonder kinderen) en de 'overige' huishoudens bleven vrijwel onveranderd.

Bevolking en huishoudens

6.1 Bevolking en huishoudens

	Eenheid	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
Bevolking op 1 januari	1 000	15 494	15 567	15 654	15 760	15 864	15 987	16 105
w.v.								
0–19 jaar	1 000	3 772	3 787	3 809	3 840	3 873	3 908	3 941
20–64 jaar	1 000	9 661	9 696	9 735	9 789	9 838	9 904	9 966
65 jaar of ouder	1 000	2 061	2 084	2 110	2 131	2 152	2 175	2 199
w.v.								
niet-westerse allochtonen	1 000	1 171	1 221	1 278	1 346	1 409	1 483	1 558
Levendgeborenen	1 000	190	192	199	200	207	203	
gemiddeld kindertal per vrouw	1	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	
Overledenen	1 000	138	136	137	140	141	140	
levensverwachting bij geboorte, mannen	1	74,7	75,2	75,2	75,3	75,4	75,7	
levensverwachting bij geboorte, vrouwen	1	80,3	80,5	80,7	80,5	80,5	80,6	
Immigratie	1 000	109	110	122	119	133	133	
Emigratie	1 000	65	62	60	59	61	63	
Saldo correcties	1 000	–22	–17	–19	–16	–18	–19	
Particuliere huishoudens op 1 januari	1 000	6 517	6 581	6 656	6 745	6 801	6 867	6 941
w.o.								
eenpersoonshuishoudens	1 000	2 124	2 158	2 201	2 255	2 272	2 307	2 354

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Aantal geboorten daalt, maar blijft relatief hoog

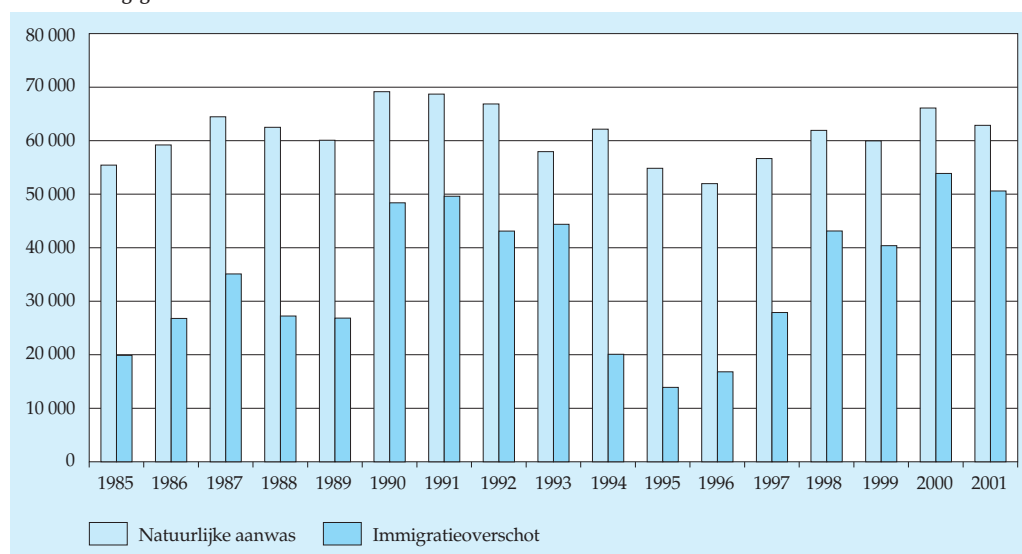
Door een daling van het aantal geboorten liep de natuurlijke aanwas terug van 66 duizend naar 63 duizend. Na het bereiken van een piekniveau van 207 duizend in 2000 nam het aantal geboorten in 2001 af naar 203 duizend. Overigens bleef ondanks deze daling het aantal geboorten in vergelijking met eerdere jaren hoog. In de tweede helft van de jaren negentig werden jaarlijks gemiddeld 194 duizend kinderen geboren. Het aantal geboorten zal naar verwachting in de komende jaren gaan afnemen als gevolg van de sterke daling van het aantal geboorten in de jaren zeventig.

Steeds meer pasgeboren kinderen hebben niet-gehuwde ouders. In 2001 werden 56 duizend kinderen buiten het huwelijk geboren, ofwel 27 procent van alle levendgeborenen. Door de toename van het ongehuwd samenwonen stijgt dit percentage snel, al is het nog steeds lager dan in de meeste andere Europese landen, met uitzondering van Zuid-Europa. In Zweden en Noorwegen heeft ruim de helft van alle pasgeborenen een niet-gehuwde moeder, in IJsland zelfs twee derde.

Levensverwachting van mannen neemt sterker toe

In 2001 overleden 140 duizend personen. Dit is vrijwel gelijk aan het aantal in 2000. De levensverwachting bij geboorte voor vrouwen bedraagt 80,6 jaar en die voor mannen 75,7 jaar. De levensverwachting van mannen neemt echter sterker toe dan die van vrouwen. De afgelopen vijf jaar is de levensverwachting van mannen met een jaar toegenomen en die van vrouwen met 0,2 jaar. Hierdoor wordt het verschil in levensverwachting tussen vrouwen en mannen kleiner. Voor een belangrijk deel kan de afname van het verschil worden toegeschreven aan het veranderde rookgedrag. Vrouwen zijn in de jaren zestig en zeventig meer gaan roken, mannen daarentegen juist minder. Terwijl de levensverwachting van laatstgenoemden zich hierdoor gunstig ontwikkelt, is de gemiddelde jaarlijkse toename in levensverwachting slechts bescheiden geweest. Van alle West-Europese landen heeft Nederland, na Denemarken, sinds 1960 de geringste winst geboekt.

6.2 Bevolkingsgroei

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Aantal immigranten in 2001 op recordhoogte

In 2001 kwamen 133 duizend immigranten naar Nederland. Hiermee werd het recordaantal van het voorgaande jaar geëvenaard. Deze immigratie heeft echter geen permanent karakter, want een deel van de immigranten vertrekt weer na een aantal jaren. In 2001 bedroeg de totale emigratie (inclusief het saldo van de administratieve correcties) 82 duizend personen, tegen 79 duizend in 2000. Het migratiesaldo bedroeg in 2001 dus 51 duizend, 3 duizend minder dan het jaar ervoor.

Migratiesaldo bestaat voornamelijk uit niet-westerse migranten

De immigratie van mensen geboren in westerse landen bedroeg 68 duizend personen in 2001. De emigratie bleef met 63 duizend niet ver hierbij achter. Vooral immigranten uit westerse landen keren na een verblijf van een aantal jaren in Nederland vaak weer terug. Het gaat dan onder meer om mensen die naar Nederland zijn gekomen in verband met hun werk. Bij de migratie van mensen die in westerse landen zijn geboren, worden overigens ook de in Nederland geboren personen meegerekend. In 2001 vertrokken 39 duizend in Nederland geboren personen naar het buitenland en keerden er 23 duizend terug. Per saldo was er in 2001 dus een vertrekoverschot van 16 duizend Nederlanders. Dit betekent dat het migratiesaldo van mensen uit andere westerse landen dan Nederland 21 duizend bedroeg.

In 2001 telde het CBS 65 duizend immigranten uit niet-westerse landen. De emigratie van in deze landen geboren mensen bedroeg 19 duizend. Per saldo kwamen dus 46 duizend personen met een niet-westers geboorteland naar Nederland. Het overgrote deel van het migratiesaldo van 51 duizend komt dan ook voor rekening van migranten uit niet-westerse landen.

Van de immigranten uit niet-westerse landen vormen Antillianen en Arubanen de grootste groep. In 2001 kwamen 8 duizend immigranten uit deze regio. Dat is overigens minder dan in het piekjaar 2000, toen zich 10 duizend Antillianen en Arubanen in Nederland vestigden. Verder komen relatief veel immigranten uit Turkije (6 duizend) en Marokko (5 duizend). Voor een belangrijk deel zijn dit huwelijksmigranten, in toenemende mate doordat ook een groot deel van de tweede generatie Turken en Marokkanen trouwt met een partner uit het land van herkomst. Wat de 'asiellanden' betreft komen de meeste immigranten uit Afghanistan (4 duizend in 2001).

Immigratie vanuit voormalige Sovjet Unie sterk toegenomen

Opvallend hoog was het aantal immigranten dat is geboren in de voormalige Sovjet Unie. In zowel 2000 als 2001 ging het om 6 duizend immigranten, terwijl het er daarvoor altijd minder dan 3 duizend waren. De voormalige Sovjet Unie staat in 2000 en 2001 na de Nederlandse Antillen op de tweede plaats wat betreft aantal immigranten. Voor een deel kan de toename in verband worden gebracht met de stijging van het aantal asielzoekers met een Russische, Armeense en Azerbeidzjaanse nationaliteit. In 2001 is het aantal asielzoekers uit deze landen echter gedaald. Overigens wordt maar een klein deel van de asielverzoeken uit deze landen ingewilligd. Een ander deel van de immigratie uit Rusland kan worden toegeschreven aan huwelijksmigratie: elk jaar immigreren meer vrouwen dan mannen uit Rusland. Verder is er ook sprake van arbeidsmigratie uit dit land.

Kader 6.a

Immigratie en economie

De immigratie vertoont sterke fluctuaties van jaar op jaar. Die fluctuaties hangen samen met de conjunctuur. Als de werkloosheid terugloopt, neemt de immigratie toe. Naast de conjunctuur heeft ook het toelatingsbeleid invloed op de ontwikkeling van de immigratie. Als het toelatingsbeleid wordt aangescherpt, leidt dit in het algemeen tot dalende immigratiecijfers. Verder hangt de omvang van de immigratie af van de al in Nederland aanwezige allochtonen. Zo laten veel allochtonen, die als arbeidsmigrant of vluchteling een verblijfsstatus hebben verkregen, hun partner en kinderen naar Nederland komen.

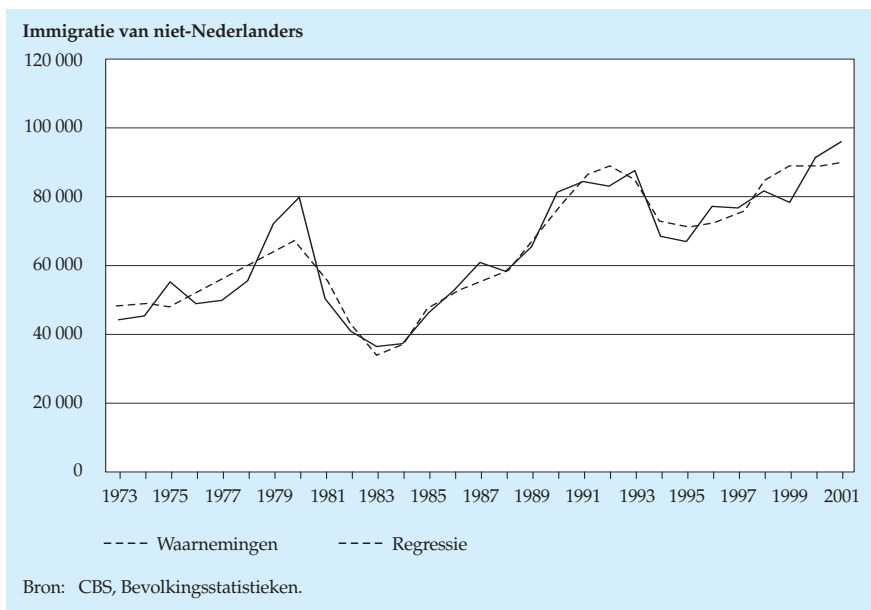
Sinds 1973 voert de Nederlandse regering een restrictief toelatingsbeleid. De teruggang in de economie na de eerste oliecrisis vormde hiervoor de aanleiding. De ontwikkeling van de immigratie van personen met een niet-Nederlandse nationaliteit kan sindsdien voor een belangrijk deel worden verklaard door de ontwikkeling van de werkloosheid (zonder vertraging), de groei van het aantal allochtonen en veranderingen in het toelatingsbeleid. Een model waarin deze variabelen zijn opgenomen en waaraan een trend is toegevoegd, verklaart 90 procent van de variantie in de immigratie.

De golfbeweging van de immigratie loopt parallel aan de ontwikkeling van de werkloosheid. Begin jaren tachtig nam de werkloosheid sterk toe en liep de immigratie terug. Tussen 1984 en 1991 daalde de werkloosheid en steeg de immigratie. In de eerste helft van de jaren negentig nam de werkloosheid weer toe en liep de immigratie terug. Een daling van de werkloosheid met 100 duizend personen leidt volgens dit model tot een stijging van de immigratie met 13 duizend personen.

In 1979 en 1980 was de immigratie hoger dan op grond van de werkloosheid kon worden verwacht. De verklaring hiervoor is de hoge immigratie uit Suriname. Eind 1980 bestond de laatste mogelijkheid voor Surinamers om zich vrij in Nederland te vestigen.

Naast de golfbeweging die met de conjunctuur samenhangt, vertoonde de immigratie sinds 1973 ook een trendmatige stijging. Gedeeltelijk kan deze stijging worden verklaard uit de toename van het aantal allochtonen. Door gezinshereniging en huwelijksmigratie leidt de aanwezigheid van allochtonen tot de komst van nieuwe immigranten. Voor een ander deel kan de stijgende trend worden verklaard door het toegenomen aantal asielzoekers. Van de asielzoekers komt overigens maar een deel in de immigratiecijfers terecht. Ze worden immers niet meteen in het bevolkingsregister ingeschreven als ze een asielverzoek indienen als immigrant. Ten slotte kan een deel van de stijgende trend worden toegeschreven aan de toegenomen reismogelijkheden.

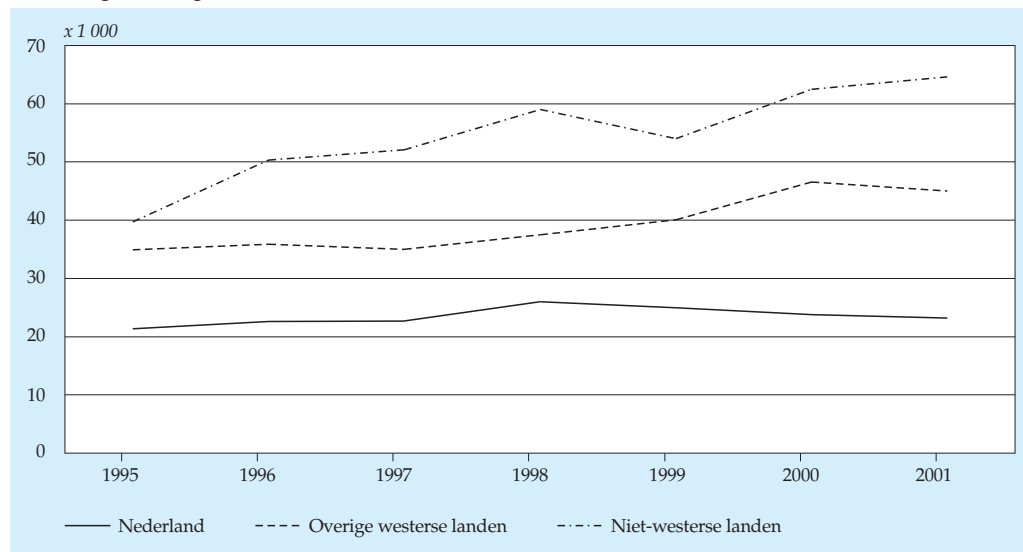
Aan de stijgende trend in de immigratie is in 1994 een eind gekomen door de aanscherping van het toelatingsbeleid in dat jaar. Zo werden de voorwaarden voor gezinshereniging en gezinsvorming strenger. Weliswaar is de immigratie na 1995 weer gestegen, maar deze stijging kan volledig worden toegeschreven aan de daling van de werkloosheid.

Meer asielzoekers en volgmigranten dan arbeidsmigranten

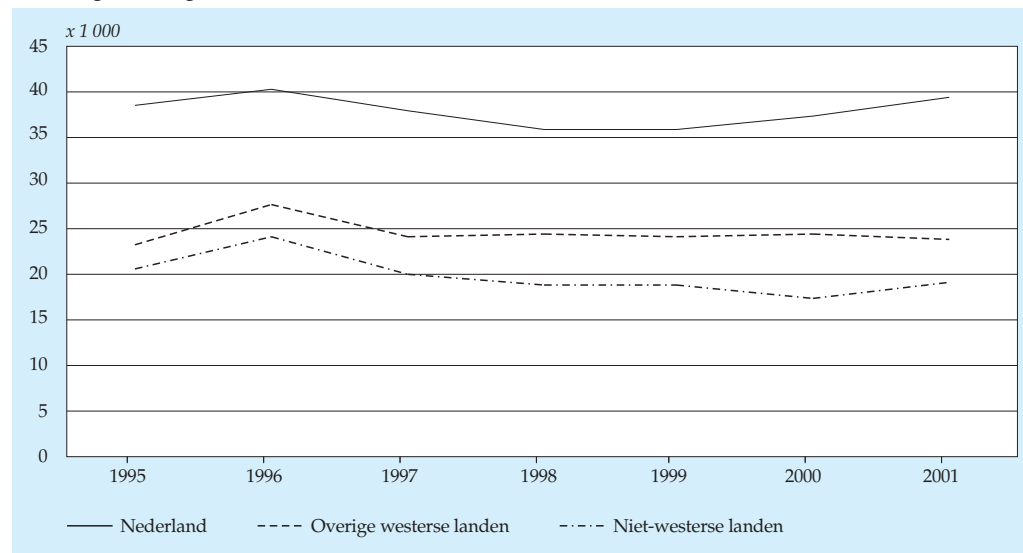
De groei van het aantal immigranten vertoont samenhang met de conjunctuur, terwijl slechts een beperkt deel van de immigratie uit arbeidsmigranten bestaat. De hoge immigratie in 2000 en 2001 kan vooral worden toegeschreven aan een groei van de immigratie uit Azië, Afrika en Oost-Europa. Uit die streken komen vooral asielzoekers en volgmigranten (gezinsherenigers en huwelijksmigranten). Arbeidsmigranten komen voor een belangrijk deel uit de EU-landen, de Verenigde Staten en Japan. De immigratie uit die landen is de laatste jaren nauwelijks toegenomen. Bedrijven proberen de laatste jaren hun personeelstekorten voor een deel op te lossen door specialisten (bijvoorbeeld IT-ers) te werven in niet-westerse landen. Omdat er ook in andere westerse landen veel vraag is naar dergelijke specialisten, lukt deze werving maar ten dele. Zo komen er uit landen als India en Zuid-Afrika slechts enkele honderden arbeidsmigranten naar Nederland.

6.3a Immigratie naar geboorteland

Bron: Bevolkingsstatistieken.

6.3b Emigratie naar geboorteland

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Tweede generatie allochtonen van relatief grote omvang

Een positief migratiesaldo leidt tot een toename van het aantal allochtonen. De eerste generatie wordt gevormd door immigranten. Op 1 januari 2001 woonden er in Nederland 1,5 miljoen personen die niet in Nederland zijn geboren. Hun in Nederland geboren kinderen vormen de tweede generatie. De omvang van de tweede generatie is met 1,4 miljoen bijna even groot als die van de eerste generatie. De verhouding tussen de eerste en de tweede generatie ligt bij niet-westerse allochtonen echter heel anders dan bij westerse allochtonen. Met uitzondering van personen uit het voormalige Joegoslavië en enkele voormalige Sovjetrepublieken, heeft de westerse herkomstgroep een veel oudere bevolkingssamenstelling. Hun tweede generatie is hierdoor veel omvangrijker. Van de westerse allochtonen behoort 60 procent tot de tweede generatie, van de niet-westerse allochtonen ruim 37 procent.

Westerse allochtonen vooral in Zuid-Nederland

Ongeveer de helft van de allochtonen heeft een niet-westerse achtergrond. Zij vormen bijna een tiende van de bevolking van Nederland. Op niet-westerse allochtonen heeft het westen van Nederland (de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland) een sterkere aantrekkingskracht dan op westerse allochtonen. In West-Nederland bestond op 1 januari 2001 13,4% van de totale bevolking uit niet-westerse allochtonen, in Noord-Nederland (Groningen, Friesland en Drenthe) bedroeg dit aandeel 3,7%. Westerse allochtonen waren met 10,0% het sterkst vertegenwoordigd in Zuid-Nederland (Noord-Brabant en Limburg). Zes op de tien westerse allochtonen in dit landsdeel hebben hun oorsprong in Duitsland of België.

Van de niet-westerse allochtonen zijn vooral personen met een Surinaamse of Marokkaanse achtergrond sterk in West-Nederland geconcentreerd; in iets mindere mate geldt dit ook voor Antillianen en Turken. Laatstgenoemden zijn ook relatief vaak te vinden in Oost-Nederland. Dit patroon hangt samen met de aard van de oorspronkelijke immigratie vanuit Turkije en Marokko: in de jaren zestig en zeventig vestigden zich veel laaggeschoolde gastarbeiders uit deze landen in de Randstad en in de industriesteden in Twente en Noord-Brabant. Deze herkomstgroeperingen zijn daardoor nog steeds sterk vertegenwoordigd in deze gebieden.

Bijna een derde van bevolking in Amsterdam en Rotterdam allochtoon

De allochtone bevolking is in nog sterkere mate dan de autochtone bevolking ongelijk over Nederland verdeeld. Vooral in de vier grote steden is er sprake van een oververtegenwoordiging. Van de bevolking in deze steden was op 1 januari 2001 bijna 30% niet-westers allochtoon, tegen 9,3% voor Nederland als geheel. In Amsterdam en Rotterdam zijn de aandelen met bijna 32% het hoogst, in Utrecht met ruim 19% het laagst. Ongeveer driekwart van de totale populatie niet-westerse allochtonen in de vier grote steden bestaat uit Surinamers, Marokkanen, Turken en Antillianen/Arubanen.

Naast deze concentratie is ook het feit dat de niet-westerse herkomstgroepen een relatief groot aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijdscategorie tellen, die bovendien een nog steeds bovengemiddeld kindertal realiseren, de oorzaak van de sterke 'verkleuring' van de jeugd in de grote steden. In de vier grote steden tezamen behoorde in 2001 iets meer dan de helft van de kinderen in de leeftijdsgroep 0-14 jaar tot de niet-westerse allochtonen. Zes op de tien kinderen in deze steden worden tot de allochtonen (zowel westers als niet-westers) gerekend.

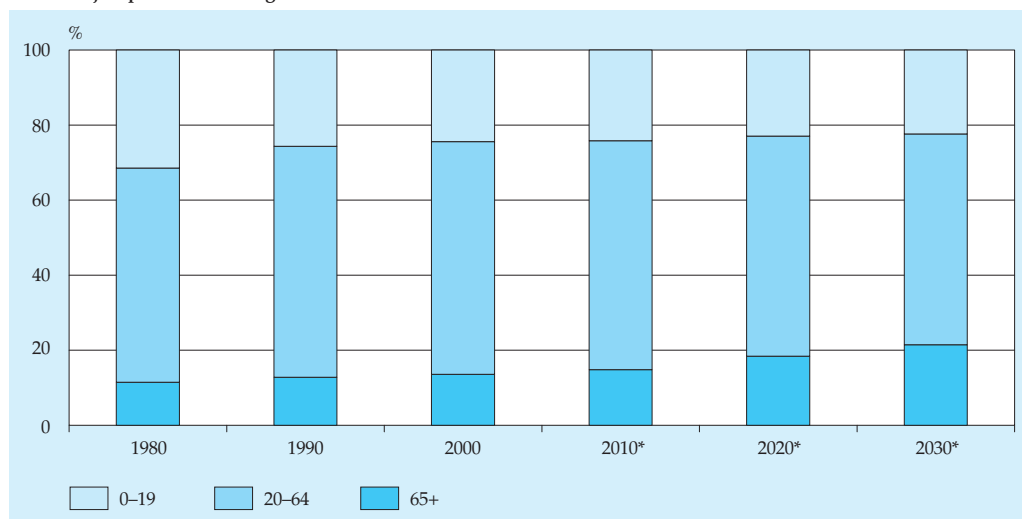
Toename Afghaanse en Irakese allochtonen

Tussen 1996 en 2001 is het aantal niet-westerse allochtonen met 27 procent toegenomen. Het sterkst was de toename onder Afghanen (van 5 duizend naar 26 duizend) en Irakezen (van 11 duizend naar 38 duizend). Wat de grootte betreft komen de Irakezen nu op de vijfde plaats, na de 'klassieke' vier groepen niet-westerse allochtonen (Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen/Arubanen). De grootste groepen vertonen procentueel een lagere groei, maar leggen getalsmatig wel veel gewicht in de schaal. Samen zijn ze verantwoordelijk voor ongeveer de helft van de groei van het totaal aantal niet-westerse allochtonen. Van de vier grote groepen vertoonden de Antillianen/Arubanen de sterkste groei, vrijwel volledig veroorzaakt door de sterk toegenomen immigratie.

Toenemende vergrijzing en daling geboortecijfer

De leeftijdssamenstelling van de bevolking ondergaat forse veranderingen. Deze veranderingen worden vooral veroorzaakt door de ontwikkeling van de geboorte- en sterftcijfers. De invloed van migratie is veel kleiner. In de afgelopen twintig jaar is er sprake geweest van een sterke 'ontgroening'. Dit proces is, naar verwachting, vrijwel beëindigd. De vergrijzing van de bevolking zal echter doorzetten en nog versnellen na 2010, als de babyboomgeneratie de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. Het aandeel in de bevolking van de leeftijdsgroep 20-64 jaar, van groot belang voor de arbeidsmarkt, zal de komende tien jaar niet sterk veranderen, maar zal daarna in een iets sneller tempo gaan afnemen.

6.4 Leeftijdsofbouw bevolking 1980–2030*

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

De afgelopen vijftig jaar is het aandeel van de ouderen in de bevolking sterk toegenomen. Het percentage 65-plussers is gestegen van 8,5 in 1951 naar 13,6 in 2001. Voor een deel kan deze stijging worden toegeschreven aan het toenevend aantal ouderen. De afgelopen vijftig jaar is het aantal 65-plussers toegenomen van 0,7 miljoen naar 2,2 miljoen. Deze groei is overigens slechts voor een deel het gevolg van de stijging van de levensverwachting. Van de toename van het aantal 65-plussers met 1,5 miljoen kan 0,4 miljoen worden toegeschreven aan de stijging van de levensverwachting in de afgelopen halve eeuw. Het grootste deel van de stijging houdt verband met de leeftijdssamenstelling van de bevolking van vijftig jaar geleden.

De groei van het percentage 65-plussers is niet alleen het gevolg van de toename van het aantal ouderen, maar ook van het teruglopen van de groei van de rest van de bevolking. Als het geboortecijfer niet zou zijn gedaald, zou het aandeel 65-plussers nu onder de 11 procent liggen. Dan zou Nederland nu overigens wel meer dan 20 miljoen inwoners hebben geteld.

Groei beroepsbevolking loopt terug

Naast een toename van het aantal 65-plussers is er ook sprake van vergrijzing van de beroepsbevolking. Het aantal twintigers loopt terug, terwijl het aantal 50-plussers fors toeneemt. Het aantal twintigers is sinds 1990 teruggelopen van 2,6 miljoen naar 2,1 miljoen. De komende tien jaar zal dit aantal niet sterk veranderen. Het aantal 50–64 jarigen is sinds 1990 toegenomen van 2,2 miljoen naar 2,8 miljoen. De komende tien jaar zal er een verdere stijging plaatsvinden, tot 3,3 miljoen in 2010.

Met de verandering in de leeftijdssamenstelling van de beroepsbevolking is ook het groeitempo van de potentiële beroepsbevolking veranderd. Tot 1990

groeide de potentiële beroepsbevolking met meer dan 100 duizend personen per jaar. In de jaren negentig is dit aantal teruggelopen tot minder dan 70 duizend. Omdat in die periode de arbeidsparticipatie, vooral van vrouwen, sterk toenam, vond er toch een aanzienlijke groei plaats van de beroepsbevolking. De komende jaren zal de groei van de *potentiële* beroepsbevolking echter nog verder teruglopen.

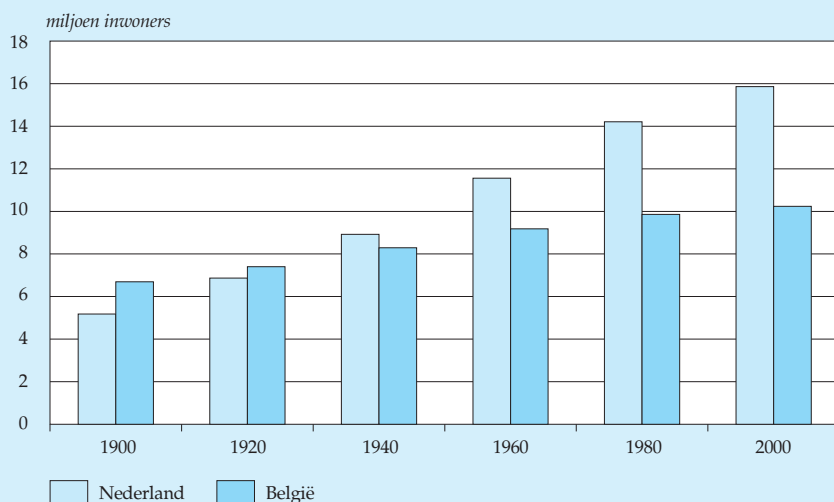
Kader 6.b

Mijlpalen in de bevolkingsgroei

In 1795, toen de eerste volkstelling werd gehouden, telde ons land iets meer dan 2 miljoen inwoners. Het derde miljoen werd ongeveer vijftig jaar later bereikt, in 1843. Vlak voor de eeuwwisseling werd de 5-miljoengrens overschreden en in 1949 werd de 10-miljoenste inwoner geregistreerd. In de jaren vijftig en zestig, toen de vruchtbaarheidscijfers hoog waren en er steeds jonger werd getrouwd, maakte Nederland een periode van ongekend snelle groei door. Van miljoen tot miljoen duurde toen slechts ongeveer zeven jaar. Sindsdien is de invloed van vruchtbaarheid op de bevolkingsgroei afgenomen en die van immigratie toegenomen.

Nergens in Europa groeide de bevolking in de afgelopen eeuw zo sterk als in Nederland. Vooral het verschil in groeitempo tussen België en Nederland valt op: het aantal Nederlanders groeide twee keer zo snel als het aantal Belgen. Honderd jaar geleden waren er 7 miljoen Belgen en 5 miljoen Nederlanders, nu zijn het er respectievelijk ruim 10 miljoen en 16 miljoen. Dit verschil in ontwikkeling is vooral bepaald door het verloop van de geboorte- en sterftcijfers. Tot ongeveer 1970 lag het geboortecijfer in Nederland beduidend hoger dan in België. Daarentegen lagen de Nederlandse sterftcijfers na 1900 en vooral vanaf de jaren dertig lager dan die van België.

Bevolkingsontwikkeling Nederland en België

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

6.2 *Economie en ruimte*

In de economie is ruimte van groot belang. Allereerst is grond nodig als productiefactor voor de landbouw, maar ook consumptieactiviteiten als wonen en recreëren leggen beslag op ruimte. Bedrijven hebben ruimte nodig om fabrieken en kantoren neer te zetten en uiteraard is ruimte nodig voor transport van grondstoffen, halffabrikaten en gereed product. Ook woon-werkverkeer en verkeer voor privé-doeleinden vallen onder deze categorie.

Woon-werkverkeer voornamelijk met de auto

In het leven van de gemiddelde Nederlander speelt woon-werkverkeer een belangrijke rol. Wanneer wordt gekeken naar de samenstelling ervan valt op dat bijna 60% van de Nederlanders (als bestuurder of passagier) gebruik maakt van de auto. Ongeveer een kwart gaat met de fiets naar het werk, terwijl trein en bus/tram/metro allebei ongeveer 5% van de forenzen voor hun rekening nemen. Onder de noemer 'overige' vallen onder meer voetgangers en mensen met een brom- of snorfiets.

6.5 Samenstelling woon-werkverkeer naar vervoermiddel

	Aandeel in 2001
	%
Auto	57,0
Trein	4,6
Bus/tram/metro	4,9
Fiets	25,9
Overige	7,6

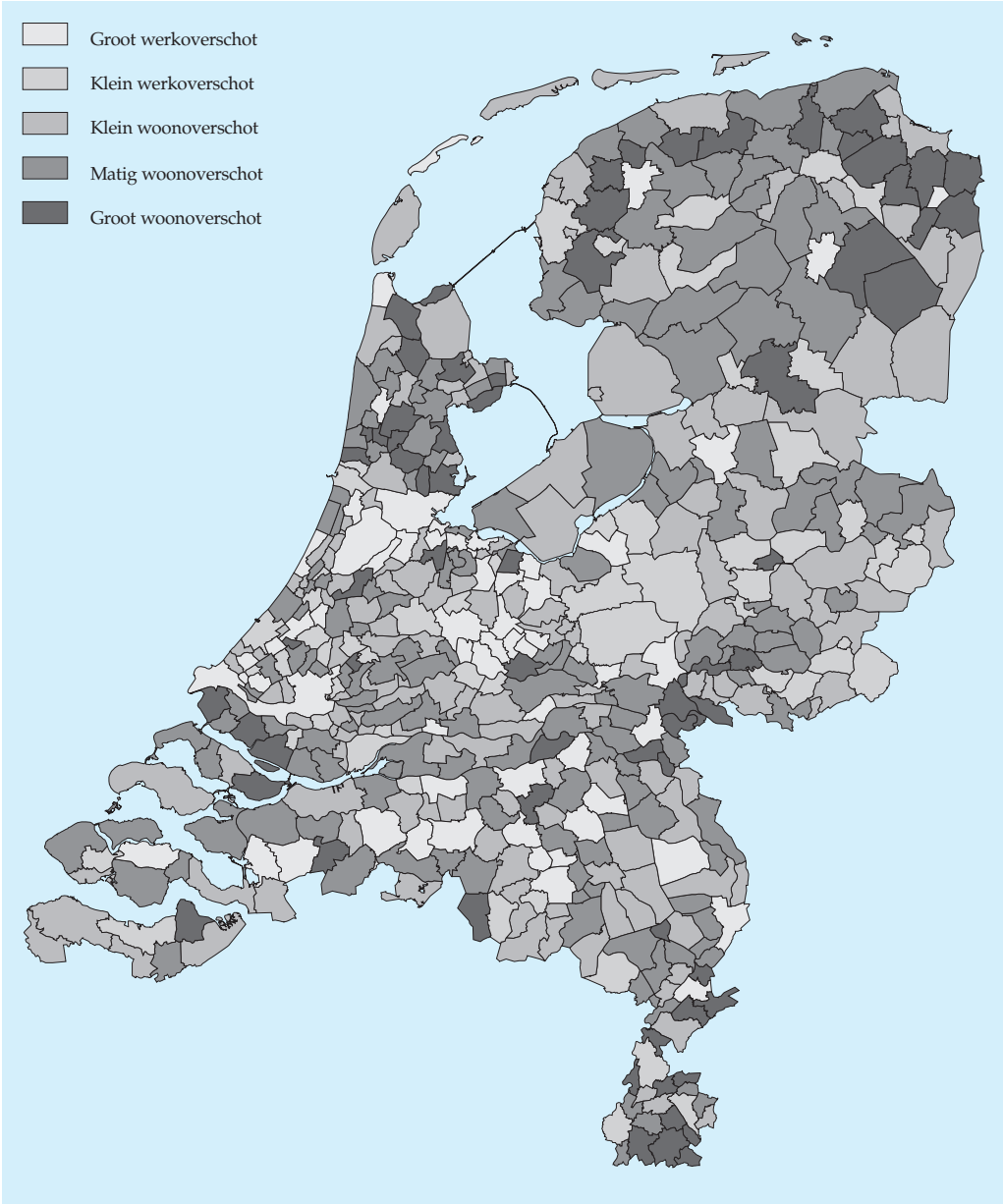
Bron: CBS, Statline.

Veel Nederlanders hebben vrijwel dagelijks te maken met de invloed van het forensisme. Duidelijke voorbeelden hiervan zijn files, openbaar vervoer en huizenprijzen. De invloed van het woon-werkverkeer op de files is vrij direct: de verplaatsingen tussen woonlocatie en werklocatie zijn grotendeels verantwoordelijk voor het ontstaan van files op de Nederlandse wegen. Problemen in het openbaar vervoer zijn deels te wijten aan het grote volume reizigers dat vooral in de spits vervoerd moet worden. De invloed op de huizenprijzen is indirect van aard. Mensen die in de stad werken, wonen vaak in aangrenzende gemeenten, doordat het woningaanbod in de stad niet aansluit bij de wensen van de woningzoekenden. De randgemeenten kunnen door nieuwbouw wel aan deze wensen tegemoetkomen, zodat veel mensen ervoor kiezen om zich in deze gemeenten te vestigen. De vraag naar huizen op die locaties is hierdoor hoog, wat een opwaarts effect op de huizenprijzen heeft.

Woon- en werkgemeenten

Een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking woont en werkt niet in dezelfde plaats. Iedere werkdag leidt dit in de ochtend- en avondspits tot grote verkeersstromen. Om deze te kunnen analyseren is het van belang om een beeld te krijgen van de verdeling van de zogenaamde 'werkgemeenten' en 'woongemeenten'. In een werkgemeente is het aantal banen groter dan de daar woonachtige (werkzame) beroepsbevolking. Dat heeft een netto toestroom van forenzen tot gevolg. In een woongemeente is het aantal banen echter kleiner dan de daar woonachtige (werkzame) beroepsbevolking en daarom vindt daar juist een netto uitstroom plaats.

6.6 Verdeling van woon- en werkgemeenten over Nederland

Bron: CBS, Regionale statistieken.

Werkgemeenten

In de Randstad zijn werkgemeenten vooral geconcentreerd in en om de grote steden. Vooral de stad Utrecht scoort in dit verband erg hoog: het aantal banen is fors hoger dan de werkzame beroepsbevolking. In iets mindere mate geldt dat ook voor Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Opvallend is, dat zich ook dichtbij de grote steden een aantal werkgemeenten bevinden, zoals Rijswijk en Leidschendam (Den Haag), Nieuwegein en Houten (Utrecht) en Diemen en Amstelveen (Amsterdam). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat veel bedrijven ervoor kiezen om zich vanwege de bereikbaarheid en de lagere prijzen van onroerend goed net buiten de stad te vestigen. Tenslotte valt het significante werkoverschot van de gemeente Haarlemmermeer op, veroorzaakt door de aanwezigheid van Schiphol.

Buiten de Randstad is de situatie anders. Hier zijn de werkgemeenten meer geïsoleerde kernen met een sterke regiofunctie. Voorbeelden zijn: Leeuwarden, Den Bosch, Zwolle, Roermond, Assen, Goes en Eindhoven.

Woongemeenten

De forenzen die in de Randstad werken zijn over het algemeen afkomstig uit de zone om de grote steden en uit het groene hart. Amsterdam heeft vooral te maken met instroom uit delen van Noord-Holland zoals Landsmeer, Beemster en Wormerland. Ook zijn veel mensen afkomstig uit Abcoude en Almere. De regio Utrecht kent vooral een toestroom vanuit het zuidoosten (Wijk bij Duurstede en Amerongen) en het (zuid-) westen (IJsselstein, Oudewater en Boskoop). Een groot deel van de mensen die in Rotterdam werken, wonen op Voorne-Putten en in de Hoekse Waard. Ook vindt er instroom plaats vanuit het noordoosten, bijvoorbeeld uit Krimpen- en Capelle aan den IJssel. Bij Den Haag is er vooral aanvoer vanuit de omliggende regio. Veel forenzen komen vanuit Nootdorp, Pijnacker en Wassenaar.

Wat de rest van Nederland betreft is het beeld vrij overzichtelijk. Rondom de meestal geïsoleerde werkgemeenten liggen een aantal woongemeenten. Hierdoor is het in de meeste gevallen vrij eenvoudig te bepalen uit welke gemeenten de forenzen afkomstig zijn. Er zijn wel een paar uitzonderingen, zoals het gebied rond Arnhem/Nijmegen en Zuid-Limburg. Vanuit deze gebieden richten de verkeersstromen zich op meerdere werkgemeenten, omdat hier een aantal woongemeenten ingeklemd zijn tussen enkele werkkernen.

Intensiteit van verkeersstromen belangrijker dan locatie

Bovenstaande kaart geeft wel een indicatie over de locatie van verkeersstromen, maar zegt weinig over de intensiteit ervan. Op de kaart is namelijk de relatieve verhouding tussen de hoeveelheid banen en de beroepsbevolking per gemeente weergegeven, terwijl de verkeersintensiteit wordt bepaald door het absolute verschil tussen deze variabelen. Toch valt er op grond van deze kaart wel het een en ander te zeggen over de intensiteit van verkeersstromen.

De Randstad is berucht om zijn vele files, die onder andere veroorzaakt worden door de hoge bevolkingsdichtheid. De verkeersintensiteit is in de meeste gevallen zeer hoog vanwege de instroom vanuit het gebied rondom de grote steden en vanuit het groene hart. Vooral op de invalswegen naar de steden ontstaan dan ook opstoppen.

Buiten de Randstad is het beeld overzichtelijker. De meeste forenzen wonen rondom de plaats waar ze werken, dus beweegt de verkeersstroom zich 's ochtends naar de stad toe en 's avonds in omgekeerde richting. Over het algemeen is de verkeersintensiteit hier lager dan in de Randstad. Eventuele files ontstaan op de rondweg van de stad of tussen de stad en grote woongemeenten.

Hoge woningprijzen in dichtbevolkte Randstad

Er bestaat een verband tussen de verdeling van de huizenprijzen over Nederland en de bevolkingsdichtheid. De huizenprijzen zijn hoog in grote delen van de Randstad en in het gebied rondom Eindhoven. Lage prijzen vindt men vooral in de provincies Zeeland, Flevoland en de kop van Noord-Holland.

Kader 6.c

Randstad en de rest

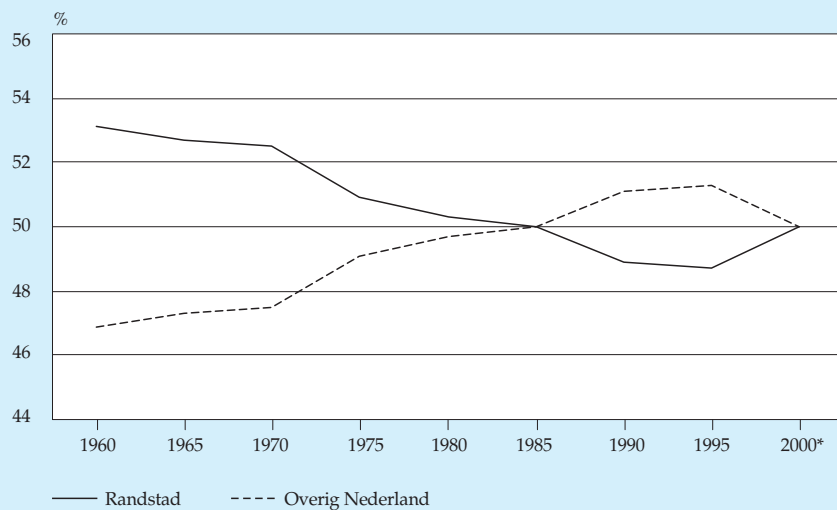
Een veelgebruikte ruimtelijke tweedeling is: de Randstad en overig Nederland. Deze tweedeling kan worden gemaakt omdat de kenmerken van deze twee regio's nogal van elkaar verschillen. Het probleem bij deze analyse is dat er voor het begrip Randstad geen eenduidige definitie bestaat en de zienswijzen flink uiteenlopen. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de Randstad te beperken tot de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht.

Al sinds lange tijd is de Randstad van groot belang voor Nederland. Het gebied neemt slechts 20% van het landoppervlak in beslag, maar is wel goed voor 44% van de bevolking in ons land. In de Randstad wonen gemiddeld meer dan 1000 personen per vierkante kilometer, daarbuiten zijn dat er ongeveer 330. De Randstad is echter niet volledig volgebouwd, want de oppervlakte die in beslag wordt genomen door bebouwing en infrastructuur bedraagt 'slechts' 21,5%. Bijna twee derde deel van het bodemoppervlak wordt binnen de drie Randstadprovincies gebruikt voor landbouw. Buiten de Randstad ligt het percentage bebouwing en infrastructuur aanzienlijk lager, namelijk rond de 12%.

In economisch opzicht speelt de Randstad een zeer belangrijke rol. Bijna de helft, ofwel 48% van alle banen in Nederland bevindt zich in de drie westelijke provincies. Dit wordt onder andere veroorzaakt door de aanwezigheid van de twee mainports, Schiphol en de Rotterdamse haven. De helft van het BBP wordt in de drie Randstadprovincies verdiend. Overigens neemt het aandeel van de Randstad in het BBP wel langzaam af, want in 1960 werd nog 53% van het BBP in de Randstad gecreëerd. Een zelfde ontwikkeling is waar te nemen bij het aandeel van de Randstad in de totale bevolking. In de afgelopen veertig jaar nam dit percentage af van 47,6 naar de huidige 44%.

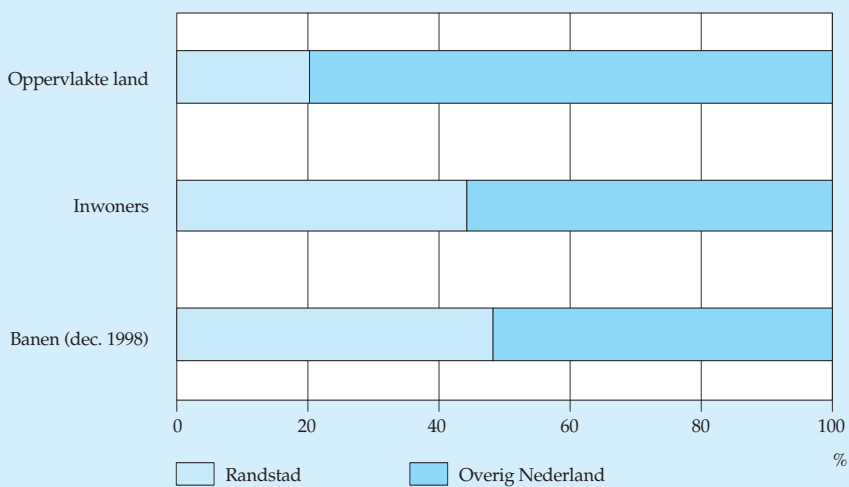
Ook op het gebied van culturele faciliteiten is er een duidelijk onderscheid te maken tussen de Randstad en de rest van Nederland. In 1999 vond bijvoorbeeld bijna 60% van alle museumbezoeken plaats in de Randstad.

Ontwikkeling aandeel Randstad in BBP*

* Exclusief extra-territoriale regio en delfstoffenwinning.

Aandeel Randstad in oppervlakte, inwoners en banen, 1-1-1999

* Exclusief extra-territoriale regio en delfstoffenwinning.

Bron: CBS, Regionale statistieken.

Gemiddelde WOZ-waarde opvallend laag in regio Rotterdam

In een groot deel van de Randstad ligt de gemiddelde WOZ-waarde van woningen tussen de 145 duizend en 245 duizend euro. Dit is hoger dan de gemiddelde woningwaarde van 133 duizend euro voor heel Nederland op de peildatum 1 januari 1999. De hoogste huizenprijzen per gemeente treft men aan langs de kust van Noord- en Zuid-Holland (Bloemendaal, Wassenaar) en in het Gooi (Laren, Blaricum). Lager dan gemiddelde prijzen vindt men in de vier grote steden en enkele randgemeenten. Deze lagere prijs wordt vooral veroorzaakt door de samenstelling van de woningvoorraad. In grote steden bevinden zich relatief veel oude huizen, huurwoningen en meergezinswoningen zoals flats en appartementen, hetgeen een drukkend effect heeft op de gemiddelde woningprijs. Vooral in Rotterdam (83 duizend euro) en Den Haag (96 duizend euro) ligt de gemiddelde WOZ-waarde van woningen significant onder het landelijk gemiddelde. Amsterdam en Utrecht liggen met respectievelijk 127 duizend en 131 duizend euro dichtbij datzelfde gemiddelde. Opvallend zijn verder de lage huizenprijzen in een aantal randgemeenten van Rotterdam, zoals Schiedam, Vlaardingen en Spijkenisse.

Gemeenten met lage gemiddelde woningwaarden zijn vooral te vinden in de provincies Groningen, Friesland en Zeeland. In grote delen van deze provincies ligt de gemiddelde woningwaarde onder de 100 duizend euro. De prijzen zijn het laagst in Noord-Oost Groningen (Appingedam, Delfzijl). Andere gebieden, waar de prijs van de huizen onder het landelijk gemiddelde ligt, zijn Drenthe, Flevoland en de kop van Noord-Holland. In grote delen van Gelderland en Limburg liggen de prijzen rond het landelijk gemiddelde. Hoge huizenprijzen treft men buiten de Randstad alleen aan in het gebied rondom Den Bosch en Eindhoven en op de Veluwe.

Kader 6.d

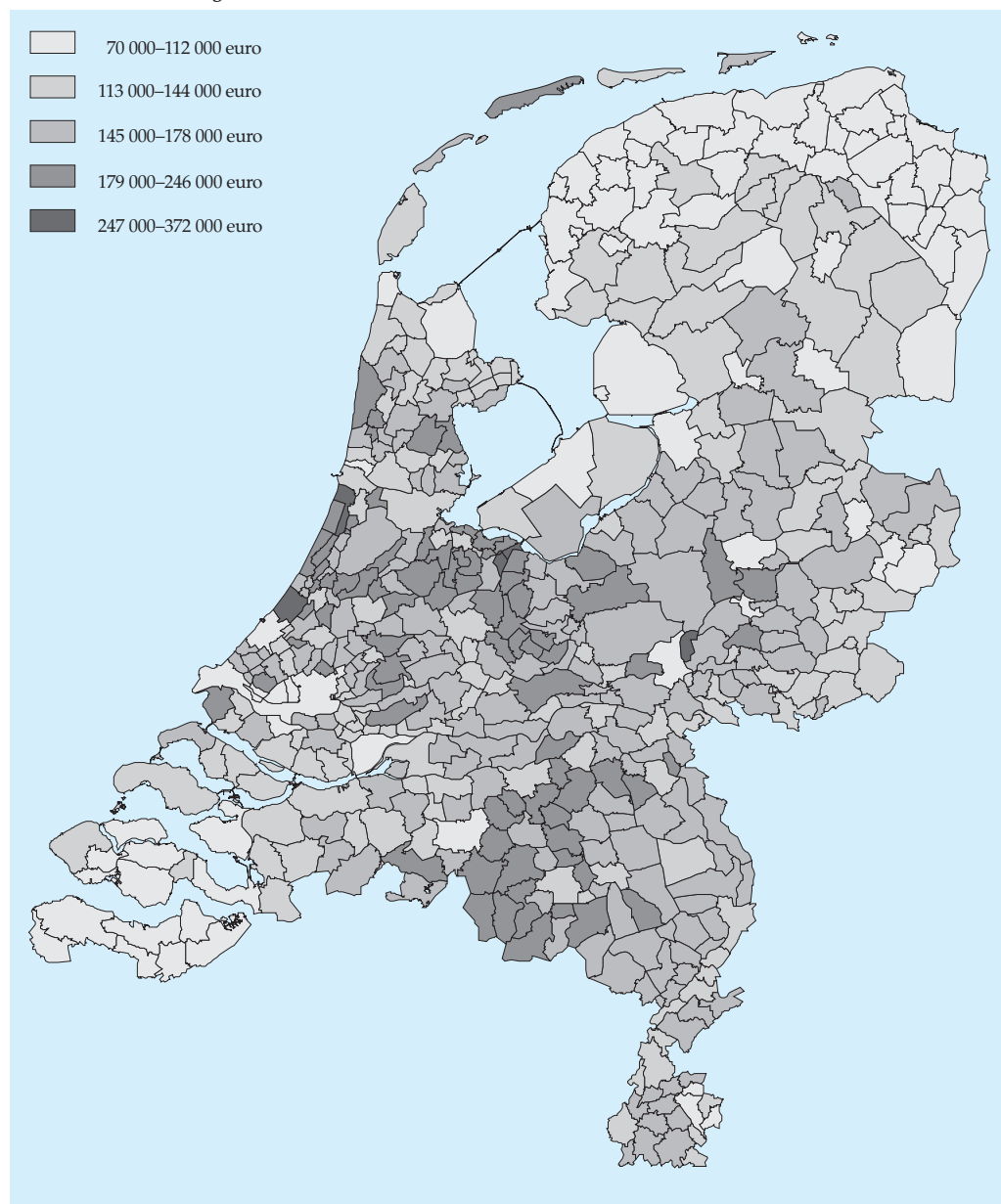
Wet Waardering Onroerende Zaken

WOZ-waarde woningen nader beschouwd

Sinds 1 januari 1995 is in Nederland de Wet Waardering Onroerende Zaken (WOZ) van kracht. Deze wet verplicht gemeenten hun onroerend goed periodiek te taxeren. De aldus vastgestelde WOZ-waarde wordt gebruikt bij het bepalen van de gemeentelijke aanslag onroerendezaakbelastingen. De gemeenten leveren de gegevens ook aan de belastingdienst en de waterschappen ten behoeve van de heffing van de inkomstenbelasting (huurwaardeforfait), de vermogensbelasting / vermogensrendementsheffing en de waterschapsomslagen. De in deze analyse gebruikte WOZ-gegevens dateren van 1 januari 1999.

In de loop van het jaar 2001 is de peildatum van de onroerendezaakbelasting verlegd van 1 januari 1995 naar 1 januari 1999. In deze periode is de gemiddelde woningwaarde met 68% gestegen. De sprongsgewijze verhoging van de belastinggrondslag die hieruit volgde is in belangrijke mate gecompenseerd door een verlaging van de tarieven.

6.7 WOZ-waarde woningen

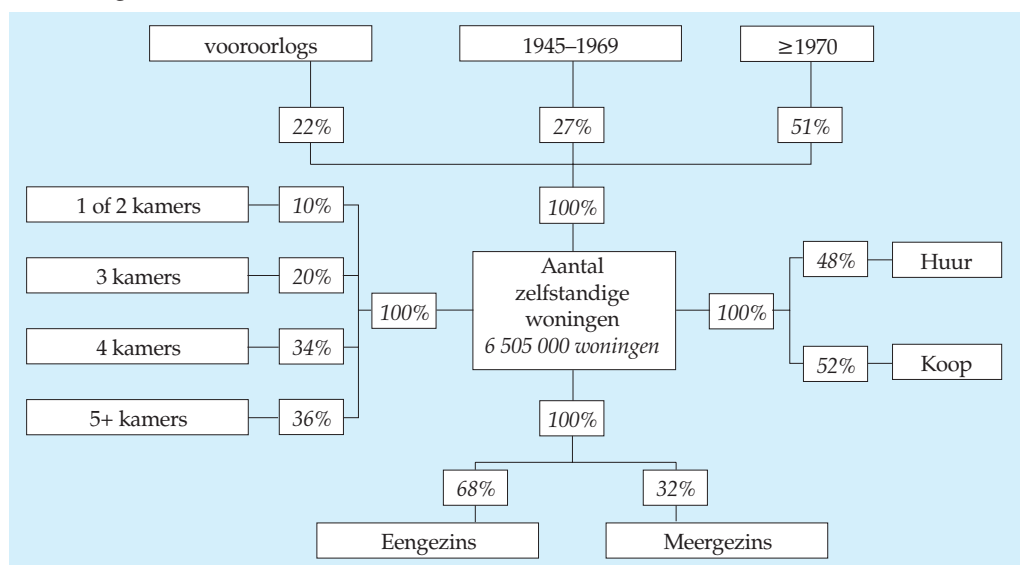
Bron: CBS, regionale statistieken.

6.3 Wonen

Veruit de meeste Nederlandse huishoudens wonen zelfstandig in een woning

Bijna alle huishoudens in Nederland wonen zelfstandig. Slechts een op de 150 huishoudens woont in bij een ander huishouden. Vier van de honderd zelfstandig wonende huishoudens wonen in een wooneenheid, een woonwagen, een woonboot of dergelijke. Veelal betreft het hier alleenstaanden. De overgrote meerderheid woont derhalve in een woning die deel uitmaakt van de ruim 6,5 miljoen woningen tellende woningvoorraad. Ruim de helft van deze woningen is gebouwd na 1970.

6.8 Woningkenmerken

Bron: CBS, Woningbehoefteonderzoek.

Sinds de jaren vijftig is de woningvoorraad voortdurend gegroeid. Bedroeg de woningvoorraad in 1950 bijna 2,2 miljoen woningen, in 1970 waren dat er al bijna 3,7 miljoen. In 1990 was het aantal woningen opgelopen tot 5,8 miljoen en in 2000 omvatte de totale woningvoorraad bijna 6,6 miljoen woningen. De groei van het aantal woningen in Nederland vlakt overigens de laatste jaren wat af. Deze teruggang vindt vooral plaats op de zogenaamde VINEX-locaties. De overheid is altijd erg sterk betrokken geweest bij de volkshuisvesting. Zo is er grote fiscale steun voor eigenwoningbezitters en zijn er subsidies voor de huursector. Deze betrokkenheid neemt de laatste jaren enigszins af.

Aandeel koopwoningen neemt sterk toe en blijft internationaal gezien in de middenmoot

Eigen woningbezit wordt sinds de jaren zeventig in sterke mate door de overheid gestimuleerd. Dit is duidelijk af te lezen aan de toename van het aandeel koopwoningen. Vlak na 1945 bedroeg het aandeel koopwoningen in Nederland 28%, in 1971 was dat opgelopen tot 35%. Mede door het genoemde stimuleringsbeleid van de overheid bleef het aandeel koopwoningen in de woningvoorraad toenemen. In 1997 zijn er daardoor voor het eerst meer koopwoningen dan huurwoningen en in 2000 komt het percentage koopwoningen al boven de 52 uit. Daarmee ligt het aandeel koopwoningen in Nederland op een vergelijkbaar niveau als in Denemarken en Frankrijk. In Duitsland, Zweden en Zwitserland ligt het aandeel koopwoningen lager, tussen 30 en 40 procent. Het eigenwoningbezit in Ierland, Griekenland en Spanje bedraagt echter meer dan 80 procent en bij onze zuiderburen en in Italië is ongeveer driekwart van de woningen in eigendom. Ook Engeland kent met een percentage van meer dan 67 een veel hoger aandeel koopwoningen dan Nederland.

Aandeel koopwoningen groter in relatief kleine gemeenten

In vergelijking met Nederland als geheel ligt in provincies als Zeeland en Limburg het percentage koopwoningen hoger (rond 60%). Dit in tegenstelling tot Noord- en Zuid-Holland, waar minder dan de helft van de woningen eigendom is. Verder lijkt ook de gemeentegrootte van invloed te zijn op het percentage koopwoningen. Gemiddeld genomen geldt: hoe kleiner de gemeente, hoe groter het aandeel van de koopwoningen. In de grote steden met meer dan 150 duizend inwoners ligt het aandeel koopwoningen gemiddeld op zo'n 30 procent, maar de onderlinge verschillen zijn erg groot. In Amsterdam bijvoorbeeld is het eigenwoningbezit lager dan 20 procent. In deze grote gemeenten is het aandeel oudere huizen (gebouwd vóór 1945) flink hoger dan gemiddeld: een op de drie woningen dateert uit de vooroorlogse periode. In heel Nederland is een op de vijf woningen van vóór 1945. Het aandeel woningen dat gebouwd is in de periode 1945–1969 is voor alle gemeenten vrijwel hetzelfde, namelijk iets minder dan 30%. Nieuwbouw van na 1970 wordt relatief vaker aangetroffen in gemeenten met minder dan 150 duizend inwoners. Dikwijls is nieuwbouw in verband met woon-werkverkeer geconcentreerd in daartoe aangewezen gemeenten in de omgeving van de steden.

Koopwoning doorgaans eengezinswoning

Koopwoningen hebben gemiddeld meer kamers en zijn daardoor gemiddeld groter dan huurwoningen. Van de woningen met een of twee kamers (exclusief keuken) is bijna 90% huurwoning, terwijl 86% van de woningen met zes of meer kamers een koopwoning is. Ruim een derde van de woningen heeft vier kamers. Dit type woningen komt het meest voor en is ongeveer gelijk verdeeld over huur en koop. Van alle bewoonde woningen telt slechts 10 procent een of twee kamers.

Koopwoningen worden gemiddeld genomen bewoond door grotere huishoudens, vaak gezinnen met kinderen. De kostwinner van deze huishoudens is vaak tussen 35 en 64 jaar oud. Kleinere huishoudens (meestal jongere of oudere huishoudens) huren vaker.

Een ander opvallend verschil tussen huur- en koopwoningen is het woningtype. Van de woningen in eigendom is bijna 90 procent een zogenaamde eengezinswoning. Hieronder worden vrijstaande woningen, twee-onder-een-kapwoningen, hoekwoningen en tussenwoningen verstaan. Het aandeel eengezinswoningen in de huursector is minder dan 50 procent. Van alle eengezinswoningen bestaat 68 procent uit koopwoningen. Van de meergezinswoningen zoals flats, maisonnettes boven- en benedenwoningen en appartementen, behoort ongeveer 80 procent tot de huursector.

Koopwoningen hebben gemiddeld een aanzienlijk hogere prijs dan huurwoningen. Ook voor de jaarlijkse nieuwbouw is dat het geval. De nieuwbouw wordt gedomineerd door de koopsector.

Minder personen per woning

Vooraf door de toename van het aantal eenpersoonshuishoudens is de gemiddelde huishoudensgrootte in 40 jaar tijd gedaald van 3,4 naar 2,3. Het aantal huishoudens groeit daardoor harder dan de bevolking. Niet alleen het aantal eenpersoonshuishoudens, maar ook het aantal tweepersoonshuishoudens is flink toegenomen in de afgelopen decennia. Het aantal paren zonder kinderen is sinds 1960 bijna verdrievoudigd. Het aandeel tweepersoonshuishoudens is even groot (een derde) als dat van eenpersoonshuishoudens, terwijl dit in 1960 nog rond een kwart lag.

De gemiddelde woningbezetting maakte een overeenkomstige daling door: van 3,9 personen per woning in 1960 tot 2,3 in het jaar 2001. In de laatste twee decennia is de gemiddelde omvang van een huishouden met een halve persoon afgenomen.

Jongeren tot 25 jaar wonen in vergelijking met andere groepen vaker op kamers of wonen nog thuis. Niettemin bewonen twee van de drie jongeren een zelfstandige woning. In ruim driekwart van de gevallen gaat het hierbij om een huurwoning. Ook 65-plussers en allochtonen bewonen vaker dan gemiddeld een huurwoning.

Woonuitgaven van eigenaren relatief gezien lager dan die van huurder

Eigenwoningbezitters hebben gemiddeld een aanzienlijk hoger besteedbaar huishoudensinkomen dan huurders van een woning. De hoogst besteedbare huishoudensinkomens zijn te vinden in gemeenten met minder dan 10 duizend inwoners.

De netto woonuitgaven van eigenaar/bewoners, inclusief uitgaven aan heffingen over de woning en aan nutsvoorzieningen, zijn hoger dan die van huurders. De netto woonquote, ofwel de totale woonuitgaven als percentage van het netto huishoudensinkomen van kopers ligt echter, als gevolg van het veel hogere besteedbare inkomen, met gemiddeld bijna 26% ruim 8 procentpunten lager dan de netto woonquote van huurders. De grootste post in de netto woonlasten van eigenaar-bewoners is de rente op hypothecaire leningen. De woonquote van woningeigenaren zonder hypotheek is dan ook erg laag in vergelijking met die van eigenaren met een hypothecaire lening. De hypothecaire schuld van eigenaar-bewoners is de afgelopen drie decennia zeer sterk gestegen door de toename van het aantal eigen woningbezitters, de relatief hoge prijsstijgingen en de ruimere financiering. In de netto woonuitgaven van eigenaar-bewoners zit geen toerekening van kosten over het in de eigen woning belegd vermogen. Dit laatste is het verschil tussen de waarde van de woning en de hypothecaire schuld.

Zowel in de huur- als de koopsector hebben stijgende prijzen geleid tot hogere woonlasten. Huishoudens die een woning huren, kunnen op bepaalde voorwaarden aanspraak maken op een uitkering in het kader van de Wet Individuele Huursubsidie (IHS). Het aandeel IHS-ontvangers is in 2000 gedaald naar het niveau van 1997/1998. Het gemiddelde uitgekeerde IHS-bedrag is verder gestegen. In 1999/2000 is aan ruim een miljoen huishoudens een huursubsidie uitgekeerd met een totale waarde van ongeveer anderhalf miljard euro. Gemiddeld bedroeg de uitkering 124 euro per maand. Voor alleenstaanden (54% van de IHS-ontvangers) bedroeg in het tijdvak de subsidie gemiddeld 115 euro per maand en voor meerpersoonshuishoudens ongeveer 136 euro.

Het gebruik van de regeling Individuele Huursubsidie verschilt per provincie als gevolg van de verschillen in de woningvoorraad. Zo staan er in de vier grote steden veel oude woningen met huren beneden de minimum IHS-huurgrens. In Flevoland daarentegen staan veel nieuwe huizen met een hoge huur.

6.9 Toegekende individuele huursubsidie, tijdvak 1999–2000

	IHS-ontvangers	Gemiddelde IHS-bijdrage per maand
	% van voorraad huurwoningen	euro
Nederland	33	124
Groningen	42	116
Friesland	39	117
Drenthe	36	122
Overijssel	38	123
Flevoland	42	147
Gelderland	34	124
Utrecht	29	127
Noord-Holland	27	122
Zuid-Holland	31	126
Zeeland	36	123
Noord-Brabant	34	128
Limburg	39	127
Vier grootste steden	31	119

Bron: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

Urgente woningtekort ruim 120 duizend

In 2000 waren er in totaal bijna 2,3 miljoen woningzoekenden. Dit is iets minder dan de 2,5 miljoen in 1999, maar nog altijd hoger dan de jaren ervoor. In deze periode kwam het totaal aantal woningzoekenden nooit boven de 2,2 miljoen uit. De stijging is echter bijna volledig toe te schrijven aan het toegenomen aantal potentieel woningzoekenden. Het aandeel urgent woningzoekenden, dat meetelt voor het bepalen van het woningtekort, is ten opzichte van 1994 gedaald van 21 naar 14 procent. Iemand is urgent woningzoekend wanneer hij minstens een half jaar op zoek is naar een andere woning en te kennen heeft gegeven binnen een jaar een passende woning te willen accepteren. Huishoudens die niet aan deze eisen voldoen krijgen de kwalificatie potentieel woningzoekend.

Daarnaast wordt gekeken naar het aantal woningen dat vrijkomt, indien de verhuisplannen worden gerealiseerd. Het berekenen van het verschil tussen aanbod en vraag leidt tot een statische blik op het woningtekort. Voor 2000 heeft het Ministerie van VROM het urgente woningtekort bepaald op 123 duizend woningen, 27 duizend meer dan het jaar ervoor.

Een urgent woningtekort van 123 duizend woningen betekent echter niet dat er evenzoveel nieuwbouwwoningen moeten worden gebouwd. Bij berekeningen voor de nieuwbouw moet ook rekening worden gehouden met bijvoorbeeld de dynamiek op de woningmarkt, de zogenaamde doorstroomketens die in de voorraad optreden. Het ministerie maakt daarom regelmatig een prognose van de te realiseren nieuwbouw. Volgens het Ministerie van VROM is er nog steeds een tekort aan dure koopwoningen en goedkope huurwoningen.

6.4 Regionale economische ontwikkelingen

Economische groei in Nederland gelijkmatig verdeeld

Uit de Regionale Rekeningen blijkt dat de groei van de economie in 2001 vrij gelijkmatig is verdeeld over de twaalf provincies. De groei komt hoofdzakelijk voor rekening van enkele bedrijfstakken binnen de nijverheid en de overheid (exclusief defensie). Het gaat daarbij met name om aardgaswinning, olie- raffinage en de basis- en petrochemische industrie, openbaar nut en diverse sectoren binnen de bouwnijverheid.

Binnen de provincies worden bepaalde regio's sterk beïnvloed door specifieke bedrijfstakken. De tuinbouw is bijvoorbeeld in sterke mate geconcentreerd in het Westland, de aardgaswinning in Groningen, de commerciële diensten in de Randstad en de chemie in een beperkt aantal regio's zoals Rijnmond, Zeeuwsch-Vlaanderen en Zuid-Limburg. Zo krijgen nationale ontwikkelingen tegelijkertijd een regionale dimensie.

Dip commerciële diensten drukt groei Flevoland en Utrecht

De snelst groeiende provincies van het vorige decennium zijn hun koppositie kwijtgeraakt: in Utrecht en Flevoland is de economische groei aanzienlijk gedaald. Deze groeivertraging wordt grotendeels veroorzaakt door de matige tot negatieve resultaten in de commerciële diensten. Deze diensten hebben namelijk een relatief hoog aandeel in de totale toegevoegde waarde van deze provincies. Opvallend is dat de regio Almere in de provincie Flevoland wel een bovengemiddelde groei laat zien.

Hoogste economische groei in Groningen

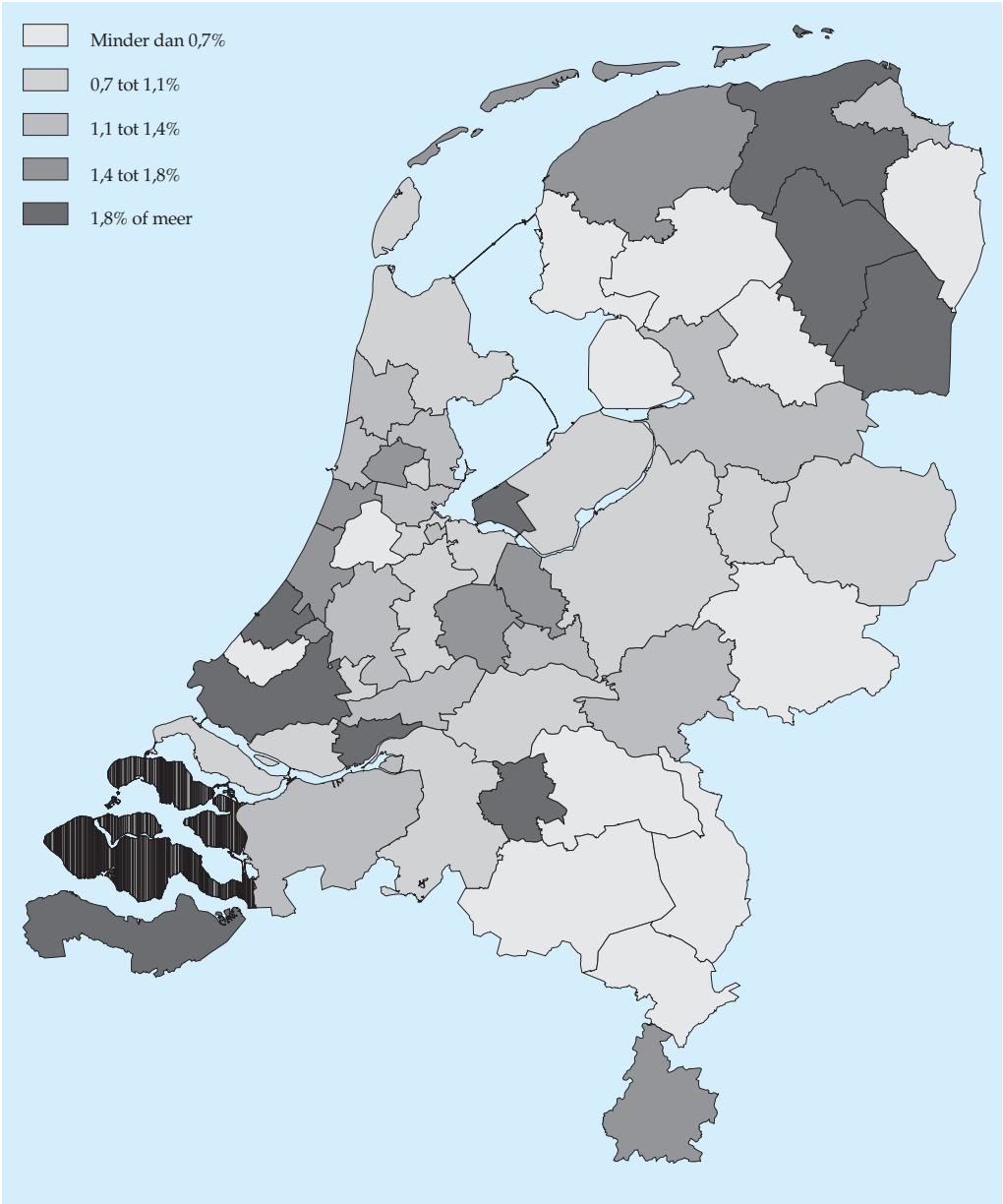
De provincie met de hoogste economische groei in 2001 is Groningen. De invloed van de aardgaswinning in Slochteren is hier van grote invloed, maar zelfs zonder de aardgaswinning ligt de groei iets boven die van Nederland als geheel. Ook de groei van 1,6 procent in Zeeland is hoger dan gemiddeld. De volume groei van de chemische sector in Zeeuwsch-Vlaanderen levert in Zeeland een belangrijke bijdrage aan de economische groei.

In de provincie Zuid-Holland neemt de regio Den Haag met 2,6 procent een groot deel van de economische groei van 1,8 procent voor haar rekening. Zowel het overheidsbestuur als de omvangrijke sector post en telecom laten een hoge volume groei zien van respectievelijk 2,9 procent en 11 procent. Ook de regio Rijnmond, waar wederom de chemie een belangrijke bedrijfstak is, levert een bijdrage van 1,9 procent.

Groei in Noord-Holland, Limburg en Noord-Brabant valt ver terug

Opmerkelijk is de relatief lage economische groei van 1 procent voor Noord-Holland. De voornaamste reden hiervoor is de daling van de toegevoegde waarde van de luchtvaartactiviteiten in de regio Haarlemmermeer (Schiphol). Verder ligt de volumegroei van de toegevoegde waarde in deze periode ook voor Limburg (1 procent) en Noord-Brabant (0,9 procent) beneden het Nederlands gemiddelde, voornamelijk veroorzaakt door de achterblijvende groei van de nijverheid.

6.10 Volumeontwikkeling toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) van de Nederlandse regio's in 2001 t.o.v. 2000*

Bron: CBS, Regionale statistieken.

7. *Modulen van de Nationale rekeningen*

In dit hoofdstuk volgt een overzicht van de modulen van de Nationale rekeningen. Deze modulen beschrijven verschijnselen met een minder direct economisch karakter op een wijze die aansluit op de Nationale rekeningen. Op deze manier wordt de samenhang tussen deze verschijnselen en de economische grootheden in beeld gebracht. Een van die verschijnselen is het milieu. De NR-module die de belasting op het milieu meet is de NAMEA en wordt in §7.2 beschreven. In §7.3 komt de Social Accounting Matrix (SAM) aan de orde. Hierin wordt de samenhang tussen enerzijds arbeid en inkomen en anderzijds opleiding, huishoudenscategorie en geslacht geschetst. In §7.4 volgt de Tijdsbestedingmodule (TBO). Deze richt zich vooral op de hoeveelheid onbetaalde arbeid die verricht wordt en hoe dit in relatie staat tot betaalde arbeid. Een vergelijking wordt gemaakt tussen de jaren 1987 en 1997. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de module Gezondheidszorg.

7.1 *Welvaart en de Nationale rekeningen*

Het belangrijkste doel van de Nationale rekeningen is om een samenhangende en consistente beschrijving te geven van de economie en om op basis daarvan een set macro-economische grootheden te verschaffen ten behoeve van beleid en wetenschap. Daartoe wordt gebruik gemaakt van een internationaal overeengekomen boekhoudkundig raamwerk en internationaal overeengekomen definities. Dit raamwerk en deze definities zijn vastgelegd in het System of National Accounts 1993 (SNA 1993). Voor de Europese Unie zijn deze verder uitgewerkt in het Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen 1995 (ESR'95). Belangrijke indicatoren die aan de Nationale rekeningen kunnen worden ontleend zijn bijvoorbeeld het Bruto Binnenlands Product (BBP) als indicator voor de economische groei, het financieringstekort van belang in het kader van het EU-stabiliteitspact, en het Bruto Nationaal Inkomen (BNI), van belang in het kader van de financiering van de Europese Unie.

In het verleden, en ook nu nog wel, stond economische groei synoniem voor toename van de welvaart en welzijn. Dit is dan ook één van de redenen waarom maximalisatie van economische groei en werkgelegenheid dikwijls de primaire doelstellingen zijn van de overheid. Dit is echter een eenzijdige kijk op 'welzijn', hetgeen ook in het SNA 1993 ruiterlijk wordt erkend. Het SNA biedt echter mogelijkheden om ook andere welzijnsaspecten in kaart te brengen in samenhang met de Nationale rekeningen: modulen of satellietrekeningen. Modulen kunnen worden gebruikt om alternatieve cijferopstellingen te tonen (bijvoorbeeld een rekening voor de gezondheidszorg), andere aspecten en ver-

schijnselen te beschrijven in samenhang met de Nationale rekeningen ('human capital', 'milieu'), of om de gevolgen te tonen van het gebruik van alternatieve definities (bijvoorbeeld onbetaald huishoudelijk werk als economisch relevante productie).

Welzijn

In algemene termen zou men welzijn kunnen omschrijven als de mate waarin een individu in materieel en geestelijk opzicht voorspoedig of gelukkig is. Belangrijk in deze omschrijving is, dat het mensen in het centrum van de belangstelling plaatst. Hoe voorspoedig of gelukkig iemand is, heeft te maken met de mate waarin wordt voldaan aan zijn of haar behoeften of wensen. Deze behoeften zijn veranderlijk en het belang van de verschillende behoeften verschilt per individu en door de tijd. Behoeften kunnen zelfs tegenstrijdig zijn als het gaat om het realiseren ervan, bijvoorbeeld de behoefte aan veiligheid en de behoefte aan privacy. Ook kunnen keuzen die individuen maken om hun welzijn te verhogen, negatief uitwerken op het welzijn van anderen. Duidelijk is echter dat welzijn een meerdimensionaal karakter heeft.

Het is goed mogelijk om individuen rechtstreeks over hun welzijn te bevragen. Wil men echter inzicht krijgen in de aspecten die dit welzijn bepalen, dan is het goed om rekening te houden met het meerdimensionale karakter ervan. In economisch getinte studies vormen de tekortkomingen van de Nationale rekeningen vaak het startpunt voor de keuze van de relevante variabelen. Daarbij worden macro-economische indicatoren uit de Nationale rekeningen aangevuld met een aantal variabelen. Een dergelijke benadering is veelal nogal materialistisch en Osberg & Sharp¹⁾ spreken dan ook over 'economisch welzijn'. Zij onderscheiden vier hoofdaspecten van welzijn: (1) per capita consumptie (inclusief onbetaalde productie waaronder huishoudelijke productie en ontspanning), (2) houdbaarheid van welzijn voor toekomstige generaties, gemeten aan de netto toevoeging aan productiemiddelen, (3) armoede en ongelijkheid, en (4) zekerheid: bescherming van de persoonlijke veiligheid, genezing bij ziekte en toekomstig inkomen.

In andere onderzoeken wordt sterk gefocust op de duurzaamheid van de economie. Een voorbeeld hiervan is het Groen Nationaal Inkomen. Daarin wordt het officiële Nationale Inkomen 'gecorrigeerd' voor de milieuschade die wordt veroorzaakt bij het verwerven van dit inkomen. Een belangrijk doel van dergelijke studies is om inzicht te krijgen in hoeverre een economie er in slaagt op korte termijn te groeien, zonder dat dit de toekomstige ontwikkeling en de houdbaarheid van de wereld schaadt.

Ook het Human Development Report van de Verenigde Naties stelt vraagtekens bij de allesoverheersende rol van economische groei en inkomen. De in dit rapport gepresenteerde 'Human Development Index' is echter geen indica-

¹⁾ Osberg, Lars en Andrew Sharp, 1998. An index of economic wellbeing for Canada. Paper gepresenteerd tijdens de OESO-bijeenkomst voor Nationale rekeningen experts, 22-25 september 1998, Parijs.

tor van welzijn van mensen, maar een indicator van hun mogelijkheden. Essentieel hiervoor zijn (1) de kansen op een lang en gezond leven, (2) de mogelijkheid om kennis te vergaren en (3) de beschikking over middelen voor een aanvaardbare levensstandaard. Hoewel de Human Development Index niet is ontwikkeld als indicator voor welzijn, wordt impliciet wel aangenomen dat vergroting van de mogelijkheden van mensen leidt tot een verhoging van het welzijn.

Metten van welzijn

De verschillende aspecten die van invloed zijn op welzijn hebben veelal een verschillende meeteenheid. Beschikbaar inkomen wordt gemeten in euro's, onbetaalde activiteiten in uren, vervuiling in tonnen CO₂ en gezondheid in gemiddelde levensverwachting. Deze grootheden zijn niet zonder meer optelbaar. Toch wordt er vaak gevraagd om één enkele indicator voor de toe- of afname van het (gemiddelde) welzijn, vergelijkbaar met de volumegroei van het BBP als indicator voor economische groei.

Het samenstellen van één enkele indicator voor het welzijn van individuen of de samenleving als geheel kan op twee verschillende manieren. De eenvoudigste variant is een samengestelde index zoals de Human Development Index van de Verenigde Naties. Hierbij worden de gegevens van een aantal belangrijke indicatoren verzameld en wordt daarvan het gemiddelde bepaald. In een meer complexe variant worden de verschillende aspecten van welzijn omgerekend naar geldbedragen. Deze bedragen worden dan opgeteld of afgetrokken van de relevante macro-economische variabelen. Een voorbeeld hiervan is het uitdrukken van onbetaalde arbeid in geld.

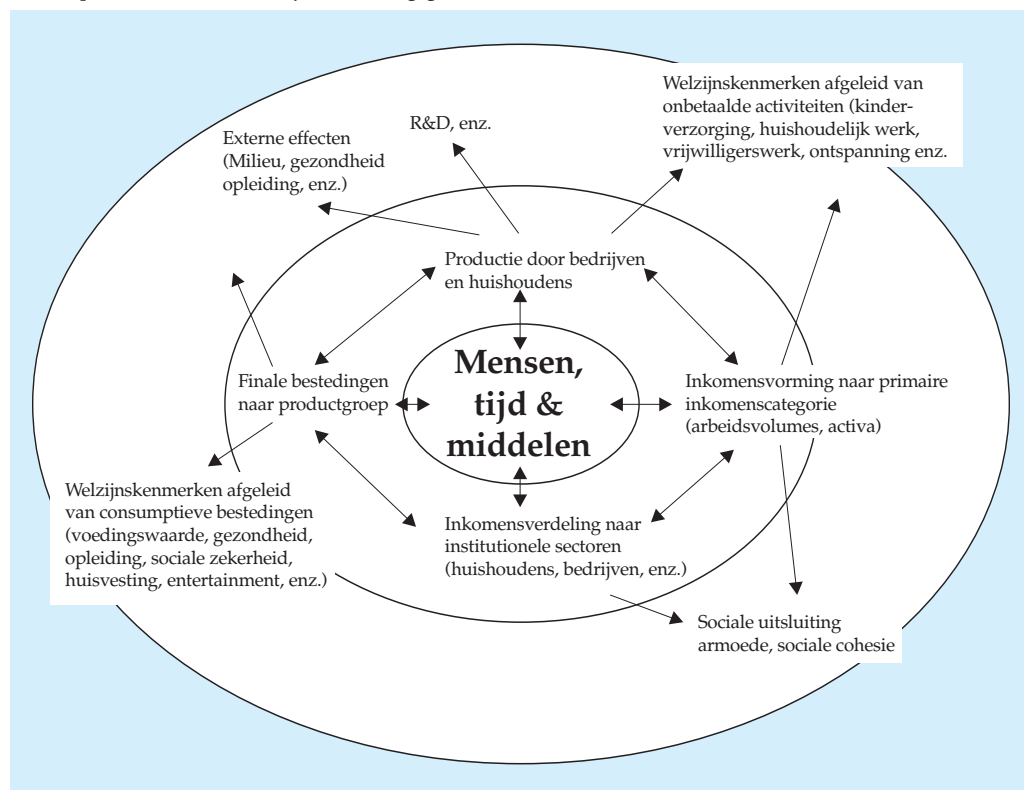
Een praktisch bezwaar van de laatste variant is dat het vrijwel onmogelijk is de juiste waarde te bepalen voor aspecten van welzijn die in het dagelijks leven geen prijs hebben, zoals milieuvervuiling, huishoudelijke activiteiten en vrijwilligerswerk. Een theoretisch bezwaar is dat er een hybride indicator ontstaat die deels is gebaseerd op 'werkelijkheid' en deels op 'fictie'. Hiermee wordt dan een imaginair sociaal en economisch evenwicht beschreven, dat niet noodzakelijkerwijs overeenkomt met het evenwicht dat zou zijn ontstaan als daadwerkelijk betaald had moeten worden.

Een ander bezwaar tegen de 'één indicator methode' in het algemeen is dat statistici (te) grote invloed hebben op de uitkomsten ervan. Omdat statistici waarden moeten toekennen aan de verschillende facetten van welzijn, worden ze geacht te weten welk belang de maatschappij aan elk van deze toekent. Een objectieve benadering hiervan is vrijwel onmogelijk.

Een benadering met meer indicatoren: SESAME

Gelet op bovenstaande bezwaren heeft het CBS gekozen voor een 'meer indicatoren' benadering. Dit heeft geleid tot de ontwikkeling van een 'System of Economic and Social Accounting Matrices including Extensions' (SESAME)^{2) 3)} Het startpunt van de SESAME is de Social Accounting Matrix (SAM), die op haar beurt weer is gebaseerd op de Nationale rekeningen. In aanvulling daarop omvat het alle sociale en milieufactoren die van invloed kunnen zijn op het welzijn van individuen of de maatschappij als geheel. In de kern is SESAME een informatiesysteem dat, naast andere informatie, geïntegreerde indicatoren levert over verschillende aspecten van 'economisch welzijn'. Hiermee verschaft het de overheid en andere gebruikers de samenhangende informatie die nodig is om op dit terrein besluiten te kunnen nemen en te onderbouwen. SESAME is niet bedoeld om een oordeel te vellen over de bijdrage van de verschillende onderdelen aan welzijn. Dat is een taak voor politici en andere gebruikers.

7.1 De 'productieketen' van welzijn, zoals weergegeven in de SESAME

²⁾ Keuning, Steven, 1996. *Accounting for economic development and social change*. IOS Press, Amsterdam.

³⁾ Keuning, Steven, 1997. *SESAME: an integrated economic and social accounting system*. International Statistical Review 65(1), blz. 111–121.

Het idee achter de SESAME is, wat men zou kunnen noemen, een 'productieketen' voor welzijn⁴⁾. Deze kan voor een gesloten economie schematisch worden weergegeven als in figuur 7.1. Aan het begin van de keten en in het midden van de figuur staan mensen, tijd en middelen. Het zijn de mensen die in de beschikbare tijd met de beschikbare middelen welzijn 'produceren'. *Mensen* staat voor de totale bevolking van een land. Deze kan worden verdeeld naar huishoudenstype en verbijzonderd naar kenmerken die van belang zijn voor het consumptiegedrag, de mogelijkheden om inkomen te verwerven en voor welzijn (leeftijd, geslacht, woonplaats, positie op de arbeidsmarkt, opleiding, gezondheid enzovoort). *Tijd* is de 24 uur per dag maal 365 dagen per jaar die men beschikbaar heeft voor consumptie, betaalde activiteiten (inkomstenverwerving), onbetaalde productieve activiteiten, ontspanning en persoonlijke verzorging. *Middelen* heeft niet alleen betrekking op de 'klassieke' productiemiddelen als gebouwen en machines, maar ook op minder tastbare productiemiddelen als natuurlijke hulpbronnen, natuurlijke omgeving, kennis, leiderschap, organisatieconcepten, sociale structuren en netwerken en sociale cohesie. Ook deze minder tastbare middelen zijn van invloed op de capaciteit om nu en in de toekomst welzijn te 'produceren'.

Mensen, tijd en middelen worden met elkaar gecombineerd in het productieproces. Daarbij wordt inkomen gegenereerd. Dit is de tweede stap in de productieketen voor welzijn. Deze tweede stap komt overeen met de conventionele economische kringloop. Productie omvat hier ook alle productie waarbij geen inkomen wordt gegenereerd, zoals vrijwilligerswerk en onbetaalde productieve activiteiten binnen huishoudens. Hiermee is de hier beschreven kringloop uitgebreider dan de kringloop die wordt beschreven in de Nationale rekeningen. Het verworven inkomen wordt vervolgens verdeeld en gebruikt voor consumptie en sparen. De productie van welzijn gaat echter een stap verder dan de geldstromen in de conventionele economische kringloop.

Het einde van de keten bestaat uit allerlei 'kenmerken' van welzijn. Voor een belangrijk deel worden deze uitgedrukt in eenheden anders dan geld. De conversie van consumptie in niet-monetaire kenmerken van welzijn wordt afgebeeld in het linker deel van figuur 7.1. Het gaat hierbij onder meer om de beschikbaarheid van basisbehoeften, gezondheid, opleiding, veiligheid, huisvesting en entertainment. De conversie van onbetaalde productieve activiteiten naar welzijnskenmerken staat rechtsboven. Idealiter worden huishoudelijke diensten als kinderopvang en huishoudelijk werk in fysieke eenheden gemeten. Als deze niet beschikbaar zijn, kan de tijd die daaraan is besteed dienen als proxy.

⁴⁾ Keuning, Steven, 1998. *Accounting for welfare with SESAME. Household Accounting: Experiences in the Use and Concepts and Their Compilation; Studies in Methods, Series F, No. 75* (Verenigde Naties, New York).

Welzijn wordt ook beïnvloed door de externe effecten van productie en consumptie (linksboven in de figuur). Het meest duidelijke voorbeeld hiervan is vervuiling. Vervuiling heeft dan ook expliciet een plaats in de SESAME in de vorm van de NAMEA (National Accounting Matrix including Environmental Accounts). Een ander voorbeeld is het volgen (consumeren) van onderwijs, wat leidt tot een toename van kennis. Ook vanuit de inkomensverwerving en inkomenshervreiding kunnen belangrijke kenmerken van welzijn worden afgeleid (rechtsonder). Twee voor de hand liggende voorbeelden hiervan zijn armoede en sociale uitsluiting omdat men niet participeert op de arbeidsmarkt of over een (te) laag inkomen beschikt.

Het is belangrijk om op te merken dat de uitkomsten van de economische kringloop en de productie van welzijn van vandaag invloed hebben op de uitkomsten van morgen. De middelen die nu worden geproduceerd, kunnen in de toekomst worden ingezet. Omgekeerd zijn de middelen die nu worden verbruikt in de toekomst niet meer beschikbaar. Dit geldt niet alleen voor de productie en het verbruik van 'klassieke' investeringsgoederen als infrastructuur, gebouwen, machines en software, maar ook voor de minder tastbare middelen als kennis. Enerzijds veroudert kennis en anderzijds wordt kennis op peil gebracht door onderwijs en (bij)scholing. Een ander voorbeeld: sociale uitsluiting nu beïnvloedt de kansen en de wil van mensen om in de toekomst te participeren op de arbeidsmarkt.

Een geïntegreerde en systematische benadering

Een belangrijk kenmerk van een systematische aanpak als de SESAME is dat gegevens op zodanige manier worden gepresenteerd dat de relaties tussen de verschillende welzijnskenmerken en de achterliggende economische kringloop zichtbaar gemaakt kunnen worden. Zo kan bijvoorbeeld de relatie zichtbaar gemaakt worden tussen productie en vervuiling, tussen werkgelegenheid, inkomen en onbetaalde activiteiten, tussen de productie van onderwijsdiensten en het opleidingsniveau van de bevolking, tussen sociale zekerheid en sociale uitsluiting, tussen het aanbod van medische diensten en gezondheid.

Een tweede kenmerk is dat de gegevens statistisch op elkaar zijn afgestemd. Dit houdt onder meer in dat (a) verschillen in definities en classificaties zijn opgeheven, (b) dat er is bijgeschat voor ontbrekende informatie waardoor de uitkomsten 'volledig' zijn en geen lacunes meer bevatten, en (c) dat administratieve en respondent-vriendelijke concepten zijn omgevormd naar een consistent statistisch concept waardoor de gegevens onderling beter vergelijkbaar zijn en beter vergelijkbaar tussen landen en door de tijd. Een gevolg hiervan is dat de gegevens in de SESAME veelal betrouwbaarder zijn dan de oorspronkelijke brongegevens. Dit is vooral zo als alle onderdelen van de SESAME simultaan worden samengesteld, waarbij gebruik wordt gemaakt van de verbanden die bestaan tussen de verschillende onderdelen en rekening wordt gehouden met de sterke en zwakke aspecten van de verschillende onderliggende bronnen.

Een derde kenmerk van de SESAME is de modulariteit. Het is mogelijk de verschillende delen van de SESAME volgtijdelijk te ontwikkelen zonder daarmee de onderlinge samenhang uit het oog te verliezen. De keuze van te ontwikkelen modules kan daarbij afhangen van de wensen van gebruikers en de beschikbaarheid van brongegevens. Ook biedt dit de mogelijkheid om op kleine schaal te experimenteren en pilot-modules te ontwerpen. De eerste stap in de ontwikkeling van de SESAME was de ontwikkeling van een Social Accounting Matrix (SAM)^{5) 6)}. Hierin wordt de inzet van arbeid in de verschillende bedrijfstakken verbijzonderd naar het opleidingsniveau van de werknemers, en wordt de inkomensverwerving, -herverdeling en -besteding door huishoudens verbijzonderd naar huishoudentype. Inmiddels wordt de SAM jaarlijks samengesteld.

Min of meer gelijktijdig met de SAM is een module ontworpen waarin de relatie tussen productie en milieu wordt beschreven^{7) 8)}. De nadruk in de NAMEA ligt op milieuvervuiling. Bij het beschrijven daarvan is aansluiting gezocht bij de indeling in milieuthema's zoals die in het Nederlandse milieubeleid wordt gehanteerd. Ook de NAMEA wordt inmiddels al vele jaren samengesteld en nog voortdurend uitgebreid met nieuwe milieuthema's, zoals waterverbruik.

In de SESAME is het niet nodig om altijd de definities te volgen zoals die zijn vastgelegd in het SNA'93 of het ESR'95. De eerste module waarin een definitie uit het SNA werd geamendeerd, was de tijdbestedingsmodule^{9) 10)}. Op enkele uitzondering na worden in de Nationale rekeningen alleen activiteiten beschreven die productief zijn en waarvoor wordt betaald. Activiteiten waar niet voor wordt betaald, vallen in het algemeen buiten de 'productiegrens'. In de tijdbestedingsmodule is de productiegrens verlegd en worden ook productieve activiteiten beschreven waarvoor niet wordt betaald. Daarnaast biedt deze module de mogelijkheid de niet-productieve onbetaalde tijd (ontspanning, persoonlijke verzorging en rusten) te beschrijven. Hiermee wordt een volledige beschrijving gegeven van de besteding van de tijd zoals die is genoemd in het hart van de SESAME.

⁵⁾ Keuning, Steven, 1991. *A proposal for a SAM, which fits into the Next System of National Accounts*. Economic Systems Research 3(3).

⁶⁾ Timmerman, Jolanda en Peter van de Ven, 1994. *A Social Accounting Matrix for the Netherlands; Concepts and Results*. National Accounts Occasional Paper, No. NA-68 (CBS, Voorburg).

⁷⁾ Keuning, Steven, 1993. *An information system for environmental indicators in relation to the national accounts*. The value added of national accounting (CBS, Voorburg/Heerlen).

⁸⁾ De Haan, Mark en Steven Keuning, 1996. *Taking the environment into account; The NAMEA approach*. The Review of Income and Wealth 42(2).

⁹⁾ Kazemier, Brugt en Jeanette Exel, 1992. *The allocation of time in the Netherlands*. National Accounts Occasional Paper, No. NA-52 (CBS, Voorburg).

¹⁰⁾ Gringhuis, Gerda en Myriam van Rooijen-Horsten, 2002. *De integratie van onbetaalde arbeid in de Nationale rekeningen; Methode en uitkomsten tijdbestedingsmodule 1997*. (CBS, Voorburg).

Andere pilot-modules zijn een kennismodule waarin het aspect kennis en kennisverwerving expliciet zichtbaar wordt gemaakt en een sociaal-demografische module¹¹⁾. In deze laatste module wordt de relatie zichtbaar gemaakt tussen sociaal-demografische kenmerken van de bevolking en ieders positie op de arbeidsmarkt binnen het stelsel van de sociale zekerheid. Een recent onderzoek betreft de ontwikkeling van een zogenaamde zorgmodule, waarin de vraag naar en het aanbod van zorg in Nederland in kaart wordt gebracht. In de volgende paragrafen wordt een aantal van de hierboven genoemde modules nader beschreven.

7.2 *Milieu: de NAMEA*

In de milieumodule van Nationale rekeningen (NAMEA) wordt de relatie tussen economie en milieu weergegeven. De NAMEA bestaat uit het raamwerk van Nationale rekeningen waarin aanbod en gebruik in monetaire eenheden worden uitgedrukt, met daaraan gekoppeld volledig geïntegreerde milieurekeningen, waarin input (natuurlijke hulpbronnen) en output (emissies, afval en effluenten) in fysieke eenheden worden weergegeven. Door op een systematische manier informatie over economie en milieu bij elkaar te brengen kunnen effecten van milieu- en economisch beleid op een objectieve manier geanalyseerd worden.

Emissies van verschillende verontreinigende stoffen worden weergegeven per bedrijfstak of, wanneer direct veroorzaakt door huishoudens, toegewezen aan consumptieve doeleinden. Alle vervuilende stoffen worden uiteindelijk gegroepeerd naar hun bijdragen aan een milieuthema zoals broeikaseffect, ozonlaagaantasting, verzuring, vermisting, afval en verandering in natuurlijke hulpbronnen. Deze milieuthema's sluiten aan bij het nationale milieubeleid en zijn vergelijkbaar met de macro-economische indicatoren uit de Nationale rekeningen.

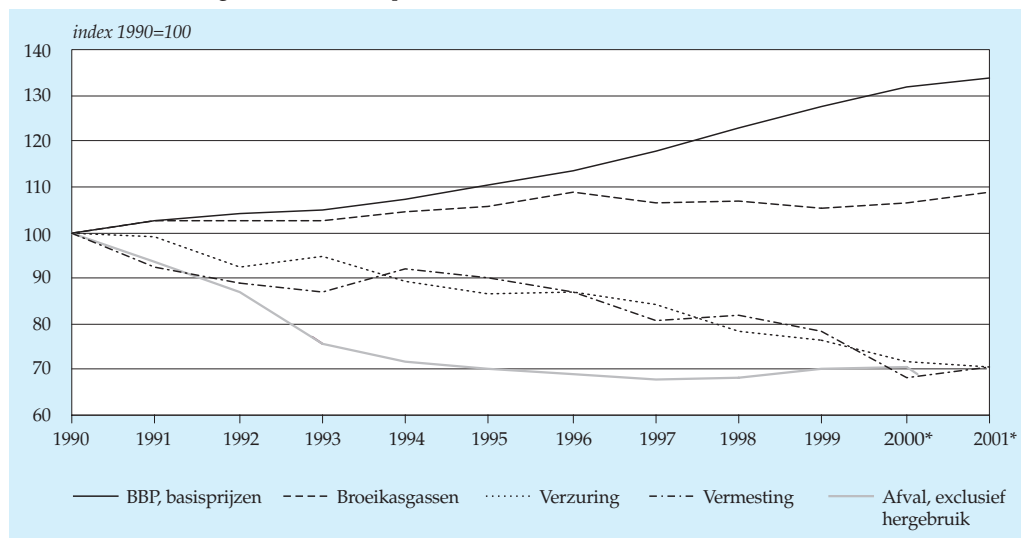
De belangrijkste bron voor de emissies van verschillende stoffen is de emissie-registratie. De definities, die aan de samenstelling van deze emissiecijfers ten grondslag liggen, wijken op een aantal punten af van de Nationale rekeningen definities. Bij de samenstelling van de emissies volgens de NAMEA wordt aangesloten op de Nationale rekeningen definities. Hierdoor kunnen de verschillende gepresenteerde emissiecijfers van elkaar afwijken (zie kader 7.b).

De stagnatie van de economische groei in 2001 heeft niet geleid tot een duidelijk verminderde groei van de uitstoot van de belangrijkste milieubelastende stoffen. De relatief lage economische groei van 1,3% in 2001 ging gepaard met

¹¹⁾ Kazemier, Brugt, Steven Keuning en Peter van de Ven, 1999. *Measuring Well-being with an Integrated System of Economic and Social Accounts: An Application of the SESAME Approach to the Netherlands*. National Accounts Occasional Paper, No. NA-90 (CBS, Voorburg).

een toename van de emissie van broeikasgassen met 1,9%. De uitstoot van vermestende stoffen steeg met 3% en die van verzurende stoffen nam met 2% af.

7.2 Volume-ontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Uitstoot broeikasgassen neemt toe

De uitstoot van broeikasgassen CO_2 , N_2O en CH_4 (op basis van CO_2 -equivalenten) nam in het jaar 2001 met 1,9% toe ten opzichte van 2000. Deze stijging kwam voornamelijk doordat de emissie van CO_2 met 2,7% steeg. Door afname van de emissie van N_2O (-3,8%) en CH_4 (-1%) werd de toename in de totale uitstoot van broeikasgassen beperkt. De totale bijdrage van CH_4 en N_2O aan het broeikaseffect bedraagt in 2001 14,4%. De bijdrage van CO_2 is veel groter (85,6%).

De toename van de binnenlandse energieproductie was ook in 2001 weer een belangrijke factor in de stijging van de uitstoot van broeikasgassen. De toename van emissies van broeikasgassen van 5,9% binnen deze sector gaat gepaard met een volumemutatie van 4,4% van de productie van deze bedrijfstak. Van de totale toename van CO_2 emissies wordt ruim de helft veroorzaakt door de energieproducenten. Ook dragen de Nederlandse huishoudens voor een belangrijk deel bij aan de toename van CO_2 emissies: de CO_2 emissie nam toe met 2,6% (ruim 17% van de totale toename van CO_2 emissies).

Ten opzichte van 1990 is de uitstoot van broeikasgassen in 2001 met 8,6% toegenomen. De grootste toename in die periode vond plaats bij de energieproducenten, de transportsector en de huishoudens. Per eenheid product is de uitstoot sinds 1990 wel duidelijk afgenomen (-19%).

In het Kyoto-protocol is afgesproken de uitstoot van broeikasgassen met 6% terug te dringen ten opzichte van de situatie in 1990. Hiertoe is een internationaal geharmoniseerd cijfer vastgesteld: het Intergovernmental Panel on Climate Change-cijfer (IPCC). De berekening volgens het IPCC-voorschrift wijkt op een aantal belangrijke punten af van de hierboven gehanteerde berekeningswijze (zie kader 7.b). Voor Nederland is een daling van dit gestandaardiseerde cijfer van 6% afgesproken.

Kader 7.a

Het Kyoto-verdrag

Reductiedoelstelling broeikasgassen in de periode 2008–2010

In het 'Kyoto-protocol' is vastgelegd dat Nederland in de periode 2008–2010 de uitstoot van broeikasgassen met 6% gereduceerd zal hebben ten opzichte van het referentiejaar 1990. Nederland is hiermee een internationale verplichting aangegaan maatregelen te treffen om dit doel te bereiken. Nederland heeft ervoor gekozen om de helft van de doelstelling met binnenlandse maatregelen te bewerkstelligen en de andere helft in het buitenland te kopen, via Joint Implementation (Nederland investeert in een emissiereductieproject in een ander land met een reductiedoelstelling) en het Clean Development Mechanism (Nederland stimuleert emissiereductie en duurzame ontwikkeling in een ontwikkelingsland). De binnenlandse maatregelen staan in de Uitvoeringsnota Klimaatbeleid van het Ministerie van VROM en variëren van versterkte handhaving van de snelheidslimieten, intensivering van het energiebesparingsbeleid tot verbeteringen van industriële productieprocessen. Zo wordt bijvoorbeeld voor de decentrale opwekking van energie bij grote industriële bedrijven het gebruik van warmte-krachtkoppeling gestimuleerd. Warmte-krachtkoppeling (WKK) is een gunstiger energieomzettingstechniek, omdat deze gecombineerde productie van zowel electriciteit als warmte minder inzet van brandstof vergt dan de som van afzonderlijk productie van warmte en electriciteit.

Mobiliteit neemt toe

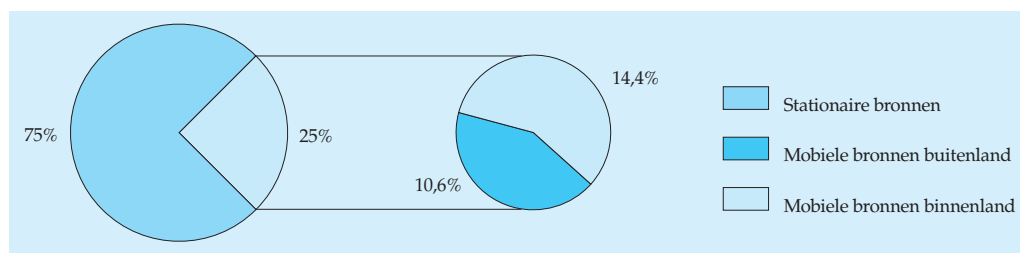
Het aandeel broeikasgassen, veroorzaakt door mobiele bronnen, bedraagt in 2001 een kwart van de totale uitstoot van broeikasgassen. In de periode tussen 1990 en 2001 zijn de broeikasgassen veroorzaakt door mobiele bronnen met 22,7% toegenomen. De uitstoot van broeikasgassen door stationaire en mobiele bronnen samen nam in dezelfde periode toe met 8,6%.

Het aantal kilometers dat afgelegd werd door het wegverkeer is in de periode 1990–2001 toegenomen met 33%. Het brandstofverbruik (per afgelegde kilometer) van wegvervoermiddelen is gemiddeld slechts met 3,6% verminderd. Een belangrijke factor hierin is dat de efficiencyverbetering van de verbrandingsmotoren nagenoeg geheel wordt gecompenseerd door de verschuiving van relatief lichte naar zwaardere vervoermiddelen. De emissies die bijdragen aan verzuring van het milieu, zijn in de periode tussen 1990 en 2001 met bijna 40% afgenomen. De verandering in emissiefactoren hebben hierbij de belangrijkste rol gespeeld. Per hoeveelheid brandstof worden er door het gebruik

van katalysatoren en een veranderde samenstelling van de gebruikte brandstof minder vervuilende stoffen geëmitteerd. De emissiefactor voor NO_x is in deze periode met ruim 50% afgenomen en de emissiefactor voor SO₂ met bijna 90%.

Naast het wegverkeer leveren ook de bedrijfstakken vervoer over water en vervoer door de lucht een grote bijdrage aan de emissies door mobiele bronnen. De bijdrage aan CO₂ emissies door luchtvaart maakt in 2001 18,9% uit van de totale emissies van mobiele bronnen, in 1990 was dit 15,9%. In de NAMEA worden niet alleen de vervoeremissies die veroorzaakt worden boven of op Nederlands grondgebied geregistreerd, maar ook die emissies die door Nederlandse ingezetenen worden geëmitteerd in het buitenland. Van de totale hoeveelheid broeikasgasemissies door Nederlandse ingezetenen wordt 10,6% geëmitteerd in het buitenland. De emissies die bijdragen aan verzuring, worden voor 32,7% geëmitteerd in het buitenland; het grootste gedeelte hiervan wordt veroorzaakt door de internationale scheepvaart.

7.3 Bijdragen van stationaire en mobiele bronnen (zowel door Nederlandse ingezetenen in het binnenland als het buitenland) aan de emissie van broeikasgassen, 2001*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Kader 7.b

Verschillen in de definities van de kooldioxide uitstoot

In onderstaande tabel is de samenhang tussen een aantal definities met betrekking tot de uitstoot van kooldioxide (CO₂) nader geïllustreerd. Hierbij gaat het om het CO₂-totaal op voorschrift van het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), om het totaal zoals gepubliceerd in de 'Milieubalans' van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu en om de emissie zoals die wordt berekend door het CBS (actuele emissie). Deze wordt weergegeven in de NAMEA (National Accounting Matrix including Environmental Accounts). Bij het CBS-cijfer wordt onderscheid gemaakt tussen de totale emissie van CO₂ in Nederland en de emissie door ingezetenen. Dit laatste cijfer is rechtstreeks te relateren aan de macro-economische kerngegevens, ontleend aan de Nationale rekeningen (bruto binnenlands product, consumptie, enz.). Hieronder worden de verschillen in het kort toegelicht.

Aansluitingstabel koolstofdioxide-emissies CO₂ in Nederland

	1990	1995	1999	2000*	2001*
	<i>mld kg</i>				
1. Stationaire bronnen ¹⁾	135	145	142	145	151
2. Mobiele bronnen volgens CBS	29	32	36	38	38
3. Mobiele bronnen volgens IPCC	29	32	35	35	36
4. Kort-cyclische CO ₂	5	4	6	6	6
5. Totaal, IPCC = 1 + 3 – 4 (Kyoto-protocol)	160	173	171	175	180
6. Temperatuurcorrectie	6	3	5	5	2
7. Totaal, Milieubalans (RIVM) = 5 + 6	166	176	176	180	183
8. CBS actuele emissie in Nederland= 1 + 2	164	177	178	183	189
9. Ingezetenen in het buitenland	23	23	26	26	26
Wegverkeer	4	5	5	5	5
Luchtvaart	11	10	12	12	12
Scheepvaart	8	9	9	9	9
10. Niet-ingezetenen in Nederland	2	3	3	3	3
Wegverkeer	1	1	1	1	1
Luchtvaart	0	0	0	0	0
Scheepvaart	1	1	2	2	2
11. Totale emissie door ingezetenen, NAMEA (CBS) = 8 + 9 – 10	185	198	201	206	211

¹⁾ Stationaire bronnen is inclusief kort-cyclische CO₂.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens; RIVM, Milieubalans.

Voor het voeren van internationaal beleid is door het *Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)* een voorschrift opgesteld op basis waarvan per land de emissie van broeikasgassen wordt vastgesteld en gerapporteerd. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop, zoals het verbranden van biomassa in houtkachels en biochemische processen, buiten beschouwing. Hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. De vervuiling door verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie. Daarnaast wordt bunkering (afleveringen van brandstof aan vliegtuigen en schepen) afzonderlijk gerapporteerd. Op deze wijze kan samen met bunkering een mondiaal dekkend CO₂-totaal worden vastgesteld. Bij de reducties die in het Kyoto-protocol per land of regio zijn vastgelegd blijft bunkering echter buiten beschouwing.

Het RIVM publiceert jaarlijks 'de Milieubalans'. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-getal, waarop aansluitend een zogenaamde temperatuurcorrectie wordt toegepast. Hiermee wordt het verbruik van aardgas gecorrigeerd voor een koud dan wel een warm jaar, ten einde de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies inzichtelijk te maken. Ook in de Milieubalans blijft de emissie van CO₂ samenhangend met bunkering buiten beschouwing.

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂ in Nederland. Hierbij gaat het om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de landsgrenzen. Afwijkend van het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland ongeacht waar de brandstof is getankt. Evenals bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt opgevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kan de actuele emissie (CBS-cijfer) en het IPCC-cijfer een stijging vertonen, terwijl de indicator in de Milieubalans juist afneemt of gelijk blijft. Dit is in 2001 overigens niet het geval.

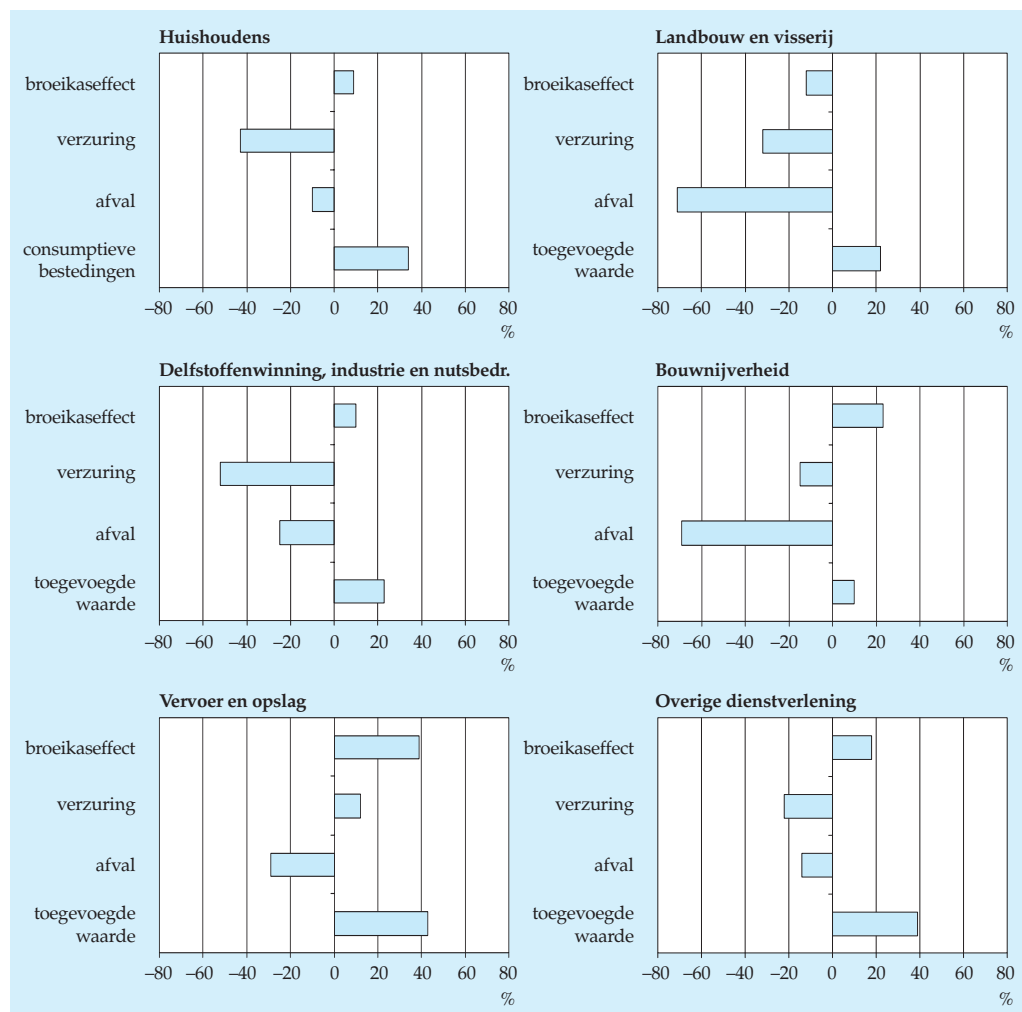
De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt in aangepaste vorm gepresenteerd in de NAMEA. In de NAMEA wordt de milieudruk weergegeven in relatie tot de Nederlandse economie, verbijzonderd naar bedrijfstakken en consumptiedoeleinden. Bij de aansluiting van milieugegevens op de economische kerngegevens van de Nationale rekeningen, is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de Nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezetenen producenten. De productie zelf en de hiermee samenhangende vervuiling kan echter ook in het buitenland plaatsvinden. Hierbij gaat het voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd veroorzaken niet-ingezetenen enige vervuiling binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de vervuiling samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de vervuiling van ingezetenen in het buitenland (regel 9 in bovenstaande tabel) minus de vervuiling van niet-ingezetenen in Nederland (regel 10). De benodigde informatie hierover kan in belangrijke mate worden ontleend aan de Nationale rekeningen. Hierin wordt bij het berekenen van de productiekosten van transportbedrijven het verbruik van brandstoffen in zowel het binnenland als daarbuiten meegeteld. Deze verbruikgegevens liggen vervolgens ten grondslag aan de berekening van luchtmissies die samenhangen met het internationaal transport door Nederlandse ondernemingen.

Afname van vermestende stoffen stagneert

Nadat in 2000 nog een forse afname van de uitstoot van vermestende stoffen was gerealiseerd, nam in 2001 de uitstoot weer met 2% toe. De aanvoer van vermestende stoffen naar de bodem nam wel af in 2001, maar de afvoer van deze stoffen nam nog sterker af. De afvoer van stikstof via kuilgras nam in 2001 met 12% af (19 mln kilo N). Deze daling werd veroorzaakt door zowel een afname van de productie van kuilgras als een afname in het stikstofgehalte van het geproduceerde kuilgras. De verminderde productie van dit gras is overigens niet terug te vinden in de productiecijfers van Nationale rekeningen, omdat het hier om interne leveringen gaat. Ook een daling in de productie van de akkerbouwgewassen aardappelen en suikerbieten is van invloed geweest op de verminderde afvoer van vermestende stoffen via gewassen. Gedurende de gehele periode tussen 1990 en 2001 nam de uitstoot met 26% af. Deze afname wordt voor 66% veroorzaakt door een afname van vermesting in de landbouw.

Het Nederlandse mestbeleid was tot 1998 voornamelijk gericht op de vermindering van de hoeveelheid fosfaat uit dierlijke mest. Op 1 januari 1998 is het mineralenaangiftesysteem (MINAS) van kracht geworden. Boeren die de zogenaamde verliesnorm overschrijden moeten hiervoor een heffing betalen. In 2000 hebben de boeren zelf berekend dat zij hiervoor zo'n vijftig miljoen euro aan heffingen moeten betalen. Dit systeem moet er onder andere toe leiden dat de Nederlandse landbouw gaat voldoen aan de Europese Nitraatrichtlijn die vanaf 2003 gaat gelden. Nitraat is naast zijn eutrofiërende werking op het oppervlaktewater ook een gevaar voor de volksgezondheid als het via het opgepompte grondwater in het drinkwater terechtkomt. Met de zuivering van nitraat uit drinkwater zijn hoge kosten gemoeid.

7.4 Procentuele verandering van milieu-indicatoren in vergelijking met de volumegroei van consumptieve bestedingen en toegevoegde waarde in 2001* ten opzichte van 1990

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Economische groei 1990–2001 sterker dan groei in milieudruk

De economische groei was in de periode 1990–2001 hoger dan de overeenkomstige toename van de verschillende vervuilingscategorieën. Ook de volumegroei van de consumptieve bestedingen door huishoudens was sterker dan de toename in de verschillende vervuilingscategorieën.

Bij de transport- en opslagbedrijven was de procentuele toename van de emissie van broeikasgassen en verzuring het hoogst. De toename in de emissie van broeikasgassen loopt bijna parallel met de volumegroei van de toegevoegde waarde in deze bedrijfstak. Bij de bouwnijverheid is te zien dat de volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde achterblijft bij de relatief hoge toename (23%) van de broeikasgasemissies. Wel is er binnen deze sector een aanzienlijke reductie gerealiseerd van de afvalproductie.

De consumptieve bestedingen van huishoudens zijn in de afgelopen elf jaar met 34% gestegen. Het broeikaseffect is gedurende die periode met 9% toegenomen. De uitstoot van broeikasgasemissies door huishoudens door toegenomen mobiliteit nam in deze periode met 19% toe. Zowel verzuring als afval lieten een daling zien in de periode 1990–2001. Overigens nam ook dit jaar de uitstoot van verzurende stoffen door huishoudens weer af met 3,8%.

Kader 7.c

Voor wie wordt er vervuild?

Hoeveel verontreinigende stoffen producenten uitstoten bij de productie van goederen en diensten is direct af te leiden uit de NAMEA. Met behulp van input-output analyse is het ook mogelijk te berekenen voor wie zij het milieu belasten. De emissies door bedrijfstakken worden dan toegerekend aan de finale vraag door huishoudens, overheid, naar investeringen en door de vraag uit het buitenland. Ook aan de invoer van goederen en diensten wordt een CO₂-emissie toegerekend. Bij deze berekeningen wordt gedaan alsof bij de productie van ingevoerde goederen dezelfde hoeveelheid CO₂ geëmitteerd wordt als wanneer ze door Nederlandse bedrijven waren voortgebracht. De emissies door de bedrijfstakken bestaan dan uit de aan hen toegerekende emissies die vrijkomen tijdens de productie van goederen bestemd voor één van de finale verbruikscategorieën. Dit is inclusief de emissies die gepaard gaan met de productie van de door hen verbruikte intermediaire goederen.

Deze emissies kunnen aanzienlijk afwijken van de in tabel weergegeven emissies. Een goed voorbeeld hiervan is de energiesector. De directe CO₂ emissies die deze sector veroorzaakt tijdens het productieproces, vormen meer dan 25% van de emissies door producenten. Echter, het grootste gedeelte van de geproduceerde elektriciteit wordt door andere bedrijfstakken verbruikt voor de productie van allerlei goederen en diensten. Uit de input-output analyse blijkt dan ook dat de aan finale vraag toegerekende emissies door de energiesector een veel kleiner deel uitmaken van de totale emissies (14%). Hetzelfde geldt voor de landbouw. Veel van de emissies worden gegenereerd tijdens de productie van producten die bestemd zijn voor bijvoorbeeld de voedingsmiddelenindustrie.

De open economie van Nederland wordt ook duidelijk gereflecteerd in de 'import' en 'export' van emissies. Van de emissies die gepaard gaan met de totale binnenlandse productie wordt ruim de helft geëmitteerd ten behoeve van productie voor de export.

Toegerekende CO₂-emissies naar eindproducten¹⁾, 2001*

	Con- sumptie huis- houdens	Con- sumptie overheid	Inves- teringen	Uitvoer	Totaal
	%				
Landbouw en visserij	0,3	–	0,1	2,9	3,3
Delfstoffenwinning	–	–	–	0,5	0,5
Industrie	1,6	–	0,6	18,8	21,0
Energie- en waterleidingbedrijven	6,9	–	0,5	0,4	7,8
Bouwnijverheid	–	–	1,9	–	2,0
Handel, horeca en reparatie	0,9	–	–	0,4	1,3
Vervoer	1,9	–	–	5,7	7,7
Overheid	0,2	3,1	0,1	–	3,5
Dienstverlening	3,9	0,7	0,3	0,8	5,8
Handels- en vervoersmarges	2,3	–	0,4	1,2	3,9
Totaal, productie binnenland	17,4	3,9	4,1	30,6	56,1
Invoer¹⁾	9,7	0,9	5,1	28,2	43,9
Totaal, productie binnenland + invoer	27,1	4,8	9,2	58,9	100,0

¹⁾ Uitgezonderd invoer van diensten en niet-concurerende invoer.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

7.3 De Social Accounting Matrix (SAM)

Macro-economie staat vaak ver af van de werkelijkheid zoals mensen die ervaren. Toch wordt de macro-economie voor een groot deel beïnvloed door individuele beslissingen. De gegevens over de relatie tussen mensen en de economie behandelen vaak afzonderlijke aspecten, zoals werkgelegenheid, inkomensverdeling en inkomensbesteding. In een Social Accounting Matrix (SAM) worden al deze gegevens zodanig bewerkt en gepresenteerd dat zij in hun macro-economische context kunnen worden geplaatst. Hiermee wordt de invloed van individuele beslissingen op macro-economische uitkomsten beter in beeld gebracht.

Centraal in de SAM staat de informatie over soorten arbeid en over huishoudensgroepen. Dit komt tot uiting in de onderverdeling van de sector huishoudens en de gedetailleerde presentatie van de arbeidsmarkt. Hierdoor ontstaat een volledige inkomenskringloop op meso-niveau, die bovendien op consistente wijze in de macro-economische context is ingepast.

Bij het samenstellen van de SAM is gebruik gemaakt van drie statistische systemen: de Nationale rekeningen, de arbeidsrekeningen en de sociaal-economische rekeningen. De arbeidsmarktgegevens in de SAM zijn gebaseerd op de arbeidsrekeningen; de detailinformatie over huishoudens is ontleend aan de sociaal-economische rekeningen. De drie statistieken zijn op zodanige wijze gecombineerd dat er een consistent en op de totalen van de Nationale rekeningen aansluitend systeem is ontstaan.

Een matrixpresentatie

In een Social Accounting Matrix (SAM) wordt een reeks rekeningen in een matrix gepresenteerd. Iedere rekening laat een bepaald economisch proces zien en de relatie daarvan met andere economische processen. Door de matrixpresentatie is het mogelijk voor iedere rekening de meest geschikte onderverdeling te gebruiken. Dit is een groot voordeel, omdat niet elk economisch proces dezelfde soort actoren heeft. Consumptie is bijvoorbeeld vooral een zaak van huishoudens, maar inkomen wordt grotendeels gegenereerd door personen.

7.5 Gedeelte van een geaggregeerde SAM (mln euro), 1999

TYPE REKENING		1. Goederen en diensten	2. Productie	3. Inkomensvorming	4. Primaire inkomensverdeling	5. Secundaire inkomensverdeling	6. Inkomensbesteding
	Indeling	Productgroepen	Bedrijfstakken	Toegevoegde waarde categorieën	Sectoren	Sectoren	Sectoren
1. Goederen en diensten	Productgroepen	Handels- en vervoersmarges	Intermediar verbruik				Consumptieve bestedingen
			357 116				273 119
2. Productie	Bedrijfstakken	Productie basisprijzen	Intermediar verbruik				
3. Inkomensvorming	Toegevoegde waarde categorieën		Toegevoegde waarde factorkosten				
			332 407				
4. Primaire inkomensverdeling	Sectoren			Netto nationaal gegenereerd inkomen factorkosten	Inkomen uit vermogen		
				275 411	119 214		
5. Secundaire inkomensverdeling	Sectoren				Netto nationaal inkomen marktprijzen	Inkomensoverdrachten	
					318 239	125 291	
6. Inkomensbesteding	Sectoren					Netto beschikbaar nationaal inkomen	Correctie pensioen-voorziening
						316 086	17 556
7. Kapitaaltransacties	Sectoren			Afschrijvingen			Netto nationale besparingen
				56 549			43 117

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

De inkomenskringloop

De inkomenskringloop is een begrip dat ten grondslag ligt aan de Nationale rekeningen. Het is echter duidelijker in een matrixpresentatie dan in de meer traditionele rekeningenpresentatie. Figuur 7.5 illustreert een gedeelte van de inkomenskringloop in een deel van de SAM. Het laat de onderlinge afhankelijkheid zien tussen productie, inkomensvorming, inkomens(her)verdeling en consumptie.

In een SAM worden inkomsten gepresenteerd in rijen en uitgaven in kolommen, zodat elke cel een geldstroom beschrijft van de groep actoren in de kolomkop naar de groep actoren in de rijkop. In de SAM staat de productie in rij 2, kolom 1, dit is cel (2,1). De gedetailleerde SAM presenteert de productie van goederen en diensten (productgroepen) door de verschillende bedrijfstakken. De tweede stap in de inkomenskringloop, de bruto toegevoegde waarde, staat in cel (3,2). Het laat per bedrijfstak de inkomensvorming door de verschillende toegevoegde waardecategorieën, arbeid en kapitaal, zien. De derde stap laat in cel (4,3) de inkomensverdeling zien, namelijk welke sectoren het in het binnenlandse productieproces gegenereerde inkomen ontvangen. Het gegenereerde inkomen, gepresenteerd in kolom 3 van cel (4,3), wordt overgedragen aan de verschillende sectoren in rij 4. In de vierde stap van de inkomenskringloop laat cel (5,4) het netto primair inkomen per sector zien, nadat in cel (4,4) de inkomens door inkomen uit vermogen herverdeeld zijn. Vervolgens bevat cel (6,5) het beschikbaar inkomen per sector, dat resulteert na de herverdeling van inkomen door voornamelijk belastingen, premies en uitkeringen. Deze vijfde stap van de inkomenskringloop is de schakel naar enerzijds de consumptieve bestedingen, cel (1,6), en anderzijds de besparingen, cel (7,6). Cel (1,6) geeft de zesde stap van de inkomenskringloop weer, de consumptieve bestedingen, die de cirkel rondmaakt en voor productie van goederen en diensten in stap 1 zorgt.

Inkomensvorming

Voor het volgen van de inkomenskringloop is het belangrijk te weten hoe inkomen in de eerste plaats gevormd wordt. De SAM geeft een gedetailleerde beschrijving van de inkomensvorming voor de verschillende productiefactoren. De beloning voor de productiefactor arbeid bestaat uit lonen en sociale premies ten laste van werkgevers. Voor elke bedrijfstak worden de lonen onderverdeeld naar de verschillende typen werknemers, dus naar geslacht en opleidingstype. Daarnaast worden ook gegevens over het aantal werknemers per bedrijfstak (in arbeidsjaren) samengesteld. Hierbij wordt dezelfde classificatie aangehouden.

In tabel 7.6 is te zien dat er grote verschillen bestaan tussen de bedrijfsklassen enerzijds en het type werknemers anderzijds. Het aandeel vrouwelijke werknemers (in arbeidsjaren, dus gecorrigeerd voor deeltijd) was in 1999 35%, iets hoger dan in 1995 (33,5%). De groei van het arbeidsvolume van vrouwelijke werknemers was dus hoger dan van mannen. In het bijzonder geldt dit voor hoger opgeleide vrouwen: de gemiddelde jaarlijkse groei was daar 5,3%, tegen 3,1% voor alle werknemers. In de zorg en overige dienstverlening is het aandeel hoger opgeleide vrouwen bijzonder hoog, 54% in 1995 en 55% in 1999. Dit komt overeen met bijna 23% van de vrouwelijke werknemers. Lager opgeleide vrouwen werken voornamelijk in de sector handel, horeca en reparatie, waar hun aandeel ongeveer 20% bedraagt.

In de bouwnijverheid is traditioneel het aandeel mannen hoog, bijna 95%. In de financiële en zakelijke dienstverlening is het aantal arbeidsjaren tussen 1995 en 1999 zeer sterk gestegen, gemiddeld 7,5% per jaar. Het aantal hoger opgeleiden steeg hier sterker dan het aantal lager opgeleiden.

7.6 Betaalde werkgelegenheid naar type werknemer en bedrijfsklasse

Betaalde werkgelegenheid naar type werknemer en bedrijfsklasse, 1999, in arbeidsjaren	Landbouw, bosbouw en visserij	Delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleiding-bedrijven	Bouwnijverheid	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en communicatie	Financiële en zakelijke dienstverlening	Overheid	Zorg en overige dienstverlening	Totaal

1 000 arbeidsjaren

Man, laag opleidingsniveau	34	329	173	276	141	214	74	59	1 300
Man, hoog opleidingsniveau	32	464	202	363	140	497	395	211	2 304
Vrouw, laag opleidingsniveau	12	82	10	202	30	164	41	98	638
Vrouw, hoog opleidingsniveau	9	100	11	203	51	272	213	446	1 305
Man	66	793	376	639	281	711	468	270	3 604
Vrouw	21	182	21	405	81	436	254	545	1 943
Totaal	87	975	397	1 044	362	1 147	722	815	5 547

Verdeling van type werknemers per bedrijfsklasse in %, 1999

Man, laag opleidingsniveau	39,1	33,7	43,7	26,5	39,0	18,7	10,2	7,2	23,4
Man, hoog opleidingsniveau	37,2	47,6	51,0	34,8	38,6	43,3	54,7	25,9	41,5
Vrouw, laag opleidingsniveau	13,3	8,4	2,5	19,3	8,2	14,3	5,7	12,1	11,5
Vrouw, hoog opleidingsniveau	10,4	10,2	2,9	19,4	14,1	23,7	29,5	54,8	23,5
Man	76,3	81,3	94,7	61,2	77,6	62,0	64,9	33,1	65,0
Vrouw	23,7	18,7	5,3	38,8	22,4	38,0	35,1	66,9	35,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Verdeling van type werknemers per bedrijfsklasse in %, 1995

Man, laag opleidingsniveau	43,8	35,6	44,8	25,6	42,0	20,0	12,0	7,3	24,9
Man, hoog opleidingsniveau	36,5	47,3	49,7	35,6	38,2	41,5	56,1	25,5	41,6
Vrouw, laag opleidingsniveau	10,5	8,6	2,2	21,0	9,3	15,1	5,6	13,5	11,9
Vrouw, hoog opleidingsniveau	9,2	8,5	3,3	17,8	10,4	23,4	26,3	53,7	21,6
Man	80,3	82,9	94,6	61,2	80,2	61,5	68,1	32,8	66,5
Vrouw	19,7	17,1	5,4	38,8	19,8	38,5	31,9	67,2	33,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Werkgelegenheid naar huishoudenstype

De arbeidsmarkt wordt in de SAM in beeld gebracht door de werknemers te onderscheiden naar geslacht en zeven opleidingsniveaus. Per bedrijfsklasse is van deze veertien soorten arbeid het loon en het arbeidsvolume opgenomen. Zo ontstaat inzicht in zowel het gebruik van arbeid per bedrijfsklasse als in het aanbod van de verschillende soorten arbeid per huishoudensgroep.

Ook de huishoudens zijn in veertien groepen onderverdeeld. Bij deze onderverdeling is gekeken naar de voornaamste bron van inkomen van het huishouden en de samenstelling van het huishouden. In deze paragraaf worden de veertien huishoudensgroepen geaggregeerd naar acht groepen, zie tabel 7.7, waarbij de achtste groep verder buiten beschouwing wordt gelaten. Het betreft hier institutionele huishoudens, zoals verzorgingstehuizen en gevangnissen.

7.7 Aantal huishoudens

	1990	1995	1999
	<i>x 1 000</i>		
Huishoudens met voornamelijk inkomen uit Loon			
Huishoudens			
Eenpersoons	686	769	1 034
Meerpersoons			
zonder minderjarige kinderen	1 347	1 453	1 486
met minderjarige kinderen	1 383	1 349	1 394
Zelfstandige bedrijfsuitoefening			
Overdrachtsinkomen i.v.m. ouderdom	382	428	479
Overige huishoudens			
Eenpersoons	691	789	801
Meerpersoons	693	752	802
Overige overdrachtsinkomen	880	976	786
Totaal	6 062	6 516	6 782

Bron: CBS, Sociaal Economische rekeningen.

Het type huishoudens met voornamelijk inkomen uit loon (voortaan genoemd werknemershuishoudens) zonder minderjarige kinderen is nu de grootste groep. In 1990 was het huishoudenstype werknemershuishoudens met minderjarige kinderen nog de grootste groep. Overigens laten deze beide groepen een groei zien, welke lager is dan de gemiddelde groei van het aantal huishoudens. Het huishoudenstype eenpersoons werknemershuishoudens is de afgelopen jaren heel sterk gegroeid: tussen 1995 en 1999 met gemiddeld 6,8% per jaar, tegen een totale groei van huishoudens van 1,0% per jaar.

In tabel 7.8 is de betaalde werkgelegenheid naar type werknemer en type huishouden in 1999 te zien. Het gaat hierbij om arbeidsjaren, dus er is gecorrigeerd voor deeltijdbanen. Arbeidsjaren van zelfstandigen worden hier buiten beschouwing gelaten. Het blijkt dat het aandeel vrouwelijke werknemers in huishoudens met voornamelijk inkomen uit zelfstandige bedrijfsuitoefening (voortaan genoemd huishoudens met winstinkomen) in 1999 veel groter was dan het aandeel mannelijke werknemers. Hetzelfde geldt voor de overige huishoudens, die voornamelijk bestaan uit huishoudens met uitkeringen anders dan pensioenuitkeringen. In deze groepen werden dus tweede inkomens voornamelijk door vrouwen verdiend.

7.8 Arbeidsvolume naar huishoudenstype en type werknemer, 1999

	Man, laag oplei- dings- niveau	Man, hoog oplei- dings- niveau	Vrouw, laag oplei- dings- niveau	Vrouw, hoog oplei- dings- niveau	Totaal
<i>1 000 arbeidsjaren</i>					
Huishoudens met voornamelijk inkomen uit Loon					
Huishoudens					
Eenpersoons	168	339	88	215	811
Meerpersoons					
zonder minderjarige kinderen	523	1 010	258	559	2 351
met minderjarige kinderen	520	878	204	336	1 938
Zelfstandige bedrijfsuitoefening	54	53	67	178	352
Overdrachtsinkomen i.v.m. ouderdom	25	15	5	7	52
Overige huishoudens	12	8	14	11	44
Totaal	1 302	2 304	637	1 305	5 547
<i>Verdeling type werknemers naar type huishoudens, in %</i>					
Huishoudens met voornamelijk inkomen uit: Loon					
Huishoudens					
Eenpersoons	20,7	41,9	10,9	26,5	100,0
Meerpersoons					
zonder minderjarige kinderen	22,3	43,0	11,0	23,8	100,0
met minderjarige kinderen	26,8	45,3	10,5	17,3	100,0
Zelfstandige bedrijfsuitoefening	15,3	14,9	19,2	50,6	100,0
Overdrachtsinkomen i.v.m. ouderdom	48,2	29,8	9,3	12,7	100,0
Overige huishoudens	26,4	17,5	32,3	23,8	100,0
Totaal	23,5	41,5	11,5	23,5	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

In elke groep werknemershuishoudens was het aandeel hoger opgeleide mannen in het arbeidsvolume het hoogst. Bij de hoger opgeleide vrouwen kwamen hier grote verschillen in aandelen arbeidsvolume voor tussen eenpersoonshuishoudens (26,5%), meerpersoonshuishoudens zonder kinderen (23,8%) en meerpersoonshuishoudens met kinderen (17,3%). Het eerste verschil kan met de leeftijd te maken hebben, alleenstaande vrouwen zijn over het algemeen jonger en hoger opgeleid dan vrouwen met een partner. Het tweede verschil kan komen doordat vrouwen met minderjarige kinderen minder aan het arbeidsproces deelnemen. Overigens lijken bovenstaande verschillen af te nemen: in 1995 waren de percentages nog respectievelijk 28,7%, 22,8% en 14,3%. Hoewel het aantal meerpersoons werknemershuishoudens zonder kinderen slechts 21% van het totaal aantal huishoudens was, leverde deze groep 42% van de vrouwelijke werknemers.

Verdeling van inkomens over de huishoudens

In de volgende stap van de kringloop wordt het gegenereerde inkomen (lonen en sociale lasten en exploitatieoverschot/gemengd inkomen) verdeeld over de huishoudens en andere binnenlandse sectoren, gebaseerd op het bezit van de productiefactoren arbeid en kapitaal. De lonen worden onderverdeeld naar de verschillende typen werknemers, dus naar geslacht en opleidingstype en naar het huishoudenstype waartoe de betreffende werknemer behoort. De lonen gaan voor het grootste deel naar werknemershuishoudens: gemiddeld 37 duizend euro per huishouden in 1999.

Uiteraard ontvingen huishoudens met winstinkomen het grootste gedeelte van het exploitatieoverschot/gemengd inkomen (43 duizend euro per huishouden in 1999), hoewel zij ook nog een aanzienlijk bedrag aan loon ontvingen (18 duizend euro per huishouden in 1999). Dit komt doordat bijvoorbeeld een ander lid van het huishouden elders in loondienst is.

7.9 Huishoudens, 1999

Huishoudens met voornamelijk inkomen uit:	Loon		Zelf- standige bedrijfs- uitoefe- ning	Overdrachts- inkomen i.v.m. ouderdom		Over- drachts- inkomen n.e.g.	Totaal	
	Een- persoons	Meerpersoons		Een- persoons	Meer- persoons			
		zonder minder- jarige kinderen						met minder- jarige kinderen
mln euro								
Gemengd inkomen (netto)	1 071	4 402	5 747	20 628	838	1 838	1 048	35 572
Lonen (+)	23 221	65 629	55 530	8 629	174	1 334	973	155 490
Sociale premies ten laste van werkgevers (+)	5 157	15 973	13 334	1 031	41	311	596	36 443
Betaald inkomen uit vermogen (-)	1 589	6 162	6 680	4 706	316	963	501	20 917
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	2 975	9 032	7 321	1 685	2 631	6 170	337	30 151
Overig ontvangen inkomen uit vermogen (+)	774	2 685	1 634	3 668	2 316	3 216	659	14 953
Primair inkomen	31 608	91 558	76 886	30 935	5 684	11 907	3 113	251 692
Belasting op inkomen en vermogen en sociale premies ¹⁾ (-)	15 519	47 637	39 596	8 244	5 599	12 189	3 940	132 722
Per saldo betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	51	255	447	274	-51	82	-44	1 014
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	1 915	9 929	8 627	1 607	12 857	21 204	11 627	67 765
Netto beschikbaar inkomen	17 954	53 596	45 470	24 025	12 994	20 840	10 843	185 721
Consumptieve bestedingen (-)	18 669	49 132	50 954	17 674	12 972	21 040	13 293	183 735
Correctie pensioenvoorziening (+)	3 613	10 183	8 860	1 246	-1 946	-4 326	60	17 690
Netto besparingen	2 899	14 646	3 377	7 596	-1 925	-4 526	-2 390	19 677
Aantal huishoudens	1 034	1 486	1 394	479	801	802	786	6 782

¹⁾ Inclusief pensioenpremies resp. -uitkeringen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Van het totaal gegenereerde inkomen in Nederland, bestaande uit beloning van werknemers en netto exploitatieoverschot/gemengd inkomen, kwam 83% toe aan huishoudens en 17% aan de niet-financiële vennootschappen en financiële instellingen. De lonen namen van het gegenereerde inkomen van huishoudens 68% in.

Door de toewijzing van de primaire inkomens aan de huishoudentypen is een begin gemaakt met de beantwoording van de vraag 'wie ontvangt wat?' Dat wil zeggen dat bekend is hoeveel inkomen elk huishoudtype ontvangt uit de directe deelname in het productieproces door het leveren van arbeid en/of kapitaal. Op deze manier wordt inzicht verkregen in een aantal oorzaken van ongelijkheid tussen de huishoudentypen.

Verdeling van inkomen uit vermogen over de huishoudens

Achter de term betaald inkomen uit vermogen schuilt voor het grootste gedeelte betaalde rente (meer dan 90%, behalve voor eenpersoons huishoudens met pensioen: 84%). Per huishouden betalen huishoudens met vooral inkomen uit winst de meeste rente, circa 10 duizend euro in 1999. Ongeveer de helft hiervan is rente die wordt betaald voor de bedrijfsvoering. De andere helft, hoofdzakelijk hypotheekrente, komt overeen met wat meerpersoonshuishoudens met vooral looninkomen gemiddeld betalen. De overige groepen huishoudens betalen veel minder rente, omdat ze veel vaker in huurwoningen wonen dan in koopwoningen. Een uitzondering daarop vormen de meerpersoonshuishoudens met pensioen, die vaak een groot deel van hun hypotheek al afgelost hebben.

Het ontvangen inkomen uit vermogen bestaat voor een deel uit het zogenaamde inkomen toegerekend aan polishouders. De opbrengsten verkregen uit de belegging van de in de loop van de jaren opgebouwde voorzieningen bij verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen, worden beschouwd als primair inkomen van polishouders. In werkelijkheid betalen de verzekeringsinstellingen deze bedragen niet aan de polishouders uit, maar voegen zij ze toe aan de voorzieningen. Om aan de eisen van het stelsel van Nationale rekeningen te voldoen, worden daarom de volgende toerekeningen gemaakt: eerst worden de bedragen toegerekend aan polishouders, die dit vervolgens terugbetalen als onderdeel van de premies.

Andere vormen van inkomen uit vermogen ontvangen de huishoudens wel. Dit bestaat voor meer dan de helft uit ontvangen rente, behalve bij huishoudens met vooral inkomen uit winst of uit overdrachtsinkomen (uitkeringen) anders dan pensioen. De eerste groep ontvangt ook een groot deel dividenden. De tweede groep ontvangt ook nog een redelijk deel dividenden, hoewel zij per huishouden minder ontvangen dan de overige huishoudentypen.

Inkomensherverdeling

De secundaire inkomensverdelingrekening toont het proces van inkomensherverdeling. Hier zijn met name de effecten van het overheidsbeleid op het beschikbaar inkomen van de verschillende huishoudensgroepen te zien. De belangrijkste onderdelen zijn enerzijds de betalingen van huishoudens in de vorm van belastingen op inkomen en vermogen en sociale premies, waaronder ook de pensioenpremies vallen en anderzijds de ontvangsten door huishoudens in de vorm van sociale uitkeringen, waaronder de pensioenuitkeringen. Verder zijn er nog overige inkomensoverdrachten die in tabel 7.9 per saldo opgenomen zijn. Dit betreft allerhande betalingen en ontvangsten, waaronder betalingen aan instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens, zoals verenigingen.

Het bedrag dat huishoudens afdragen aan premies betalen ze niet werkelijk: een gedeelte is al 'betaald' als sociale premies ten laste van werkgevers en als een gedeelte van het inkomen uit vermogen toegerekend aan polishouders. De rest wordt dus werkelijk door de huishoudens betaald. Voor huishoudens met winstinkomen en huishoudens met overdrachtsinkomen anders dan pensioen gaat hun om ruim driekwart van de totale premies en belastingen, bij de andere huishoudensgroepen om ongeveer de helft.

Wat betreft de sociale uitkeringen ontvangen de huishoudens met voornamelijk overdrachtsinkomen vanzelfsprekend het meeste, het is zelfs vrijwel gelijk aan hen beschikbaar inkomen.

Het resultaat van deze herverdeling is het beschikbaar inkomen per huishoudensgroep dat als saldo op de rekening is opgenomen.

Inkomensbesteding

De inkomensbestedingrekening toont onder andere voor elke huishoudensgroep de consumptie naar productgroepen en de besparingen. Op deze wijze worden via de uiteenlopende consumptiepatronen de inkomensverdeling en de productiestructuur met elkaar in verband gebracht. De consumptieve bestedingen kunnen echter ook naar goederen en diensten gepresenteerd worden. Dit geeft een beter beeld van het consumptiepatroon van huishoudens.

7.10 Huishoudens, 1999

Huishoudens met voornamelijk inkomen uit:	Loon			Zelf- standige bedrijfs- uitoefe- ning	Overdrachts- inkomen i.v.m. ouderdom		Over- drachts- inkomen n.e.g.	Totaal
	Een- persoons	Meerpersoons			Een- persoons	Meer- persoons		
		zonder minder- jarige kinderen	met minder- jarige kinderen					
	%							
Goederen	48,3	54,7	50,0	45,1	44,8	50,6	52,8	50,3
Voedings- en genotmiddelen	12,0	14,2	13,7	12,8	13,5	15,6	19,6	14,2
Voedingsmiddelen	6,8	8,5	8,9	8,2	8,9	10,2	11,3	8,8
Genotmiddelen	5,2	5,7	4,8	4,5	4,6	5,4	8,3	5,4
Duurzame consumptiegoederen	22,8	26,5	23,4	20,3	17,2	20,8	19,2	22,7
Overige goederen	13,5	14,0	12,9	12,0	14,1	14,1	14,0	13,4
Diensten	51,7	45,3	50,0	54,9	55,2	49,4	47,2	49,7
Huisvesting	17,8	10,9	18,0	14,8	25,4	16,8	20,4	15,4
Diensten m.b.t. horeca, recreatie en cultuur	7,9	7,4	5,3	6,6	5,1	6,2	4,9	6,3
Overige diensten	26,0	27,0	26,8	33,6	24,6	26,4	21,9	27,9
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 7.10 geeft voor 1999 de verdeling van consumptie per huishoudenstype over de verschillende goederen en diensten weer. Gemiddeld werd er 14% uitgegeven aan voedings- en genotmiddelen, 23% aan duurzame consumptiemiddelen, 13% aan overige goederen. Bij de diensten, die intussen bijna de helft van de huishoudensconsumptie voor zijn rekening neemt, werd van de totale huishoudensconsumptie 15% aan huisvesting uitgegeven.

In het algemeen gaven huishoudens met overig overdrachtsinkomen, de groep met het laagste inkomen, een hoger percentage uit aan voedings- en genotmiddelen dan de andere huishoudensgroepen, 20%. Meerpersoonshuishoudens zonder minderjarige kinderen geven een hoger percentage uit aan duurzame consumptiegoederen dan de overige huishoudensgroepen. Voor huisvesting geven alleenstaande gepensioneerden het meeste uit: ruim een kwart van hun consumptie-uitgaven. Eenpersoonshuishoudens met vooral

looninkomen geven als percentage van hun totale consumptie meer uit aan horeca, recreatie en cultuur dan de andere huishoudgroepen. De huishoudens met winstinkomen geven meer uit aan de overige diensten dan de andere huishoudensgroepen. Bank- en verzekeringsdiensten spelen hier een belangrijke rol.

Inkomensongelijkheid

De inkomensongelijkheid tussen de verschillende huishoudensgroepen komt duidelijk naar voren als de totale inkomsten per huishouden berekend worden. De totale inkomsten bestaan grofweg uit de beloning van werknemers, winstinkomen, inkomen uit vermogen en uitkeringen. De inkomsten per huishouden waren in 1999 het laagst voor huishoudens met overig overdrachtsinkomen, 19 duizend euro, en het hoogst voor huishoudens met winstinkomen, 78 duizend euro. De totale uitgaven bestaan grofweg uit de consumptieve bestedingen, belastingen, premies en betaalde rente. Ook deze waren het laagst bij huishoudens met overig overdrachtsinkomen, 22 duizend euro, maar het hoogst bij meerpersoons werknemershuishoudens met minderjarige kinderen, 64 duizend euro.

Bij deze opstellingen wordt echter geen rekening gehouden met verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens. Een beter beeld ontstaat bij berekeningen met zogenaamde equivalentiefactoren, afkomstig uit het budgetonderzoek. Equivalentiefactoren maken het mogelijk om inkomens van huishoudens met verschillende omvang en samenstelling beter met elkaar te vergelijken. Grofweg wordt onder een equivalentiefactor verstaan het quotiënt van het inkomen dat een huishouden nodig heeft om een bepaald welvaartsniveau te bereiken en het inkomen dat een standaardhuishouden nodig heeft om datzelfde welvaartsniveau te bereiken. Als standaardhuishouden wordt het eenpersoonshuishouden gebruikt.

Zowel de totale inkomsten per equivalentiefactor als de totale uitgaven zijn dan nog steeds het laagst voor huishoudens met overig overdrachtsinkomen, 15 duizend euro respectievelijk 17 duizend euro, maar het hoogst voor meerpersoons werknemershuishoudens zonder minderjarige kinderen, 49 duizend euro respectievelijk 43 duizend euro. Het grootste deel van de uitgaven bestaat uit consumptieve bestedingen. De verschillen in de consumptieve bestedingen leveren een iets ander beeld op dan bovenstaand beeld. Hoewel de totale inkomsten variëren van 15 duizend tot 49 duizend euro per equivalentiefactor, variëren de consumptieve bestedingen van 13 duizend bij de huishoudens met overig overdrachtsinkomen tot 23 duizend euro per equivalentiefactor bij de huishoudens met winstinkomen.

De besparingen van de huishoudens per huishoudenstype verdienen speciale aandacht. Voor huishoudens met overdrachtsinkomen waren de besparingen in 1999 negatief. Voor de huishoudens met voornamelijk pensioen is dat omdat de pensioenpremies als besparingen worden gezien en pensioenuitkeringen als ontsparingen. Als hiervoor gecorrigeerd wordt en er alleen gekeken wordt naar het verschil van beschikbaar inkomen en consumptieve bestedingen, kwamen in 1999 de eenpersoons werknemershuishoudens, de meerpersoons werknemershuishoudens met kinderen en de huishoudens met overig overdrachtsinkomen tekort.

7.4 De Tijdbestedingsmodule: betaalde en onbetaalde arbeid

In de Social Accounting Matrix (SAM) zijn gegevens over inzet van arbeid opgenomen, uitgedrukt in uren en gedetailleerd naar bedrijfstak, positie in de werkkring, geslacht en samenstelling van het huishouden. Daarbij worden echter nagenoeg alleen betaalde productieve activiteiten beschreven. In de Nationale rekeningen (en de SAM) wordt het voortbrengen van huishoudelijke en persoonlijke diensten die binnen hetzelfde huishouden worden geproduceerd en verbruikt (uitgezonderd het werk van betaald huishoudelijk personeel en de woondiensten door bewoners van een eigen huis) niet als productie beschouwd.

In het algemeen kunnen productieve activiteiten worden omschreven als activiteiten waarvan het gewenste resultaat ook bereikt kan worden als de handeling door een ander wordt verricht ('third-party criterion'). Onbetaalde productieve activiteiten, hier kortweg informele activiteiten genoemd¹²⁾, zoals het bereiden en opdienen van maaltijden en het verzorgen en opvoeden van kinderen, maken dus geen deel uit van de beschrijvingen in de Nationale rekeningen. Om zicht te krijgen op deze onbetaalde productieve activiteiten is als onderdeel van het SESAME-project een tijdbestedingsmodule ontwikkeld. Het doel van de tijdbestedingsmodule is het beschrijven van de formele én informele arbeid uitgedrukt in uren. Met behulp van de informele arbeidsuren is het eventueel mogelijk een schatting te maken van de toegevoegde waarde van de informele productie in huishoudens (zie kader 7.d). De aannames die hiervoor nodig zijn, zijn dusdanig arbitrair dat bij de samenstelling van de tijdbestedingsmodule hiervan is afgezien.

¹²⁾ De term informele activiteiten heeft hier een iets andere betekenis dan in het SNA'93 (zie ook DNE 2000, paragraaf 3.14).

Kader 7.d

Onbetaald werk gewaardeerd

Op een enkele uitzondering na speelt onbetaald werk geen rol in de Nationale rekeningen. Daarom blijft veel werk, veelal werk gedaan door vrouwen, onzichtbaar. Hierdoor bestaat het gevaar dat het 'economische' belang van onbetaald werk wordt onderschat. Voor bijvoorbeeld de vierde VN vrouwenconferentie in Beijing in 1995 was dit één van de redenen om, middels een resolutie, aan te dringen op het opnemen van onbetaald werk in de Nationale rekeningen. Een goede manier om onbetaalde arbeid zichtbaar te maken in de Nationale rekeningen is in de vorm van een module. In het algemeen volstaat het om zo'n module op te stellen in termen van tijd. Er zijn echter ook redenen om een dergelijke module in geld uit te willen drukken. Bijvoorbeeld vrouwengroepen in ontwikkelingslanden willen graag dat onbetaald werk door vrouwen in geld wordt uitgedrukt. Op die manier is het voor hen mogelijk om de positie van vrouwen in die landen op de politieke agenda te krijgen.

Een manier om de geldswaarde van onbetaald werk te bepalen is om de fysieke productie van onbetaald werk te meten en te waarderen (de zogenaamde productie- of outputmethode), bijvoorbeeld het aantal geproduceerde maaltijden gewaardeerd tegen de prijs van een maaltijd in een ongesubsidieerde kantine, het aantal kilo's wasgoed tegen de prijs bij een wasserette, het aantal meters geleverd raamkozijn tegen de prijs die daarvoor gangbaar is in de schildersbranche. Na aftrek van de gemaakte kosten – in genoemde voorbeelden zijn dit groenten en aardappelen, waspoeder, verf en kwasten – resteert de toegevoegde waarde.

Een alternatief is om direct de toegevoegde waarde te ramen (de zogenaamde inkomens- of inputmethode). Dit kan door een prijs toe te kennen aan de ingezette onbetaalde arbeid. Hiervoor zijn, ruwweg, twee methoden denkbaar. De eerste is om voor iedereen die onbetaald werk verricht de zogenaamde 'opportunity costs' of 'alternatieve kosten' te bepalen en deze te beschouwen als de prijs. Hierbij wordt er impliciet vanuit gegaan dat iemand de keus heeft tussen onbetaald werk en andere bezigheden. Voor iemand die betaald werk zou kunnen doen in plaats van onbetaald werk zijn de alternatieve kosten – en daarmee de prijs – gelijk aan de niet genoten inkomsten; voor iemand die geen betaald werk zou kunnen doen zijn de alternatieve kosten nihil. In de praktijk echter kan deze methode tot vreemde resultaten leiden, onder meer omdat er geen rekening mee wordt gehouden dat men onbetaald werk doet omdat men daar veel plezier aan beleeft. Veel mensen zouden voor geen goud het opvoeden van hun kinderen willen uitbesteden, voor anderen is klussen of tuinieren een hobby. Wat zijn dan de werkelijke alternatieve kosten?

Een tweede manier om een prijs toe te kennen aan onbetaald werk is om voor iedere onbetaalde activiteit het equivalent in de betaalde economie te bepalen en daar een uurloon aan te ontfemen. Zo zou men de prijs van een uur doe-het-zelven kunnen vergelijken met het uurloon van een bouwvakker of schilder, de prijs opvoeden met het uurloon van een kleuterleidster, en koken met het werk van een kok. De vraag is echter of de kwaliteit van het geleverde werk vergelijkbaar is, en zo nee, hoe daar dan voor te corrigeren. Een variant op de tweede methode is om van bovenstaande prijsdifferentiatie af te zien en het bruto minimum uurloon te beschouwen als de prijs van onbetaald werk. Dit veronderstelt impliciet dat onbetaalde productie van slechtere kwaliteit is dan betaalde productie, of dat onbetaald werk relatief inefficiënt is (wat geen van beide per se het geval is). Beide zijn redenen om niet meer dan het wettelijk verplichte minimum te willen betalen.

Geen van de genoemde methoden om de omvang van het onbetaalde werk te waarderen is honderd procent bevredigend. Wel zijn ze bruikbaar om, met een ruime marge, de orde van grootte af te schatten. Zo kan worden berekend dat, als men het onbetaalde werk (exclusief vrijwilligerswerk en reizen) tegen het bruto minimum loon had uitbesteed, hiervoor in 1987 een bedrag zou hebben betaald dat overeenkomt met ruim 75% van de consumptie van huishoudens. In 1997 zou dit percentage liggen op 65%.

Het tijdbestedingsonderzoek

Als bron voor de tijdbestedingsmodule is gebruikt gemaakt van gegevens over betaalde en onbetaalde arbeid uit het mini-tijdbestedingsonderzoek (Tbo). In het Tbo wordt mensen van 12 jaar of ouder gevraagd een dagboekje bij te houden waarin per kwartier, gedurende één dag, moet worden aangegeven welke activiteit is verricht. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een zogenaamde voorgecodeerde lijst van activiteiten. De gegevensinzameling vindt plaats op alle dagen van de week gedurende het gehele jaar.

Ten behoeve van de tijdbestedingsmodule zijn de activiteiten uit het tijdbestedingsonderzoek op basis van het 'third-party criterion' ingedeeld in productieve en niet-productieve activiteiten en zijn de productieve activiteiten opgedeeld in betaalde en onbetaalde arbeid.

Vervolgens zijn de gegevens uit het Tbo, betreffende het aantal werkzame personen en de uren besteed aan betaalde arbeid, consistent gemaakt met de Nationale rekeningen en de SAM. Een correctie op het aantal werkzame personen en de betaalde uren betekent eveneens een tegengestelde correctie op het aantal niet werkzame personen en de uren die niet worden besteed aan betaalde arbeid. De totale bevolkingsaantallen en het aantal uren in één dag zijn immers een hard gegeven. Dit levert een beschrijving van de betaalde en onbetaalde arbeid en vrije tijd op van de leden van huishoudens in Nederland, uitgedrukt in uren en uitgesplitst naar geslacht, leeftijd en samenstelling van het huishouden.

Betaalde en onbetaalde arbeid naar leeftijd

De tijdbestedingsmodule kan worden gebruikt om de relatie tussen formele en informele arbeid en de ontwikkelingen hiervan in de tijd nader te analyseren. Het laatste jaar waarvoor een volledige tijdbestedingsmodule is opgesteld, is 1997. In dat jaar werd door de bevolking van 12 jaar en ouder ruim een kwart van de beschikbare uren besteed aan productieve activiteiten: per persoon werd gemiddeld 9,8% besteed aan betaalde arbeid en 15,6% aan onbetaalde arbeid inclusief vrijwilligerswerk. Uitgedrukt in uren is de omvang van de onbetaalde arbeid ruim 1,5 keer zo groot als de omvang van betaalde arbeid. Bijna driekwart van de beschikbare tijd wordt besteed aan niet-productieve activiteiten (activiteiten zoals slapen, onderwijs volgen en activiteiten in de vrije tijd).

Wanneer per leeftijdscategorie wordt gekeken valt op dat personen van 25–44 jaar bijna eenderde van hun tijd besteden aan productieve activiteiten. Op de tweede plaats staan personen in de leeftijd van 45–64 jaar met een aandeel van 27,8%. Bij jongeren in de leeftijd van 12–24 jaar en ouderen boven de 65 jaar is dit aandeel veel kleiner, respectievelijk 14,1% en 16,6%. Bij jongeren in de leeftijd van 12–24 jaar bestaan de niet-productieve activiteiten echter voor een relatief groot deel uit tijd besteed aan studie/school, terwijl dit bij de overige leeftijdsgroepen niet het geval is. De tijd besteed aan studie zou men kunnen beschouwen als een investering in de toekomst.

7.11 Productieve en niet-productieve activiteiten naar leeftijd, 1997

	12–24 jaar	25–44 jaar	45–64 jaar	65+ jaar	Totaal
	%				
Productieve activiteiten	14,1	32,7	27,8	16,6	25,4
Betaalde arbeid	6,3	14,8	10,3	0,3	9,8
Onbetaalde arbeid	7,4	17,3	16,4	15,4	14,9
Huishoudelijk werk	2,9	7,1	8,4	10,0	7,1
Boodschappen	1,5	1,9	2,3	2,3	2,0
Verzorgen van kinderen	0,8	3,8	1,0	0,7	2,0
Verzorgen van familieleden en/of anderen	.	0,4	0,8	.	0,5
Doe-het-zelf activiteiten	0,7	1,8	2,3	1,6	1,7
Reizen (i.v.m. productieve activiteit)	1,2	2,3	1,7	0,4	1,6
Vrijwilligerswerk	.	0,6	1,1	0,9	0,7
Niet-productieve activiteiten	85,9	67,3	72,2	83,4	74,6
Studie / school	10,3	1,0	0,6	0,2	2,5
Overige niet-productieve activiteiten	75,6	66,3	71,6	83,2	72,0
Totaal te besteden uren	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Cellen met N < 50 personen bevatten een punt.

Bron: CBS, De integratie van onbetaalde arbeid in de Nationale Rekeningen; methode en uitkomsten tijdbestedingsmodule 1997.

Ook de verdeling van tijd over betaalde en onbetaalde arbeid verschilt per leeftijdsgroep. Wanneer we in meer detail kijken naar de samenstelling van onbetaalde arbeid, valt op dat de tijd die wordt besteed aan huishoudelijk werk toeneemt met de leeftijd. Door personen in de leeftijd van 25–44 jaar wordt relatief veel tijd (3,8%) besteed aan de verzorging van kinderen.

Betaalde en onbetaalde arbeid naar geslacht

Het aandeel uren dat wordt besteed aan productieve activiteiten is voor mannen en vrouwen vrijwel gelijk: ongeveer een kwart. Wanneer we kijken naar betaalde versus onbetaalde arbeid zien we wel degelijk verschillen. Mannen besteden 13,3% van hun beschikbare tijd in 1997 aan betaalde arbeid en 11,4%

aan onbetaalde arbeid. Voor vrouwen is de verdeling anders. Zij besteden 6,3% van hun beschikbare tijd aan betaalde arbeid en 18,3% aan onbetaalde arbeid. Het aandeel vrijwilligerswerk is voor mannen en vrouwen niet significant verschillend.

Met betrekking tot het doen van huishoudelijk werk is er sprake van aanzienlijke verschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen besteden 10,3% van hun beschikbare uren aan huishoudelijke werkzaamheden. Dit aandeel is bij de mannen aanzienlijk lager, namelijk 3,7%. Verder is het aandeel uren in de verzorging van kinderen bij vrouwen (2,7 %) twee keer zo hoog als bij de mannen (1,3%). Mannen besteden in 1997 daarentegen aan doe-het-zelf activiteiten ruim drie keer zo veel tijd als vrouwen (respectievelijk 2,5% en 0,8%).

7.12 Betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en niet-productieve activiteiten naar geslacht

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997
	%					
Productieve activiteiten	24,6	25,7	26,0	25,2	25,3	25,4
Betaalde arbeid	13,3	13,3	4,9	6,3	9,0	9,8
Onbetaalde arbeid	10,4	11,4	20,5	18,3	15,5	14,9
Huishoudelijk werk	3,7	3,7	13,9	10,3	8,9	7,1
Boodschappen	1,5	1,6	2,7	2,5	2,1	2,0
Verzorgen van kinderen	0,4	1,3	1,6	2,7	1,0	2,0
Verzorgen van familieleden en/of anderen	0,1	0,3	0,2	0,7	0,2	0,5
Doe-het-zelf activiteiten	2,7	2,5	1,1	0,8	1,9	1,7
Reizen (i.v.m. productieve activiteit)	2,0	2,0	0,9	1,3	1,4	1,6
Vrijwilligerswerk	0,9	0,9	0,6	0,6	0,8	0,7
Niet-productieve activiteiten	75,4	74,3	74,0	74,8	74,7	74,6
Totaal te besteden uren	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, De integratie van onbetaalde arbeid in de Nationale Rekeningen; methode en uitkomsten tijdbestedingsmodule 1997.

Betaalde en onbetaalde arbeid tussen 1987 en 1997

Tussen 1987 en 1997 is het aantal betaalde uren met 15,1% toegenomen. Voor een deel is dit het gevolg van de bevolkingsgroei (6,2%), maar voor het grootste deel is dit het gevolg van een toename van het gemiddeld aantal betaalde uren per persoon (8,9%). Het aandeel betaalde uren in de totaal beschikbare tijd is als gevolg hiervan tussen 1987 en 1997 gestegen van 9,0% naar 9,8%. Het aandeel van onbetaalde arbeid is gedaald van 15,5% naar 14,9%. De afgelopen tien jaar heeft er een verschuiving plaatsgevonden van onbetaalde arbeid naar betaalde arbeid.

Uit nader onderzoek blijkt dat deze verschuiving geheel voor rekening van de vrouwen komt. De arbeidsparticipatie van vrouwen is sterk toegenomen. Tussen 1987 en 1997 is het aandeel betaalde uren van vrouwen gestegen van 4,9% naar 6,3%. Ook het aandeel niet-productieve activiteiten is enigszins toegenomen. Het aandeel onbetaalde uren van vrouwen daalde daarentegen van 20,5% naar 18,3%. Bij de mannen heeft in beperkte mate een omgekeerde verschuiving plaatsgevonden: mannen zijn iets meer tijd gaan besteden aan onbetaalde arbeid ten koste van hun niet-productieve activiteiten. Het aandeel betaalde arbeid in de totale beschikbare tijd is per saldo praktisch gelijk gebleven. Het aandeel uren besteed aan vrijwilligerswerk is zowel voor mannen als voor vrouwen vrijwel gelijk gebleven.

De afname van de onbetaalde arbeid tussen 1987 en 1997 wordt voor een groot deel veroorzaakt door een sterke afname van het aantal uren dat vrouwen aan huishoudelijk werk besteden. Het aandeel huishoudelijk werk van vrouwen is gedaald van 13,9% naar 10,3%. Bij de mannen blijft de gemiddelde tijd besteed aan huishoudelijk werk gelijk, namelijk 3,7%. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het toenemende aantal tweeverdieners vaker een huishoudelijke hulp in dienst neemt om een deel van het huishoudelijk werk te doen. De toename van het in de Nationale rekeningen gerapporteerde arbeidsvolume in de bedrijfstak 'Particuliere huishoudens met personeel' in dezelfde periode, ondersteunt deze verklaring. Het toenemend gebruik van moderne huishoudelijke apparatuur, zoals de magnetron, de vaatwasser en de wasdroger maakt het doen van het huishouden ook tot een minder tijdrovende bezigheid dan tien jaar geleden.

7.5 *De Zorgmodule*

Een recente ontwikkeling op het gebied van de Nationale rekeningenmodules is de samenstelling van een zorgmodule. Het doel van de zorgmodule is, uitgaande van de bestaande institutionele gegevens in de Nationale rekeningen, meer detailinformatie over de zorgsector te verstrekken. Deze meer gedetailleerde informatie strekt zich uit tot diverse onderdelen van het zorgterrein: zorgverstrekkers, zorggebruikers, diensten en financiering.

In deze paragraaf worden de resultaten van de werkzaamheden gepresenteerd die leiden tot detaillering van de aanbod- en gebruiktabellen voor de jaren 1995 tot en met 2000. Hierin worden meer zorgverstrekkers en meer producten onderscheiden dan in de onderliggende werktabellen voor de Nationale rekeningen. De gegevens van dit eerste onderzoek hebben betrekking op de gezondheidszorg (SBI 851). Bij de verdere ontwikkeling zal het werktterrein worden uitgebreid, te beginnen met de welzijnszorg (SBI 853).

Afbakening

De criteria voor het opnemen van gegevens in deze fase van de zorgmodule zijn geweest:

1. Uitgangspunt wordt gevormd door de producenten van gezondheidszorg in de bedrijfsgroep SBI 851. Deze bedrijfsgroep bevat onder meer de ziekenhuizen en de praktijken van specialisten, huisartsen, tandartsen en fysiotherapeuten. In de indelingen van de Nationale rekeningen produceren deze zorgverstrekkers vier producten: 'ziekenhuisdiensten', 'medische praktijk', 'overige gezondheidszorg' en 'gezondheidsondersteuning'.
2. Daaraan zijn toegevoegd gegevens over producten en producenten buiten SBI 851, die direct of indirect met de gezondheidszorg te maken hebben. Allereerst zijn hiertoe cijfers opgenomen van de vier bovengenoemde goederen- en dienstengroepen die, overigens in geringe mate, buiten SBI 851 voorkomen. Verder zijn de gegevens opgenomen van de goederen- en dienstengroepen 'geneesmiddelen', 'sera/vaccins', 'gaasverband' en 'overige farmaceutische producten'. Hiervoor is een extra zorgverstrekker in de vorm van een kolom 'Overige bedrijfstakken' opgenomen. Enkele activiteiten zijn in deze opstelling nog buiten beeld gebleven: zo zullen de werkzaamheden van bijvoorbeeld de niet-zelfstandige Arbo-diensten van bedrijven 'verstopt' zitten in de productiewaarde van die bedrijven.

Met deze afbakening van de gezondheidszorg wordt, in termen van toegevoegde waarde, ruim 80% beschreven van de hele gezondheidszorg van Nederland. Wordt naar de totale zorg gekeken (gezondheidszorg en welzijnszorg), dan daalt dit percentage tot net boven de 50%.

Indeling naar functies

De basisgegevens worden op basis van bovenstaande criteria verkregen uit de standaard Nationale rekeningengegevens. De daarin gebruikte indeling in goederen en diensten is minder geschikt voor het beschrijven van de feitelijk verstrekte gezondheidszorg. Zo is vrijwel de gehele productiewaarde van de ziekenhuizen ondergebracht bij de ziekenhuisdiensten. Beter is het daarom een indeling naar diagnoses of soorten behandeling te hanteren. Dit kan overigens, vanwege de homogeniteit in de onderscheiden onderdelen, ook het berekenen van waarden in constante prijzen vergemakkelijken. Het verbeteren van de volumeontwikkelingen van de gezondheidszorg behoort tot de speerpunten van het project prijzen en volumina in diensten dat in de komende jaren moet leiden tot een verbeterde raming van de mutatie van het BBP-volume.

Er zijn echter nog te weinig goede bronnen beschikbaar, zeker over een reeks van jaren, om een van deze indelingen nu al te gebruiken. Daarom is bij de uitwerking van de gegevens de indeling naar goederen- en dienstengroepen verlaten en is voorlopig gekozen voor een indeling naar zogenaamde health care (HC) functions. Deze indeling wordt beschreven in het System of Health Accounts van de OESO.

De indeling, met een korte uitleg, ziet er als volgt uit:

1. *Curatieve zorg (cure)*: medische en paramedische diensten welke geleverd worden tijdens een periode van geneeskundige behandeling.
2. *Revalidatiezorg*: aan patiënten verstrekte medische en paramedische dienstverlening, waarbij het accent ligt op de verbetering van de functionele niveaus van de behandelde personen.
3. *Medische verzorging (care)*: medische verzorging die direct verbonden is met de functies curatieve en revalidatiezorg in instellingen voor dag- en nachtverpleging en medische verzorging van patiënten die behoefte hebben aan continue bijstand en waarbij sprake is van een afhankelijkheidsrelatie tussen verzorger en patiënt.
4. *Ondersteunende diensten*: ondersteunende diensten uitgevoerd door medisch en paramedisch personeel binnen instellingen voor dag- en nachtverpleging of praktijken van vrije beroepsbeoefenaren en binnen daartoe apart opgerichte zelfstandige instituten.
5. *Medische goederen*: medische goederen en diensten geleverd aan patiënten als onderdeel van (onder andere) behandeling en revalidatie en afzonderlijke levering van medische goederen en diensten aan patiënten, bijvoorbeeld genees- en verbandmiddelen.
6. *Preventieve zorg*: diensten gericht op het bevorderen en beschermen van de gezondheidstoestand van de bevolking.
7. *Administratie, beleid, beheer, toezicht, verzekeringen*.

Met behulp van deze indelingen is het mogelijk een aanbod- en gebruiktabel te construeren die aanzienlijk meer details bevat dan de oorspronkelijke Nationale rekeningen gegevens voor de jaren 1995 tot en met 2000. Uitgangspunt voor de berekeningen zijn de gegevens uit de publicatie Nationale rekeningen 2000 geweest.

7.13 Aanbod- en gebruiktabel gezondheidszorg 2000*

Aanbod (mln euro)	Academische ziekenhuizen	Algemeene huizen	Revalidatieklinieken	Overcategoriëen	Abortusklinieken	Medische kindertehuizen	Medische verplegen	Gesondheidszorg	Huisartsenpraktijken	Specialistenpraktijken	Tandheelkundige praktijken	Verloskundigenpraktijken	Overtherapeutische medische praktijken	Basisgezondheidsdienst	Beeldvorming	Gezondheidszorg	Subtotaal	Overige	Subtotaal	Invoertotaal	Totaal	Marges	Aanbod
Curatieve zorg (cure)	848	2 230	0	86	5	12	8	1 586	702	1 060	573	76	520	2	0	9	7 716	0	7 716	0	7 716	0	7 716
Revalidatiezorg	0	0	116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	633	0	0	106	856	0	856	0	856	0	856
Medische verzorging (care)	525	3 189	60	70	0	0	0	412	0	0	0	0	0	0	0	0	4 257	0	4 257	0	4 257	0	4 257
Ondersteunende diensten	420	831	34	25	0	1	0	0	83	249	13	0	0	0	0	531	2 187	0	2 187	0	2 187	0	2 187
Medische goederen	276	254	3	15	1	3	0	361	266	200	246	2	33	0	0	0	1 659	3 246	4 905	3 569	8 475	2 694	11 169
Preventieve zorg	0	0	0	0	0	0	0	10	89	12	483	0	0	337	496	0	1 428	0	1 428	0	1 428	0	1 428
Administratie, beleid, beheer en toezicht	1	7	0	0	0	0	0	0	27	0	0	0	0	0	0	0	35	0	35	0	35	0	35
Overig / niet in te delen	41	186	0	10	0	10	73	305	2	19	26	0	13	0	0	121	815	65	880	0	880	-44	836
Subtotaal	2 111	6 697	213	205	6	27	81	2 674	1 169	1 539	1 342	78	680	519	339	548	18 953	3 311	22 264	3 569	25 834	2 651	28 484
Diversen	400	15	1	1	0	0	0	9	48	0	0	0	0	3	3	1	479	0	0	0	0	0	0
Totaal productiewaarde (P)	2 511	6 712	214	206	6	27	81	2 683	1 217	1 539	1 342	78	680	519	342	726	19 432	0	0	0	0	0	0

Gebruik (mln euro)	Uitvoert	Consumptie	Consumptie	Voorraad	Gebruik
Curatieve zorg (cure)	36	67	2	2	716
Revalidatiezorg	4	7	0	0	856
Medische verzorging (care)	20	37	1	1	4 257
Ondersteunende diensten	11	21	1	1	2 187
Medische goederen	190	366	10	10	11 169
Preventieve zorg	7	13	1	1	1 428
Administratie, beleid, beheer en toezicht	0	0	0	0	35
Overig / niet in te delen	4	7	0	0	836
Subtotaal	271	521	14	14	28 484
Overige goederen en diensten	691	1 329	37	35	0
Totaal intermediair verbruik (IV)	962	1 849	51	49	0
Lonen	1 139	2 987	122	117	0
Sociale premies	243	749	19	18	0
Belastingen/subsidies	-39	-152	-8	-8	0
Bruto overig inkomen	206	1 279	31	30	0
Totaal toegevoegde waarde (TW)	1 549	4 863	163	157	0
Totaal IV + TW = P	2 511	6 712	214	206	0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Opstelling in de vorm van een aanbod- en gebruiktabel

In het bovenste gedeelte van de gepresenteerde aanbod- en gebruiktabel wordt het aanbod door de zorgverstrekkers beschreven. Bij de indeling in zorgverstrekkers kan nog opgemerkt worden dat de groep 'Specialistenpraktijken' de zelfstandig werkende specialisten bevat, ook wanneer zij zich in een maatschap hebben verenigd. In de ziekenhuizen is dus alleen het aanbod van specialisten opgenomen die in loondienst van het ziekenhuis zijn.

Het totaal van een kolom geeft de totale productiewaarde weer. Deze is, globaal gesproken, te beschouwen als de totale ontvangsten voor bewezen diensten.

Op een regel van de aanbodtabel is te lezen welke zorgfuncties worden aangeboden. Deze regels worden gecompleteerd door daar het aanbod van deze functies door bedrijfstakken buiten de gezondheidszorg aan toe te voegen (kolom 'Overige bedrijfstakken'). Het grootste gedeelte hiervan komt voor rekening van de farmaceutische industrie in verband met de productie van genees- en verbandmiddelen. Een tweede toevoeging aan de aanbodzijde betreft de invoer. Ten slotte worden in een kolom 'Marges' nog bedragen toegevoegd om in het totaal per regel het aanbod tegen zogenaamde aankooprijzen zichtbaar te maken. Zo wordt bijvoorbeeld de verkoop door apotheken, groothandels en drogisterijen weergegeven als productie van genees- en verbandmiddelen door de farmaceutische industrie in de kolom 'Overige bedrijfstakken' en een opslag in de vorm van handels- en vervoersmarges in de kolom 'Marges'.

In het onderste gedeelte van de gepresenteerde tabel wordt in de kolommen aangegeven wat met het bedrag van de totale productiewaarde wordt gedaan. Per zorgverstrekker is er een gedeelte intermediair verbruik (blok linksboven) en de toegevoegde waarde, grotendeels bestaande uit lonen en sociale premies. Per regel (zorgfunctie) kan men aflezen welk gedeelte intermediair wordt verbruikt en welk gedeelte wordt uitgevoerd. De rest wordt geconsumeerd, grotendeels door gezinnen.

Op basis van deze tabellen is het mogelijk de gezondheidszorg verder te analyseren. De belangrijkste resultaten worden hieronder gepresenteerd.

Aandeel toegevoegde waarde van bedrijfsgroep gezondheidszorg vrijwel constant

Om een indruk te geven van de bedragen die door de zorgverstrekkers in de gezondheidszorg worden geproduceerd zijn in tabel 7.14 de productiewaarden vermeld, als totaal en als bedrag per hoofd van de bevolking. Met nadruk zij er op gewezen dat het hier om waardebedragen gaat; een volumeontwikkeling kan hieruit niet worden afgeleid.

7.14 Productiewaarde (1995–2000)*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
Totale gezondheidszorg (SBI 851)						
Productiewaarde (mln euro)	15 188	15 716	16 426	17 124	18 301	19 432
Bevolkingstotalen (x 1 000)	15 460	15 526	15 607	15 703	15 809	15 920
Productiewaarde per capita (euro)	982	1 012	1 053	1 091	1 158	1 221

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Uit tabel 7.15 blijkt dat de toegevoegde waarde van de bedrijfsgroep gezondheidszorg (SBI 851) van 11,1 miljard euro in 1995 tot 14,5 miljard euro in 2000 toeneemt. Dat is een gemiddelde jaarlijkse stijging van 5,3%. De toegevoegde waarde als percentage van het bruto binnenlands product (BBP) daalt licht van 3,7 % in 1995 tot 3,5% in 1998, maar stijgt daarna weer tot 3,6% in 2000.

7.15 Toegevoegde waarde (1995–2000)*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
Totale gezondheidszorg (SBI 851)						
Toegevoegde waarde (mln euro) ¹	11 145	11 444	11 998	12 451	13 368	14 459
Bruto Binnenlands Product (mln euro)	302 234	315 059	333 725	354 194	373 664	401 089

%

Toegevoegde waarde als percentage van het BBP

3,7   3,6   3,6   3,5   3,6   3,6

Toegevoegde waarde als percentage van het BBP (1995=100)

Per zorgverstrekker

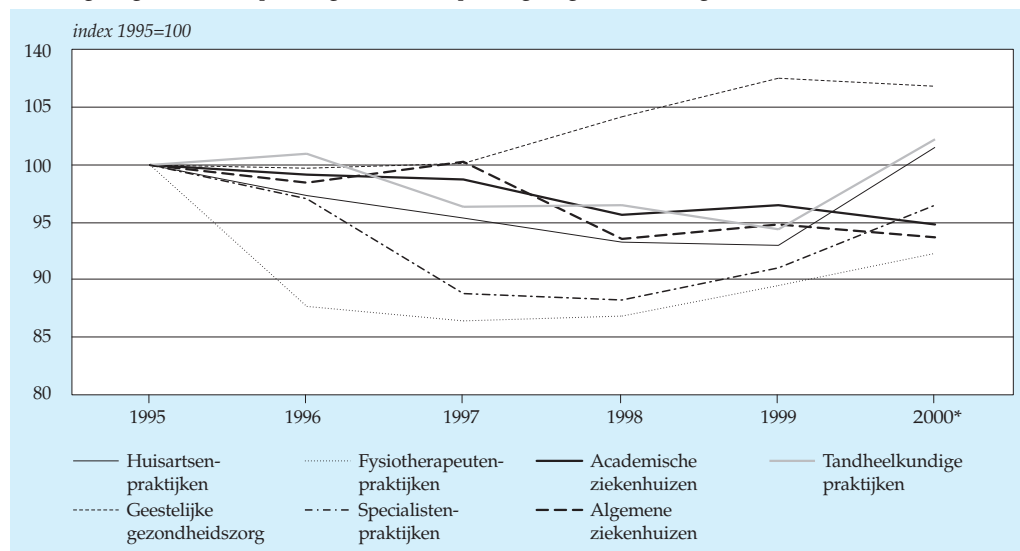
Academische ziekenhuizen	100	99	99	96	96	95
Algemene ziekenhuizen	100	98	100	94	95	94
Revalidatieklinieken	100	98	98	93	94	87
Overige categorale ziekenhuizen	100	98	98	93	94	87
Abortusklinieken	100	99	100	94	95	90
Medische Kindertehuizen	100	99	98	95	96	90
Medische Kleuterdagverblijven	100	99	98	95	96	89
Geestelijke gezondheidszorg	100	100	100	104	108	107
Huisartsenpraktijken	100	97	95	93	93	102
Specialistenpraktijken	100	97	89	88	91	96
Tandheelkundige praktijken	100	101	96	96	94	102
Verloskundigenpraktijken	100	97	97	99	102	105
Fysiotherapeutenpraktijken	100	88	86	87	90	92
Overige paramedische praktijken	100	88	86	87	90	92
Basisgezondheidsdiensten	100	100	100	108	108	105
Bedrijfsgezondheidsdiensten	100	119	111	121	128	126
Gezondheidszorgondersteunende activiteiten	100	107	103	101	107	102
Totaal	100	99	97	95	97	98

¹⁾ Deze toegevoegde waarde is exclusief het saldo van de productgebonden belastingen en subsidies.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Wanneer naar de afzonderlijke categorieën van zorgverstrekkers wordt gekeken, blijkt dat over de jaren 1995–2000 een belangrijk deel van de zorgverstrekkers een – soms schommelend verlopende – afname van de toegevoegde waarde als percentage van het BBP laat zien. Er zijn echter ook uitzonderingen, zoals de geestelijke gezondheidszorg, bedrijfsgezondheidsdiensten en basisgezondheidsdiensten, waar juist een toename is waar te nemen.

7.16 Toegevoegde waarde als percentage van het BBP per categorie gezondheidszorgverstrekkers¹⁾

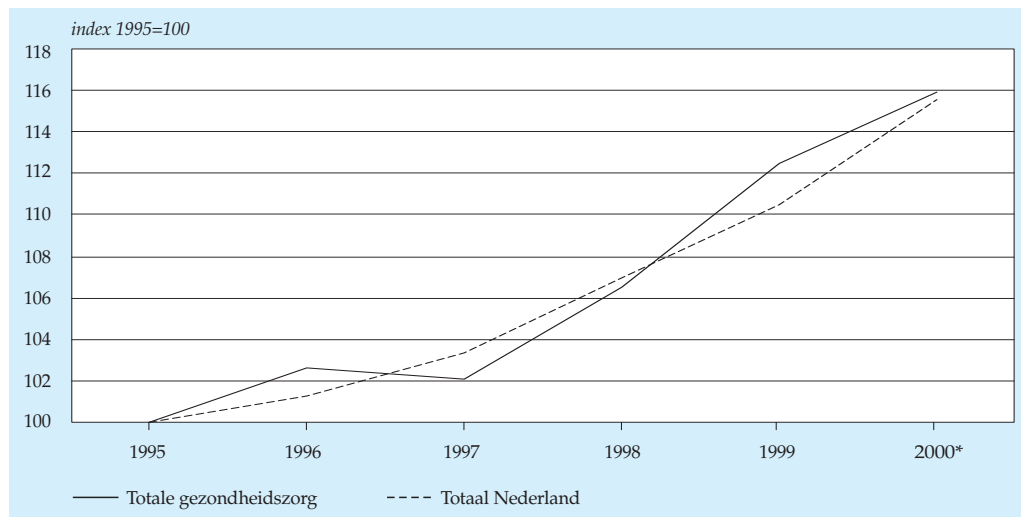
¹⁾ Alleen categorieën met een productiewaarde >500 mln euro in 1995 zijn afgebeeld.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Loonvoetontwikkeling werknemers gezondheidszorg in de pas met de rest van de economie

In de gezondheidszorg is het loon (inclusief sociale premies) per voltijd werknemer sinds 1995 met 16% gestegen. Dit is een gemiddelde jaarlijkse stijging van 3,0%. Dit is vrijwel gelijk aan het overeenkomstige percentage voor de totale economie. Nog opgemerkt wordt dat het hier om de groep 'werknemers' gaat, wat betekent dat zelfstandigen (bijvoorbeeld zelfstandige specialisten) niet zijn meegenomen.

7.17 Ontwikkeling van de bruto loonvoet

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Financiering dalend aandeel particuliere verzekeraars

De aanbod- en gebruikstabellen geven geen inzicht in de wijze waarop de uitgaven voor de gezondheidszorg worden gefinancierd. Daarom is nog apart onderzocht waarvandaan het geld in laatste instantie (voor het bij de zorgverstrekker terecht komt) afkomstig is. Voor de ontwikkeling over de jaren 1995 tot en met 2000 is gekeken naar het aandeel van de verschillende financiers (tabel 7.18).

Over de gehele periode vertoont het aandeel van de eigen betalingen door huishoudens veel schommelingen, dat van de particuliere verzekeringen een voortdurend dalende trend. Het aandeel van de andere financiers is in grote lijnen wat constanter. Het aandeel van de AWBZ en ZFW tezamen is in alle jaren tegen de 60%.

7.18 Financiering van de gezondheidszorg

	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
	%					
Overheid	4,9	4,4	4,5	5,2	5,3	5,2
AWBZ	12,3	12,5	12,4	12,6	12,3	12,3
ZFW	46,7	46,8	46,3	46,5	45,2	46,4
Particuliere sociale verzekering	7,4	7,5	7,4	7,4	7,8	7,7
Particulier verzekering	14,6	14,4	14,1	13,7	13,4	12,9
Eigen betalingen huishoudens	7,3	7,0	7,8	6,9	8,7	8,0
Overige	6,8	7,4	7,5	7,7	7,3	7,5
Totaal	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Verdere ontwikkelingen: naar een vollediger beschrijving

De bovenstaande beschrijving van een nadere detaillering van de aanbod- en gebruiktabellen is een eerste stap geweest. In de toekomst zal de aanbod- en gebruiktabel verder uitgebreid worden met de welzijnssector (onder andere verzorgings- en verpleegtehuizen) en met andere gedeelten van de zorg die nu nog ontbreken (zoals hulpmiddelen). Ook zal de nog relatief ruwe benadering verder verfijnd moeten worden. Een ander punt van onderzoek zal zijn het verder in kaart brengen van de financieringsstromen in de zorg.

Uiteindelijk moet dit project leiden tot een module die regulier in het kader van Nationale rekeningen wordt samengesteld. Onderdeel hiervan is dat – ten behoeve van de komende revisie van de Nationale rekeningen – een nieuwe set van tabellen wordt ontwikkeld, waarin verbeterde schattingsmethoden en nieuwe indeling van zorgverstrekkers worden toegepast.

In een ander CBS-project op dit terrein wordt een stelsel van zogenaamde zorgrekeningen ontwikkeld. In deze rekeningen worden alle activiteiten in de zorg, ongeacht wie die activiteiten uitvoert, cijfermatig in beeld gebracht. De relatie tussen zorgmodule en zorgrekeningen zal via te ontwikkelen aansluitingstabellen tot stand worden gebracht.

Statistische bijlage

Tabel 1
De opbouw van het bruto binnenlands product

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	waardemutaties in %							mln euro
Vanuit de productiekant								
Productie (basisprijzen)	10,9	3,9	5,2	5,5	5,7	10,1	5,3	799 865
Intermediair verbruik (exclusief aftrekbare BTW) (-)	10,8	3,7	5,5	5,0	5,7	12,3	4,5	406 022
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	11,0	4,2	4,9	6,0	5,6	7,8	6,2	393 843
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies	10,9	4,7	8,8	7,7	10,4	7,4	11,9	49 620
Verschil toegerekende en afgedragen BTW	.	.	.	.	.	.	.	86
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	17,2	2,8	8,3	6,0	15,6	15,0	13,1	14 377
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,2	6,1	5,6	7,6	6,6	429 172
Vanuit de bestedingenkant								
Consumptieve bestedingen	11,5	3,5	5,1	6,2	6,5	7,0	6,9	312 366
Investeren in vaste activa (bruto)	8,3	4,2	5,2	6,3	10,4	7,8	3,7	94 064
Veranderingen in voorraden ¹⁾	.	.	.	.	.	.	.	-96
Uitvoer van goederen en diensten	12,7	4,8	7,5	5,9	4,4	20,3	3,4	280 235
Invoer van goederen en diensten (-)	12,3	3,8	7,4	6,9	6,3	19,8	2,7	257 397
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,2	6,1	5,6	7,6	6,6	429 172
Vanuit de inkomenskant								
Beloning van werknemers	11,5	3,0	5,1	7,1	6,9	6,9	7,3	220 470
Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies	10,7	4,6	8,2	8,6	10,3	7,9	11,6	50 386
Afschrijvingen	12,6	5,6	5,1	6,3	6,7	8,4	7,9	66 158
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (netto)	8,4	6,5	4,3	2,9	0,1	8,7	1,7	92 158
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,2	6,1	5,6	7,6	6,6	429 172

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 2

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) naar bedrijfstakken en -klassen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>volumemutaties in %</i>							<i>mln euro</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	4,0	4,7	2,4	9,3	6,3	0,4	-3,4	10 472
Delfstoffenwinning	.	-0,4	0,5	-0,8	-3,2	-2,5	5,8	11 677
Industrie	.	2,7	2,3	3,0	2,4	5,0	0,2	61 510
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,8	2,0	3,2	0,1	1,6	1,5	1,8	11 908
Textiel en lederindustrie	-3,4	-0,6	-0,6	4,1	0,9	2,9	-6,3	1 310
Papierindustrie	.	.	1,4	1,6	2,7	2,2	-1,4	1 870
Uitgeverijen en drukkerijen	.	.	2,7	7,1	0,9	2,3	-1,5	5 845
Aardolie-industrie	.	7,1	-0,9	0,7	-3,6	15,0	7,7	2 892
Chemische basisproductenindustrie	.	.	2,1	-0,2	6,5	10,6	4,7	4 928
Chemische eindproductenindustrie	.	.	3,0	-0,6	5,0	2,5	3,3	3 305
Rubber- en kunststofindustrie	.	.	3,0	7,1	3,2	2,6	-3,1	1 883
Basismetaalindustrie	.	.	0,7	2,0	0,3	2,2	-2,0	1 552
Metaalproductenindustrie	.	.	1,8	5,2	1,1	3,2	0,2	4 717
Machine-industrie	.	.	3,7	2,5	-0,4	12,5	-1,2	4 785
Elektrotechnische industrie	.	.	2,3	1,2	3,6	15,6	-2,6	5 737
Transportmiddelenindustrie	.	.	2,9	11,4	2,0	-1,0	-2,3	2 805
Overige industrie	.	0,7	1,8	4,8	4,5	2,7	-0,3	7 973
Energie- en waterleidingbedrijven	5,6	0,7	0,6	0,3	-1,9	1,4	6,0	6 008
Bouwnijverheid	-0,5	0,1	0,8	3,2	5,4	3,5	2,2	23 096
Burgerlijke en utiliteitsbouw	.	.	-1,1	0,3	5,2	1,9	-1,9	9 010
Grond-, water- en wegenbouw	.	.	2,9	1,8	8,4	4,6	9,1	4 852
Overige bouwnijverheid	.	.	1,9	7,1	4,0	4,5	2,8	9 234
Handel, horeca en reparatie	3,0	2,6	3,7	6,7	6,2	4,4	-0,1	58 670
Autohandel en -reparatie	.	.	2,5	7,8	4,6	2,1	-0,4	6 661
Groothandel	.	.	4,7	7,9	8,0	6,2	0,6	29 909
Detailhandel en reparatie	.	.	2,9	4,3	5,7	2,5	-0,4	14 564
Horeca	.	0,8	2,8	6,0	1,8	2,9	-1,6	7 536
Vervoer, opslag en communicatie	3,2	2,9	5,1	9,4	6,8	7,7	2,3	27 762
Vervoer over land	.	.	2,0	5,4	3,6	0,7	-1,0	8 960
Vervoer over water	.	.	2,7	8,6	-1,5	2,1	1,5	1 627
Vervoer door de lucht	.	.	8,0	3,8	3,1	4,1	-3,1	2 672
Dienstverlening t.b.v. vervoer	.	.	3,6	4,4	3,2	1,9	-1,2	5 029
Post en telecommunicatie	.	.	8,7	18,4	15,3	20,7	8,8	9 474

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 2 (slot)

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) naar bedrijfstakken en -klassen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>volumemutaties in %</i>							<i>mln euro</i>
Financiële en zakelijke dienstverlening	.	.	4,4	4,1	5,7	3,1	1,7	104 027
Banken	.	.	4,3	-0,2	9,6	2,8	1,2	14 431
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	.	.	1,6	1,3	3,2	-6,9	-3,4	6 545
Financiële hulpactiviteiten	.	.	5,3	9,8	3,5	2,1	-4,0	4 158
Verhuur van en handel in onroerend goed	.	3,0	2,3	1,8	2,2	2,0	1,8	30 963
Verhuur van roerende goederen	.	.	7,2	11,8	18,0	9,7	9,8	4 404
Computerservicebureaus e.d.	.	.	12,1	18,3	14,0	9,5	3,5	7 732
Speur- en ontwikkelingswerk	.	.	0,4	-1,8	2,0	2,0	1,9	1 650
Juridische en economische dienstverlening	.	.	4,7	1,2	7,6	5,3	4,5	12 643
Architecten- en ingenieursbureaus	.	.	4,6	2,5	5,3	3,4	2,6	4 395
Reclamebureaus	.	.	5,8	5,3	3,9	17,7	0,3	2 025
Uitzendbureaus	.	.	9,4	12,9	3,2	1,9	-0,5	9 224
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	.	.	3,9	1,1	7,4	3,2	1,7	5 857
Overheid	.	1,8	0,8	2,7	1,0	1,2	2,1	45 094
Overheidsbestuur en sociale verzekering	.	2,2	1,1	2,9	1,7	2,0	3,3	25 742
Defensie	.	0,7	-2,7	1,6	-1,6	-2,3	-0,2	3 787
Gesubsidieerd onderwijs	.	1,5	1,6	2,9	0,6	0,8	0,6	15 565
Zorg en overige dienstverlening	.	.	1,9	2,3	2,1	2,0	2,0	45 527
Gezondheids- en welzijnszorg	.	.	1,8	2,5	1,7	2,1	1,9	29 957
Milieudienstverlening	.	.	4,6	2,1	5,3	6,4	6,1	2 583
Cultuur, sport, recreatie	.	.	2,7	0,0	2,8	1,0	1,9	5 706
Particuliere huishoudens met personeel	.	.	2,6	4,4	0,2	3,9	2,0	1 602
Overige dienstverlening n.e.g.	.	.	1,0	3,6	2,4	0,1	0,7	5 679
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	3,0	2,2	2,8	4,2	4,0	3,4	1,4	393 843

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 3
Finale bestedingen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>volumemutaties in %</i>							<i>mln euro</i>
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	3,0	2,2	2,9	4,3	4,0	3,3	1,3	429 172
Consumptieve bestedingen	3,3	1,6	2,6	4,4	4,0	3,1	1,8	312 366
Overheid	3,1	2,2	2,1	3,6	2,5	1,9	3,1	99 461
Huishoudens incl. IZWh	3,4	1,4	2,8	4,8	4,7	3,6	1,2	212 905
Investerings in vaste activa (bruto)	0,2	2,1	3,2	4,2	7,8	3,5	-0,8	94 064
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	0,7	2,6	3,1	4,1	8,2	2,5	-2,5	79 609
Overheid	-2,2	-0,9	3,7	5,3	5,5	9,7	9,3	14 455
Veranderingen in voorraden ¹⁾	.	.	.	.	.	.	.	-96
Uitvoer	5,3	4,4	6,9	7,4	5,1	10,9	1,7	280 235
Invoer	4,2	3,5	6,6	8,5	5,8	10,6	1,9	257 397
	<i>prijsmutaties in %</i>							
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	7,6	2,0	2,2	1,7	1,6	4,2	5,3	
Consumptieve bestedingen	7,9	1,9	2,5	1,7	2,4	3,8	5,0	
Overheid	9,0	0,4	2,6	1,6	3,7	4,7	5,8	
Huishoudens incl. IZW huishoudens	7,6	2,3	2,4	1,7	1,8	3,5	4,6	
Investerings in vaste activa (bruto)	8,1	2,1	1,9	2,0	2,5	4,2	4,5	
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	7,9	2,1	1,9	2,1	2,5	4,2	4,7	
Overheid	9,5	2,0	2,0	1,9	2,2	4,0	3,7	
Veranderingen in voorraden ¹⁾	.	.	.	.	.	.	.	
Uitvoer	7,0	0,4	0,6	-1,4	-0,7	8,5	1,6	
Invoer	7,7	0,4	0,8	-1,5	0,5	8,4	0,8	

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 4
Consumptieve bestedingen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>volumemutaties in %</i>							<i>mln euro</i>
Consumptieve bestedingen	3,3	1,6	2,6	4,4	4,0	3,1	1,8	312 366
Consumptieve bestedingen door de overheid	3,1	2,2	2,1	3,6	2,5	1,9	3,1	99 461
individuele consumptie	.	.	.	3,6	2,0	2,6	1,9	52 801
collectieve consumptie	.	.	.	3,5	3,0	1,1	4,3	46 660
Consumptieve bestedingen door huishoudens, incl. IZWh w.v.	3,4	1,4	2,8	4,8	4,7	3,6	1,2	212 905
Voeding en niet-alcoholische dranken	.	.	.	1,3	1,0	1,6	-0,1	23 142
Alcoholische dranken en tabak	.	.	.	-0,5	1,4	0,5	0,6	6 446
Kleding en schoeisel	.	.	.	5,4	4,5	4,2	2,1	12 687
Huisvesting, water en energie	.	.	.	0,8	1,5	1,8	1,7	43 114
Woninginrichting en huishouding	.	.	.	7,1	3,8	6,3	0,6	15 253
Gezondheid	.	.	.	-2,8	6,6	-0,7	1,0	8 114
Vervoer	.	.	.	6,2	7,1	1,4	-3,3	24 197
Communicatie	.	.	.	27,6	27,8	23,4	15,3	7 933
Recreatie en cultuur	.	.	.	7,3	8,7	6,3	1,0	24 218
Onderwijs	.	.	.	0,2	1,5	0,6	7,2	1 253
Horeca	.	.	.	3,9	2,4	2,9	-1,6	11 858
Sociale bescherming	.	.	.	22,5	1,9	1,9	4,1	4 096
Overige goederen en diensten	.	.	.	6,6	4,6	3,8	1,6	27 304
Niet-ingezetenen in Nederland (-)	.	.	.	7,1	3,0	4,3	-7,1	5 551
Ingezetenen in het buitenland	.	.	.	8,8	4,8	4,7	0,2	8 841

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 5
Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>volumemutaties in %</i>							<i>mln euro</i>
Woningen	2,2	0,1	2,7	1,4	4,2	-0,4	-1,2	25 430
Bedrijfsgebouwen	-1,0	1,1	0,9	7,9	8,9	7,4	4,3	16 225
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	-2,4	-1,0	3,6	3,3	7,7	7,9	6,2	10 932
Vervoermiddelen	1,1	4,3	3,7	12,9	10,5	6,3	-2,9	10 220
Machines en installaties	0,6	3,5	2,6	-5,0	8,5	2,7	-5,2	16 098
Overige vaste activa	.	.	.	13,4	10,3	3,9	-1,3	17 934
Investerings in vaste activa uit productie en invoer	.	.	.	4,6	7,8	3,8	-0,4	96 839
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	.	.	.	19,9	6,7	14,2	16,0	2 775
Investerings in vaste activa (bruto)	0,2	2,1	3,2	4,2	7,8	3,5	-0,8	94 064

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 6
Werkgelegenheid werknemers en zelfstandigen naar bedrijfstak

	<i>Werkgelegenheid in arbeidsjaren</i>						
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>mutaties in %</i>						<i>1 000 arbeidsjaren</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	-1,7	-0,6	-0,4	0,0	-0,8	-3,4	228
Delfstoffenwinning	-7,7	1,0	-1,3	-6,6	-2,4	-3,6	8
Industrie	-2,2	-0,7	-0,7	0,0	0,0	-0,1	971
Energie- en waterleidingbedrijven	0,9	0,0	-2,6	-3,5	-4,2	-2,6	34
Bouwnijverheid	-1,0	-1,9	1,5	3,3	2,4	2,4	490
Handel, horeca en reparatie	0,2	1,0	2,2	3,4	2,5	2,2	1 265
Vervoer, opslag en communicatie	0,6	0,8	1,7	3,6	4,4	2,4	413
Financiële en zakelijke dienstverlening	3,3	3,8	5,1	4,5	2,6	1,8	1 316
Overheid	2,2	0,5	-0,2	1,2	1,3	2,8	752
Zorg en overige dienstverlening	2,9	1,4	2,4	1,4	2,0	3,4	1 067
Totaal	0,2	0,6	1,7	2,3	1,9	1,8	6 542

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 7
Arbeidsproductiviteit werknemers en zelfstandigen per bedrijfstak

	Arbeidsproductiviteit, per arbeidsjaar ¹⁾						
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>mutaties in %</i>						<i>1 000 euro</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	5,8	5,3	2,7	6,4	1,2	0,0	46
Delfstoffenwinning	-6,5	-1,4	1,9	3,6	-0,2	9,7	947
Industrie	.	3,4	3,1	2,4	5,1	0,3	59
Energie- en waterleidingbedrijven	4,7	0,7	3,3	1,7	5,9	8,8	168
Bouwnijverheid	0,5	2,0	-0,7	2,0	1,0	-0,2	36
Handel, horeca en reparatie	2,8	1,7	1,5	2,7	1,9	-2,2	44
Vervoer, opslag en communicatie	2,5	2,1	3,3	3,1	3,2	-0,2	71
Financiële en zakelijke dienstverlening	-6,4	-0,8	-0,7	1,1	0,5	-0,1	64
Overheid	.	1,3	1,1	-0,1	-0,1	-0,7	51
Zorg en overige dienstverlening	.	0,2	-0,5	0,7	0,0	-1,3	33
							0
Totaal	.	1,6	1,1	1,7	1,5	-0,4	52
Marktsector	.	3,6	2,9	2,6	2,3	-0,3	49

¹⁾ Volumeontwikkeling bruto toegevoegde waarde basisprijzen per arbeidsjaar; voor de periode vóór 1987 is de bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten gebruikt.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 8
Beloning van werknemers per arbeidsjaar naar bedrijfstak

	Beloning van werknemers per arbeidsjaar							
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*	2001*
	<i>mutaties in %</i>							<i>1 000 euro</i>
Landbouw, bosbouw en visserij	9,9	3,9	2,4	5,1	2,8	4,8	5,4	28,4
Delfstoffenwinning	10,1	6,2	4,3	2,8	4,3	2,2	6,1	66,5
Industrie	11,0	2,7	3,8	3,9	3,2	4,8	4,7	39,4
Energie- en waterleidingbedrijven	9,7	4,3	2,0	4,1	4,3	4,3	5,1	49,8
Bouwnijverheid	12,0	-0,4	3,1	6,1	4,2	4,3	6,1	37,4
Handel, horeca en reparatie	10,6	3,0	2,9	2,4	2,9	4,8	4,4	31,5
Vervoer, opslag en communicatie	.	.	3,6	4,6	2,7	4,0	5,1	40,8
Financiële en zakelijke dienstverlening	.	.	.	4,4	5,1	5,9	5,8	40,6
Overheid	10,1	0,2	3,9	-20,8	3,7	3,6	3,8	47,3
Zorg en overige dienstverlening	.	.	.	3,9	3,1	4,0	5,6	32,9
Totaal	10,9	2,2	3,3	3,5	3,7	4,6	5,0	38,1
Marktsector	.	.	3,3	3,9	3,6	5,0	5,1	37,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 9

De belangrijkste macro-economische saldi van binnenlands product tot nationaal vorderingensaldo

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999	2000*	2001*
<i>mln euro</i>							
1 Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	108 831	194 385	309 996	354 194	374 070	402 599	429 172
2 Saldo uit het buitenland ontvangen primaire inkomens	-14	60	451	-5 776	718	4 066	-4 987
3 (1+2) Nationaal inkomen (bruto, marktprijzen)	108 817	194 445	303 800	348 418	374 788	406 665	424 185
4 Saldo uit het buitenland ontvangen inkomensoverdrachten	-258	-933	-2 146	-2 824	-2 153	-3 308	-3 623
5 (3+4) Beschikbaar nationaal inkomen (bruto)	108 559	193 512	301 654	345 594	372 635	403 357	420 562
w.v.							
afschrijvingen	10 684	24 919	46 268	52 977	56 549	61 317	66 158
beschikbaar nationaal inkomen (netto)	97 875	168 593	255 387	292 617	316 086	342 040	354 404
Vennootschappen	.	17 820	31 758	31 053	37 379	43 906	32 440
Overheid	21 243	34 944	65 582	77 667	88 711	99 451	104 620
Huishoudens incl. IZWh	.	126 145	158 047	183 897	189 996	198 683	217 344
6 Consumptieve bestedingen	82 669	147 196	221 843	256 417	273 119	292 276	312 366
7 Correctie pensioenvoorziening (saldo buitenland)	.	127	150	127	150	194	181
8 (5-6+7) Nationale besparingen (bruto)	25 890	46 358	79 961	89 304	99 666	111 275	108 377
9 Investerings in vaste activa (bruto)	24 055	40 462	65 517	76 230	84 186	90 743	94 064
10 Veranderingen in voorraden ¹⁾	726	519	1 097	2 367	524	-835	-96
11 (8-9-10) Saldo lopende transacties met het buitenland	1 109	5 377	13 347	10 707	14 956	21 367	14 409
12 Saldo uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten	-153	-417	-939	-735	-588	-1 543	-833
13 (11+12) Nationaal vorderingensaldo	956	4 959	12 408	9 972	14 368	19 824	13 576
Vennootschappen	.	4 016	9 230	2 984	10 171	15 974	8 989
Overheid	-1 945	-10 001	-7 378	-2 705	2 476	8 738	600
Huishoudens incl. IZWh	.	.	10 556	9 693	1 721	-4 888	3 987
w.v.							
verandering van vorderingen op het buitenland	.	.	.	123 281	162 046	163 875	209 939
verandering van schulden aan het buitenland (-)	.	.	.	115 322	147 167	145 452	199 417

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 10
Financiële balansen en financiële transacties van de totale economie

	1990	1998	1999	2000*			2001*		
	Eind- balans	Eind- balans	Eind- balans	Finan- ciële trans- acties	Ove- rige muta- ties	Eind- balans	Finan- ciële trans- acties	Ove- rige muta- ties	Eind- balans
<i>mld euro</i>									
Vorderingen									
Niet-financiële vennootschappen	130	304	384	78	-1	462	51	-11	502
Financiële instellingen	771	1 706	1 935	160	-23	2 072	212	-59	2 226
Overheid	124	98	116	0	-12	104	4	-2	106
Huishoudens en IZWh	518	1 039	1 167	41	-9	1 198	45	-58	1 186
Totaal vorderingen	1 543	3 147	3 602	279	-45	3 836	312	-130	4 020
Schulden									
Niet-financiële vennootschappen	380	839	1 052	74	-30	1 096	51	-90	1 057
Financiële instellingen	780	1 780	2 009	150	26	2 185	207	-62	2 329
Overheid	205	268	253	9	-13	141	3	0	248
Huishoudens en IZWh	127	282	326	45	-2	369	40	1	410
Totaal schulden	1 492	3 169	3 640	278	-19	3 791	301	-151	4 044
Financieel vermogen (vorderingen minus schulden)									
Niet-financiële vennootschappen	-250	-535	-668	4	29	-634	0	79	-555
Financiële instellingen	-9	-74	-74	10	-49	-113	5	3	-103
Overheid	-81	-170	-137	-9	1	-37	1	-2	-142
Huishoudens en IZWh	391	758	841	-4	-7	829	5	-59	776
Totaal = verandering in financieel vermogen met het buitenland	51	-21	-38	1	-26	45	11	21	-24

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 11

Netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde, 2001* ¹⁾

	Broeikas- effect	Ozon- laag- aantasting	Verzu- ring	Vermes- ting	Afval	Toegevoegde waarde basisprijzen
	2001*	2001*	2001*	2001*	2001*	2001*
%						
Consumenten	15,6	16,4	8,1	14,0	54,7	
Producenten	80,6	71,8	91,8	80,9	45,3	
Overige herkomst	3,8	11,8	0,1	5,1	0,0	
Totale vervuiling door ingezetenen, netto	100	100	100	100	100	
Producenten	100	100	100	100	100	100
Landbouw	12,3	0,4	33,8	82,5	2,4	2,6
Visserij	1,4	0,0	10,2	1,5	1,5	0,1
Delfstoffenwinning	2,6	0,1	0,4	0,1	5,4	3,0
Industrie						
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,4	0,9	0,6	3,8	17,0	3,0
Textiel- en lederindustrie	0,2	0,1	0,0	0,2	1,3	0,3
Papierindustrie	1,0	0,2	0,2	1,0	7,8	0,5
Uitgeverijen en drukkerijen	0,2	0,6	0,1	0,0	1,7	1,5
Aardolie-industrie	6,4	0,1	4,9	0,4	2,4	0,7
Chemische industrie	14,7	0,6	2,4	5,2	36,5	2,1
Rubber- en kunststofindustrie	0,1	0,2	0,0	0,0	1,7	0,5
Basismetalenindustrie	3,2	0,2	1,4	0,4	5,7	0,4
Metaalproducten- en machine-industrie	0,6	1,2	0,2	0,1	4,1	2,4
Vorbereiding tot recycling	0,2	63,9	0,0	0,0	17,8	0,1
Overige industriële bedrijven	2,0	2,1	1,0	0,5	14,1	4,1
Energie- en waterleidingbedrijven						
Energiebedrijven	25,6	0,2	6,4	1,4	0,9	1,2
Waterleidingbedrijven	0,0	0,1	0,0	0,0	1,1	0,3
Bouwnijverheid	0,9	2,5	1,2	0,8	26,1	5,9
Handel, horeca en reparatie	2,8	5,8	1,6	0,5	8,9	14,9
Vervoer over land	4,3	1,1	6,9	2,1	2,2	2,3
Vervoer over water	3,7	0,1	17,6	3,4	8,3	0,4
Vervoer door de lucht	5,8	0,3	4,5	1,2	0,2	0,7
Dienstverlening t.b.v. vervoer	0,2	0,5	0,2	0,1	1,3	1,3
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	2,2	8,8	1,7	0,5	12,4	28,8
Overheidsbestuur en sociale verzekering	1,6	3,2	3,4	0,7	3,9	7,5
Onderwijs	0,5	2,3	0,2	0,1	1,7	4,2
Gezondheids- en welzijnszorg	0,9	3,4	0,2	0,1	3,3	7,6
Milieudienstverlening ²⁾	3,4	0,2	0,6	-6,6	-91,1	0,7
Overige diensten	0,6	1,0	0,2	0,1	1,3	3,0

¹⁾ Gegevens over afval hebben betrekking op 2000.²⁾ Negatieve netto uitstoot heeft betrekking op de netto absorptie door milieureinigingsbedrijven.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 12

Ontwikkeling van milieuthema-indicatoren, toegevoegde waarde en consumptieve bestedingen, 1995–2001*¹⁾

	Broeikas- effect	Ozon- laag- aan- tasting	Verzu- ring	Vermes- ting ²⁾	Afval ^{2,3)}	Toege- voegde waarde Basis- prijzen	Consump- tieve be- stedingen door huis- houdens
<i>mutaties in %</i>							
Totaal (door ingezetenen)	3,0	-75,0	-18,3	-18,8	1,0		
Consumenten	2,1	-61,3	-28,5	0,7	7,1		23,5
Producenten	4,4	-79,0	-17,3	-21,5	-2,2	21,6	
Landbouw	-13,0	-	-23,6	-23,2	-75,6	5,7	
Visserij	-23,5	-	-23,7	-23,4	-53,3	-	
Delfstoffenwinning	-4,4	-	-	-	56,3	3,1	
Industrie							
Voedings- en genotmiddelenindustrie	-3,1	-98,6	-39,2	-19,6	95,0	7,4	
Textiel- en lederindustrie	-	-	-	-	-14,3	-	
Papierindustrie	6,8	-	-	-44,7	-14,3	-	
Uitgeverijen en drukkerijen	-	-80,9	-	-	-11,1	16,2	
Aardolie-industrie	13,4	-	-44,2	-	83,3	-19,3	
Chemische industrie	-9,9	-99,7	-46,2	-30,7	-13,4	19,4	
Rubber- en kunststofindustrie	-	-	-	-	0,0	-	
Basismetalenindustrie	-8,0	-	-40,1	-	73,3	-	
Metaalproducten- en machine-industrie	16,2	-80,4	-	-	0,0	19,6	
Voorbereiding tot recycling	-	15,7	-	-	51,9	-	
Overige industriële bedrijven	-7,8	-84,0	-41,9	-	-1,5	17,1	
Energie- en waterleidingbedrijven							
Energiebedrijven	14,5	-	-7,5	-13,5	-69,2	3,2	
Waterleidingbedrijven	-	-	-	-	25,0	-	
Bouwnijverheid	12,8	-78,9	-8,7	22,5	-10,4	16,8	
Handel, horeca en reparatie	4,2	-79,0	-12,5	-	-10,9	31,9	
Vervoer over land	18,2	-80,9	-11,9	-3,2	25,0	16,5	
Vervoer over water	23,0	-	14,7	20,2	-37,7	-	
Vervoer door de lucht	26,3	-	39,9	41,5	-	27,2	
Dienstverlening t.b.v. vervoer	-	-	-	-	0,0	18,2	
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	27,5	-75,1	-23,0	-	3,6	36,0	
Overheidsbestuur en sociale verzekering	10,7	-80,4	14,2	9,5	-14,3	11,2	
Onderwijs	-	-79,4	-	-	0,0	9,7	
Gezondheids- en welzijnszorg	1,5	-78,9	-	-	-6,3	11,7	
Milieudienstverlening	36,7	-	-25,5	-24,9	24,6	39,0	
Overige diensten	13,7	-80,5	-	-	-14,3	14,3	

¹⁾ Voor milieu-indicatoren zijn uitsluitend mutaties weergegeven voor bedrijfstakken met een aandeel groter dan 0,5% van het totaal.

²⁾ Gegevens afval hebben betrekking op de periode 1995–2000.

³⁾ Gegevens vermessing en afval hebben betrekking op de bruto uitstoot, dus inclusief het aandeel dat is geabsorbeerd door milieureinigingsbedrijven.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 13
Ontwikkeling bruto binnenlands product internationaal

	1971/1980	1981/1990	1991/2000*	1999	2000*	2001*
<i>volumemutaties in %</i>						
Nederland	3,0	2,2	2,9	4,0	3,3	1,3
België	3,4	1,9	2,0	3,0	4,0	1,1
Denemarken	2,2	2,0	2,6	2,3	3,0	0,9
Duitsland	2,7	2,2	1,7	1,8	3,0	0,6
Finland	3,4	3,1	2,2	4,1	5,6	0,7
Frankrijk	3,2	2,2	1,8	3,0	3,6	2,0
Griekenland	4,7	1,6	2,3	3,6	4,1	4,1
Ierland	4,8	3,6	7,8	10,8	11,5	6,6
Italië	3,6	2,2	1,5	1,6	2,9	1,8
Luxemburg	2,6	4,5	5,8	6,0	7,5	5,1
Oostenrijk	3,6	2,3	2,2	2,8	3,0	1,0
Portugal	4,7	3,2	2,7	3,4	3,4	1,9
Spanje	3,6	2,9	2,1	4,1	4,1	2,8
Verenigd Koninkrijk	2,0	2,6	2,0	2,1	3,0	2,2
Zweden	2,0	2,0	1,7	4,5	3,6	1,2
Europese Unie (15)	3,0	2,3	2,0	2,6	3,4	1,7
Eurogebied	.	.	2,0	2,7	3,5	1,6
Verenigde Staten	2,8	2,6	3,2	4,1	4,1	1,2
Japan	4,5	4,0	1,4	0,7	2,4	-0,4

Bron: OESO, Economic Outlook en National Accounts en Main Economic Indicators; CBS, Nationale rekeningen 2001.

Tabel 14

R&D uitgevoerd met eigen personeel, uitgaven en arbeidsjaren

	Uitgaven aan R&D		R&D-personeel	
	1999	2000	1999	2000
	<i>mln euro</i>		<i>abs.</i>	
Ondernemingen	4 263	4 558	45 181	49 035
Industrie	3 242	3 517	32 679	34 877
Voedings- en genotmiddelenindustrie	250	259	3 047	3 448
Textiel- en lederindustrie	17	16	226	248
Papierindustrie	16	12	260	241
Uitgeverijen en drukkerijen	14	12	230	254
Aardolie-industrie	37	30	166	184
Chemische basisproductenindustrie	239	307	2 073	2 255
Farmaceutische industrie	419	394	3 401	2 922
Ov. chemische eindproductenindustrie	259	233	2 691	2 183
Rubber- en kunststofindustrie	42	31	693	555
Basismetalenindustrie	60	64	637	665
Metaalproductenindustrie	54	37	997	980
Machine-industrie	339	460	3 739	4 694
Elektrotechnische industrie	1 308	1 438	12 156	13 637
Transportmiddelenindustrie	155	175	1 891	1 715
Overige industrie	34	48	472	895
Dienstverlening	766	836	9 833	11 887
Groothandel	156	142	2 290	2 277
Detailhandel en reparatie	51	50	566	515
Vervoer & communicatie	105	118	912	1 405
Financiële instellingen	100	104	1 028	1 073
Computerservicebureaus	107	239	1 985	3 610
Research-ondernemingen	28	30	362	400
Jur. en econ. adviesdiensten	22	33	234	528
Architecten en ing.bureaus	158	89	1 883	1 618
Verhuur & rest ov. zakelijke dienstverl.	27	26	461	357
Milieudienstverlening	12	5	111	104
Overig	255	205	2 669	2 271
Landbouw, bosbouw & visserij	87	55	1 052	882
Delfstoffenwinning	86	88	448	456
Elektriciteit, gas & water	21	24	284	323
Bouwnijverheid	61	38	886	610
Universiteiten	1 983	2 418	24 302	27 286
Researchinstellingen	1 317	1 078	17 539	14 231
(Semi-)overheidsinstellingen	1 250	1 013	16 565	13 400
Particuliere Non-profit instell.	67	65	974	831
Totaal	7 564	8 054	87 022	90 552

Bron: CBS, kennis en economie, 2002.

Tabel 15

Volumeontwikkeling toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) van de Nederlandse provincies, Corop gebieden

	Gemiddelde jaarmutatie 1995–2000*	Mutatie 2001 t.o.v. 2000*
	%	
Groningen	1,4	2,6
Friesland	3,1	1,2
Drenthe	2,4	1,5
Overijssel	3,4	1,1
Flevoland	6,1	1,4
Gelderland	3,5	1,0
Utrecht	5,0	1,5
Noord-Holland	4,0	1,0
Zuid-Holland	3,5	1,8
Zeeland	1,9	1,6
Noord-Brabant	4,0	0,9
Limburg	3,8	1,0
Nederland	3,7	1,4
Oost-Groningen	3,1	0,6
Delfzijl e.o.	3,6	1,1
Overig-Groningen	0,9	3,2
Noord-Friesland	2,2	1,7
Zuidwest-Friesland	3,6	0,5
Zuidoost-Friesland	4,6	0,4
Noord-Drenthe	3,8	1,9
Zuidoost-Drenthe	2,1	1,8
Zuidwest-Drenthe	1,0	0,6
Noord-Overijssel	4,6	1,2
Zuidwest-Overijssel	2,5	0,7
Twente	2,9	1,1
Veluwe	3,7	0,9
Achterhoek	3,1	0,5
Aggl. Arnhem/Nijmegen	3,1	1,3
Zuidwest-Gelderland	5,3	1,0
Utrecht-West	4,9	1,1
Stadsgewest Amersfoort	5,8	1,5
Stadsgewest Utrecht	4,8	1,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Tabel 15 (slot)

Volumeontwikkeling toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) van de Nederlandse provincies, Corop gebieden

	Gemiddelde jaarmutatie 1995–2000*	Mutatie 2001 t.o.v. 2000*
	%	
Zuidoost-Utrecht	4,2	1,3
Kop van Noord-Holland	2,9	0,7
Alkmaar e.o.	3,5	1,1
IJmond	1,4	1,2
Agglomeratie Haarlem	1,2	1,6
Zaanstreek	2,9	1,7
Amsterdam	4,1	1,3
Overige Agglomeratie Amsterdam	5,3	1,0
Edam-Volendam	4,3	1,4
Haarlemmermeer	6,5	–0,3
Het Gooi en Vechtstreek	4,5	0,9
Agglomeratie Leiden	2,7	1,4
Agglomeratie 's-Gravenhage (exclusief Zoetermeer)	4,0	2,6
Zoetermeer	4,8	1,6
Delft en Westland	3,5	0,7
Oost-Zuid-Holland	4,1	1,4
Rijnmond	2,8	1,9
Overig Groot-Rijnmond	4,0	0,8
Drechtsteden	4,2	1,9
Overig Zuidoost-Zuid-Holland	5,0	1,2
Zeeuwsch-Vlaanderen	2,0	2,0
Overig Zeeland	1,9	1,4
West-Noord-Brabant	3,1	1,3
Midden-Noord-Brabant	2,7	1,0
Stadsgewest 's-Hertogenbosch	6,5	2,1
Overig Noordoost-Noord-Brabant	3,6	0,6
Zuidoost-Noord-Brabant	4,6	0,2
Noord-Limburg	3,0	0,4
Midden-Limburg	3,4	0,4
Zuid-Limburg	4,3	1,5
Almere	8,3	2,5
Flevoland-Midden	5,5	1,1
Noordoostpolder	2,5	–0,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2001, detailgegevens.

Lijst van gebruikte begrippen

Afschrijvingen

De waardevermindering van machines, gebouwen, vervoermiddelen, software en andere duurzame productiemiddelen door normale technische slijtage en economische veroudering.

Arbeidsinkomensquote

Het aandeel van de vergoeding voor arbeid (beloning van werknemers en toegerekend loon zelfstandigen) in de (bruto) *toegevoegde waarde* in een economie.

Arbeidsjaar

Het gemiddeld aantal uren dat een werknemer in voltijd werkt in een jaar.

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling

De volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar*.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het productieproces; wordt uitgedrukt in *arbeidsjaren*. Werknemers, die een deeltijdbaan hebben tellen slechts mee voor het gedeelte dat ze hebben gewerkt.

Balans

Een overzicht van de activa en de passiva van een *sector* of land op een bepaald moment. De activa bestaan onder meer uit machines, gebouwen, niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves), vorderingen en aandelenbezit. De passiva kunnen worden onderscheiden in schulden en eigen vermogen.

Basisprijzen

De verkoopprijs exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies. De *toegevoegde waarde* kan worden uitgedrukt in basisprijzen. Zie ook: *Marktprijzen*.

Belastingen

Verplichte heffingen die de *overheid* oplegt, zonder dat hier een direct aanwijsbare tegenprestatie door de *overheid* tegenover staat.

Belastingen op inkomen en vermogen

Belastingen die worden geheven over het inkomen en vermogen van personen en de winsten van bedrijven.

Belastingen op productie en invoer

Alle door bedrijven en de overheid afgedragen belastingen die niet worden geheven op hun winst of vermogen. Deze worden vaak direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW en accijnzen.

Beloning van werknemers

Zie *Loonsom*.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

Beschikbaar inkomen

Het inkomen na aftrek van *belastingen* plus uitkeringen dat besteed wordt aan consumptie en *besparingen*. Dit inkomen wordt ook wel secundair inkomen genoemd.

Besparingen

Het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de *(nationale) consumptieve bestedingen*. De som van de besparingen en het saldo van ontvangen *kapitaalsoverdrachten* is beschikbaar voor investeringen, beleggingen in financiële activa en/of het aflossen van de schulden.

Binnenlands product

Het totale inkomen dat door productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de *toegevoegde waarden* van alle bedrijfstakken.

Bruto (binnenlands product etc.)

Inclusief *afschrijvingen*.

Buitenland (transacties met Nederland)

Alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met *niet-ingezetenen*. Dit omvat onder andere de *invoer* en *uitvoer* van goederen en diensten, de ontvangsten (betalingen) van rente en dividenden uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en obligaties door het buitenland.

Centrale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit het Rijk, de universiteiten, de Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties en een aantal tot de overheid behorende non-profit instellingen met een landelijk werkingsgebied. Voorbeelden van dit laatste zijn Railinfrabeheer, Open Universiteit, Informatiseringsbank en enkele researchinstellingen.

Conjunctuur

De op- en neergaande beweging van de economie binnen een periode van vijf tot tien jaar. Doorgaans kunnen de volgende fases worden onderscheiden: opleving, hoogconjunctuur, *recessie* en *depressie*.

Consumptiequote (gemiddelde)

De *gezinsconsumptie* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

Consumentenprijsindex

Indexcijfer dat de gemiddelde prijsverandering weergeeft van een pakket consumptiegoederen en -diensten. Dit kan afwijken van de prijsindex van de gezinsconsumptie doordat het consumptiepakket waarover de prijsindex van de gezinsconsumptie gemeten worden een andere samenstelling heeft dan dat van de consumentenprijsindex.

Consumptieve bestedingen

De goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

Contractloonstijging

De stijging van het looninkomen per werknemer als direct gevolg van CAO-afspraken in het bedrijfsleven en bij de overheid.

Depressie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een langdurige volumedaling van het BBP.

Diensten

Producten die niet tastbaar zijn, zoals horeca, handel, transport, zorg, overheid.

Doorvoer

De goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, over Nederlands grondgebied vervoerd wordt maar in buitenlands bezit blijft. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

Duurzame ontwikkeling

Economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-ervangbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

Economische groei

De procentuele *volumegroei* van het *bruto binnenlands product* (meestal tegen *marktprijzen*).

Exploitatieoverschot

De *toegevoegde waarde* na aftrek van de beloning van werknemers en het saldo van overige belastingen en subsidies op productie, zoals OZB en motorrijtuigenbelasting. Bij *vennootschappen* kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal. Bij zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de inzet van arbeid door zelfstandigen en hun meewerkende gezinsleden.

Finale bestedingen

De waarde van de geproduceerde eindproducten. Dit wordt onderverdeeld naar *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investeringen*. De finale bestedingen vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Financiële instellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit instellingen die een bemiddelende rol hebben tussen vragers en aanbieders van geld.

Financiële transacties

De veranderingen in vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren en het buitenland. Deze zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties, maar ze kunnen ook op zichzelf staan (bijvoorbeeld de aan- en verkoop van aandelen en obligaties).

Flexibele arbeidsrelatie

Arbeidscontract voor een periode korter dan één jaar en/of een contract waarin geen vaste arbeidsduur is opgenomen.

Geregistreerde werkloosheid

Alle mensen van 16–64 jaar zonder baan of met een baan van minder dan twaalf uur per week die bij een arbeidsbureau staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van ten minste twaalf uur per week.

Gezinsconsumptie

Goederen en diensten die door huishoudens worden aangekocht voor consumptie. Wordt ook wel particuliere consumptie genoemd. Zie ook *werkelijke individuele consumptie*

Globalisering

De toenemende onderlinge verwevenheid van de nationale economieën.

Goederen

Tastbare producten, zoals voedingsmiddelen, duurzame consumptieartikelen, machines en dergelijke.

Huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit alle particuliere huishoudens, mensen in zorginstellingen en de bedrijven van zelfstandige ondernemers.

I/a-ratio

De verhouding tussen inactieven en actieven. Deze wordt berekend door het aantal uitkeringsontvangers te delen door het aantal actieven (werknemers plus zelfstandigen) minus het aantal mensen in de Ziektewet. Het is een indicator voor het draagvlak van de sociale verzekeringen: hoe meer mensen er werken, hoe meer er aan sociale premies wordt betaald.

Ingezetenen

Alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Dit zijn personen die langer dan één jaar in Nederland verblijven en bedrijven die gevestigd zijn in Nederland, inclusief vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland.

Inkomensherverdeling

Verdeling van het *primaire inkomen* over deelnemers aan het economisch proces door *inkomensoverdrachten*. Dit wordt daarom wel secundaire inkomensverdeling genoemd.

Inkomensoverdrachten (van sectoren)

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die niet drukken op het vermogen van de betaler en niet dienen om lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden van inkomensoverdrachten zijn giften, *belastingen*, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie.

Inkomensverdeling

De verdeling van het inkomen uit het economisch proces over de onderscheiden binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire inkomensverdeling (*inkomensherverdeling*).

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit de verenigingen, stichtingen die diensten verrichten voor huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door huishoudens. Voorbeelden hiervan zijn vakbonden en amateursportverenigingen.

Intermediair verbruik

De goederen en diensten die in het *productieproces* worden ingezet en die aan het eind van het proces geheel in de nieuwe producten zijn opgegaan. Het intermediair verbruik vormt samen met de *finale bestedingen* de totale bestedingen aan goederen en diensten. Voorbeelden van intermediair verbruik zijn grondstoffen, halffabrikaten en diensten van accountantskantoren en schoonmaakbedrijven.

Investerings

De *finale bestedingen* die ingezet worden in een Nederlands *productieproces*, maar die in de beschreven periode niet of slechts gedeeltelijk zijn opgebruikt. Investerings kunnen worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

Investeringsquote (gemiddelde)

De (*bruto*) investeringen in *vaste activa* in verhouding tot het (*bruto*) binnenlands product of de totale *toegevoegde waarde*.

Invoer

De goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

Kapitaalcoëfficiënt

De (*bruto*) *kapitaalgoederenvoorraad* in verhouding tot de (*bruto*) *toegevoegde waarde*.

Kapitaalgoederenvoorraad

De totale waarde van de *vaste activa*.

Kapitaaloverdrachten

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die drukken op het vermogen van de betaler (zoals successierechten) of dienen om *investerings* in *vaste activa* of andere lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren (zoals investeringsbijdragen van de *overheid*).

Koopkrachtpariteit

Wisselkoers die gecorrigeerd is voor het verschil in prijsniveau tussen landen. Op deze manier kan een betere internationale vergelijking van koopkracht en welvaart gemaakt worden.

Kredietinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling. Deze bedrijven houden zich bezig met het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen. Kredietinstellingen zijn een subsector van *financiële instellingen*.

Lastenverlichting

Het verlagen van de belasting- en premiedruk voor *huishoudens* en *vennootschappen*.

Lokale overheid

De onderdelen van de *overheid* die niet bij de *centrale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en verzelfstandigde overheidsdiensten.

Lonen

De *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid inclusief de *belastingen* en premies ten laste van de werknemers, maar exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*. Dit omvat ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

Loonmatiging

Een beperking van de stijging van de contractlonen. Het hoofddoel is het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of voor het beperken van afname van de werkgelegenheid.

Loonquote

De *beloning van werknemers* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Loonsom

Het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

Marktprijzen

De prijs die de afnemer betaalt voor het gekochte product. Marktprijzen wordt vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*.

Marktsector

Alle bedrijfstakken behalve overheid, gezondheids- en welzijnszorg, verhuur van en handel in onroerend goed en delfstoffenwinning.

Nationaal inkomen

Alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* of vanwege hun vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, rente, dividenden, *belastingen* en subsidies op productie en invoer. Het nationaal inkomen kan ook worden berekend als het *binnenlands product* plus de per saldo uit het *buitenland* ontvangen lonen, rente en dividenden.

Nationaal product

De totale *toegevoegde waarde* die in Nederland wordt voortgebracht, plus de per saldo uit het buitenland ontvangen *primaire inkomens*. Het nationaal product is in waarde gelijk aan het *nationaal inkomen*.

Nationale rekeningen

Het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

Netto (binnenlands product etc.)

Exclusief *afschrijvingen*.

Niet-financiële vennootschappen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten.

Niet-ingezetenen

Alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*

Nijverheid

Alle bedrijven uit de bedrijfstakken delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven en bouwnijverheid tezamen.

Overheid

De *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. De overheid kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering*.

Overheidsconsumptie

De *consumptieve bestedingen* door de *overheid*. Dit zijn de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat (zoals overheidsbestuur) en de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura* (zoals betalingen voor medicijnen in het kader van de Ziekenfondswet). In de *nationale rekeningen* wordt het verbruik ervan volledig toegerekend aan de overheid.

Participatiegraad

Het percentage van de personen van 15–65 jaar dat deelneemt aan het arbeidsproces.

Polishouders (Inkomen toegerekend aan)

De beleggingsopbrengsten die verzekeringsmaatschappijen behalen op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen van hun cliënten. Deze worden in de *nationale rekeningen* geboekt als inkomen uit vermogen dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen.

Prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen van een bepaalde variabele. De prijsmutatie bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

Primair inkomen

Alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een(binnen- of buitenlands) *productieproces* en vanwege het vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, rente, dividenden, *belastingen* en subsidies op productie en invoer.

Productiefactoren

De middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

Productieproces

Het maken van *goederen* en *diensten*

Productiewaarde

De waarde van de *goederen* en *diensten* die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties

Openbare lichamen die delen van het bedrijfsleven organiseren. De belangrijkste zijn de bedrijfschappen en de productschappen. PBO's zijn ondermeer actief op het gebied van de vakopleiding, afzetbevordering en het uitvoeren van onderzoek. Voorbeelden zijn het Landbouwschap en het Productschap voor vee en vlees.

Quasi-vennootschappen

Bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die wat betreft hun economisch en financieel gedrag vergelijkbaar zijn met *vennootschappen*. Hiertoe behoren grote bedrijven zonder rechtspersoon en delen van de *overheid* (zoals een gemeentelijk vervoersbedrijf).

Recessie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door teruglopende groei van de economische activiteiten. Dit wordt afgemeten aan een kleiner wordende volumegroei van het bruto binnenlands product of een groei die beneden het langjarige gemiddelde ligt.

Reële ontwikkeling

De ontwikkeling van een variabele verminderd met de prijsveranderingen. De term reële ontwikkeling wordt gebruikt bij inkomens en bij andere transacties die geen direct verband houden met *goederen* of *diensten*.

Zie ook: *Volumemutatie*.

Rentemarge

Zie *Toegerekende bankdiensten*.

Ruilvoetverandering (van Nederland)

Een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de *uitvoer* sneller stijgt dan dat van de *invoer*, is er sprake van een ruilvoetverbetering. Als het prijspeil van de *invoer* sneller stijgt is er sprake van een ruilvoetverslechtering.

Saldo lopende transacties met het buitenland

Het geld dat een land per saldo ontvangt of moet betalen aan het *buitenland* in verband met goederen-, diensten- en inkomenstransacties. Dit bestaat uit het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente en dividenden en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen *uitkeringen sociale verzekering* en andere *inkomensoverdrachten*.

Sector

Een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld *huishoudens*, *vennootschappen* en *overheid*).

Secundaire inkomens

Zie *Beschikbaar inkomen*.

Sociale premies ten laste van werkgevers

De premies geheven over de (bruto) *lonen* die ten laste komen van de werkgevers. Deze omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

Sociale verzekering (wettelijke)

Het onderdeel van de *overheid* dat zich bezighoudt met de administratie en uitvoering van de sociale verzekeringen (zoals de WAO en de AOW).

Stabiliteitspact

Overeenkomst tussen de landen die deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU), waarin afspraken zijn gemaakt over het beperken van onderlinge verschillen in economische ontwikkeling.

Subsidies

Gelden die door de *overheid* of de Europese Unie aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

Toegerekende bankdiensten

Dit wordt ook wel rentemarge genoemd. De rentemarge is het verschil tussen de opbrengsten die banken ontvangen over uitgezette middelen van derden en de rente die ze betalen aan derden voor het gebruik van middelen. Dit wordt in de *nationale rekeningen* geboekt als een onderdeel van de productie van het bankwezen. Het wordt namelijk beschouwd als de vergoeding van banken voor hun activiteiten als tussenpersoon bij het aantrekken, omzetten en uitzetten van geld. Voor deze bankdiensten betalen de gebruikers normaal gesproken geen vergoeding.

Toegevoegde waarde

Het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productie-factoren.

Uitkeringen sociale verzekering in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van *wettelijke sociale verzekeringen*, die met premies worden gefinancierd. Voorbeelden hiervan zijn WW- en WAO-uitkeringen.

Uitkeringen sociale verzekering in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* in verband met *wettelijke sociale verzekeringen*, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van het ziekenfonds of de AWBZ). Deze worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*.

Uitkeringen sociale voorziening in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Een voorbeeld hiervan is de kinderbijslag.

Uitkeringen sociale voorziening in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Deze worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*. Een voorbeeld hiervan is de individuele huursubsidie.

Uitvoer

De *goederen* en *diensten* die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

Uitvoerquote

De *uitvoer* in verhouding tot de *productiewaarde* (bij een bedrijfstak) of tot het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

Vaste activa

Productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Hiertoe behoren materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software).

Vennootschappen

De *sector* in de economie die zich bezighoudt met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kan worden opgesplitst in *niet-financiële vennootschappen* en *financiële instellingen*.

Verzekeringsinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Hiertoe behoren niet de *wettelijke sociale verzekering*. Verzekeringsinstellingen is een subsector van *financiële instellingen*.

Volumemutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen van een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de *toegevoegde waarde*. De volumemutatie bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*.

Zie ook: *Reële ontwikkeling*.

Voorraden

De waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte, voltooid producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Tot de voorraden wordt ook het onderhanden werk gerekend; dit is de productie van gedeeltelijk voltooid kapitaalgoederen (met uitzondering van woningen en andere gebouwen). De uiteindelijke verkoop van deze activa leidt tot een vermindering van de voorraden.

Vorderingenoverschot/-tekort

De lopende ontvangsten en kapitaalontvangsten van een *sector* of land verminderd met de lopende uitgaven en kapitaall uitgaven. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het *buitenland* verstrekt. Dit kan gebeuren in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe investeringen (zoals de overname van een buitenlandse onderneming). Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in de vorm van leningen of de uitgifte van aandelen.

Waardemutatie (-ontwikkeling, -groei)

De ontwikkeling van de waarde van een variabele. Dit kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

Wederuitvoer

De goederen die via Nederland vervoerd worden en daarbij (tijdelijk) eigendom worden van een *ingezetene*, zonder dat hier een industriële bewerking plaatsvindt. Dit zijn onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. De wederuitvoer maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*.

Zie ook: *Doorvoer*.

Werkelijke individuele consumptie

De consumptie van huishoudens die bestaat uit de *gezinsconsumptie* en de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerk* die kan worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

Werkelijke collectieve consumptie

De collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*. Voorbeelden hiervan zijn defensie en justitie.

Werkloosheid

Het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Werkloosheid wordt in "De Nederlandse economie" gemeten als de *werkloze beroepsbevolking* en als de *geregistreerde werkloosheid*.

Werkloze beroepsbevolking

De personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden maar niet over zulk werk beschikken.

Werkzame beroepsbevolking

De personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week betaald werken.

Winst

Het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten. Winst kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van *belastingen*. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen.

Winstquote

De *winst* in verhouding tot en het (*bruto*) *binnenlands product*.